

İçindekiler / Index Generalis

Konferanslar / Colloquia

<i>Diverse Remarks on the Hittite Instructions</i> Jared L. Miller	1
<i>Metric Systems and Trade Activities in Eastern Mediterranean Pre-coinage Societies</i> Anna Michailidou	21

Makaleler / Commentationes

<i>Ein hethitisches Hieroglyphensiegel aus einer Notgrabung in Doğantepe-Amasya</i> Meltem Doğan-Alparslan – Metin Alparslan	41
<i>Chalkolithikum und Bronzezeit im mittleren Schwarzmeergebiet der Türkei – Ein Überblick über aktuelle Forschungsergebnisse</i> Nihan Büyükkakmanlar-Naiboğlu	49
<i>Zwei hethitische Hieroglyphensiegel und ein Siegelabdruck aus Oylum Höyük</i> Ali Dinçol – Belkıs Dinçol	87
<i>A Lapis-Lazuli Cylinder Seal Found at Oylum Höyük</i> Veysel Donbaz	95
<i>Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar</i> Şevket Dönmez	103
<i>“The Reception Room” in the Tripartite Plan and Its Effects on the Mesopotamian Domestic Architecture in the Historical Times</i> Alev Erarslan	129
<i>Excavations at the Mound of Van Fortress / Tuspa</i> Erkan Konyar	147
<i>Une femme sportive dans les mythes grecs antiques</i> R. Eser Kortanoğlu	167

<i>Üç Benek Motifinin Kökeni</i> Yıldız Akyay Meriçboyu	181
<i>Muskar (Myra / Lykia) İki Yazıtı Addendum et Corrigendum</i> Hüseyin Sami Öztürk	209
<i>Tralleis Batı Nekropolis ve Konut Alanı Hellenistik Dönem Seramiği: 2006-2007 Buluntuları</i> Aslı Saraçoğlu – Murat Çekilmez	219
<i>Šuwaliyatt: Name, Kult und Profil eines hethitischen Gottes</i> Daniel Schwemer	249
<i>İzmir Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimine İlişkin Gözlemler</i> Müjde Türkmen	261
<i>Burdur-Antalya Bölgesi'nde Bulunmuş Olan Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlarına Ait Bir Grup Ayrışık Kap Üzerine Gözlemler</i> Aslıhan Yurtsever-Beyazıt	277

Diverse Remarks on the Hittite Instructions*

Jared L. Miller

Anahtar Kelimeler: Hitit yönetmelikleri, Orta Hitit yönetimi, Krali Muhafız Yönetmelikleri

Keywords: Hittite instructions, Middle Hittite administration; Instructions for Royal Bodyguards

An ‘Obligation and Oath’ Genre

The designation ‘obligation and oath’ for the genre in question is intended to highlight an understanding of these compositions according to which the ‘instructions’ or ‘prescriptions of obligations’, the *ishiu-*, are part and parcel of one text genre together with the ‘oaths’, the *lingai-* (see briefly Miller in press). These two elements jointly make up what can be understood as a ‘contract’ or ‘treaty’, in which the sovereign lays out the obligations being imposed upon the subject and the subject swears before the gods his commitment to them. The one element is hardly found without the other; in fact an ‘instruction’ or ‘obligation’ is a logical prerequisite to an oath, as the oath taker must express his acquiescence to some stipulation, even if this consists, e.g., (almost) entirely of personal loyalty to the king and his descendents.¹

* I would like to thank Metin Alparslan and Meltem Doğan-Alparslan of Istanbul University for the gracious invitation to present this paper at the Turkish Institute of Archaeology, Istanbul, and for their warm hospitality during my stay there. The research results presented here stem in part from recent work on preparing a volume of transliterations and translations of all the instruction compositions, to be published in the Writings from the Ancient World series of the Society of Biblical Literature.

¹ CTH 255.1 and 255.2, e.g., certainly rest at the *lingai-* end of the spectrum ranging from *ishiu-* to *lingai-*, as essentially every section ends with reference either to infractions being placed under oath or to the would-be offender and his family being destroyed by the oath deities. Still, one could argue that each section imposes an obligation upon which the persons in question are to take an oath, indeed, an obligation of personal and dynastic loyalty. Incidentally, it is not entirely correct, as asserted by Pecchioli Daddi (2005: 604), that the oath taking in this composition ‘does not apply to specific tasks, but only to their loyalty to the sovereign and his legitimate descendants.’ Though this certainly pertains to the overwhelming majority of the stipulations, a handful do in fact refer to

The converse would not necessarily be the case, but in practice, any important imposition of an obligation would have been accompanied by an oath before the gods in order to maximize the motivation of the oath taker, and in fact, hardly an instruction text (or treaty) is entirely devoid of some reference to oath and/or divine sanction.²

The Hittites apparently did not develop a category, or employ a word,³ for the summation of the two elements *ishiu-* and *lingai-*. They refer to the combined ‘contract’ or ‘treaty’ always as the ‘obligation/bond’ (*ishiu-*), the ‘oath’ (*lingai-*) or both. From this fact, however, one cannot necessarily deduce that these were two separate genres. Text categorization depends on the usage of words and concepts, not merely on the number of terms extant. One could contrast, e.g., Hittite usage of the designations *SISKUR/SÍSKUR* and *EZEN*, which can in fact be correlated not only with nearly exclusively discrete phenomena, but also with largely discrete textual categories.⁴ This is decidedly not the case with the distribution of *ishiu-* and *lingai-*, which, though obviously referring to two different real-world phenomena, do not correlate well with distinct textual genres.⁵

specific tasks or injunctions, e.g. (KUB 26.12+21.42 ii 12’-22’): ‘(12)Further, whoever of you lords who command the front(er) posts (14’)opposite the land of Azzi, opposite the land of Gasga (or) (15’)opposite the land of Lukka, no one shall knowingly violate the border; no one shall attempt going *arrusa*. (18’)Or (if) a malefactor (seeks to) re-enter, and you let him in, (20’) or you even let him go on his way, (21’)and he goes into another enemy land, (22’)then may these gods completely destroy him.’ Other specific tasks or duties are of course also mentioned, even if they almost all pertain to loyalty to the king, i.e. (KUB 26.12+21.42 i 4’-10’): ‘[(Further, yo)u w]ho are field commanders (5’) [(as well as those who)] are [(not) f]ield [(co)mmanders], and he who is a dignitary, (6’) [(but also he who is not)]; (if) something becomes too difficult [(for) My Maj]esty, (7’) [(but you do not ru)]sh to (my) aid; (8’) or [(you) w]ho are royal family [(to him)], you do not come to him [(im)]mediately, [(and)] you ignore [(him)], (10’) then that matter shall be placed under oath for you.’

² In CTH 262, the Instructions for the Royal Bodyguard, however, is found not a trace of divine sanction or oath. Whether further tablet(s) of this unfinished composition might have contained such is not presently ascertainable. (Koçak 1990: 84f. has suggested that KUB 21.47+KUB 23.82+KBo 19.58 might represent a further tablet of this composition, but this seems unlikely.) Cf. also the rather more fragmentary CTH 257, Instructions for the Mayor (of Hattusa), and CTH 263, Instructions for the Gatekeeper, the preserved portions of which likewise betray no hint of oath or divine sanction.

³ For the usage of *taksul-*, cf. Klengel 1999: 360 and n. 150; HEG T/D, 47f.; for Hittite terminology relating to this semantic field in general, see Zaccagnini (1990: 54-67).

⁴ The most significant exception being of course the *huwassana*-festival/ritual.

⁵ Naturally, this conception of the ‘obligation and oath’ genre as a unity must in no way detract from the value of studies that seek to analyze one or the other of these two elements separately; it does, however, seek to argue against the suggestion that these should be seen as two autonomous text genres, and in this point my understanding of the genre diverges to some degree from that of Pecchioli Daddi (e.g. 2005) and Giorgieri (1995: 19-29).

It is thus commendable when Pecchioli Daddi (2005: 600) seeks to establish emic categories, suggesting that ‘the ancient definition should be kept and the tablets of binding/allegiance ... separated from those [designated as] an oath.’ In practice, however, Hittite scribes did not keep *išhiul*-tablets separate from *lingai*-tablets, and there is no emic correlate of the terms ‘contract’ and ‘treaty’. This leads Pecchioli Daddi inescapably to a categorization which in fact is based to a large degree on criteria other than and at times in conflict with the distribution of the terms *išhiul*- and *lingai*-, as becomes clear in the subsequent definition of her typology (ibid.: 601-607)⁶ and in the significant number and nature of exceptions to it (see below and n. 8). One imposes more regularity than is actually attested in the texts themselves when one attempts to divide the *išhiul*- and the *lingai*-elements into two genres, imagining that ‘the colophons of these documents show different definitions and distinguish tablets of the *išhiul* (binding/bond, allegiance), tablets of the *lingai*- (oath) and tablets that have no specific definition of genre’ (ibid.: 600). Indeed, this division forces Pecchioli Daddi (ibid.: 601) to create a further group of documents that ‘have, in the incipit or in the colophon, the double typological definition of “*išhiul* and *lingai*-tablet” (see also above and n. 7), to which she attributes three texts.⁷

In fact, however, many more of the instructions could be attributed to this latter group, since they likewise contain both obligation and oath terminology or in some way fail to fit into the one or the other category:

1) CTH 251, for instance, an Oath for Military Officers, is a paradigmatic oath composition, with nearly every paragraph ending either with the statement that the contrary behaviour described will be placed under oath or that the offender and his family will be destroyed by the oath deities. The final fragmentarily preserved portion of the composition also refers to the divine witnesses and begins a list of deities. Still, the text is clearly understood as an imposition of obligations, as i 51’ff. illustrates: ‘(51’)[And] these obligations

⁶ She writes, e.g. that ‘the texts thus defined [as *išhiul*-texts] are identified by the fact that they all contain very precise and detailed provisions addressed to various categories of royal employees’ (p. 601), but this applies only rather roughly to the texts in question. It also leads to a subgroup of the *išhiul*-category defined as ‘Texts that also contain elements typical of the oath-taking tablets’ (ibid.: 603). Why these are not subsumed under the ‘double typological definition of “*išhiul* and *lingai*-tablet” (ibid.: 601) is not explained.

⁷ KUB 26.10, KUB 31.102 and KBo 16.28, the latter of which, though in fact containing both obligation (*išhiul*[l, iii 10’] and oath (*nīš DINGIR-Lì*, iii 7’; *DINGIR*^{MEŠ}, iii 8’) terminology, does not fit the definition or attributes given by Pecchioli Daddi (ibid.: 601), as it preserves neither incipit nor colophon.

that I, My Maj[es]ty, am imposing on [yo]u (*išhiul išhiskemi*), [let them be] *im[portant to you]!* (52')[That which] I place in your hands, [accom]plish every la[st bit of it]!' Also the stipulation in i 41'ff. regarding the soldiers' rations is referred to as an *išhiul-*.

2) CTH 256, An Oath of Suppiluliuma II for the Men of Ḫattusa, is clearly to be sworn in response to obligations imposed upon them, primarily with regard to the care of certain mausoleums. In this context the term *išhiul-* occurs no fewer than four times (ABoT 1.56 iii 9', 24', 30', iv 10'),⁸ and the *luzzi-*duty/obligation is also found twice (iii 10', 12').⁹

3) CTH 258.2, Instructions/Decree of Tudḫaliya concerning Legal Matters,¹⁰ which Pecchioli Daddi (2005: 604) assigns to her oath category, clearly contain(s) a series of obligations and instructions (*išhiul-*), along with injunctions, though nowhere in the preserved text explicitly designated as such. It is, however, according to its colophon, the second tablet '(of) Tudḫaliya, Great King [...], of the oath (*MĀMĒTI*)' (KUB 13.7 iv 1'-2').

4) CTH 259, Tudḫaliya's Instructions and Oath for Military Officers and Governors, can be seen as a prime example of a text that is both an instruction and an oath composition. Indeed, while Pecchioli Daddi (2005: 603) classifies it as an *išhiul-*, following the designation found in the colophon, Giorgieri (1995: 137-205; 2005: 327 and n. 22) treats it as an oath text. In fact, it has all the signs of both. It begins with reference to the swearing of an oath to the

⁸ In iv 10' one can surely read *i]š-ḫi-ú-ul-ma-aš-~[* rather than Giorgieri's (1995: 297) *]x-ḫi ú-ul-ma-aš-[za*?

⁹ That this composition can therefore be regarded as an *išhiul-* as well as a *lingai-* text is of interest in light of Pecchioli Daddi's (2005: 604) important observation that 'Unlike the *išhiul* texts, the *lingai-* texts span a wide chronological area - from the Middle Kingdom to the end of the Imperial age.' Even so, however, the tendency she has observed remains clear and certainly begs for an explanation. One need not conclude, however, that the *išhiul-* genre died out while the *lingai-* genre lived on. One could just as easily assume that the term *lingai-* was increasingly employed to refer to a single 'obligation and oath' genre. Alternatively, it may be the case that the 'obligation and oath' genre evolved through time to increasingly emphasize the oath at the expense of the obligations. That said, there is no question that two of the last three kings of the Hittite empire, Tudḫaliya IV and Suppiluliuma II, were pathologically preoccupied with their legitimacy and with the loyalty of their subjects, and this is certainly reflected in the loyalty oaths from their reigns.

¹⁰ Pecchioli Daddi (2005: 599) omits CTH 258.1 from the genre entirely, asserting that it has 'no specific recipient', but this is not the case. It is directed at the 'men of the city', who are addressed in the 2nd pl. in iii 8'-11' or 2nd sg. in iii 14', which recalls the addresses of CTH 251, 'all Ḫattusa', CTH 253.1 and 254, 'whoever is in Ḫattusa', CTH 256, 'the men of Ḫattusa' and CTH 259, 'all the men (of Ḫattusa)'. One might perhaps argue on other grounds that 258.1 should be seen as an edict or decree, but not on account of it having no specific recipient.

king, the queen and their descendents (A i 1'-6'), followed by a list of deities called to witness (7'-17'). Essentially the remainder of the text prescribes rather specific commands and injunctions to its addressees, the military officers and governors. The last paragraph before the colophon then refers again to the 'words of this tablet' and to the oath deities who are to destroy anyone who would not obey its words. As mentioned, this tablet is labelled by the scribe an *ishiu-*, not a *lingai-*, despite the fact that the instructions are clearly and explicitly embedded within an oath.

This case is a telling one, since it demonstrates one key point: the division into the genres *ishiu-* and *lingai-* is an etic, not an emic, partition. Giorgieri is certainly correct in assigning it to his oath category, as it clearly contains all the defining elements of that genre. To the Hittite scribe, however, this was not a textual category, and he could just as well label it an *ishiu-* as he could have a *lingai-*.

5) CTH 264, Instructions for Priests and Temple Personnel, in many ways is, perhaps paradoxically, one of the most secular sounding of the genre. It is designated an *ishiu-* in its colophon and in fact contains a long series of injunctions and instructions. Interestingly, though the punishment for offenses is often death (e.g. i 59f., ii 15f., 49^{f.}, iii 16, 19f., 52ff., 83f., iv 33, 54f.), in several instances a comparatively mild and entirely secular penalty is meted out. In iii 32ff., e.g., a person who fails to fulfil his guard duty is to be humiliated by being forced to carry water from a spring into the temple three times in the nude. In iii 41f. a person who ruins a festival by starting a brawl is required to perform the festival and provide the provisions for it. In iv 8ff. a person who fails to bring certain food stuffs to the deities punctually is fined one cow and ten sheep, and in iv 22ff. a person who underreports the yield of a harvest in order to collect the rest for himself will have all his grain taken away and given to the deities' store. This seeming discrepancy, however, is easily explained. Since the priests and temple personnel in question work directly for the deities, it is self-explanatory that their actions will be directly observed and, if necessary, punished by them. In ii 22^{ff.}, e.g., it is said that 'the w[(ill)] of a deity is indeed [(fi)]rm. He does not hasten to seize (the offender), (23^{f.}) [(but w)]hen he does seize (him), he does not let go again.' The personnel are assured that 'the deities will avenge (any misdeeds) some day. (68^{ff.}) They will most malevolently confront you yourselves, your wives, your sons (and) your servants' (ii 67ff.). Punishment might also be meted out in kind, as seen in iii 64ff.: 'If a pig (or) a dog ever touches the wooden uten[(sil)]s (or) the ceramic wares that you have, (66ff.)but the kitchen foreman does not throw

them out, and he gives the deities to eat from unclean (utensils/wares), then the deities will give him faeces (and) urine to eat (and) drink.’ In this sense, these instructions are different than all the others: here, the instructions serve to support and enforce the duties and obligations that the temple personnel owe to the deities, whereas in all the other instructions it is the deities who are to sanction and enforce the duties and obligations that the servants of the king and the state owe to their earthly masters. Thus, an oath in the sense seen in the other texts of the genre is naturally not to be expected.

Still, though the text is designated an *ishiu-* by its scribe, the last two paragraphs of injunctions end with the prescription of oaths and associated rites that the personnel are to pronounce and perform: ‘You shall proclaim before the deity as follows: (49ff.) “If we hastily claimed these young animals for ourselves, or we have given them to our foreman, or to our wives, sons or another person, (52f.) so that we have wronged the deities themselves, ...” Then you will drink empty the rhyton of the deity itself. If you are innocent, (54f.) (then it is due to) your patron deity. But if you are guilty, then you will be destroyed along with your wives and your sons’ (iv 48ff.); ‘They shall take the rhyton of the deity him/herself down from the altar, and they shall proclaim as follows: (71ff.) “If we have snatched for ourselves the savoury share from the (very) mouth of the deities, and claimed it for ourselves, or we have sold it for ourselves, (74) or we have exchanged it and taken payment for ourselves, (75) and replaced it with an emaciated one, (76f.) then may you, O deity, continually haunt us, along with our wives and our sons on account of your own share!”’ (iv 69ff.). Though these oaths and associated rites are designed to discover the guilty parties in unsolved crimes, it is presumably no coincidence that this classic instruction text ends with oaths. Thus, once again, the strict separation of the *ishiu-* and *lingai-* texts into two genres is seen as somewhat artificial.

6) CTH 265, Instructions for Royal Servants on the Purity of the King, is booked by Pecchioli Daddi (2005: 603) as belonging to the *ishiu-* category, as it clearly contains specific instructions and obligations for the palace personnel, but nowhere does the term appear in the composition. Not only do several passages make clear that the prescriptions found in the text are to be accompanied by divine sanction,¹¹ in fact, even the term *lingai-* occurs in a passage in which the personnel are explicitly required to take an oath:

¹¹ E.g. KUB 13.3 ii 7'-13': '[If] someone causes [impur]ity, someone [ange]rs the heart of the king, and you say as follows: "[The king] won't see us;" the king's gods are already watching you! They will turn you into a goat, and they will drive you into the mountains, turn you into a *partridge*, and they will drive you to the cliff.' See also i 9'f. and 18', iii 18-20, iv 5'ff.

‘Furthermore, all you kitchen personnel: ... you shall swear an oath to the person of the king month for month. You shall fill a ceramic cup with water, and you shall pour it out before the sun-deity, and you shall speak as follows: “He who causes impurity and gives the king impure water, may you, o gods, pour out his soul like water!” (KUB 13.3 ii 20’-iii 2).

7) CTH 270, The Oath of Āṣḥapāla, which clearly contains quintessential oath terminology (KBo 16.50, 2-3, 20-21) and is formulated in the first person, also contains explicit and detailed instructions or obligations to which Āṣḥapāla and his men were to swear allegiance, including providing a specific number of troops from named towns (ll. 5-8) and the responsibility of reporting to the provincial governor any rumours of an enemy attack and participating in the defence of any real attack (ll. 14-20).¹²

The compositions referred to as state treaties, as intimated a moment ago, reinforce this perception. They, too, belong to the ‘obligation and oath’ category. They are certainly not treaties/obligations *or* oaths; they are both, and a Hittite could refer to them with either term (see, succinctly, e.g. Beckman 1999: 2; Devecchi, in press).¹³

These ‘obligation and oath’ texts, which the modern scholar attributes to categories such as ‘instructions’ and ‘treaties’, all had the aim of defining the duties and obligations of the subordinate within the administrative structure of the Hittite state and, through the oath, of sanctioning and witnessing his/her acceptance of these obligations before the gods. What we call the instructions emphasize more the obligations that the subordinates are to fulfil, while the vassal treaties stress the relationship between the Hittite overlord and the subject state, and the oath texts highlight the oath and divine sanction behind it. Still, they all belonged for the Hittites to the same category, ‘obligation and oath’. And since such an oath before god and king was often accompanied by ritual procedures and magical incantations, also texts like the so-called Military Oaths could very well belong to the category of the *ishiu-* und *lingai-* texts. Thus a text containing almost exclusively magic and ritual could belong

¹² Similarly, CTH 260, An Oath of the Dignitaries to the Royal Family of Arnuwanda I, likewise drafted in the first person, summarizes a series of stipulations to which the dignitaries accede by means of the swearing of the oath.

¹³ That they indeed belong to the same category is confirmed by the fact that a text such as CTH 260 (see n. 13) could be engraved upon bronze tablets, which were to be placed before the deities, in this case, before the Storm-god of Ḫatti, the Sun-goddess of Arinna and Iyarri of Ḫurranassi as well as others, whose names are no longer preserved. Exactly the same was done, of course, with the Bronze Tablet (iv 44-51).

to the same category as a state treaty in Hittite terms. The instruction texts were therefore more than merely didactic compositions, they were binding obligations and duties, *ishiuł-*, that by means of oath taking, *lingai-*, became legally and divinely sanctioned. These two categories can also hardly be separated; in fact they go hand in hand. Ideally the king dictated the obligations quasi as an edict, and the subordinate promised his loyalty with his oath before the gods, who of course served as enforcers of the oaths and would seek revenge against anyone who broke them. (Naturally, the king took no oath of obligation toward his subordinates.) A Hittite scribe could label most of the texts at issue either with the term *ishiuł-*, ‘obligation’, or *lingai-*, ‘oath’, depending on which side of the coin he was considering. Often a text that seems to us like a set of instructions will therefore bear the label *ishiuł-*, and accordingly a text containing oaths can be termed *lingai-*, but this must not be the case. Some texts of this genre, for example, bear both labels.

The Development of the Instructions and the Structure of the Hittite State

The origins of the ‘obligation and oath’ genre have been linked with texts such as the Palace Anecdotes and that text known as the Instructions for the Dignitaries, which Pecchioli Daddi (e.g. 2005: 600f.), who has contributed so very much to our understanding of the Instructions, has labelled ‘proto-*ishiuł*’ compositions. In a recent paper I suggested that this designation might overemphasize the link between them, and that these two early Hittite compositions can perhaps be compared with the later instructions at most with regard to their didactic aspect (Miller in press; see also Gilan 2007: 299f.). The anecdotes, e.g., show no signs of a contractual nature or divine sanction, and the terms *ishiuł-* and *lingai-* are not to be found in them. In the Instructions for the Dignitaries, the servants are addressed and reprimanded in the second person, unlike in the palace anecdotes, but there is, e.g., no hint of any contractual elements that one sees in the instructions.

Only later, in the Middle Hittite period, beginning with Tudḫaliya I and his successor Arnuwanda I does one find, and rather suddenly at that, texts that can clearly be categorized as fully developed obligation and oath texts, i.e. the quintessential instructions. In some recent scholarly literature it has been suggested that these MH texts were created as part of an effort to establish a new and different state and administrative structure. Pecchioli Daddi, e.g., writes (2002: 261):

The administrative system of the Hittite state, which, practically unchanged, allowed the management of Anatolian territory even in the imperial period, as we know, was fixed during the Middle Kingdom by the kings Tuthaliya I/II and, especially, Arnuwanda I: in fact, these sovereigns, through the assignment of specific duties to various categories of functionaries, introduced organizational structures that replaced the ‘family’ management of the state the kings of the Ancient and early Middle Kingdom had to confront.

This idea has been largely accepted, among others, by Giorgieri and Mora (2010: 146ff.; but cf. below) and Singer (2008: 252).

It seems more likely, however, that the instructions constitute rather an attempt to validate or institutionalize state structures and administrative modes that already existed.¹⁴ Though this paper cannot present a thorough comparison of Old Kingdom and Middle Hittite state organisation - indeed, such a comparison would be, due to the dearth of earlier sources, severely restricted - surely the similarities in this context outweigh the differences. Many of the offices regulated in the instructions are already functioning in the Telipinu Edict, for example (Collins 2008: 101). In the same document Telipinu (Hoffmann 1984: §§31-34) attempts to limit the power and wealth of the “grandees” (LÚ^{MEŠ} GAL), consisting of many offices known from the instructions as well (Imparati *apud* Klengel 1999: 346f. and n. 103), who were no longer to confiscate the property of those condemned to death for a crime. The *sahḫan*- and *luzzi*-obligations are attested already from the time of Ḫattusili I (KBo 10.2 iii 18f.).¹⁵ The magistrates/dignitaries (DUGUD) stationed in the provinces (CTH 272, §6) already rendered judgements in law cases that the king did not decide (e.g. HL §173a). And in the Palace Anecdotes various governors are seen to administer several cities of the kingdom. Ḫattusili I’s Testament is, despite strongly divergent rhetorical means, in many respects similar to the late Empire period loyalty oaths, except that Ḫattusili pleads to

¹⁴ Similarly e.g. Beckman (1995: 542); cf. *Imparati apud* Klengel 1999: 341f.

¹⁵ This is not to say that a *sahḫan*- and *luzzi*- system was already in place in Ḫaḫḫum in northern Syria before Ḫattusili I ‘freed’ this city from it. Rather, this Hittite king presumably projected a tax and corvée system familiar to him from central Anatolia onto whatever system he saw functioning in northern Syria. Incidentally, this is presumably the same projection made by Arnuwanda and Ašmunikkal in their prayer (CTH 375; KUB 17.21++ i 28’-31’), in which they complain that the Gasga-people had imposed *sahḫan*- and *luzzi*- obligations upon the territories they had captured. For further such phenomena of societal attribution, see d’Alfonso 2010.

the officers and dignitaries that they remain loyal to his son instead of himself. The instructions are therefore not innovative in the sense of a major restructuring. They are more of a literary and administrative effort to record, preserve and fortify the status quo, or at least an idealized version of it.¹⁶

One sees, in fact, that other genres, the rituals for example, enjoy a similar significant rapid growth in textual production during this period, and one need not imagine major changes in state organizations or in the practice of magic and ritual in order to explain this increase (Miller 2010: 180f.). One is simply seeing the results of the more extensive use of writing in the context of administration.

Neither does one see a replacement of the nepotistic nature of administration, as Giorgieri (2008: 352 and n. 11) has made quite clear. Giorgieri's observations, in fact, render superfluous the suggestion that "Probably the idea of family had evolved to refer more to an extended family system, i.e., it was no longer the royal family alone that ruled using 'family management'; rather it was the more important families, usually related to the ruling dynasty either by blood or marriage ..." (Giorgieri and Mora 2010: 147), a pattern which actually applies equally as well to the Old Kingdom as to the later Empire and therefore represents no evolution at all.

Discovering the Guilty

One section of the Instructions for Priests and Temple Personnel warns against stealing an ox from the temple holdings and trying to cover it up. An oracle or drinking ordeal before a deity is employed in order to discover something. The passage has usually been translated and understood something like the following:¹⁷

If you sell a p[loug]h ox, or you k[il]l it (27) and you consume it, but then you *place*¹⁸ it before the deities (saying), (28) 'it died

¹⁶ This emphasis of the similarities between Hittite administration before and after Tudḫaliya I and Arnuwanda I is not intended to deny the real differences, perhaps the most important of which is the almost complete disappearance of the land grants, which had up until this time played an essential role.

¹⁷ Cf. Pecchioli Daddi 2004: 455f.; van den Hout 2003: 129; Taggar-Cohen 2006: 83.

¹⁸ Unless a scribal error is to be assumed, the form *tāisteni* can hardly be derived from *taya-*, 'to steal' (as assumed e.g. by Goetze (1950: 210) and McMahon (1997: 221), for which one would expect *taya(i)tteni*), *da-*, 'to take' (for which one expects *datteni*), or *taistai-*, 'to load' (for which one would expect *taista(i)tteni*), whereby one would not expect the allomorph *-steni* for the verbs of the *mi*-conjugation. It must therefore come from *dai-*, 'to place', despite the unexpected *ta-*, as

of emaciation,’ or ‘it suffered a serious injury,’ (29) or ‘it fled,’ or ‘a bull gored it,’ (30) but you yourselves consume it, and afterwards it becomes known, (31) then you will certainly replace the ox. If it (i.e. the crime) does not become known, (32) then you will go before the deity. If you are innocent, (then it is due to) your patron deity. (33) But if [you are] guilty, it is a capital offense for you.¹⁹

Syntactically the question is what the pronoun *-as* (l. 31) refers to. As this pronominal subject is syntactically clearly nominative, it can only be a nom. sg. comm. The only thing in the paragraph that could be a nom. sg. comm. is the ox, but this is surely not to be understood as the antecedent. This is why other translators have assumed that the pronoun *-as* represents ‘the crime’.

This understanding, however, is contextually very unlikely. This translation suggests that if the thief succeeds in stealing the ox and keeping it a secret, then he should perform the drinking ordeal before the deity. But why should anyone go perform the drinking ordeal if the crime has not even been discovered? Further, if the thief were to come forward and divulge that a crime had been committed, then his guilt would presumably already be clear and the crime would be solved. There would be no need for the drinking ordeal, intended to distinguish the guilty from the innocent, which follows explicitly in §§18’ and 19’, implicitly here, because the drinking ordeal is designed to distinguish the guilty from the innocent.

Therefore I would suggest that it is more likely that the drinking ordeal is to be conducted when the crime has been discovered, but it is not yet known *who* has committed the crime, the aim of the ordeal being to identify the

A. Kloekhorst (pers. comm.) kindly clarified for me. If so, perhaps the personnel is being warned against killing or otherwise disposing of and profiting from the valuable plough and threshing oxen, which are to be used for labour instead of sacrifice, and then to present it (or what might remain of it or perhaps the proceeds from its sale) to the deities as if it had somehow died by accident or disappeared in some other way. Support for this interpretation can perhaps be seen in the similarly formulated iv 75, where *tarnummen* is found rather than *taisten*.

¹⁹ KUB 13.4 iv 25-33: *nu ma-a-an GUD.A[PIN.L]Á (26)uš-ni-ia-at-te-ni na-aš-ma-an-za-an-kán k[u-e] n-na-at-te-n[i] (27)na-an ar-ḥa e-ez-za-at-te-ni šu-ma-aš-ma-an-kán DINGIR^{MES}-aš ta-a-iš-te-ni (28)ma-ak-la-an-₁na-az-₂wa-ra-aš BA.ÚŠ na-aš-šu-wa-za du-wa-ar-ni-iš-ke-et (29)na-aš-šu-wa-ra-aš pá₂-aš-ta na-aš-ma-wa-ra-an GUD.NÍTA GUL-ah-ta (30)šu-ma-aš-ma-an ar-ḥa e-ez-za-at-te-ni EGIR-zi-an-ma-aš iš-du-wa-₁a-₂ri (31)nu a-pu-u-un GU⁴ šar-₁ni-ik-te-ni-pát ma-[a-an-m]a-aš UL-ma iš-du-wa-a-ri (32)nu DINGIR-LÌ-ni pa-it-₁te-ni ták-ku pá₂-ku-e[š-t]e-ni šu-me-el^dLAMMA-KU-NU (33)ták-ku pa-ap-ri-[eš-te-ni]-ma nu-uš-ma-ša-at SAG.DU-aš wa-aš-túl.*

culprit. The pronoun *-as* thus refers to ‘him’, that is, the thief, previously not mentioned explicitly. We therefore should translate:²⁰

If you ... (and say), ‘it died ...’ (etc.), and afterwards it becomes known, (31) then you will certainly replace the ox. If he (i.e. the identity of the thief) does not become known, (32) then you will go before the deity.

The drinking ordeal is therefore employed when the thief has not yet been discovered. The personnel are in this case to go through the ordeal in order to discover who among them is the thief.

The Text Sequence in the Instructions for the Royal Bodyguards

The Instructions for the Royal Bodyguard (IBoT 1.36) is known from only one rather well preserved tablet inscribed in the Middle Hittite period. The text of the tablet presents some significant challenges, above all due to the many corrections and additions inscribed between and among the lines in a very small and shallow script. In Fig. 1 can be seen several lines added below the original text (left), and a few signs added between the lines (right). It seems likely that the scribe had finished his tablet with the normal script, but then either he, or perhaps his supervisor or teacher, read through the tablet and made these extensive corrections and additions in the smaller script.

Most of the corrections are added in the space at the end of a paragraph or between the existing lines (Fig. 2), but when necessary the scribe continued into the column divider, as seen most clearly at the end of the fourth paragraph of rev. iv. Further, some additions were too long for the scribe to fit below or between the lines of a paragraph, so he continued, e.g., from the end of the ninth paragraph of rev. iii around the edge and onto the obv. in column ii, where he continued in the space at the bottom of the sixth paragraph, where the additional signs were therefore written upside down.

The most extreme of the additions and corrections has caused quite some difficulties for the editors of the text. As one can see in Fig. 2, there are several lines added at the end of the third paragraph of obv. i, and these are continued into the free space at the end of the third paragraph of col. ii. Moreover, at the bottom of the rev. there is one line running through the penultimate paragraph of col. iii and continuing into col. iv, where five further lines are added below the text of the colophon. These additional lines on the rev. are also inverted vis-à-vis the normal text.

²⁰ See now similarly, Schwemer (2009: 104).

Editors of the text have long discussed in what order these additions should be read. In 1991 Güterbock and van den Hout published an excellent edition of these Instructions, and their solution to this question has since been accepted by all. In explaining his reasoning for the sequence that he had chosen, Güterbock wrote (Güterbock – van den Hout 1991: 43), ‘Since any person who makes substantial additions to a written page will use any space available, regardless where on the page he can find it, I assumed that our Hittite scribe had proceeded in the same way, so that some additions might be physically remote from the point where they belonged.’ With this in mind Güterbock and van den Hout read, understandably enough, (1) the first lines of the first paragraph, (2) followed by the addition in small script at its end (Fig. 3). They then assume, however, that (3) the scribe continued this addition at the end of the third paragraph, and when he ran out of space here, that (3b) he continued across the column divider into the space at the end of the third paragraph of col. ii. Here Güterbock and van den Hout assume that the scribe was finished with this addition, so (4) they continue reading with the normal text of paragraph 2, after which they naturally proceed to (5) the normal text of paragraph 3. Due to their understanding of the context, Güterbock and van den Hout then assume that the scribe added some further text to this third paragraph, and that (6-6b) he added this on the rev. Only then do Güterbock and van den Hout continue (7) with paragraph 4 of col. i.²¹

This sequence, however, leaves several unanswered questions, and it can perhaps be improved upon. The first question concerns the first long addition. Why would the scribe jump from the space at the end of paragraph one (2) to the space at the end of paragraph three (3) to continue with his added text? Why not simply jump down to the end of paragraph two, where there was also plenty of room to continue his addition? A second question is this: If the scribe wanted to add some further corrections after the text of col. i, paragraph three, and if he had no more space here because it was already filled by the earlier addition (3), so that he decided to add his further text on the rev. of the tablet, why did he begin writing this addition in the space between paragraphs in col. iii (6) instead of simply writing it in the large open space below the colophon (6b)?

²¹ In her earlier edition Jakob-Rost (1966) also assumed that the additional lines at the end of §1 continued the text of that paragraph, then continued with §2; she then read §3 including the lines added at the end of §3 followed by their continuation into the empty space at the end of col. ii, §3; she then continued with §4. She did not attempt to place the additional line inserted after iii 75 and below the colophon, but noted that (ibid. 222) ‘rein äußerlich gehört der Zusatz zu Kol. II ..., allerdings wohl schon zu einer früheren Zeile.’

For this and other reasons, I would like to suggest an alternative sequence (Fig. 4), one that would appear to be more parsimonious. It is clear that one must first read the first paragraph (1), and it is a reasonable assumption that the first addition at the end of this paragraph should be read thereafter (2). At this point I would, in contrast to Güterbock and van den Hout, simply continue reading with paragraphs two and three (3-4), which eliminates the unexplained jump from the end of paragraph one to the end of three (rather than two). At the end of paragraph three, it seems obvious that we should continue with the addition at the end of this paragraph (5), and it is certain that this addition continues across the column divider into column two (5b). At this point it is important to remember that the upper right corner of the tablet is broken away today. Originally, however, there is no reason why the scribe could not have continued from here, onto and around the edge (5c), then on through col. iii (5d) and into the empty space below the colophon in col. iv (5e).²² Perhaps he also wrote a few extra lines on the edge itself (5c). After this one long addition, then, one should continue with the paragraph that follows the addition, paragraph four (6). This solution is also suggested by the addition noted a moment ago, where the scribe continued from the space at the end of the eleventh paragraph of col. iii, around the edge onto the obv. of col. ii.

It will be remembered that Güterbock explained that he choose his sequence as he did because he felt that the context recommended it. The suggested alternative sequence, however, produces a contextual flow that is at least as sensible as Güterbock's, perhaps more so. Due to the several gaps in the text, however, it would be difficult to exclude or ardently defend either possibility on the basis of context alone; still, there may be a point or two that might be said to support the alternative sequence.

The original text of the first three paragraphs seems to detail how the guards were to be positioned in the courtyard in front of the palace. If the additions are deleted, it would read as follows:

§1 (i 1)[...] they [...] (2)[...] they [...]. The bodyguards [...] [u]p/[for]th, (3)and they [...] before the gatekeepers (and) the forecourt-cleaners. (4)They go in, and they stand at the gate of the courtyard. (5)Their [e]yes are tu[rn]ed forwards, so that they cover one courtyard of the pa[la]ce, and *they keep watch*.

²² Indeed, Jakob-Rost (see n. 22) also assumed that the additional text following iii 75 and below the colophon would have constituted a continuation from col. ii, but it apparently did not occur to her that the text of col. ii in question was in fact a continuation from col. i.

§2 (9)Then the bodyguards take (their) place in the courtyard of the bodyguard; (10)and 12 bodyguards stand by the inside wall in the direction of the palace, and they hold spears. If, however, 12 bodyguards (12)are not available – either someone has been sent on a journey (13)or someone is at home on leave – and there are too many spears, (14)then they carry away the spears that are left, (15)and they place them with the gatekeepers.

§3 (16)Gold-spear men, though, stand by the wall in the direction of the gate; (17)(i.e.), one bodyguard stands to one side near the gate in the direction of the wall of the bodyguard, whereas one gold-spear man stands to the (other) side near the gate in the direction of the wall of the gold-spear men, and they keep watch by day.

In brief, some (two?) bodyguards stand at the courtyard gate scanning the courtyard, and (a further?) twelve guards with spears stand by the wall of the palace. Gold-spear men are stationed toward the gate, and a bodyguard and a gold-spear man are positioned either side of the gate near their respective walls. So, apparently, read the text until the additions were inscribed.

Now, with the suggested revised sequence the added lines at the end of §1 would constitute an amendment to the disposition of the bodyguards prescribed in §1, i.e. they are to attend to the door-bolt in such and such a manner.²³ The additions following §3, then, form an amendment to the prescriptions in §3 concerning the further disposition of the bodyguards and, significantly, the gold-spear men, i.e. a gold-spear man is to interact in such and such a manner with the palace personnel, and further, the commanders of both the bodyguards and the spear-men are to regulate matters as described.²⁴ In contrast, in Güterbock's and van den Hout's sequence, in which not only

²³ I.e.: ... (7) they lift up ... bodyguards (be)fore [...], (8) and they lift it up *with* ...; they do not lift the door-bolt of the gate. And the [bodygua]rds, the gatekeepers (and) the forecourt-cleaners come out.

²⁴ I.e.: If inside, however, (20)some door-bolt has not been lifted, or if they somehow open the storehouse and there is (still) not enough *reed*, then if a low-ranking palace servant comes out *for reed*, the gold-spear man does not give it to him, so that when a high-ranking palace servant comes out – (21a)either a commander of ten, a military herald or a b[ody]guard comes – they can give him *reed*. If [...], (21b)he comes o[u]t, whereupon either a bodyguard or a [gold-spe]ar man [...]. (21c)In the guard's court, though, it is the commander of ten of the gold-spear who *excuses*. (21d)If someone stands badly, [...]. (21e)And it is the commander of ten of the gold-spear who *ex[cus]es* them. And [... a palace] servant. (21f)If a bodyguard, though, [... one co]lleague tells the (other) colleague; i[f ...] (21g)he tur[ns], he [...] to the wall again [...] (21h)and he says it.

the additions following §1 but also those following §3 are assumed to amend the original text of §1 (see Fig. 3), these additional prescriptions regarding the gold-spear men are related *before* the disposition of the gold-spear men has even been prescribed. Thus, one can indeed make a case for the content of the text and its additions supporting the suggested revised sequence, though this alone would not be decisive. Together with the above considerations regarding the physical path of the additional lines of text, however, the case for the revised sequence is robust.

Prof. Dr. Jared L. Miller
Ludwig-Maximilians Universität München
Institut für Assyriologie und Hethitologie
Geschwister Scholl-Platz 1
80539-München / Germany
jared.miller@lmu.de

Bemerkungen zu den hethitischen Dienstanweisungen

Eine Analyse der Beleglage der beiden Begriffe „Verpflichtung“ (*ishiu-*) und „Eid“ (*lingai-*) sowie des Inhalts der sog. Instruktionen und Eidestexte führt zu dem Schluss, dass *ishiu-* und *lingai-* zusammen eine Textgattung „Verpflichtung und Eid“ bilden. Diese „Verpflichtung und Eid“ Texte, die dem modernen Forscher mit einem gewissen Recht verschiedenen Gattungen wie „Dienstanweisungen“, „Verträge“ oder „Eidesleistungen“ anzugehören scheinen, hatten allesamt den Zweck, einem Untergebenen seine Rolle und Pflichten in der Herrschaftsstruktur der königlichen Familie bzw. des Staates zu erläutern (*ishiu-*) und ihn in dieser Rolle zu verpflichten und mit göttlicher Sanktion zu bestätigen (*lingai-*). Während der moderne Forscher durchaus berechtigt ist, *ishiu-* und *lingai-* getrennt zu betrachten, soll dies die Tatsache nicht verschleiern, dass hethitische Schreiber beide Elemente als eine Einheit verstanden und dementsprechend einen „verpflichtenden“ Text sowie eine „Eidesleistung“, oder einen beide Elemente enthaltenden Text, entweder als *ishiu-* oder als *lingai-*, oder beide, bezeichnen konnten.

Ein zweiter Teil des Beitrags stellt die These in Frage, nach der die Häufung der wichtigsten Dienstanweisungen in der Zeit Tudḫalija I. und Arnuwanda I. auf die Durchführung tiefgreifender struktureller Reformen seitens diesen beiden Herrschern hindeuten würde. Vielmehr scheint die rasante Zunahme dieser Textgattung in der mh. Zeit auf eine schriftliche Festlegung schon bestehender Verwaltungsstrukturen sowie eine heranwachsende Einsetzung der Schriftkultur in die Verwaltung hinzudeuten.

Nebenbei wird eine neue Interpretation einer Stelle aus den Dienstanweisungen für Priester und Tempelpersonell vorgeschlagen, die dahingehend gedeutet wird, dass diejenige, die verdächtigt worden waren, am Verschwinden eines Ochsen beteiligt gewesen zu sein, sich durch einen Trinkordal als schuldig oder unschuldig beweisen sollten. Das Ordal dient daher nicht zur Entdeckung des Deliktes sondern des Täters.

Schließlich wird eine alternative Reihenfolge der ersten mit mehreren in kleiner Schrift nachgetragenen Textabschnitten versehenen Paragraphen der Instruktionen für die Königliche Leibgarde vorgeschlagen. Da die aufgestellte und von der Fachgemeinschaft bisher ohne Ausnahme akzeptierte Rekonstruktion von H.G. Güterbock und Th. van den Hout einige Fragen vor allem bezüglich der Zusätze der ersten und dritten Paragraphen offen lässt, wird eine neue und erklärlichere Reihenfolge vorgestellt.

Bibliography

- Beckman, G.
1995 "Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia", J. Sasson, (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. I, New York: 529-543.
- 1999 *Hittite Diplomatic Texts*, 2nd ed. (WAW 7). Atlanta.
- Collins, B.J.
2008 *The Hittites and their World*, Leiden / Boston.
- d'Alfonso, L.
2010 "‘Servant of the king, son of Ugarit, and servant of the servant of the king’: RS 17.238 and the Hittites", Y. Cohen - A. Gilan - J.L. Miller (eds.), *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer* (StBoT 51), Wiesbaden: 67-86.
- Devecchi, E.
In press "Treaties and Edicts in the Hittite World", G. Wilhelm (ed.), *Acts of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale, Würzburg, 20-25 July, 2008*, Winona Lake.
- Gilan, A.
2007 "Bread, Wine and Partridges – A Note on the Palace Anecdotes (CTH 8)", D. Groddek - M. Zorman (eds.), *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge Silvin Košak zum 65. Geburtstag* (DBH 25), Wiesbaden: 521-534.
- Giorgieri, M.
1995 *I testi ittiti di giuramento*. Unpub. Tesi di dottorato. Firenze.
- 2005 „Zu den Treueiden mittelhethitischer Zeit“, *AoF* 32: 322-346.
- 2008 „Verschwörungen und Intrigen am hethitischen Hof. Zu den Konflikten innerhalb der hethitischen Elite anhand der historisch-juristischen Quellen“, G. Wilhelm (ed.), *Ḫattuša-Boğazköy–Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients. Akten des 6. Internationalen Colloquiums der Deutschen Orient- Gesellschaft (22.–24. März 2006, Würzburg)* (CDOG 6), Wiesbaden: 351–375.
- Giorgieri, M. – C. Mora
2010 "Kingship in Ḫatti during the 13th Century: Forms of Rule and Struggles for Power before the Fall of the Empire", Y. Cohen - A. Gilan - J.L. Miller (eds.), *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer* (StBoT 51), Wiesbaden: 136-157.
- Goetze, A.
1950 "Hittite Instructions", J.B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton: 207-211.
- Güterbock, H.G. – T. van den Hout
1991 *The Hittite Instructions for the Royal Bodyguard* (AS 24), Chicago.
- Hoffmann, I.
1984 *Der Erlaß Telipinus* (TdH 11), Heidelberg.

- Jakob-Rost, L.
1966 „Beiträge zum hethitischen Hofzeremoniell (IBoT I 36)“, *MIO* 11: 165-225.
- Klengel, H.
1999 *Geschichte des hethitischen Reiches* (HdO I/34), Leiden.
- Košak, S.
1990 “Night and Day, in War and in Peace”, *JAC* 5: 77-86.
- McMahon, G.
1997 “Instructions”, W.W. Hallo (ed.), *The Context of Scripture*. Vol. 1. *Canonical Compositions from the Biblical World*, Leiden: 217-230.
- Miller, J.L.
2010 “Practice and Perception of Black Magic among the Hittites”, *AoF* 37: 167-185.
- In press „Die hethitischen Dienstanweisungen: zwischen normativer Vorschrift und Traditionsliteratur“, M. Hutter - S. Braunsar-Hutter (eds.), *Anatolische Literaturen: „Autoren“ - Textstrukturen - „Zuhörer“*, *Internationales Symposium des Instituts für Orient- und Asienwissenschaften, Universität Bonn, 18-20 Feb. 2010*.
- Pecchioli Daddi, F.
2002 “A ‘New’ Instruction from Arnuwanda I”, P. Taracha (ed.), *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, Warsaw: 261-268.
- 2004 “Palace Servants and Their Obligations”, *OrNS* 73: 451-468.
- 2005 “Classification and New Edition of Politico-Administrative Texts”, A. Süel (ed.), *Acts of the Vth International Congress of Hittitology, àaorum, September 02-08, 2002*, Ankara: 599-611.
- Schwemer, D.
2009 Review of A. Taggar-Cohen, *Hittite Priesthood* (TdH 26). In: *OrNS* 78: 96-105.
- Singer, I.
2008 “On Siege Warfare in Hittite Texts”, M. Cogan - D. Kahn (eds.), *Treasures on Camels’ Humps: Historical and Literary Studies from the Ancient Near East Presented to Israel Eph’al*, Jerusalem: 250-265.
- Taggar-Cohen, A.
2006 *Hittite Priesthood* (TdH 26), Heidelberg.
- van den Hout, T.
2003 „Ordal (Ordeal). B. Bei den Hethitern“, *RIA* 10: 129-130.
- Zaccagnini, C.
1990 “The Forms of Alliance and Subjugation in the Near East of the Late Bronze Age”. L. Canfora - M. Liverani - C. Zaccagnini (eds.), *I trattati nel mondo antico: forma, ideologia, funzione*, Rome: 37-79.

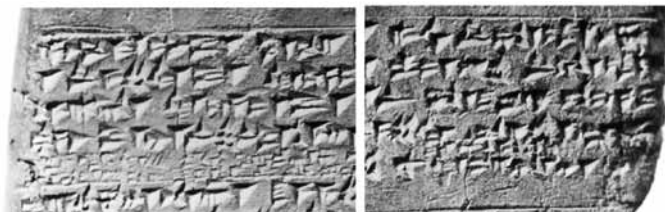

Fig. 1a-1b
 Additions at the end
 of IBoT 1.36 ii §3 and
 in the third to last
 paragraph of col. iii.

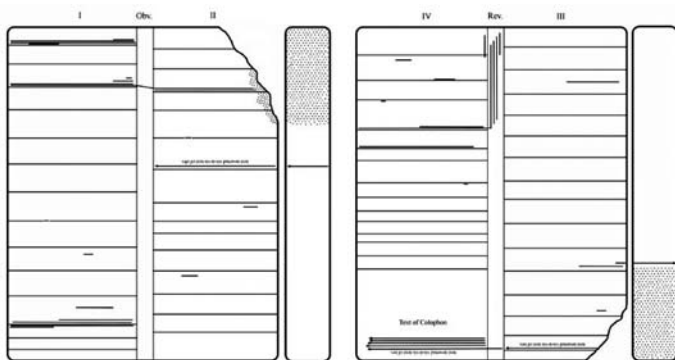

Fig. 2
 Additions and
 corrections to IBoT 1.36.

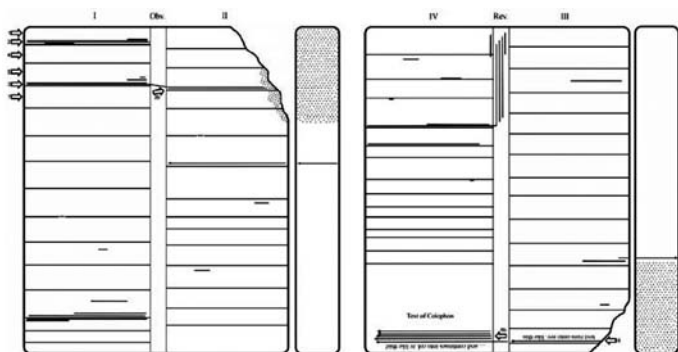

Fig. 3
 Güterbock's and van
 den Hout's sequence.

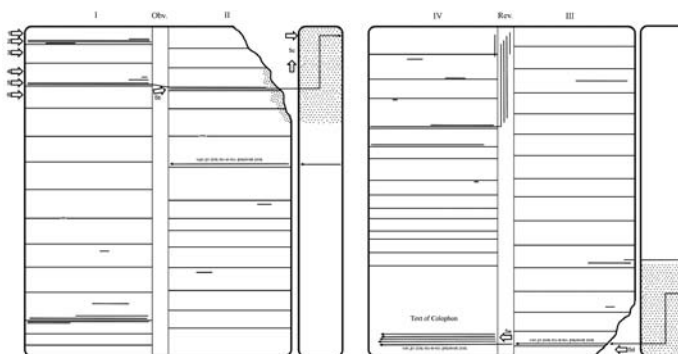

Fig. 4
 Suggested alternative
 sequence.

Metric Systems and Trade Activities in Eastern Mediterranean Pre-coinage Societies*

Anna Michailidou

Keywords: balance-weights, value, merchant, Aegean, Akrotiri

Anahtar Kelimeler: terazi ağırlıkları, değer, tüccar, Ege, Akrotiri

In regard to Trade Activities, it is currently accepted by archaeologists that obsidian and the spondylus shell were among the earliest goods transported from specific sources to wider areas and are, for this reason regarded as possible indicators of large-scale “trade”, from the Neolithic period onwards. As has been mentioned in a recent article referring to obsidian found in Crete (in particular at the Bronze Age sites of Malia and Knossos), there, most of the obsidian was of Aegean provenance (deriving from the Cycladic island of Melos), although some blades and nodules from inland Anatolia - East Göllü Dağ in Cappadocia - were also found (Carter – Kilikoglou 2007; Panagiotaki 1999: 25-27). On the other hand, Melian obsidian, rather than obsidian of Cappadocian provenance, was used along the west coast of Anatolia in the Neolithic Age (Doğan – Michailidou 2008, 28-29). In general, archaeologists feel rather uneasy when confronted with trading activities and begin to wonder how acceptable the use of the term *trade* is when dealing with the pre-coinage societies of the Second Millennium Bronze Age. In this paper, ‘trade’ will be understood in its broadest sense, that is, as the reciprocal traffic, exchange or movement of materials or goods through peaceful human agency (Renfrew 1969: 152). We will leave out any further discussion¹ (recently summarized by Doğan 2008)

* I would like to thank the *Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis* and its President Prof. Dr Ali Dinçol for the invitation to give this conference in Istanbul on the 15th of December 2010. It was also a pleasure for me to talk in front of my dear colleagues from the Archaeological Museum in Istanbul.

¹ We need not enter here to the subject of the ‘marketless economy’ (cf the discussion in Clancier, Joannès, Rouillard – Tenu 2005) since even then, the activities involved in distribution, reciprocity etc. would also require measuring.

and focus only on the role of the ‘middleman’, who practices trade as a profession, and on his material and cognitive equipment, that is, the metric systems and the measuring tools involved in his trade activities.

As early as the Sumerian poem of the 21st cent. B.C. entitled *Enmerkar and the Lord of Aratta* (cf. Hallo 1992: 353) there existed a story concerning a primeval stage in man’s history when no trade existed between Uruk - rich in grain - and Aratta - blessed with metals and stones. For this reason, the lord of Uruk sent a messenger to the country of Aratta to demand the commodities lacking in Uruk. The messenger is obviously the middleman required in order to carry the message and the merchandise. Furthermore, in later texts, for instance from the 14th cent. B.C., in tablets found at Amarna in Egypt, the term ‘messenger’ is occasionally used as a synonym for ‘merchant’ (Bachhuber 2006: 351 with references; Zaccagnini 1977: 171-172). Turning to the Bronze Age Aegean, we notice that the Mycenaean Greek texts written in Linear B script, employ no specific term for ‘merchant’, unless the Mycenaean word *a-ke-ro*, found in Pylos tablets, which is the Homeric Greek word *ἄγγελος* (*ángelos*), meaning messenger, was indeed used by Mycenaean for the envoy of the palace who carried messages accompanying items sent as gifts (Doğan – Michailidou 2008: 33, note 99). We should also bear in mind the point that, as Michel has pointed out, the status and the name of the merchant need not be the same everywhere and at all times. For instance, she points out that the Akkadian term for merchant, *tamkārum*, was not used for official function in Old Assyrian texts, in contrast to the situation in the case of the Old Babylonian or Nuzi evidence (Michel 2005: 128; Zaccagnini 1977). As for the ancient Greek word for the merchant - *ἐμπορος* (*émporos*) - its first meaning in Homer was simply the passenger of a ship not owned by him. In my view, the chapter title “*Commerce, un métier sans nom*” in Benveniste’s book (Benveniste 1969: 139-141) is justified by his statement that the mercantile exchange *does not constitute a unique and homogeneous act*. This had already been noted by Aristotle (*Politics* I iv, 2-3) who defined *ἐμπορία* (*emporía*) - the Greek word for commerce - as the most important of the three forms of exchange which are commerce (*emporía*), money-lending (*tokismós*) and hiring of labour (*mistharnía*). Aristotle further assigns three departments to Commerce: a) ship-owing, b) transport and c) marketing. Therefore, commerce depends both on means and costs of transport and on cognitive abilities of the middleman to evaluate costs and benefits. He needs the means of measuring quantities and values of the goods in transaction. These necessities led to the invention of metric systems, particularly of weight. Even gift-giving implied reciprocity and required the accounting of quantities and values.

Activity involving measurement is detectable in the archaeological record by means of material and textual evidence, that is, ancient measuring tools and depictions of weighing and texts involving accounts of the transactions. The archaeologist studying the Aegean era is most familiar with evidence from the islands of the Cyclades and Crete, also with Mycenaean texts and sites. However, since the majority of textual evidence on commercial transactions derives from Near Eastern archives, one should also exploit evidence from Egypt, Anatolia, the Levant or Mesopotamia (*cf.* Michailidou 2005; 2008a). The period most suitable for such a discussion is the Bronze Age, particularly the Second Millennium, when large scale interaction among the various cultural areas of the eastern Mediterranean augmented populations of consumers. Whatever the absolute dates of the floruit of neighbouring cultures, exact synchronisms in our study are not needed since in all cases we are dealing with a monetary, albeit pre-coinage, stage of economy. It was within the Bronze Age that *barter exchange* gradually turned to *a monetary system* based on metals. The invention of coinage that followed in the first millennium, serves as an *ante-quem* for our discussion that follows.

In his work on Sumerian numeration and metrology Powell has suggested that “just as the length measure will have arisen out of tool manufacture, building and agriculture, capacity will have been associated with measuring grain, and weight measure will have been associated with the use of metals” (Powell 1971: 208). An example of length measuring tools is the bronze measuring-rod from Nippur in Mesopotamia, dated at the earliest to the 15th cent. B.C. and exhibited in the Istanbul Archaeological Museum (Unger 1916). In a recent discussion on this object, Walther Kamm (2003) further comments on the Egyptian cubit of 52.3 cm long, represented by the hieroglyph of the forearm and divided into 7 palms or 28 digits. He suggests that the Egyptian cubit and the constructive planning method used by Bronze Age Egyptian architects were widespread in the Near East and the eastern Mediterranean. Unfortunately, measuring-rods are not a frequent find in the Aegean. Measuring cords and ropes may also have been used for measuring length, as is indicated by ancient Egyptian depictions.

As for measures of capacity, there are the clay vessels commonly found in ship-wrecks and used as containers for the transport of perishable goods, such as grain, wine, oil, orpiment, terebinth, or even beads of glass and small pots. These may also have functioned as units of measurement, since they are of various, albeit frequently standardized, volumes. For instance, as Pulak (1997: 240) notes, the 149 Canaanite jars from the Uluburun wreck display three size

categories, thus the size of the cargo was probably estimated by merely counting the jars. Cypriot jars and Aegean stirrup jars had pararell functions as containers during transport and often being reused in cargoes (Pulak 2005: 297; Lolos 1999: 54-55; Palmer 1989: 104-105, 118-121, Michailidou 2008a: 33-35).

However, it was the weight measure “associated with the use of metals” (Powell 1971: 208), that was the most essential for estimating the quantity transported and its exchange value. In pre-coinage societies, the concept of *weight* determines the degree of standardization of the particular commodity in circulation and the concept of *value* represents how important the commodity was in the exchange network. Of the measuring tools of weight, the construction of the simple equal-arm balance with two pans arose from the every day need to transport two equal amounts of products suspended from the ends of a pole resting on the shoulders of the bearer (Michailidou 2005: 16, fig. 3). The mechanism for measuring equality in weight actually predates the invention of weights, since anybody can sense which is the heavier of two objects held in each hand. In fact, the balance itself reproduces this action performed by the human body, as is evident in a scene depicted in the Old Kingdom tomb of Kairer (Michailidou 2008a: 20, fig. I.6 from Lauer 1976: pl. 68), thereby confirming the doctrine of the Greek philosopher Protagoras that man is the measure of all things (Michailidou 2010: 71). The absolute measurement of weight started from the moment when a stone was placed on one of the pans, to balance the commodity placed on the other pan. This stone served as a witness to the mass measured. Thus the balance weight is in fact “the stone that measures”. Hence this name appears in both Akkadic and Egyptian languages and gradually gave the idea of using a series of stones of a specific interrelated ratio in weight values, some of them occasionally bearing whole inscriptions mentioning the name of authorities verifying their standard true weight (Michailidou 2001a). The high-planning of the metric systems (Powell 1971: 209) resulted in easily identifiable shapes for balance weights; the barrel shape and the duck shape were the prevailing shapes in Mesopotamia (cf. Zeyrek – Kızıltan 2005 for samples in the Istanbul Archaeological Museum). The barrel shape was widely diffused throughout the Eastern Mediterranean, in Egypt, the Levant, Cyprus, Anatolia and, to a lesser extend, the Aegean.

The earliest known weights in Egypt were linked to the measurement of gold, with a modular unit for gold of 13 grams named *deben*, which was denoted in Hieroglyphic by the sign of the circle. The relation between power and metrology is evident from balance weights that bear the cartouche of the Pharaoh that confirm their weight value. From the 18th dynasty onwards, all

metals were measured by a heavier *deben* of 91 grams, which was divided into ten lower units named *kite* or *qedet*.

The ‘metrological organizers’ in Mesopotamia had to confront three factors simultaneously (Powell 1971: 209): The current numerical system (sexagemeal), the weight of the ‘barley corn’ (0.046 gr) and the ‘old load’ - traditionally the maximum weight a man could carry (appr. 28.8 kg). According to Thureau-Dangin (1921), the ‘old load’ which gave the unit of talent (GÚ or *biltu*), was the one of the two poles of the system, the other one being the ‘new purely conventional unit’ invented, the Sumerian *MA-NA* (appr. 500 gr). This Sumerian word means *to count* or *the counter*. From this word derives the ancient Greek unit *mina* transliterated in English as the *mina*. The Sumerian *mina* was divided to 60 shekels. Shekel is a Hebrew form of the Akkadian term *siqlu*, the equivalent to the Sumerian *GÍN* (appr. 8.4 gr). The weight of the talent, which varied over time and depending on culture from 30 to 23 kilos, was used as the standard rule for copper circulating in the form of the so-called ox-hide ingots. Only one stone mould for copper ingots of this shape has survived, at near Ugarit, at the site of Ras-Ibn-Hani (*cf.* Muhly 2005: 504, Abb. 1). Large numbers of ingots of this codified shape and weight were distributed widely over the whole Mediterranean (Gale 1991) and recently more specimens, from Corsica and South France, have added further detail to the picture (LoSchiavo 2008). Of course, the most impressive find is the great amount of ox-hide copper ingots from the Uluburun wreck, their average weight being 23 kilos. It is to be expected that the most accurate weighing of the ingots would take place in the ship’s port of destination, somewhere in the Aegean (Pulak 2000a: 264). The result of such a process may be represented by the text on the well-known Linear B tablet from the palace at Knossos (Fig. 1). Here, the ox-hide ingots, 60 in number, are followed by the sign for the balance functioning as metrogram for the talent unit (*CoMIK* vol. 1: KN Og 730; *cf.* Michailidou 2010: fig. 7.4). We may recall here that the Greek word *talanton* actually means the pan of the balance.

Up to the Roman period, when the development of the steelyard is attested for the first time, the normal form of the balance was the simple equal-arm balance with two pans, such as this balance from the Late Bronze Age settlement at Akrotiri on the island of Thera (Fig. 2), where bronze pans of seven balances were found in the houses (Michailidou 2008a: 44-45). No truly intact balance has been found in the Aegean, some information on details being perhaps observable on the gold, but non-functional, balances found in Mycenaean shaft grave III (Fig. 3) Interestingly, the beam, here consisting of three gold tubes,

originally enclosed a wooden rod (Michailidou 2008a, fig. III 12). Such rods are rarely found, the more recent find being the rod executed in bone from the excavations by Turan Efe in Küllüoba (Efe 2007: fig. 16; Rahmstorf 2006: fig. 3.9). Most of the pans were apparently hung from the beam by means of plant fibres, as shown by the relics on pans from Akrotiti (Fig. 4). Some balance pans were originally stored inside sleeve-like wooden boxes, as a rule one pan upon the other (Pulak 2000a: fig. 17.2; Michailidou 2008a: 52).

To turn to the balance weights, those of the so-called Aegean metric system are easily identified because, in contrast to Egyptian and Near Eastern balance weights, the so-called “Aegean” or “Minoan” balance weights (Fig. 5) are of a distinctive discoid shape, very often made of lead and as a rule un-inscribed, although sometimes they were marked with signs, some of them being related to the mass of the weights. Balance weights of stone, whether discoid or of other shapes, were also in use in the Aegean of the Late Bronze Age; naturally so, since stone is the appropriate material for precision weighing. The Aegean discoid weights derive from palaces, settlements - especially ports - sanctuaries and tombs. As for the structure of the Minoan ponderal system, mainly studied by Arthur Evans (1906), John Caskey (1969), Nicola Parise (1971) and Karl Petruso (1992), the unit of 62-65 grams is the dominant in the Late Bronze Age, particularly in Crete and the Cyclades of the New-Palace period. This unit was already defined by Evans as the fifth multiple of the Egyptian unit of gold of 13 grams (*cf.* Michailidou 2004). There is also the view that the Aegean unit corresponds to the tenth multiple of a Near Eastern shekel of 6.5 grams (*cf.* Zaccagnini 1986: 420-421). Stone discs of both weight values (13 grams or 6.5 grams) can be found at sites, but it is not easy to decide on their function as balance weights and they may have been simple tokens used in games (Michailidou 2006; 2008a: 61).

Different units of weight have been proposed for the earlier pre-palace periods in the Aegean (Petruso 1978; 2003; Rahmstorf 2003; 2006). A variety of units developed and circulated in vast areas from the Early Bronze Age onwards. We may gain an idea for the distribution of two shapes, the spool-shaped items and the spondonoid or barrel shaped weights, from a map by Rahmstorf (2006: fig. 5). Rahmstorf is of the opinion that in the EBA Aegean Near Eastern influence on metric systems was dominant, whilst the MBA Aegean was more oriented towards Egypt, this being the reason why the Minoan unit is related to the Egyptian unit of gold. In the Mycenaean period, Petruso distinguishes between early Mycenaean units, which are closer to Minoan and Syrian units, and Late Mycenaean units, which are perhaps

closer to the Hittite unit (Petrušo 2003). The Mycenaean double mina (denoted by the so-called metrogram M in the Linear B script) corresponds to a value frequently employed in Anatolia and the Near East.

I believe that we are still in the middle of a very interesting discussion on interrelations among different metric systems of weight. Many scholars have compiled tables on “Numismatic” equivalences among various systems of weight, particularly those of the more developed of the Late Bronze Age (e.g. Aberti-Parise 2005: tav. XIII). Obviously, more than one metric systems of weight functioned in important trade posts. For instance, the dependence of the Ugaritic weight system on foreign trade is indicated by the dominance of the West Syrian mina of 470 grams (as opposed to the Mesopotamian mina of 504 grams). This mina formed the meeting point for three metric systems and the differences begin at the level of its division in shekels. Nicola Parise divides the Syrian mina into 40 Hittite shekels of 11.75 grams, or 50 Syrian shekels of 9.4 grams, or 60 Karkemish shekels of 7.83 grams. Few weights of the Minoan standard have also been identified in Ugarit (according to Courtois 1992: 120).

In the Late Bronze Age Akrotiri on the Cycladic island of Thera where a great deal of tools and equipment from the settlement has been preserved, sealed by the layers of pumish and volcanic ash of eruption during the 17th cent. B.C., clusters of lead discoid balance weights have been found. They were based on the Minoan metric system (Michailidou 1990; Petrušo 1992). Akrotiri is again a port of trade, where other metric systems are also expected. Some stone weights can easily be identified as of foreign, or at least less usual, shape and are made of non local stones: a barrel-shaped weight of 478 grams, a half-sphendonoid haematite weight that perhaps was intentionally adapted to the value of 1/3 of the Minoan unit and others (Michailidou 2006; 2008a: Figs II.65, V.28, V. 49, V. 71-72).

In view of the Mycenaean Linear B texts (e.g. Figs. 1 and 8) and the evidence given by Near Eastern texts, we may conclude that the commodities accounted by weight were metals, wool and goat’s hair, linen (possibly also counted in bundles?), yarn, textiles (when tested in relation to the raw material used), ropes, alum, wood, ivory, precious stones, hides, wax, tendons and some condiments, perfume and dyes (such as *ponikijo*, red safflower, saffron, celery). As for foodstuffs, these were mainly measured by volume, although in some cases fish and meat and loaves of bread were recorded by weight (Michailidou 2010).

In regard with metals, no Mycenaean texts giving procedures for producing alloys are preserved (Michailidou 2008b), in contrast to the case with Near Eastern texts. However, the archaeological record provides us with an idea of which balance weights may have been used for particular quantities of metal and of what kind of items a given quantity of raw metal may produce. Two copper lavers of the same shape and weight from Akrotiri, Thera, could each have been weighed by a balance weight similar to that from Mochlos, Crete (Figs. 6a-6b). A fragment of copper ingot from the settlement at Akrotiri, weighs 2,956 gr. It was hidden among the stones of a loosely-built wall added to the upper floor of a house, along with two clay animal rhyta (Michailidou 2008a: 102, Figs II 85-II 90). On both sides of the ingot fragment, there are traces of the manner in which the piece was broken, by means of a heavy tool, perhaps after pre-heating, too, as has already been observed by Pulak in regard to ingots from the Uluburun wreck (Pulak 2000b: 145). The breaking of a copper ingot into fragments of specific weights destined for the manufacture of specific items, is mentioned in a Hittite text (Kempinski & Kosak 1977: 88-89). The deficit caused by breaking is mentioned in Old Assyrian texts: "*Hudurla is bringing you under my seal 4 talents of copper – there was a deficit of 2.5 minas from breaking up*" (Dercksen 1996: 40-41). Breaking the ingot facilitated the weighing of the metal and also gave the chance for checking the inside of the ingot and therefore the quality of the copper (cf. Dercksen 1996: 25, 58-59).

Having dealt with metals, we now turn to the next type of trade goods par excellence, that is to textiles. A suitable starting for an examination of their importance is again Sumerian literature, where in the myth of *Enki and the World Order*, textile industry is among the cycles necessary for maintaining world order in Sumer and it is classified immediately after the cycle referring to urban organization (Averbeck et al. 2003). The best overall picture of their circulation in long-distance trade is to be gained from the correspondence of the Old Assyrian traders, mainly found in Kültepe near Kaiseri. These texts provide a wealth of information on household textile production back in Assur and on the varieties of textiles transported by the caravans to Anatolia. As Veenhof notes, 25 pieces of cloth were the greatest load that a donkey regularly transported, which corresponded to two talents weight. Thus he suggests an average of 5 minas weight for each piece of cloth. The only information available so far regarding their size is the following Old Assyrian text: "*A 'finished textile' which you make, should be nine cubits long and eight cubits wide*" (Veenhof 1972: 92-95). It is not surprising that palaces in the Aegean

took great interest in the control of textile production. In both Aegean scripts, Minoan Linear A and Mycenaean Linear B, textiles are recorded by numbers and their varieties are denoted by special ideograms (Fig. 7 after Tzachili 2001, 192, table 2). Control of the palace was exercised through the so-called *ta-ra-si-ja* mode of production (Duhoux 1976), which rested on the weighing of the raw material distributed by the palace to the craftsmen, and on checking the weight of the finished products sent in return. In Linear B accounts, each type of cloth, denoted by the ideogram TELA, is recorded as produced by a fixed amount of wool, measured by a special unit of wool, denoted by the ideogram LANA. For instance, on one of the Linear B tablets (Fig. 8) we have entries for the varieties *pa-we-a ko-u-ra* TELA, TELA+TE, *tu-na-no* TELA, followed by the unit of wool (LANA) in quantities required for these qualities of cloth (CoMIK vol. 1: KN Lc (1) 527+7143+7331). The LANA unit, of a value of 3 kilos, was the target weight for the wool produced from the shearing of 4 sheep and it is found both in records of sheep and wool, as well as in records of textiles and wool. Furthermore, the weight is equivalent to the special unit for wool of six minas (= 3 kilos), the *nariu* wool unit attested in Nuzi tablets (Zaccagnini 1990; Petruso 1986).

Let us turn to an example provided by the settlement of Akrotiri on Thera. In one of the houses, a cluster of 26 lead balance weights was found in the upper floor cellar, while in the largest upper floor room with a central column, more than 400 clay loom-weights indicate that the area functioned as a weaving workshop. Petruso noticed that one of the balance weights has the weight of 3 kilos (Petruso 1986) and so it would seem that the unit of LANA already existed in the period of the – earlier - Linear A script. Furthermore, since the balance weights of the cluster correspond to multiples and fractions of the LANA, I have suggested that they served for weighing wool received in this house for the needs of the textile workshop (Michailidou 1990; 2008a: 66-73; 2010).

Wool has not so far been textually attested at Akrotiri but fortunately material evidence of wool has been identified consisting of about fifty minute pieces of woollen threads (Michailidou 2008a, 230; Moulhéat-Spantidaki 2008). In another house of the settlement, tablets inscribed in the Linear A script were found kept in a private deposit. On one of them, the ideogram TELA for cloth is followed by the number 200, the greatest record as yet found in Linear A script (Boulotis 1998; 2008). Thus, although the owner of the looms in the house with the 26 balance weights, was evidently the individual who produced the trade item of cloth in his/her workshop, it is the tenant of the other house containing the deposit of the tablets who is thought to have

been a textile dealer (Michailidou 2008a: 256-259). The clay sealings found in his house, made of foreign clay and bearing Cretan motifs, apparently testify to contacts with Crete. Whether the contacts were administrative or purely commercial, is, however, always the question.

Balance weights have been regarded by Karl Petruso as tools of industry and trade and by Barry Kemp as the nearest step on the road to money (Petruso 1992: 65; Kemp 1991: 248). They are therefore very important tools for the examination of societies of the past at both macro-economic and micro-economic levels (*cf.* Michailidou 2008a: 215-287). We now come to the question how commodities were evaluated in societies that had no coins. As metals were the type of trade goods par excellence, 'value' came to mean 'metal value'. In Near Eastern texts, the term *šaḡālum* (to weigh), is used for the action of paying (*cf.* Renger 1984: 102). Metal items were more easily used for payment if they were intentionally made of a standardized weight, equivalent to codified units as, for instance, is the case with two copper lavers, each one of 1.5 kg weight (Fig. 6a) and particularly with the gold vessels, also recorded in Aegean texts (*cf.* Michailidou 2001b). In the Near East, rings of gold or silver, jewels, and vessels of precious metals were commonly used as forms of currency (Dalley 1984: 59, 65-69; Zaccagnini 1991). We know that in the Near East, silver was the predominant index of value for goods and services. Furthermore, silver was itself occasionally exchanged upon weight in payment for high-valued objects and in compensation for special services. Fines also were occasionally paid in silver, for instance, the considerable amounts laid down by Hittite Laws that merchants who were involved in recycling stolen goods were compelled to pay (Floreano 2002: 222).

For the Aegean/Minoan world, a monetary system based on metals is therefore equally likely (*cf.* Michailidou 2008a: 266-267), although there is no secure textual documentation, as yet, to support this hypothesis. I have attempted to show that small non-functional precious metal axes from Arkalochori in Crete, in addition to having some symbolic significance, may also have served as a form of currency. I conceived this idea after reading a text from Mari recording compensation made by the king to officials in the form of silver-and-gold axe-heads (Michailidou 2003). Close to the Arkalochori miniature axes is a miniature silver double-headed axe (7.3 cm long), from Semayük/Karataş, thought to be a votive model. It is decorated with incisions in the front side, the back being plain, and bears a shaft hole in the centre. Dating to the EBA (II-III) it is described as being of Anatolian type, "perhaps the earliest known precious metal *labrys* from the Eastern Mediterranean,

about contemporary with the Early Minoan II copper and lead models from Mochlos” (Mellink 1967: 265-6, Pl. 84 fig. 50a). The axe heads from the sanctuary of Juktas, in Crete (Michailidou 2005: fig. 9), are simply cut from copper plate. They may have functioned as a cheaper form of currency.

Texts from Mari, too, give information on weighing deficiencies and how these were corrected. The weighing process involved one or two specialists in handling the balance, who were artisans experienced in weighing precious metals or were specialist administrators. There was also the scribe who recorded the result and gave various details, regarding what particular weight-units were used, how many successive operations of the balance occurred and whether a counterweight was placed on the same pan with the commodity. One or more persons, named *ebbû* (translated in French by Cecil Michel as the ‘*Prud’Hommes*’) supervised the weighing process, to ensure the exactness demanded at a level of one shekel (Joannès 1989). The *ebbû* were (Michel 1990) the *experts* and *arbitrators*, fully conversant with the weighing techniques used by the artisans, trained in calculations related to the conversion of different metric systems. They were appointed by the king for a certain task each time (e.g. to guarantee the quantity *and* quality of the transported merchandise) and very seldom working alone, since usually two or more are simultaneously appointed. I have therefore suggested elsewhere the possibility that the two Mycenaean aboard the Uluburun ship (as Pulak 2005), may have been of the status of the *ebbû* mentioned in the Mari tablets, that is, they had the skills required for estimating the merchandise they escorted. Such a case brings us back to the beginning of our discussion in order to comment once again on the messengers/merchants. The two Mycenaean passengers, traveling on a ship probably not owned by them (as the current view maintains) are very near the Homeric concept of the *emporos*. They were not only high rank official messengers (Pulak 2005: 296, 309.). They were acting as royal merchants, even though they did not carry with themselves balance weights of the Aegean standard (the current objection against their role as merchants). They simply did not need them aboard this ship (*cf.* Michailidou 2010: 83).

Dr. Anna Michailidou
Research Director
Institute for Greek and Roman Antiquity
National Hellenic Research Foundation
Athens / Greece
amihail@eie.gr

Sikke Öncesi Doğu Akdeniz Topluluklarında Ölçü Sistemleri ve Ticari Faaliyetler

Bu makale Yakınoğu'nun sikke öncesi toplulukları üzerine olmakla birlikte, Tunç Çağı Ege'sine ağırlık vermektedir. Ticareti iş olarak yürüten "aracının" rolünden başlayarak onun ticari ilişkilerinde kullandığı ölçü birimleri ve ölçü aletleri üzerinde genişlemektedir.

Arkeolojik sit alanlarından ve muhasebe kayıtlarından bilinen teraziler ve ağırlıklar, eski çağlarda ticari malların miktarını ve değerini hesaplamının yolları hakkında bilgi vermeleri açısından değerlidir (Res. 1). Terazinin normal formu, iki kefesi olan iki kollu basit teraziydi (Res. 2) ve tunç teraziler üzerindeki kalıntılar, bunların terazi koluna sıklıkla bitki lifleriyle bağlandığını gösterir (Res. 4). Detaylara dair bazı bulgular, bir Miken sandık mezarındaki semiyotik işleve sahip altın terazilerden elde edilmektedir.

"Ege" ya da "Minos" adı verilen terazi ağırlıkları (Res. 5) özgün bir disk şekline sahiptir ; çoğunlukla kurşundandır ve 62-65 gramlık ağırlık değer, Yeni Saraylar Döneminde Girit ve Kiklatlarda egemen birim olarak kullanılmıştır. Bu birim 13 gramlık Mısır altın biriminin beş katı olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda da 6,5 g gramlık Yakınoğu şeklinin 10 katıydı.

Miken Linear B metinleri (Res. 1 ve 8) ve Yakınoğu metinlerinin ışığında metaller, yün ve diğerlerinin ağırlıkların göre hesaplandığı, diğer taraftan yiyeceklerin genellikle hacim birimlerine göre ölçüldüğü sonucu çıkar.

Metaller ve kumaşlar mükemmel ticaret kalemleriydi. Arkeolojik kayıtlar belirli malların –mesela aynı formda ve aynı şekilde kodlanmış (?) ağırlıktaki kaplar- üretimi için hangi terazi ağırlıklarının kullanılmış olabileceğine dair bir fikir verir (Res. 6a-6b). Minos Linear A ve Miken Linear B olmak üzere her iki Ege yazısında kumaşlar sayılarına göre kaydedilmiş ve kendilerine özel ideogramlar verilmiştir. Bunlar sıklıkla her bir tür kumaş için gerekli yünü gösteren Miken yün birimi (LANA) tarafından takip edilir. Bu LANA birimi 3 kg değerindeydi ve yün için özel altı minalık birime, yani Nuzi tabletlerindeki nairu yün birimine eşitti.

Görünüşe göre, aynı 3 kiloluk yün birimi Linear A yazısının kullanıldığı dönemde de mevcuttu. Thera Adası'ndaki Akrotiri yerleşmesinde, içinde bulunmuş 400'den fazla kil ağırşak nedeniyle bir dokuma işliğine işaret eden bir evden 26 kurşun terazi ağırlığı buna işaret etmektedir. Bu evdeki ağırşakların

sahibi açıkça işliğinde ticari amaçlı kumaş ürettiyordu. Öte yandan, Linear A tabletleri ve kil mühürlerin ortaya çıkarıldığı bir başka evin sakini muhtemelen bir kumaş satıcısıydı. Evdeki tabletlerden birinde 200 parça kumaş kayıtlıdır.

Terazi ağırlıkları geçmiş toplumlar hem makra hem de mikroekonomik düzeyde incelemeye yarayan önemli araçlardır. Buradaki tartışma sikke kullanılmayan toplumlarda malların nasıl değerlendirildiği sorusu doğrultusunda genişlemektedir. Metaller baskın ticari mallar olduğu için, Yakındoğu’da “değer”, “metal değeri” anlamı taşımaya başlamıştır ve bu yüzden Ege/Minos dünyası için de metallere dayalı bir para sistemi geçerli olabilir. Para birimi olarak kullanılması muhtemel metaller arasında, Mari’den gelen yazılı kanıtlara bakılırsa, işlevsel olmayan metal baltalar da vardı.

Mari metinleri ayrıca tartma kusurlarından ve bunların nasıl düzeltileceği dışında tartma işlemine dâhil insanların kim oldukları hakkında bilgi verirler. Bu kişiler teraziye kullanan uzman, sonucu kaydeden kâtip ve tartma işlemin göz kulak olan *ebbû* adlı şahıstır. *Ebbû*, zanaatkârların kullandığı tartma tekniklerine aşina ve farklı ölçü sistemlerini birbirine çevrilme hesapları konusunda eğitim almış uzman ve yargıçlardı. Kral tarafından her bir sefer belirli bir görev için (mesela nakledilen malın miktarını ve değerini garanti altına almak amacıyla) atanırlardı.

Bu da bizi bir kez daha elçi/tüccarın rolü üzerine yorum yapmak üzere tartışmamızın başına geri getirmektedir. Uluburun gemisindeki iki Miken tüccarın Mari tabletlerinde geçen *ebbû* statüsüne sahip olduklarını düşünüyoruz; yani eşlik ettikleri malların miktarının hesaplama becerileri bulunmaktaydı. Ege standardında terazi ağırlıkları taşımamalarına rağmen (bu kişilerin tüccar olma ihtimallerine karşı önre sürülen mevcut itiraz), kraliyet tüccarları olarak faaliyet gösteriyorlardı. Sadece bu ağırlıklara gemide ihtiyaçları yoktu.

Bibliography

- Alberti, M.E. – N. Parise
2005 “Towards an Unification of Mass-Units between the Aegean and the Levant”, R. Laffineur - E. Greco (eds.), *EMPORIA, Aegaeum* 25, Liège: 381-392.
- Averbeck, R.E. – M.W. Chavalas – D.B. Weisberg
2003 *Life and Culture in the Ancient Near East*, Bethesda.
- Bachhuber, Ch.
2006 “Aegean Interest on the Uluburun Ship”, *AJA* 110: 345-363.
- Benveniste, E.
1969 *Le vocabulaire des institutions indo-européennes. 1. économie, parenté, société*, Paris.
- Boulotis, Ch.
1998 “Les documents en Linéaire A d’ Akrotiri, Thera : remarques préliminaires”, *BCH* 122 : 407-411.
2008 “The Linear A Tablets from Akrotiri (THE 7-12). Aspects of the Economic Life in the Settlement” (in Greek), D. Doumas (ed), *Ακρωτήρι Θήρας. Τριάντα χρόνια έρευνας, 1967-1997*, Αθήνα: 67-94.
- Carter, T. – V. Kilikoglou
2007 “From Reactor to Royalty; Aegean and Anatolian Obsidians from Quartier Mu, Malia (Crete)”, *Journal of Mediterranean Archaeology* 20. 1: 115-143.
- Caskey, M. E.,
1969 “Lead Weights from Ayia Irini in Keos”, *ArchDeltion* 24 A: 95-106
- Clancier Ph. – F. Joannès – P. Rouillard – A. Tenu (eds.)
2005 *Autour de Polanyi. Vocabulaires, théories et modalités des échanges*, Paris.
- CoMIK*
ChadwickJ. – L. Godart – J.T. Killen – J. – P. Olivier – A. Sacconi – I.A. Sakellarakis, *Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos*, Vol. I-IV, *INCUNABULA GRAECA LXXXVIII*, Roma 1986-1998.
- Courtois, J. C.
1990 “Pois, prix, taxes et salaires à Ougartit (Syrie) au II e millénaire” , R. Gyselen (ed.), *Res Orientales II*, Paris : 119-127.
- Dalley, S.
1984 *Mari and Karana. Two Old Babylonian Cities*, New York.
- Dercksen, J.G.
1996 *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Leiden.
- Doğan, I.B.
2008 *Tarihöncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Istanbul.

- Doğan, I.B. – A. Michailidou
2008 “Trading in prehistory and protohistory: Perspectives from the eastern Aegean and beyond”, Ch. Papageorgiadou-Banis – A. Giannikouri (eds.), *Sailing in the Aegean. Readings on the Economy and trade routes*, MEΛETHMATATA 53, Athens: 17-53.
- Duhoux, Y.
1976 *Aspects du vocabulaire économique mycénien (cadastre,-artisanat-fiscalité)*, Amsterdam.
- Efe, T.
2007 “The theories of the ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III period in inland western Anatolia”, *Anatolian Studies* 57 : 47-64.
- Evans, A. J.
1906 “Minoan Weights and Mediums of Currency from Crete, Mycenae and Cyprus”, *Corolla Numismatica* , Oxford: 336-367.
- Floreano, E.
2002 “The Role of Silver in the Domestic Economic System of the Hittite Empire”, *Altorientalische Forschungen* 28/2 : 209-235.
- Gale, N. H.
1991 “Copper Ox-hide Ingots: Their Origin and their Place in the Bronze Age Metals Trade in the Mediterranean”, N.H. Gale (ed.), *Bronze Age Trade in the Mediterranean*, Papers Presented at the Conference Held at Rewley House, Oxford, December 1989, *SIMA* 90, Jonsered: 197-239.
- Hallo, W.W.
1992 “Trade and Traders in the Ancient Near East: Some New Perspectives”, D. Charpin – F. Joannès (eds.), *La circulation des biens, des personnes et des idées dans la Proche-Orient ancienne*, CRRAI 38, Paris: 351-356.
- Joannès, F.
1989 “La culture matérielle à Mari (IV): Les méthodes de pesée. A propos d’un ouvrage récent”, *RA* 83 : 113- 151.
- Lauer, J.P.
1976 *Saqqara. The Royal Cemetery of Memphis*, London.
- Lolos, Y. G.
1999 “The Cargo of Pottery from the Point Iria Wreck: Character and Implications”, W. Phelps et al. (eds.), *The Point Iria Wreck*. Athens: 43-58.
- Kamm, W.
2003 “The Nippur-Measuring-Rod and its Reference to Linear-Measure Used during the Aegean Bronze Age”, K.P. Foster – R. Laffineur (eds.), *METRON*, Aegaeum 24, Liège: 451-452.

- Kemp, B. J.
1991 *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization*, London.
- LoSchiavo, F.
2008 “Oxhide Ingots in the Central Mediterranean: Recent Perspectives”, I. Tzachili (ed.), *Aegean Metallurgy in the Bronze Age*, Athens: 227-245.
- Mellink, M. J.
1967 “Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1966”, *AJA* 71 (3): 251-267.
- Michailidou, A.
1990 “The Lead Weights from Akrotiri. The Archaeological Record”, D. Hardy *et al.* (eds.), *Thera and the Aegean World III*, vol. 1, London: 407-419.
- 2001a “Script and Metrology: Practical Processes and Cognitive Inventions”, in A. Michailidou (ed.), *Manufacture and Measurement. Counting, Measuring and Recording Craft Items in Early Aegean Societies*, MEΛETHMATA 33, Athens: 53-82.
- 2001b “Recording Quantities of Metal in Bronze Age Societies in the Aegean and the Near East”, in A. Michailidou (ed.), *Manufacture and Measurement. Counting, Measuring and Recording Craft Items in Early Aegean Societies*, MEΛETHMATA 33, Athens: 85-119.
- 2003 “Measuring Weight and Value in Bronze Age Economies in the Aegean and the Near East: A Discussion on Metal Axes of No Practical Use”, K.P. Foster – R. Laffineur (eds.), *METRON, Aegaeum* 24, Liège: 301-314.
- 2004 “On the Minoan Economy: A Tribute to ‘Minoan Weights and Mediums of Currency’ by Arthur Evans”, G. Cadogan– E. Hatzaki – A. Vasilakis (eds.), *Knossos. Palace, City, State, BSA Suppl.* 12: 311- 321.
- 2005 *Weight and Value in Pre-Coinage Societies. An Introduction*, MEΛETHMATA 42, Athens.
- 2006 “Stone Balance Weights? The Evidence from Akrotiri on Thera”, M.E. Alberti – E. Ascalone – L. Peyronel (eds.), *Weights in Context, Bronze Age Weighing Systems of Eastern Mediterranean, STUDI E MATERIALI* 13, Roma: 233-263.
- 2008a *Weight and Value in Pre-Coinage Societies. Vol. II. Sidelights on Measurement from the Aegean and the Orient*, MEΛETHMATA 61, Athens.
- 2008b “Late Bronze Age Economy: Copper/Bronze in Linear B Script and Material Evidence”, A. Sacconi – M. Del Frio – L. Godart – M. Negri, *Colloquium Romanum, Atti del XII Colloquio internazionale di Micenologia, Pasiphae* I: 521-541.
- 2010 “Measuring by Weight in the Late Bronze Age Aegean. The People behind the Measuring Tools”, C. Renfrew – I. Morley (eds.), *Measuring the World and Beyond, The Archaeology of Early Quantification and Cosmology*, Cambridge: 71-87.

- Michel, C.
1990 "La culture matériel à Mari III. *Ebbum et Ebbûtu*", *MARI* 6 : 181-214
2005 "Le commerce privé des Assyriens en Anatolie: un modèle du commerce archaïque selon K. Polanyi", Ph. Clancier et al. (eds.), *Autour de Polanyi* : 121-133.
- Moulh erat, C. – Y. Spantidaki
2008 "Première attestation de laine sur le site protohistorique d'Akrotiri   Th era", C. Alphano – L.Karali (eds.), *Vestidos, Textiles y Tintes. Perpureae Vestes* II, Valencia: 37-42.
- Muhly, J.D.
2005 „Kupfer und Bronze in der sp tbronzezeitlichen  g is“,  . Yal ın – C. Pulak – R. Slotta (eds.), *Das Schiff von Uluburun. Welthandel vor 3000 Jahren*, Bochum: 503-513.
- Palmer, R.
1989 "Subsistence Rations at Pylos and Knossos", *Minos* 24: 89-124.
- Panagiotaki, M.
1999 *The Central Palace Sanctuary at Knossos*, London, *BSA Suppl.*31.
- Parise, N. F.
1971 "Un'unit  ponderale egea a capo Gelidonya", *SMEA* 14: 163-170
1981 "Mina di Ugarit, mina di Karkemish, mina di Khatti", *DdA* 3: 155-160.
- Petruso, K. M.
1978 *Systems of Weight in the Bronze Age Aegean*, Ph.D. Diss. Indiana.
1986 "Wool Evaluation at Knossos and Nuzi", *Kadmos* 25: 26-37.
1992 *Keos VIII. Ayia Irini: The Balance Weights*, Mainz am Rhein.
2003 "Quantal Analysis of Some Mycenaean Balance Weights", K.P. Foster – R. Laffineur (eds.), *METRON, Aegaeum* 24, Liège: 285-292.
- Powell, M.A.
1971 *Sumerian Numeration and Metrology*, Ph.D. Diss., University of Minnesota, Ann. Arbor.
- Pulak, C.
1997 "The Uluburun Shipwreck", S. Swiny – R. L. Hohlfelder – H. W. Swiny (eds.), *Res Maritimae. Cyprus and the Eastern Mediterranean from Prehistory to Late Antiquity, Proceedings of the Second International Symposium «Cities on the Sea», Nicosia, Cyprus, October 18-22, 1994*, ASOR *Archaeological Reports* 4, Atlanta : 233-262.
2000a "The Balance Weights from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun", Ch. Pare (ed.), *The Metals Make the World Go Round*, Oxford: 247-266.
2000b "The Copper and Tin Ingots from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun,  . Yal ın (ed.), *Anatolian Metal I* (Der Anschnitt, Beihefte 13), Bohum: 137-157.
2005 "Who Were the Mycenaean aboard the Uluburun ship?", R. Laffineur – E. Greco (eds.), *EMPORIA, Aegaeum* 25, Liège: 295-310.

- Rahmstorf, L.
2003 "The Identification of Early Helladic Weights and their Wider Implications", K.P. Foster – R. Laffineur (eds.), *METRON*, Aegaeum 24, Liège: 293-297
- 2006 "In Search of the Earliest Balance Weights, Scales and Weighing Systems from the East Mediterranean, the Near and Middle East", M.E. Alberti – E. Ascalone – L. Peyronel (eds.), *Weights in Context, Bronze Age Weighing Systems of Eastern Mediterranean*, *STUDI E MATERIALI* 13, Roma: 9-45.
- Renfrew, C.
1969 "Trade and Culture Process in European Prehistory", *Current Anthropology* 15: 151-169.
- Renger, J.
1984 "Patterns of Non-Institutional Trade and Non-Commercial Exchange in Ancient Mesopotamia at the Beginning of the Second Millennium B.C.", A. Archi (ed.), *Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East, Proceedings of the International Conference organized by the Istituto per gli studi Micenei ed Egeo-Anatolici, Incunabula Graeca* 82, Roma: 31-123.
- Thureau-Dangin, F.
1921 "Numération et métrologie Sumériennes", *RA* 18 : 123-135.
- Tzachili, I.
2001 "Counting and recording textiles in the Mycenaean archives of Knossos", A. Michailidou (ed.), *Manufacture and Measurement. Counting, Measuring and Recording Craft Items in Early Aegean Societies*, *MEΛETHMATATA* 33, Athens: 177-193.
- Unger, E.
1916 *Zwei babylonische Antiken aus Nippur*, Konstantinopel.
- Veenhof, K.R.
1972 *Aspects of Old Assyrian Trade*, Leiden.
- Zaccagnini, C.
1977 "The Merchant at Nuzi" *Iraq* 39/2: 171-190.
1986 "Aspects of Copper Trade in the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age", M. Marazzi – S. Tusa – L. Vagnetti, *Traffici micenei nel Mediterraneo*. Taranto: 413-424.
1991 "Ancora sulle coppe d' oro e d' argento nel Vicino Oriente del Tardo Bronzo" *Scienza dell' Antiquità* 5: 369-379.
1990 "The Nuzi Wool Measures Once Again", *Orientalia* 59 *Nova Series*: 312-319.
- Zeyrek, T.H. – Z. Kızıltan
2005 "Some Selected Mesopotamian Weights from Istanbul Archaeological Museums", *Anadolu Araştırmaları* XVIII/1: 15-63.

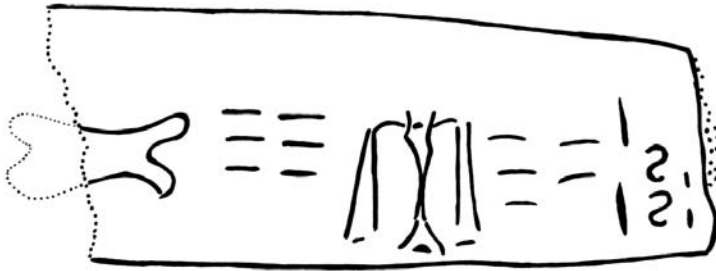

Fig. 1 A Linear B tablet from Knossos recording 60 ox-hide copper ingots

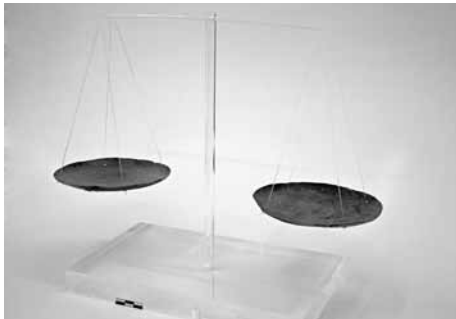

Fig. 2 Balance pans from Akrotiri, Thera

Fig. 3 Two gold balances from a Mycenae shaft grave

Fig. 4 Relics of plant fibres on a balance pan from Akrotiri, Thera

Fig. 5 Lead balance weights from Akrotiri, Thera

Fig. 6a Two bronze lavers from Akrotiri, Thera, each one weighing circa 1.5 kg

Fig. 6b The two faces of an inscribed lead weight from Mochlos, Crete, of 1.5 kg weight value

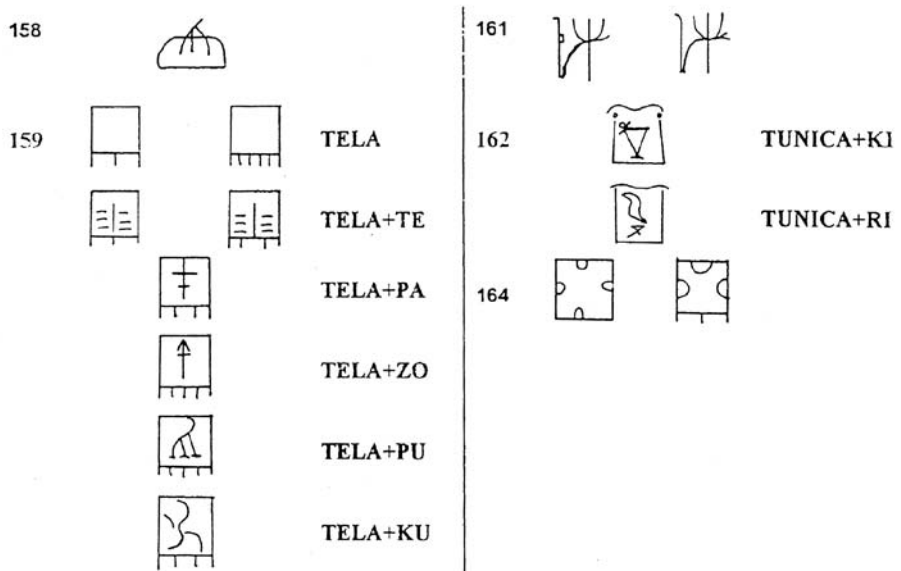

Fig. 7 The varieties of cloth (TELA) denoted by special ideograms in Linear B script

Lc(1) 553 + 7379

F10 103

.A pa-we-a ko-]u-ra TELA¹ 50 LANA 82[

.B tu-na-no TELA¹]2 LANA 6 TELA¹+TE 10 LANA 70[

.B 70[probably complete.

Fig. 8 A Linear B tablet with a text recording varieties of cloth (TELA) and the quantities of wool required (LANA)

Ein hethitisches Hieroglyphensiegel aus einer Notgrabung in Doğantepe-Amasya*

Meltem Doğan-Alparslan – Metin Alparslan

Key Words: Doğantepe, Amasya, seal, hieroglyphic, historical geography

Anahtar Sözcükler: Doğantepe, Amasya, mühür, hiyeroglif, tarihi coğrafya

Der Ort Doğantepe (früher Zara) liegt ca. 25 km südwestlich von Amasya (Abb. 1). Schon zu Beginn der 1960'er Jahre rückte dieser Ort ins Blickfeld der hethitischen Forschungen, da er als Fundort der berühmten Doğantepe Figur gilt, die heute eines der schönsten Funde im Amasya Museum darstellt. Sedat Alp veröffentlichte diese hethiterzeitliche Figur zusammen mit anderen hethitischen Funden (unter anderen einem hethitischen Siegel s.u.) in der zu dieser Zeit sehr angesehenen Zeitschrift *Anatolia*, wo er auch die Ereignisse schildert, die zur Entdeckung der Figur führten (Alp 1963). Schon zu dieser Zeit lag ein großer Teil der hethitischen Siedlung unter dem modernen Dorf, so dass dadurch nicht nur die genauere Erforschung der Siedlung behindert, sondern diese lange Zeit durch moderne Einwirkungen auch erheblich zerstört wurde. Heute steht der Ort zwar unter Denkmalschutz, was aber nicht bedeutet, dass ihn das auch gegen Raubgrabungen oder klimatische Einflüsse schützt.

Wie schon erwähnt befindet sich Doğantepe in einem Becken (sogenannte Ova) südwestlich von Amasya, auf einer natürlichen Anhöhe (Abb. 2, Abb. 3). Nördlich dieses Beckens bildet der Çakır Dağ eine natürliche Grenze; dieser Berg trennt das Becken auch von der im Norden anschließenden Ebene, in der der moderne Ort Merzifon liegt. Westlich der Siedlung fließt der Elgazi Deresi, ein Nebenfluß des Yeşilirmak, nach Süden.

* Unsere Arbeiten über die hethitischen Hieroglyphensiegel im Amasya Museum wurden von dem GEBİP Program der Türkische Akademie der Wissenschaften (TÜBA) unterstützt. Wir danken außerdem den Direktor des Amasya Museums, Herrn Celal Özdemir für seine Genehmigung und Hilfe.

In Anbetracht der Nähe zu Amasya, könnte man diesen Ort vielleicht mit dem besonders in der hethitischen Großreichszeit an Bedeutung gewinnenden Stadt Hakmiš in Verbindung bringen, da Hakmiš im Allgemeinen in die Nähe von Amasya lokalisiert wird (s. RGTC 6: 65-67; RGTC 6/2: 22-23 und zuletzt Alparslan 2010). Allerdings fehlen für eine genauere Lokalisation von Hakmiš noch sichere Beweise und eine Lokalisation in das Becken von Merzifon scheint uns wahrscheinlicher (Alparslan 2010: 38-39).¹ Somit ist es nach heutigem Stand der Forschung noch nicht möglich einen sicheren Namen für die hethitische Siedlung von Doğantepe zu nennen.

Im Jahr 2007 wurde unter der Leitung von C. Özdemir, dem heutigen Direktor des Amasya Museums, erstmals eine begrenzte archäologische Notgrabung durchgeführt, bei der wichtige Funde zutage kamen². Das hierbei entdeckte, hethitische Hieroglyphensiegel, das als zweites schriftliches Dokument³ dieser Siedlung erheblich an Bedeutung gewinnt, ist Gegenstand dieses Aufsatzes.

Das bikonvexe Knopfsiegel aus Sandstein hat einen Durchmesser von 2,4 cm, ist 1,2 cm dick (Abb. 4, Abb. 5) und ist entlang der Mittelachse durchbohrt (Abb. 6). Während die Seite A des Siegels verhältnismäßig gut erhalten ist, ist die Seite B vollständig zerstört. Wie bekannt gibt es sowohl Beispiele für Knopfsiegel bei denen nur eine Seite, als auch Exemplare die beiderseits beschriftet sind⁴. Zu welcher Kategorie unser Siegel gehört ist nicht sicher festzustellen, aber Spuren einer Umrahmung auf Seite B (Abb. 7), könnten auf eine Beschriftung hindeuten.

¹ Wie uns kürzlich M. Forlanini mitteilte, glaubt auch er eher an eine Lokalisation des Ortes Hakmiš in das Becken von Merzifon. Wir danken ihm für diesen Hinweis.

² Für eine genauere Beschreibung der archäologischen Funde siehe Dönmez-Özdemir 2010: 232-233.

³ In Doğantepe wurde zusammen mit der Bronzestatue auch ein hethitisches Siegel gefunden, welches Prof. Dr. Sedat Alp 1963 ebenfalls publizierte. Es handelt sich hierbei um ein Stempelsiegel dessen Oberfläche extrem verwittert ist. Trotz seiner Verwitterung glaubt Alp hieroglyphische Schriftzeichen erkannt zu haben: „ein L. 376 (i) (heute als ‚zi‘ zu lesen) und darüber rechts ein sehr verwittertes und darum fragliches L. 207“. Anhand der vorhandenen Zeichen ist es ihm aber nicht möglich einen Namen für den Siegelinhaber anzugeben (Alp 1963: 215). Das Siegel wird von Alp in die hethitische Großreichszeit datiert. Mora hingegen möchte es aus stilistischen Gründen ins 15. oder beginnende 14. Jh. v. Chr. datieren (Mora 1987: 327, 350). Bei unseren Arbeiten im Amasya Museum hatten wir auch die Möglichkeit, uns dieses Siegel genauer anzusehen, wobei es aber nicht möglich war, die von Alp gelesenen Hieroglyphenzeichen sicher festzustellen.

⁴ Vergleiche z.B. Dinçol – Dinçol 2008: 41-42, Tafel 15-16.

Die Seite A des Siegels wird von einem Kreis umrahmt. Links von der mittleren Hauptgruppe befinden sich die Hieroglyphen L. 386 und L. 370 (BONUS₂ VIR₂) die zeigen, dass es sich bei dem Namen des Inhabers um einen Männernamen handelt. Die gleiche Gruppe von Zeichen wäre auf der zerstörten rechten Seite zu erwarten. Die Hieroglyphen der Hauptgruppe in der Mitte sind von oben nach unten angeordnet: L. 35 (na), eine oder eher zwei nicht lesbare Zeichen und unten L. 278 (li). Von dem oder den Zeichen in der Mitte sind leider nur Spuren erhalten (s. Abb. 8). Der Name des Inhabers wäre somit als „Na-x-x-li“ zu lesen⁵.

Das in Doğantepe gefundene bikonvexe Knopfsiegel wird von uns in das 13. Jhr. v. Chr. datiert.

Yrd. Doç. Dr. Meltem Doğan-Alparslan
 İstanbul Üniversitesi,
 Edebiyat Fakültesi
 Hititoloji Ana Bilim Dalı
 TR-34134 İstanbul / Türkiye
 mdoganalparslan@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Metin Alparslan
 İstanbul Üniversitesi,
 Edebiyat Fakültesi
 Hititoloji Ana Bilim Dalı
 TR-34134 İstanbul / Türkiye
 metinalparslan@gmail.com

⁵ Bisher scheint im hethitischen Siegelrepertoire noch kein Name beginnend mit der Silbe ‚na‘ und endend mit der Silbe ‚li‘ belegt zu sein. In den Keilschrifttexten sind bislang nur drei Männernamen belegt die diese Bedingungen erfüllen: ^mNanatalli (s. LNH: 127), ^mNašaili (s. HKM 103 Vs. 5) und ^mNanili (s. KUB 60.103, 4’).

Doğantepe-Amasya Kurtarma Kazısı'nda Bulunan Hitit Hieroglifli Bir Mühür

Doğantepe'de bir Hitit heykelinin ve bir damga mührün bulunmasından yıllar sonra, 2007 yılında Amasya Müzesi'nin yürüttüğü bir kurtarma kazısından elde edilen arkeolojik malzemenin yanı sıra bulunan yazıtlı bir mühür, Doğantepe'den elde edilen ender yazılı eserlerdendir. Mührün malzemesi kireç taş, çapı 2,4 cm ve kalınlığı 1,2 cm'dir. Çift yüzeye sahip olan mühür bikonveks düğme formlu olup, aynı zamanda ip deliklidir. Mührün iki baskı yüzeyinden biri tamamen tahrip olmuştur (B yüzü). Diğer yüzeyde ise, orta tümsek alanında aşınma olmakla beraber, içerdiği hieroglifler okunabilmektedir (A yüzü). Bir çember ile çerçevelenmiş olan A yüzeyinde, mührün sol tarafında üst üste L. 386 ve L. 370 (bonus₂ vır₂) erkek adı ideogramı yer alır. Aynı işaret grubunun tahrip olmuş sağ tarafında da yer alması gerekmektedir. Orta alanda ise yukarıdan aşağıya doğru L. 35 (na), aşınmadan dolayı okunamayan bir ya da iki işaret ve en alt kısımda L. 278 (li) işaretleri yer almaktadır. Mührün orta alanında muhtemelen bir yıpranma nedeniyle, bir ya da iki işaretin sadece izleri görülmektedir. Bu veriler ışığında mührün içerdiği erkek adı ^mNa-x-x-li olarak tanımlanabilmektedir. Söz konusu Doğantepe bikonveks düğme mührü tarafımızdan, MÖ 13. yy'a tarihlendirilmiştir.

Bibliographie

- Alp, S.
1963 “Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Eserler”, *Anatolia* VI (1961/1962): 191-235.
- Alparslan, M.
2010 „Das Land Hakmiš: Geschichte, Lokalisation und politische Bedeutung einer hethitischen Metropole“, *Acts of the VIIth International Congress of Hittitology*, (Çorum 25-31 August 2008), Ankara: 29-44.
- Dinçol, A. – B. Dinçol
2008 *Die Prinzen- und Beamtensiegel aus der Oberstadt von Boğazköy-Hattuša vom 16. Jahrhundert bis zum Ende der Grossreichszeit. Boğazköy-Hattuša 22*, Mainz am Rhein.
- Dönmez, Ş. – C. Özdemir
2010 “Amasya İlinde Yeni Araştırmalar: Oluz Höyük ve Doğan-tepe Kazıları”, *Acts of the VIIth International Congress of Hittitology*, (Çorum 25-31 August 2008), Ankara: 227-244.
- HKM
S. Alp, *Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*, Ankara 1991.
- KUB
Keilschrifturkunden aus Boğazköy, Berlin 1916-1990.
- LNH
E. Laroche, *Les Noms des Hittites*, Paris 1966.
- Mora, C.
1987 *La Glittica Anatolica Del II Millennio A.C.: Classificazione Tipologica, I. I sigilli a iscrizione geroglifica. Studi Mediterranea 6*, Pavia.
- RGTC VI
Del Monte G.F. – J. Tischler, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden, 1978.
- RGTC VI/2
Del Monte G.F. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte – Supplement*, Wiesbaden, 1992.

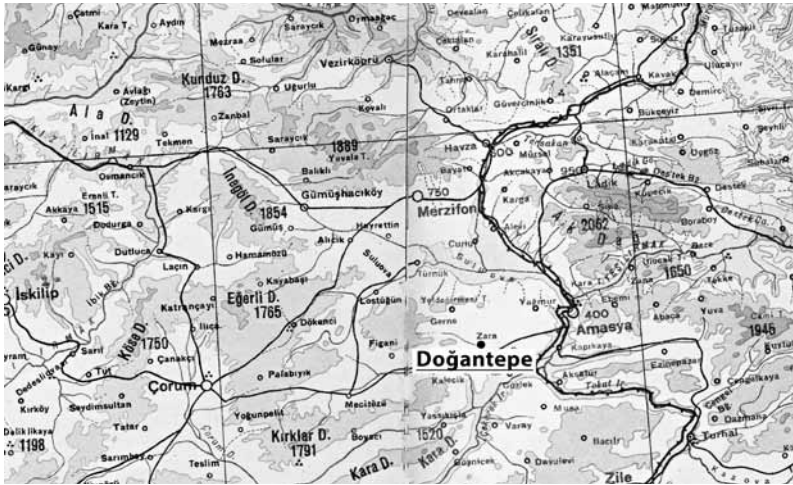

Abb. 1 Moderne Straßenkarte der Provinz Amasya

Abb. 2 Doğantepe aus nördlicher Richtung

Abb. 3 Aussicht nach Süden von Doğantepe

Abb. 4 Seite A des Siegels

Abb. 5 Abdruck des Siegels (Seite A)

Abb. 6 Seitenansicht des Siegels

Abb. 7 Seite B des Siegels

Abb. 8 Zeichnung des Siegelabdrucks
(Seite A)

Chalkolithikum und Bronzezeit im mittleren Schwarzmeergebiet der Türkei – Ein Überblick über aktuelle Forschungsergebnisse*

Nihan Büyükkakmanlar-Naiboğlu

Keywords: settlement history, chronology discussions, intercultural contacts, transitional period (early Hittite), Kaška and Hittite conflicts

Anahtar Kelimeler: yerleşim tarihi, kronoloji tartışmaları, kültürler arası iletişim, geçiş çağı (erken Hitit), Kaška ve Hitit mücadelesi

Nach einer langen Vernachlässigung erlebt das mittlere türkische Schwarzmeergebiet einen Aufschwung archäologischer Forschungen. Seit den 1990er Jahren werden in der Region zahlreiche Geländebegehungen durchgeführt, die von vereinzelt, aber stetig zunehmenden Ausgrabungen gestützt werden.

Das Gebiet umfasst das Areal um die unteren Läufe des Kızılırmak und Yeşilirmak und entspricht den heutigen Verwaltungsbezirken Samsun, Sinop, Amasya und teilweise auch Ordu und Tokat. Das Fehlen von Schichtenabfolgen, bedingt durch mangelnde Grabungen, erschwert die Bildung eines vollständigen lokalen Chronologiesystems. Die Periodisierung des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes basiert fast ausschließlich auf den Daten aus İkiztepe und Dündartepe, welche abgesehen von der Tatsache, dass deren Auswertung Unstimmigkeiten unter den Forschern hervorruft (Alkim – Alkim – Bilgi 1988; Thissen 1993: 215 ff.; Parzinger 1993b: 236 ff.; Schoop 2005: 308 ff.), nicht alle Phasen der Bronzezeit beinhalten. Die Forschung in den letzten Jahren hat bewiesen, dass das mittlere türkische

* Dieser Artikel ist eine durch aktuelle Forschungsergebnisse erweiterte Zusammenfassung der im Jahr 2010 an der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg vorgelegten Magisterarbeit der Autorin (Büyükkakmanlar 2010). Prof. Dr. Peter A. Miglus, Prof. Dr. Joseph Maran und Dr. Şevket Dönmez sei herzlich für wertvolle Diskussionen gedankt.

Schwarzmeergebiet während der behandelten Epochen nicht nur mit dem benachbarten Zentralanatolien, sondern auch mit dem restlichen Schwarzen Meer, vor allem mit dem Balkanraum, Kontakte hatte (Özdoğan 1994).

Die grundlegenden Materialien, auf denen die Kleinfunduntersuchung fußt, sind die Metall- und Keramikerzeugnisse. Metalle von der Schwarzmeerküste, in Rohform und bearbeitet, waren schon in früheren Zeiten geschätzt. Ihre besondere Rolle in überregionalen Beziehungen lässt sich sowohl im archäologischen Befund als auch in schriftlichen Quellen bestätigen.

Das mittlere türkische Schwarzmeergebiet hat während eines Großteils seiner Geschichte eine eigene Keramiksequenz gehabt, die überwiegend nicht mit den Nachbarregionen verglichen werden kann. Die zahlreichen Geländebegehungen in dem Gebiet haben große Mengen von Keramik ans Licht gebracht. Doch das Fehlen von Schichtenabfolgen verhindert, dass die Keramik nach Epochen geordnet werden kann. Dies ist das Hauptproblem, mit dem sich die Forschung in den letzten Jahrzehnten beschäftigt.

Die ältesten Hinweise auf eine menschliche Besiedlung im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet stammen aus dem Altpaläolithikum (Dönmez 2000: 28 ff.). Dabei handelt es sich um Feuersteingegenstände aus dem Tal von Tek(k)eköy-Fındıcak (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: 382 ff.) und dem Dorf von Yüceler bei Ünye (Kökten 1963). Mittel- und Jungpaläolithikum sind ebenfalls vertreten. Tilkikaya (Mellink 1966: 141) und Tozkoparan bei Ünye (Ebd.: 141) und İnceburun in Sinop (Işın – Işın – Tatlıcan 1992: 4; Doonan 2004: 53) scheinen Funde aus diesen beiden Perioden zu beherbergen. Die Grabungen und Geländebegehungen haben bisher keine Siedlungen ans Licht gebracht, die mit Sicherheit ins Neolithikum datiert werden können¹. In diesem Zusammenhang hebt sich das Gebiet vom Rest Anatoliens ab, was an verschiedene Möglichkeiten denken lässt: Entweder liegen neolithische Siedlungsreste unter einer massiven Alluvial- bzw. Vegetationsschicht und sind heute nicht mehr von außen zu erkennen oder die Forschung, die sich grundsätzlich mit Hügeln beschäftigt, hat neolithische Siedlungen, die zu keiner Schichtenbildung, d.h. zu keinen Hügeln geführt haben, übersehen. Eine letzte Möglichkeit ist es, dass das Gebiet während des gesamten Neolithikums tatsächlich unbesiedelt war. Jedenfalls sind bisher keine gesicherten Hinterlassenschaften aus dieser Zeit bekannt geworden.

¹ Doonan nennt zwar ein paar Scherben aus Mezarlıktepe, die stilistische Ähnlichkeiten mit der neolithischen Keramik aus der Marmara-Region aufweisen, aber er vermeidet es, diese Analogie als sicheren Hinweis auf eine Verbindung zwischen den beiden Keramiktypen zu deuten (Doonan 2004: 59).

Die Bezeichnung „Chalkolithikum“ umfasst in der traditionellen anatolischen Chronologie das 5. und 4. Jt. v. Chr.². Die Existenz des Frühchalkolithikums im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet ist ziemlich spekulativ. Einige Forscher behaupten, während Geländebegehungen frühchalkolithische Keramik angetroffen zu haben, was jedoch unbewiesen bleibt. Darunter werden in Amasya Aşı Tepe bei Suluova (Özsait 1989: 290), Akyazı Tepesi bei Taşova (Özsait – Koçak 1996: 277) und Çaltepe bei Gümüşhacıköy (Özsait 1990: 127–128 ff.) und zwei unbenannte Siedlungen (Işın – Tatlıcan – Işın 1992: 5) in Sinop genannt. Diese Behauptungen sind mit Vorbehalt zu betrachten, weil es sich dabei ausschließlich um Flächenfunde handelt und die frühchalkolithische Keramik aus den benachbarten Fundplätzen auch nicht bekannt ist. Ein Vergleich ist somit - zumindest bei heutigem Wissensstand - nicht möglich.

Die erste gesicherte, kontinuierliche Besiedlung des Gebietes findet im Spätchalkolithikum statt (Dönmez 2000: 30). Unter Spätchalkolithikum versteht man gewöhnlich die Zeitspanne zwischen ca. 3500-3000 v. Chr.; eine Datierung, die von der mesopotamischen Uruk-Kultur geprägt wurde (Thissen 1993: 207). In balkanischer Terminologie entspricht diese Phase dem „Späten Äneolithikum“ von H. Todorova (Todorova 1978: Tab. 1) bzw. dem „chalcolithique ancien“ von Lichardus (Lichardus – Lichardus-Itten 1985: 512 ff.).

Erst ab der Mittelbronzezeit, d.h. ab ca. 2000 v. Chr. haben wir chronologisch gesicherte Daten, da das mittlere türkische Schwarzmeergebiet zu Beginn dieser Periode in engstem Kontakt mit Zentralanatolien stand und zentralanatolische Siedlungen dieser Epoche weitestgehend gut erforscht sind.

Die zweite Hälfte der Mittelbronzezeit sowie die Spätbronzezeit zeichnen sich durch einen Siedlungshiat aus, der nicht auf eine Entvölkerung, sondern auf eine neue, seminomadische Bevölkerung im Norden Anatoliens, nämlich die Kaşkärer, zurückzuführen ist, deren Präsenz archäologisch schwer nachzuweisen ist.

² Abgesehen von SO-Anatolien südlich vom Taurus-Gebirge (Thissen 1993: 207; Schoop 2005: 17).

1. Spätchalkolithikum und Frühbronzezeit

1.a. Chronologieproblematik (Metallfunde, Keramik und Figurinen)

Das Fehlen eines eigenständigen Chronologiesystems stellt eine der größten Schwierigkeiten im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet dar. Dies hängt größtenteils davon ab, dass unsere chronologische Einordnung grundsätzlich auf nur zwei Fundplätzen, namentlich İkitzepe und Dündartepe, basiert.

Das zweite große Problem ist die Übertragung des zentralanatolischen Periodensystems - welches für diese Zeit selber Schwierigkeiten in sich aufweist - auf das mittlere türkische Schwarzmeergebiet. Die Ende der 1920er Jahre von H. H. von der Osten für Alişar vorgeschlagenen (von der Osten 1937: 28 ff.) und im Jahr 1963 von W. Orthmann (Orthmann 1963) für Inneranatolien entwickelten Datierungssysteme wurden von U. B. Alkım (Alkım – Alkım – Bilgi 1988: 57 ff., 109 ff.; Alkım – Alkım – Bilgi 2003: 341), Ö. Bilgi und J. Yakar (Yakar 1985) unverändert übernommen und lange Zeit nicht diskutiert.

Von der Osten ist der Pionier für die Chronologiebildung im Kızılırmakbogen gewesen. Als er 1927 seine Grabungen in Alişar begann, gab es in Zentralanatolien keine unter stratigraphischen Gesichtspunkten untersuchten Siedlungen, auf die er sich hätte beziehen können (von der Osten 1937a: 28 ff.; von der Osten 1937b: 407; darüber Schoop 2005: 66). Nicht nur das Chalkolithikum, sondern alle Kulturphasen auf dem Hügel mussten später neu bewertet werden (Schmidt 1932: 25 ff.; von der Osten 1937a; Bittel 1934: 12 ff.).

Das Chalkolithikum ist auch für Orthmann eine schwer zu definierende Periode gewesen, als er sich ca. 30 Jahre danach mit der frühbronzezeitlichen Chronologie Inneranatoliens befasste. Er entschied sich, das gesamte zentralanatolische Chalkolithikum als eine Unterphase der Frühbronzezeit zu betrachten (Orthmann 1963: 10). Für die absolute Datierung des Beginns des Chalkolithikums (= FBZ I) schlug er 2700 ± 100 v. Chr. vor (Ebd.: 95).

Diese Datierung etwa um 3000 v. Chr., das „mystische Datum“, wie es später von Özdoğan bezeichnet wurde (Özdoğan 1991; Özdoğan 1996), ist jahrelang ein sich wiederholender Fehler der anatolischen Archäologie gewesen. Die Gründe dafür sind nicht nur im Schwarzmeergebiet, sondern in ganz Anatolien zu suchen. Das Phänomen geht bis in die erste Hälfte des 20.

Jh. zurück, als die Prähistorie Anatoliens noch weitestgehend unerforscht war. Der diffusionistischen Sichtweise der damaligen Forschung zufolge seien alle Errungenschaften aus Mesopotamien gekommen (Childe 1950). Erst durch Abwanderungen von Menschengruppen bzw. von Ideen erreichten sie den Westen. Dass aber Anatolien damals ziemlich fundleer zu sein schien, führte zur Fehleinschätzung, dass das anatolische Hochland eine unbesiedelte „Barriere“ zwischen Orient und Okzident bildete (Lloyd 1956: 53 ff., 58 ff.). Die allererste Besiedlung von Anatolien, dachte man damals, dürfte erst nach einem gewissen städtischen Entwicklungsstand des spätkalkolithischen Mesopotamiens, etwa um 3000 v. Chr. stattgefunden haben (Ebd.: 58 ff.). Die Theorie hat sich als falsch erwiesen, als in den folgenden Jahrzehnten zahlreiche neolithische Siedlungen wie Çatalhöyük, Hacilar etc. auftauchten. Die älteste Besiedlung Anatoliens wurde um mehrere Jahrtausende zurückdatiert. Trotz dieser neuen Kenntnisse ist jedoch das „mystische Datum“ 3000 v. Chr. für das anatolische Spätkalkolithikum in Gebrauch geblieben. Inzwischen war das Datum so fest etabliert, dass es jahrzehntelang von verschiedenen Forschern benutzt und die Chronologie von neu ausgegrabenen Siedlungen darauf gestützt wurde. Bis zu den 1990er Jahren hat niemand gewagt, dieses Datum in Frage zu stellen. M. Özdoğan (Özdoğan 1991; Özdoğan 1996; Özdoğan 2003), L. Thissen (Thissen 1993) und H. Parzinger (Parzinger 1993a: 218 ff.; Parzinger 1993b: 236 ff.) waren die ersten Forscher, die Diskussionen darüber geführt haben. Ihnen folgten später u.a. C. Lichter (Lichter 2006) und U. D. Schoop (Schoop 2005: 315 ff.). Für alle genannten Forscher ist İkittepe einer der wichtigsten Bezugspunkte gewesen.

Trotz aktueller Kenntnisse und neuer Vergleiche mit Nachbarregionen gibt es zurzeit immer noch kein fundiertes Chronologiesystem; weder für Zentral- noch für Nordanatolien. Einige Forscher, darunter auch Bilgi, der Ausgräber von İkittepe, nehmen noch die sog. Orthmann'sche Chronologie als Grundlage, wobei der Beginn der sog. „FBZ I“ in İkittepe aus einem undefinierten Grund in die zweite Hälfte des 5. Jt. v. Chr. vorverlegt wurde (Bilgi 2008a: 109), was eigentlich inkompatibel mit dem Orthmann'schen System zu sein scheint.

Die Datierungsversuche stützen sich grundsätzlich auf Vergleiche mit den Nachbarregionen. Wie bereits geschildert, wurde die Datierung des zentral- und nordanatolischen Spätkalkolithikums zwischen ca. 3500-3000 v. Chr. aus Mesopotamien übertragen. Özdoğan wies darauf hin, dass eine solche Übertragung allein aus materiellen Gründen nicht möglich sei: „We can surmise, with some certainty, the presence of two cultural areas; the cultural

identity of Central Anatolia, from the Neolithic up to the Early Bronze Age II, being completely different from the traditional areas of the Near East“ (Özdoğan 1996: 191). Dies mache sich sowohl in Funden als auch in Befunden bemerkbar. Stattdessen schlug er eine Verbindung mit dem Westen, genauer gesagt mit dem Balkanraum und der Ägäis, vor (Ebd.: 192 ff.).

In diesem Zusammenhang wird dem Fundort İkitzepe großes Gewicht beigemessen, der mit seiner Stratigraphie und reichlichen Funden das größte Informations- und Vergleichspotenzial an der Nordküste Anatoliens beinhaltet. Bisher wurden jedoch nur die ersten sieben Grabungskampagnen (1974-1980) auf dem Hügel publiziert (Alkım – Alkım – Bilgi 1988; Alkım – Alkım – Bilgi 2003). Die Ergebnisse der letzten 30 Kampagnen sind allein durch kurze Vorberichte bekannt (Bilgi 1983; 1984b; 1985; 1986b; 1987; 1988; 1989; 1990b; Bilgi 1993; 1994b; 1994c; 1999a; 2000; 2001a; Bilgi 2002; 2003; 2004b; 2005; Bilgi 2006; 2007; 2008b). Trotzdem ist es möglich, anhand von Keramik und Kleinfunden die Verbindungen zu den Nachbarregionen zu erfassen und somit die chalkolithische Chronologie des Fundortes einigermaßen zu rekonstruieren. Die Verwendung des Orthmann'schen Systems, welches u.a. keine Hiäte kennt und für İkitzepe sicherlich nicht zutreffend ist, wurde 1993 von Thissen erfolgreich widerlegt, indem Keramikvergleiche u.a. mit Büyük Güllücek in Zentralanatolien, Samos-Tigani III in der Ägäis und Karanovo IV-zeitlichen Siedlungen in Bulgarien ins Spiel gebracht wurden (Thissen 1993). Diese Orte lassen sich nach ihm vor allem durch das Vorkommen von Hornhenkeln synchronisieren, welche wiederum eine Datierung in das beginnende 5. Jt. v. Chr. voraussetzen (Schoop 2005: 76)³. Somit wird die erste İkitzepe-Besiedlung um mindestens ca. 700 Jahre zurückdatiert (Thissen 1993 vs. Bilgi 2008).

Für eine endgültige Klärung der Chronologiediskussionen wird eine umfangreiche Ansammlung von Radiokarbonaten benötigt, die weder im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet noch in Zentralanatolien zu finden ist. Zum Glück stehen uns Radiokarbonaten von İkitzepe zur Verfügung (Ergin – Güler 1981); unglücklicherweise sind es die einzigen aus dem Raum.

Die Situation wird in Sinop noch komplizierter, je höher man sich ins Hinterland bewegt. Diese Zone unterscheidet sich durch ihre lokale Keramik von dem restlichen mittleren Schwarzmeergebiet Anatoliens, was einen Vergleich mit benachbarten Keramikgattungen verhindert (Doonan 2004: 63). In seinem Survey-Bericht bezeichnet M. A. Işın mehrere

³ Es entspricht dem unkalibrierten Datum von Thissen 1993 in dem letzten Viertel des 5. Jt. v. Chr. (Thissen 1993: 210).

Keramikscherben als frühbronzezeitlich (Işın 1998), wobei eine solch präzise Datierung zumindest derzeit ziemlich riskant ist. Eine radikale Lösung für das Benennungsproblem wird von den Mitgliedern des „Sinop Regional Archaeological Project“ vorgeschlagen, die genaue Bezeichnungen für die älteren Perioden Sinops abschaffen und stattdessen ein Terminus wie „precolonial“ benutzen (Doonan 2004). Dies zeigt deutlich, wie dürftig die Sachlage in dieser Zone aussieht. Wenn man bedenkt, dass die koloniale Zeit in Sinop im 7. Jh. v. Chr. anfangt und die früheste Besiedlung – ausgehend von İkitzepe – etwa in das beginnende 5. Jt. v. Chr. datiert wird, sind es insgesamt ca. 4000 Jahre, die „precolonial“ genannt werden dürfen.

Die aussagekräftigsten Daten für die Datierung des Spätchalkolithikums im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet gewinnen wir von den Nachbarregionen, die Kontakte mit den zu untersuchenden Siedlungen unterhielten und uns gemeinsame Kulturelemente hinterlassen haben, welche eine vergleichende Datierung ermöglichen. „[...] the Bafra plain with its main site of İkitzepe, and the Samsun area with Dündartepe, should be seen as a contact zone between Central Anatolia, the Balkans and the Eastern Aegean. Several items of material culture from Northern Anatolia can be linked with Southeast Europe, the islands off the coast of Western Turkey and Central Anatolia“, so Thissen (Thissen 1993: 207).

Über den Charakter der interkulturellen Kontakte wissen wir leider so gut wie gar nichts. Dass die Beziehungen mit dem Balkan und der Ägäis auf dem Seeweg verlaufen sind, ist wahrscheinlich (Frey 1991), doch über die zugrunde liegenden Ursachen und Ziele kann man nur spekulieren. Die Lösung dieses Problems dürfte in der Zukunft viel zur Aufklärung dieser Beziehungen beitragen.

Der Beginn der Kontakte mit Zentralanatolien, dem Balkan und der Ägäis geht zumindest bis ins beginnende 5. Jt. v. Chr. zurück. Die kulturelle Verbindung zu Zentralanatolien scheint einen Umbruch im 4. Jt. v. Chr. erlebt zu haben. Während dieser Epoche gingen beide Regionen ihren eigenen Entwicklungsweg, bis sie sich zu Beginn der Mittelbronzezeit, der sog. *Kārum*-Zeit, wieder berührten. Enge Beziehungen mit dem Balkanraum dauerten wahrscheinlich ununterbrochen bis in die zweite Hälfte des 4. Jt. v. Chr. an (Thissen 1993: 207), während ägäische Beziehungen nur die ersten Jahrhunderte des 5. Jt. v. Chr. eingenommen zu haben scheinen⁴. Von einer langen Tradition ägäischer Kontakte kann man daher nicht sprechen.

⁴ Kalibrierte Version von Thissens Daten (Thissen 1993: 209).

Im Vergleich zu Anatolien besitzen der Balkan und die Ägäis eine besser bekannte chalkolithische und frühbronzezeitliche Chronologiesequenz, die von zahlreichen Radiokarbonuntersuchungen gestützt wird. Eine Zusammenstellung von gemeinsamen Kulturelementen, die sowohl im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet als auch im Westen vorkommen, dürfte eine genauere Datierung der zu untersuchenden Region ermöglichen. Keramikvergleiche spielen dabei eine eher unbedeutende Rolle, weil die Keramik des Untersuchungsgebietes sich meist nicht mit der Ware der benachbarten Regionen vergleichen lässt. Trotzdem gibt es einige Keramiktypen, die auf eine Verbindung zu Zentralanatolien bzw. dem Westen hinweisen. Die aussagekräftigsten Güter sind jedoch Kleinfunde wie Figurinen und metallene Werkzeuge, wie sie u.a. von Thissen, Parzinger und Licher zusammengefasst worden sind.

Dazu zählen kupferne Werkzeuge aus der Dündartepe-Kuppe (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: Taf. IV.1–3) sowie Terrakotta-Figurinen mit durchlochtem Ohren aus İkiştepe I Sondage F (Alkım – Alkım – Bilgi 1988: 216 ff., 225, Taf. LVI.1, 2, 4; Taf. XCIX.204, 205) und Alişar 14M-12M (von der Osten 1937a: Abb. 85.c506, 85.e1940), die sich mit Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI-zeitlichen (KGK VI) Funden vergleichen lassen und auf eine Datierung ins beginnende 4. Jt. v. Chr. verweisen (Todorova 1978: Taf. XI.3, 5, 6; Ivanov 1988: Taf. 22; Licher 1991: Abb. 10; Thissen 1993: 217; Schoop 2005: 318). Eine Verwandtschaft zwischen den balkanischen und anatolischen Figurinen ist allerdings mit Vorbehalt zu betrachten, da ganz ähnliche Figurinen mit durchlochtem Ohren auch auf Zypern vorkommen und V. Karageorghis zufolge in die Mittelbronzezeit datiert werden (Karageorghis 1975: 58 ff.; Taf. VII.1-5).

Einige Gefäßtypen aus der Dündartepe-Kuppe haben „konzeptionelle Parallelen“, in der KGK VI-Keramik (Thissen 1993: 217; Todorova 1978: Taf. III, IV). Exakte Parallelen lassen sich dennoch nicht erkennen. Thissen stellt die Situation folgendermaßen dar: „[...] we have, of course, neither at Dündartepe nor at İkiştepe, any example of a ‘classic’ Karanovo VI assemblage. All the characteristic pottery from Karanovo VI, like graphite-painted decoration, extravagantly angled vessels, large lids and all the other decorative techniques, are totally absent in the Black Sea littoral“ (Thissen 1993: 218).

Mit weiß inkrustierten Rinnen dekorierte, steatopyge Terrakotta-Idole von der Dündartepe-Kuppe (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: Pl. LXVI.6) und aus İkiştepe (Alkım – Alkım – Bilgi 1988: 100, Taf. CI.210) ähneln sehr stark den geriefen Figurinen der Cucuteni A-Kultur (Licher – Licher-Itten

1985: 372, Abb. 49.3; Parzinger 1993b: 339, Taf. 205.13–14), welche in die Zeit zwischen ca. 4400 – 3810 v. Chr. datiert wird (Welcher 1994: 7 ff.).

Die „FBZ I-Keramik“ aus İkitzepe II lässt eine enge Verwandtschaft mit zentralanatolischen und ostägäischen Waren erkennen. Das beste Vergleichsmaterial stammt aus den anatolischen Siedlungen Büyük Güllücek (Orthmann 1963: 39 ff.), Alaca Höyük (Koşay 1944: 156 ff.) sowie den ostägäischen Fundorten Tigani I-III auf Samos (Felsch 1988), Ayio Gala und Emporio X-VIII auf Chios (Hood 1981), Vathy auf Kalymnos und Kalythies auf Rhodos (Sampson 1987: 21–65).

Eine der aussagekräftigsten Gemeinsamkeiten sind sicherlich weiß bemalte Gefäße mit „*tab handles*“⁵, die außer in den „FBZ I-Schichten“ von İkitzepe auch in Kalythies (Sampson 1987: Taf. 54.613, 55.616) zu finden sind. Das einzige *tab handle*-Fragment aus İkitzepe (Alkım – Alkım – Bilgi 1988: 45, 49, Taf. XXVI.3) weist an seiner Innenseite vertikal und schräg angelegte, weiß bemalte Linienbündel auf, die in derselben Form auch in Kalythies vorkommen. Ein paar bemalte Scherben tauchen auch in der Schicht 14 M von Alişar auf (von der Osten 1937a: 57, Abb. 63.3–4), obwohl das restliche Keramikrepertoire von Alişar sich keineswegs mit dem aus dem mittleren türkischen Schwarzmeergebiet vergleichen lässt.

Ähnliche Gefäßformen wie gekielte Töpfe mit abgesetztem, ausladendem Hals und über den Rand erhöhten Henkeln; offene, gekielte Schalen und steilrandige, geschlossene Kannen, wie sie bei der „FBZ I-Keramik“ aus İkitzepe II bekannt sind, kommen vor allem in Samos Tigani II, Büyük Güllücek und Alaca Höyük vor (Alkım – Alkım – Bilgi 1988: Taf. XXXI.1; Koşay – Akok 1957: Taf. 25.3; Taf. 14.1 unten rechts; Felsch 1988: Taf. 57.156, Taf. 58.157–158, Taf. 60.235, Taf. 61.249a; Orthmann 1963: Taf. 52). Ein weiteres gemeinsames Keramikelement sind die Hornhenkel, die charakteristisch für Samos Tigani III sind und zugleich in İkitzepe II („FBZ I“) sowie im restlichen Samsun-Gebiet, in Alaca Höyük und Büyük Güllücek, aber auch in balkanisch–nordgriechischen Siedlungen wie Nova Zagora, Anza IV, Sitagroi I, Paradimi und Kokkinochoma auftauchen (Felsch 1988: Taf. 59.181, 205, 210, 216; Taf. 60.233, 236; Taf. 62.259, 260, 261; Taf. 76.F4; Alkım – Alkım – Bilgi 1988: 49 ff., Taf. XXXIV.1–15; Thissen 1993: Abb. 7.7–8; Koşay – Akok 1966: Taf. 151 vierte Reihe, vierte von links und unterste Reihe, zweite von rechts; Känčev 1973: Taf. 18; Gimbutas 1976: Abb. 96, 99; Renfrew 1986: Abb.

⁵ Als „*tab handle*“, bezeichnet man zwei- oder dreifach gezackte Henkel, die als organische Erweiterung des Randes hochgezogen sind und zweifach durchlocht werden können.

11.6; Bakalakis – Sakellariou 1981: Taf. 13, 16.6, 17, 24b.4, IVc.2, 4, XII.3–5). Thissen zufolge bilden Hornhenkel „the most consistent link“ zwischen all diesen Kulturräumen (Thissen 1993: 210). Ihr Vorkommen in den Karanovo IV-Schichten in bulgarischen Siedlungen setzt eine Datierung in das beginnende 5. Jt. v. Chr. voraus (für die Datierung der Karanovo IV-Kultur siehe Özdoğan – Miyake – Özbaşaran Dede 1991: 81). Es fällt dabei auf, dass vor allem Samos Tigani II-III sich mit Nord- und Zentralanatolien parallelisieren lässt (Thissen 1993: 210).

Die FBZ II- und III-zeitliche (sog. „kupferzeitliche“) Keramik aus der Dündartepe-Kuppe und Kavak bezeugt enge Kontakte mit zentralanatolischen Siedlungen wie Alaca Höyük (Ebd.: 207, 221), die sich durch ähnliche Gefäßformen, Henkel sowie Nagel-, Muschel- und Stichverzierungen auszeichnen.

Scheiben- oder ringförmige Anhänger mit trapezoidem Fortsatz, die zu meist aus Gold, aber auch aus anderen Metallen sowie Stein, Ton und Bein bestehen, sind ursprünglich ostmittel- und südosteuropäischer Herkunft (Makkay 1976); finden dann aber in einem viel größeren Gebiet von der östlichen Schwarzmeerküste der Türkei im Osten bis nach Ungarn im Westen und von Kreta im Süden bis hin zur Ukraine im Norden Verbreitung (Frey 1991: Abb. 5). Eine präzise Datierung der einzelnen Funde ist nicht möglich, weil die Fundgattung sich über eine Zeitspanne von mindestens 1000 Jahren, auf dem Balkan und im Karpatenbecken zwischen ca. 4500 und 3500 v. Chr. erstreckt, deren älteste und jüngste Grenze jeweils bei den Tiszapolgár-, Varna- und Bodrogkeresztúr-Kulturen liegen (Zimmermann 2007: 26). Die spezifische Form mit durchlochtem, rundem Körper und ausladendem oder abgestumpftem Kopf, wie sie im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet sowie im Südosteuropa bekannt ist, kann jedoch in einem engeren Zeitraum, nämlich während der früheren Phasen der KGK VI-Kultur, betrachtet werden (Zimmermann 2007: 26; Lichardus 1991: 170 ff.). In İkitzepe kamen auch mehrere Ringanhänger zum Vorschein, von denen nur drei ausführlich veröffentlicht wurden (Bilgi 2008a: 109); zwei bleierne aus Flachgräbern Sk. 192 und Sk. 569 der sog. „FBZ III-zeitlichen“ Nekropole (Ebd.: Abb. 12; Bilgi 1984a: Nr. 266; Bilgi 1990a: Nr. 427) sowie ein goldener aus häuslichem Kontext in der Sondage D – Schicht 3 der sog. „FBZ II“ (Bilgi 1984a: Nr. 265). Im selben Zusammenhang müssen auch die scheibenförmigen Blei- und Goldanhänger ohne trapezoiden Fortsatz aus den Gräbern Sk. 246, Sk. 522, Sk. 379 und Sk. 581 betrachtet werden (Bilgi 1984a: Nr. 267; Bilgi 1990a: Nr. 429, 430, 431), die ihre Parallelen in denselben Fundkomplexen

wie die Ringanhänger haben (Für Parallele im Gräberfeld von Varna und im Hort von Hencida siehe Ivanov 1988: Abb. 34; Lichardus 1991: Abb. 3; Makkay 1976: Abb. 2-7). Ausgehend von der Fundlage - größtenteils in Gräbern und Horten - wird den Anhängern ein ritueller Wert zugeschrieben (Zimmermann 2007: 25). Auffindungen in Wohnbereichen, wie z.B. bei dem einzigen goldenen aus İkitzepe, sind dennoch auch nicht auszuschließen. Frey und Maran weisen auf den Symbolgehalt der Anhänger hin, woraus sie auf verwandte ideologische/religiöse Vorstellungen der Menschen in dem gesamten Verbreitungsgebiet schließen, die ihren Ursprung in Südosteuropa haben und über die Ägäis und das Schwarze Meer bis nach Zentralanatolien kamen (Frey 1991: 198; Maran 2000: 190).

Die İkitzepe-Funde werden von den Ausgräbern in das zweite Viertel des 3. Jt. v. Chr. und ins späte 3. Jt. v. Chr. datiert (Bilgi 2008a: 109). Doch mehrere Forscher haben diese Datierung als zu spät empfunden und kritisiert. Nach Zimmermann darf keiner der Funde jünger als Spätchalkolithikum/ Frühbronzezeit I datiert werden, welches eine Umdatierung der „FBZ II-III-Schichten“ von İkitzepe um einige Jahrhunderte zurück voraussetzt (Zimmermann 2007: 25). Parzinger verwies auf den chalkolithischen Charakter der meisten Metallfunde aus der Nekropole und schlug dementsprechend eine spätchalkolithische Datierung ins späte 4. Jt. v. Chr. für den größten Teil der Nekropole vor (Parzinger 1993b: 237 ff.). Dieselbe Annahme dürfte auch die darunter liegenden Wohnschichten betreffen, wobei eine sichere Aussage zurzeit nicht möglich ist.

Die İkitzepe am nächsten liegenden Funde stammen aus Göller (Kulaçoğlu 1992: Nr. 95) und Kalinkaya (Zimmermann 2007: 28) im nördlichen Zentralanatolien sowie einem Hortfund in der Umgebung von Trabzon (Rudolph 1978: 6–21) in der östlichen Schwarzmeerregion. Weitere anatolische Funde kamen in der Nähe von Sardis (Waldbaum 1983: 151 ff., Pl. 58) und Baklatepe (Keskin 2004: 148 ff., 154, Abb. 7; Erkanal – Özkan 1999: 124-126, Abb. 29-30) in Westanatolien ans Licht. Zahlreiche Vergleichsstücke kennt man aus dem Gräberfeld von Varna (Weißhaar 1982; Weißhaar 1989: 51 ff.; Lichardus 1991: 170) und von verschiedenen Dimini- und Gumelnița-zeitlichen Siedlungen des Balkans und der Ägäis (Todorova 2002a: 264; Todorova 2002b: Tabl. 120.3; Parzinger 1993b: 339). Lichter weist dennoch darauf hin, dass „eine unmittelbare Verbindung zwischen İkitzepe und Varna sich nicht herstellen lässt, da sich mit Ausnahme der Ringanhänger keine weiteren Analogien etwa bei den Geräteformen finden lassen“ (Lichter 2008: 200).

Spätchalkolithische Gräber in Ilipınar am İznik-See in Nordwestanatolien enthalten Metallartefakte, die ähnlich hohe Arsenwerte wie die aus der sog. „FBZ III“-zeitlichen Nekropole in İkoztepe besitzen (Begemann – Pernicka – Schmitt-Strecker 1994). Beilklingen mit runder ausschwingender Schneide bestätigen diese Ähnlichkeit, während jedoch die beliebten Lanzen spitzen von İkoztepe in Ilipınar nicht vorkommen (Lichter 2008: 196). Die Gräber in Ilipınar werden in die erste Hälfte des 4. Jt. v. Chr. datiert, was gegen die Datierung der İkoztepe-Nekropole in die FBZ III spricht. Metallgegenstände mit vergleichbarem Arsenanteil sind auch im nachvarnazeitlichen bulgarischen Raum vertreten, was ebenfalls dem 4. Jt. v. Chr. entspricht (Pernicka – Begemann etc. 1997: 136 ff.). Zu dieser Zeit treten in Südosteuropa Metalldolche auf (Vasjov 1992), die aus den zeitgleichen Komplexen von Ilipınar und İkoztepe auch bekannt sind (Bilgi 1984: Abb. 12–13).

Der kupferne „anthropomorphe Anhänger“ aus dem Grab 41 der İkoztepe-Nekropole bezeugt eine Verwandtschaft mit ähnlichen Goldobjekten aus Moigrad in Siebenbürgen und Ercsi in Nordost-Transdanubien, die jeweils zur Bodrogkeresztúr- und Lasinja-Kulturen gehören und in die erste Hälfte des 4. Jt. v. Chr. datiert werden (Lichter 2008: 200, Abb. 6).

„Insgesamt bleiben die immer wieder genannten Parallelen zwischen der türkischen Schwarzmeerküste und dem west- bzw. nordwestpontischen Raum auf Ähnlichkeiten weniger Einzelelemente beschränkt, deren tatsächliche Beweiskraft ohnehin zunächst anhand einer gesicherten relativen und absoluten Chronologie zu überprüfen wäre“, wie Lichter zutreffend zusammengefasst hat (Lichter 2008: 202).

1.b. Architektur

Es ist noch ziemlich früh, über das Siedlungsmuster des Spätchalkolithikums und der Frühbronzezeit zu reden, weil das Material dafür einfach zu spärlich ist. Die besten architektonischen Hinterlassenschaften stammen aus İkoztepe und selbst diese sind weitgehend unvollständig. Zwei wichtige Artikel über die Architekturfunde von İkoztepe wurden von H. Alkım im Jahr 1983 und Bilgi im Jahr 1999 (Bilgi 1999b) geschrieben. Das ausführlichste Nachschlagewerk darüber wurde im Jahr 2009 von Tuna veröffentlicht. Ein Siedlungsplan liegt jedoch immer noch nicht vor. Dies hängt größtenteils mit dem Charakter der Architektur zusammen, die während der gesamten Geschichte von İkoztepe aus Holzkonstruktionen ohne Lehm- oder Steinfundament besteht (Bilgi 1984a: 34; Alkım 1983: 15) und eine

Rekonstruktion von einzelnen Hauseinheiten erschwert. Bei der Bearbeitung von H. Alkım werden die einzelnen Schichten als eine Einheit betrachtet, weil die Architektur „stets den gleichen Charakter bewahrt“ (Alkım 1983: 14).

Es kamen zahlreiche Pisé-Fragmente – sowohl *in situ* als auch als Oberflächenfund – zum Vorschein, die Holzbalkenspuren aufzeigen (Ebd.: Taf. 3.3–4). „Bei den Holzbauten hat man eine dicke Schicht Lehmörtel (Pisé) gebraucht, um die Hohlräume zwischen den Balken zu füllen, die Wände und den Fußboden zu verputzen, die Feuchtigkeit einzudämmen und die Wärme in den Räumlichkeiten zu bewahren“, so H. Alkım (Ebd.: 14). Nur in seltenen Fällen wurden „in gleicher Richtung laufende Pfostenlöcher“ angetroffen (Ebd.: 15). In manchen Häusern hat man einen flachen Stein zur Ausgleicheung des Fundamentgerüsts mit einem Pfostenloch daneben gefunden, mit dem man vermutlich den Schwellenrahmen stabilisierte. Die häufige Nutzung von Holz ist das Resultat der natürlichen Gegebenheiten des Gebietes, in dem dicht bewaldete Berge das Hauptelement der Landschaft bilden.

Die Grundrisse der in İkitzepe gefundenen Häuser sind ausschließlich rechtwinklig, was an den Bodenspuren der vertikal angelegten, untersten Holzbalken der Wände zu erkennen ist (Bilgi 1999b: 64; Abb. 5a). Ihre Fußböden bestehen aus festgestampfter Erde oder Lehmschlamm (H. Alkım 1983: 23). In manchen Häusern befindet sich darunter eine Unterkonstruktion aus Holz oder Kiesel, während andere direkt auf dem gewachsenen Boden errichtet wurden (Ebd.: 24; Tuna 2009: 137).

Sowohl einräumige als auch zwei- oder mehrräumige Häuser sind vertreten. Einige Bauten weisen Höfe auf, in denen teilweise Öfen für den häuslichen Bedarf aufgestellt sind (Tuna 2009: 129 ff.; Bilgi 1999b: 64). Zum Brennen der Keramikobjekte und zum Schmelzen des Metalls wurden monumentale Öfen verwendet, die nicht innerhalb von einzelnen Hauseinheiten, sondern in abgetrennten, von Holzwänden oder Zäunen umgebenen Werkstätten lagen und zur allgemeinen Nutzung dienten (Tuna 2009: 137; Bilgi 1999b: Abb. 19 a-c).

Einige Bauten, von denen die genaue Anzahl nicht bekannt ist, unterscheiden sich „durch ihren Plan und die in ihnen enthaltenen Kleinfunde“ von dem Rest der Siedlung, weshalb sie von den Ausgräbern als Heiligtümer angesprochen werden (Bilgi 1999b: 65). Eine fortifikatorische Siedlungsmauer lässt sich in spätkalkolithischen sowie frühbronzezeitlichen Schichten nicht nachweisen. Stattdessen ist die Siedlung von einem leichten Zaun umgeben (Ebd.: 65; Tuna 2009: 135).

Zukünftige Ausgrabungen werden uns zeigen, ob die anderen Siedlungen denselben architektonischen Mustern wie in İkiztepe folgen oder eigene Charakteristika aufweisen. Zwei viel versprechende Siedlungen scheinen dabei Oluz Höyük und Oymaağaç zu sein, in denen vor kurzem frühbronzezeitliche Architekturreste zu Tage kamen. Ein Rundbau mit gehärtetem Lehm Boden aus Oluz Höyük und ein rechteckiges Magazingebäude oder Brunnen mit einer Tiefe von 3 m aus Oymaağaç bilden die einzigen bisher bekannten architektonischen Funde dieser Periode (Dönmez 2010b: 292, Abb. 35; Czichon – Klinger 2010: 64).

Ausgehend von seinen Surveyergebnissen geht Doonan darauf ein, dass die Ortsauswahl der bronzezeitlichen Siedler nicht immer gleich gewesen ist (Doonan 2004: 45). Beispielsweise in Sinop scheinen Küstensiedlungen relativ spät aufzutauchen (Ebd.: 54 ff.). Während des Spätchalkolithikums und der Frühbronzezeit wurden Orte auf der Halbinsel ausgesucht, die nicht an der Küste, sondern in fruchtbaren Einzugsgebieten lagen und einen Blick über Inlandtäler oder auf das Meer hatten. Dennoch lagen einige Siedlungen wie Yamatepe und Kocagöz nicht direkt, doch nahe genug an der Küste, um Zugang zu maritimen Ressourcen zu haben (Ebd.: 54). Während der Spätbronze- und Eisenzeit änderte sich die Situation und es entstanden seeorientierte Siedlungen ohne direkten Zugang zu ackerbaulichen Nutzflächen (Ebd.: 55).

1.c. Bestattungen

Die größte Anzahl an Gräbern aus dieser Periode kam in İkiztepe zum Vorschein. Auf dem Hügel („Tepe“) I befindet sich ein Gräberfeld mit einer Fläche von über 1000 m², in der bisher mehr als 630 Gräber freigelegt wurden (Bilgi 2004a: 27). Die Grabungen dauern weiterhin an, sodass man noch keine genaue Anzahl nennen kann. Es handelt sich um Erdgräber, die einfache bis dreifache Bestattungen enthalten (Bilgi 1990a: 166). Sie sind in gestreckter Rückenlage und weisen keine einheitliche Orientierung auf. Zu den Beigaben gehören zahlreiche Waffen, Geräte, Schmuckstücke und sog. Embleme aus Arsenkupfer, die auf eine hoch entwickelte Metallurgie hindeuten (Bilgi 1984a; 1990a; 1994a; 2001a). An manchen Metallfunden befinden sich fossile Textilfragmente, eventuell Leinentücher, die die Endprodukte der durch ca. 4000 Webgewichte bekannten Weberei in İkiztepe darstellen (Bilgi 2004a: 26). Sonstige Beigaben bestehen aus Keramikgefäßen, tönernen Frauenfigürchen, Rasseln, Perlen aus Fritte, Stein, Bein und Kupfer sowie Schmuckstücke aus Gold, Silber und Blei. Trotz der zahlreichen Funde und Befunde kann man

heute keine besonders aussagekräftigen Resultate aus dem Gräberfeld gewinnen, was einerseits mit den Datierungsschwierigkeiten, andererseits mit dem Schwerpunkt der Publikationen zusammenhängt. Den Metallbeigaben wird in den Publikationen ein besonderer Wert beigemessen, während die Bestatteten selbst, die übrigen Grabinventare und die Fundlage nicht genügend beschrieben werden. Ein detaillierter Gesamtplan ist nicht vorhanden, was nicht ganz unbegründet ist, da das Gräberfeld eine Tiefe von ca. 6,70 m, d.h. eine lange Nutzungsphase aufweist (Ebd.: 27). Verfügbar sind vereinzelte Pläne, die nach Grabungsschnitten angeordnet sind und jeweils aus einer einzigen Grabungskampagne stammen (Bilgi 1990a: Fig. 1-2). Die Datierung der Gräber ruft Unstimmigkeiten unter den Forschern hervor. Bilgi versucht, das gesamte Gräberfeld in die Frühbronzezeit III, namentlich ins späte 3. Jt. v. Chr. zu datieren (Bilgi 2008a: 109), welches von mehreren Forschern als zu spät empfunden und um ca. 1000 Jahre vorverlegt wird (Parzinger 1993b: 237 ff.; Lichter 2008; Zimmermann 2007: 30).

Weitere Gräber kamen in Tek(k)eköy und Kavak – Kaledoruğu zutage. In beiden Fundorten waren die Gräber in Siedlungsschichten eingetieft. Die Ausgräber erkannten zwar zwei unterschiedliche Traditionen im Fundmaterial, dachten dennoch, dass es ein Indiz auf ein Zusammenleben von verschiedenen Bevölkerungsgruppen war. Beide Fundgruppen wurden zusammen publiziert, sodass sie heute nicht mehr voneinander zu trennen sind (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945). Bis zu einer Neuaufnahme der Grabungen ist es zwecklos, anhand dieser Daten die Grabsitten zu rekonstruieren.

1.d. Wirtschaftsweise

Die Grabbeigaben und die in den Wohnschichten freigelegten Funde in İkištepe bezeugen spezialisierte Berufsbranchen (Bilgi 1990a: 166 ff.). Die große Anzahl von Tierknochen zeugt von Tierhaltung und Jagd (Ebd.: 167), während zahlreiche bronzene Harpunen auf eine intensive Fischerei hindeuten (Bilgi 1984a: 130 ff.). Lederbearbeitung lässt sich durch verschiedenartige Formen von beinernen Sticheln, Nadeln und Hämmern feststellen. Tausende von Webgewichten, Kämmen und Stoffreste in den Gräbern weisen freilich auf Textilbearbeitung hin (Bilgi 2004a: 26). Schließlich gibt es auch Anzeichen für Ackerbautätigkeiten, die durch das in Vorratsgefäßen gespeicherte Getreide bezeugt werden (Bilgi 1990a: 167; Alkım – Alkım – Bilgi 1988: 121 ff.).

2. Mittelbronzezeit

Als Mittelbronzezeit bezeichnet man in Anatolien die erste Hälfte des 2. Jt. v. Chr., in der wichtige kulturelle Ereignisse stattfinden. Zu der Zeit begannen organisierte Handelsbeziehungen zwischen Assur und anatolischen Stadtstaaten, die zu Handelskoloniegründungen – sog. *kārū* und *wabartū* – in Anatolien geführt haben (Özgüç 2004; Dercks 2004). Surveyberichte im mittleren Schwarzmeergebiet lassen eine hohe Besiedlungsdichte während dieser Periode feststellen, die u.a. durch die reichen Kupfer-, Arsen- und Silbervorkommen zu erklären ist.

Die signifikantesten Vertreter der Mittelbronzezeit im Küstenbereich des mittleren Schwarzmeergebietes sind die als „frühhethitisch“ bzw. „Übergangsphase“ bezeichneten Schichten am Hügel I von İkittepe, die sog. Kultur III-Schichten von Dündartepe, die erste Kulturschicht von Tek(k)eköy, Paşaşeyh Tepesi, die dritte Kulturschicht von Kavak (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: 378 ff. vs. Dönmez 2002a: 874 ff.; Müller-Karpe 2001; Bilgi 1998: 64 ff.), Boyabat-Kovuklukaya und die Hıdırlı-Nekropole (Dönmez 2004; Ders. 2010a: 15).

Die bedeutendsten Funde dieses Zeitabschnitts, die auf die Präsenz der altassyrischen Handelskolonien hindeuten, stammen aber aus dem Hinterland des Gebietes. Ein altassyrisches Rollsiegel aus Ayvalıpınar, das als Zufallsfund zutage kam, hat mehrere Parallelen in Kültepe (Doğan-Alparlan – Alparlan – Özdemir 2010: Abb. 1a-b). Doğantepe, Oluz Höyük und Oymağaç weisen große Mengen von hochwertigen Gefäßen auf, die aussagekräftige Kulturgüter dieser Periode darstellen (Dönmez 2010a: 14 ff.; Czichon – Flender – Klinger 2006).

Während der Mittelbronzezeit bestanden zwischen dem mittleren türkischen Schwarzmeergebiet und Zentralanatolien engere Kontakte als in den vorangehenden Epochen (Doonan 2004: 55). Die zentralanatolische Kultur verbreitete sich bis hin zur Schwarzmeerküste, was vor allem bei der Keramik und den Kleinfunden fassbar ist. *Kārum*-zeitliche Gefäße und Metallgeräte, wie sie in Zentralanatolien sowie in İkittepe und Dündartepe vorkommen, sind die direkten Vorläufer des hethitischen Fundguts, weshalb es berechtigt ist, sie als frühhethitisch anzusprechen. Es muss jedoch betont werden, dass damit nicht der Beginn der hethitischen Dynastie, sondern die Übergangsphase zur hethitischen Kultur gemeint ist. Nur die traditionelle Holzarchitektur des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes blieb von den neuen Einflüssen unberührt.

Siedlungen im heutigen Sinop, die geographisch von dem Kızılırmaktal abgegrenzt sind und in früheren Epochen eine viel selbstständigere Entwicklung durchgezogen haben, nahmen während dieser Periode ihren Platz im Austauschnetz ein. Beispielsweise taucht die rot polierte Schnabelkanne, die charakteristisch für das mittelbronzezeitliche Zentralanatolien ist, in den Siedlungen des Tals von Karasu und an der Küste zahlreich auf (Işın 1998: Taf. 10; Doonan 2004: 55).

Das gesamte mittlere türkische Schwarzmeergebiet befand sich innerhalb des frühhethitischen Kulturraumes und dementsprechend in Reichweite des altassyrischen Handelsnetzes. Doch die Frage, ob alle Siedlungen bis hin zur Küste an dem Handel aktiv teilgenommen haben, bleibt zurzeit unbeantwortet. Zwei steinerne und mehrere tönernerne Stempelsiegel aus Dündartepe weisen auf administrative Tätigkeiten im Küstenbereich hin, wobei bisher keine Tontafeln auf dem Hügel entdeckt wurden (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: 381).

Frühhethitische Texte erwähnen zwei wichtige Städte im Norden: *Nerik* und *Zalpa*. Bei der Auseinandersetzung mit der Lokalisierung von *Zalpa* muss eine schriftliche Quelle besonders in Betracht gezogen werden; die Erzählung um die Stadt *Zalpa* aus einem Archiv in Boğazköy⁶. Nach der Legende war *Zalpa* der Herrschaftssitz des Landes *Zalpuwa* und lag an der Küste des Schwarzen Meeres (Haas 1977: 18). Es war gleichzeitig der Sitz einer altassyrischen Handelsniederlassung, die in assyrischen Schriftquellen mehrmals Erwähnung fand (Ebd.: 18 ff.). Lange Zeit wurde diskutiert, ob *Zalpa* in İkiztepe zu lokalisieren ist. Auf dem Hügel hat man jedoch bislang weder Siegel bzw. Siegelabdrücke noch Tontafeln gefunden, was eher dagegen spricht (Bilgi 2008a: 110).

Dieser frühe Abschnitt der Mittelbronzezeit entspricht der letzten bronzezeitlichen Besiedlung am İkiztepe. Bis zur späten Eisenzeit scheint der Ort unbesiedelt gewesen zu sein, was Dönmez zufolge auf den gesamten Küstenbereich des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes zu übertragen ist (Dönmez 2002a: 876); dieser Besiedlungshiatu sei ein Ergebnis der halb-nomadischen Kaşkärer, die keine Siedlungsspuren hinterlassen haben (Dönmez 2008b: 89; Murat 1998: 435 ff.). Die Existenz der Kaşkärer ist spätestens ab ca. 1600 v. Chr. schriftlich belegt (von Schuler 1965: 19), doch ob sie schon in der

⁶ Übersetzung der ersten vier Zeilen der Vorderseite nach Otten 1973: „[Die Königi]n (von) Kaniš gebar im Laufe eines einzigen Jahres 30 Kinder (Söhne). Folgendermaßen (sprach) sie: ‚was für ein *u*. habe ich geboren!‘ Sie füllte Behälter mit Kot, setzte dann ihre Kinder hinein und ließ sie zum Fluss. Und der Fluss brachte (sie) zum Meer (ins) Land Zalpuwa“.

frühhethitischen Zeit dort lebten, lässt sich nicht mit Sicherheit sagen (Ebd.: 29). Eine Gegenmeinung zu Dönmez wird von Müller-Karpe vertreten, die auf die starke Erosion der Hügelkuppen von İkoztepe hinweist und demzufolge eine eventuelle Weiternutzung des Hügels in der darauf folgenden Hälfte der Mittelbronzezeit nicht ausschließt (Müller-Karpe 2001: 441). Falls die Identifizierung von İkoztepe mit *Zalpa* zutreffen sollte, könnte ihre Meinung bestätigt werden, da die Stadt *Zalpa* noch zur Zeit des althethitischen Königs Hattušili I. Bestand hatte, wie man aus den Schriftquellen entnehmen kann (Haas 1977: 21 ff.). Auf jeden Fall haben wir es mit einer Stadt zu tun, die in der Nähe des Kızılırmaks sowie des Schwarzen Meeres, d.h. im mittleren Schwarzmeergebiet Anatoliens gelegen ist. Lag *Zalpa* nicht im Küstenbereich des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes, wie Dönmez meint, so ist es im Hinterland der Region zu suchen. Als Kandidat dafür schlägt Bilgi den Hügel Oymağaç bei Vezirköprü vor, der mit seinem großen Ausmaß und seiner Nähe zum Kızılırmak die Bedingungen dafür erfüllen könnte (Bilgi 1998: 69). Der Hügel enthält tatsächlich Funde aus der Mittel- und Spätbronzezeit (Czichon 2008: 269 ff.). Doch viele Forscher, darunter auch der Ausgräber Czichon selbst, meinen, dass es sich bei Oymağaç nicht um *Zalpa*, sondern um die bedeutende hethitische Stadt *Nerik* handelt (Czichon – Klinger 2010). Zukünftige Forschungen -sowohl archäologisch als auch philologisch- werden sicherlich mehr Anhaltspunkte für die Identifizierungsversuche anbieten.

Im Gegensatz zum Küstenbereich, in dem nach der frühhethitischen Zeit ein Siedlungshiatu zu betrachten ist, blieben Siedlungen des Hinterlandes weiterhin bewohnt und durchliefen eine gemeinsame Entwicklung mit der hethitischen Kultur. Als Beispiele dafür kann man neben Oymağaç, Oluz Höyük, Doğantepe, Onhoroz Tepe und Alacapınar Tepe nennen, die alle in der Provinz Amasya liegen (Dönmez 2008b: 89). Oymağaç und Oluz Höyük, deren Grabungen beide im Jahr 2007 begonnen haben, beherbergen mächtige hethitische Schichten, die vor kurzem erreicht wurden und erst in den kommenden Jahren großflächig untersucht werden können (Czichon – Klinger 2010; Dönmez 2010b: 283 ff.).

2.a. Keramik

Die Keramik der Mittelbronzezeit zeichnet sich als typisch frühhethitisch aus. Die rot- bis beigefarbenen Gefäße sind farbüberzogen, poliert und gut gebrannt. Zu den Formen gehören Schnabelkannen (Bilgi 1998: Abb. 5 a-b), Becher mit oder ohne Henkel, Kelche, Schalen, Krüge mit runder Öffnung, Tüllenkannen, Pithoi, Töpfe, Schöpfgefäße, Deckel, Gefäßständer und Rhyta

(Bilgi 1998: Abb. 1–9; Alkım – Alkım – Bilgi 2003: Taf. C.12). Außer den runden, senkrecht verlaufenden Henkeln sind auch zahlreiche dreiecksförmige Querhenkel vertreten, die an offenen Gefäßen vorkommen und ihre besten Parallelen in Zentralanatolien haben (Müller-Karpe 2001: 438). Schnabelkannen, die in verschiedenen Variationen eine weite Verbreitung in Anatolien fanden, wurden multifunktionell benutzt. Einen interessanten Fund in İkitzepe stellt eine Schnabelkanne dar, die zusammen mit einem Schöpfgefäß in einem Pithos ans Licht kam (Müller-Karpe 2001: 434, Abb. 4).

Die großen Krüge mit kurzem Hals und runder Gefäßmündung, die in İkitzepe ab der Phase 3 der frühhethitischen Schicht vorkommen, sind aus den Schichten 1b von *Kārum Kaneš*, 4 von Alaca Höyük und IVd von Büyükkale bekannt, was eine Datierung in die jüngere *Kārum*-Zeit voraussetzt (Ebd.: 435). Tüllenkannen, die ebenfalls als ein typisches Leitfossil der frühhethitischen sowie hethitischen Kultur gelten, kommen in İkitzepe in großen Mengen vor. Dies belegt deutlich, dass sie zum eigenen Keramikrepertoire gehören und keine Importstücke aus Zentralanatolien darstellen.

Eine besonders interessante Gruppe bilden die hohen Becher mit Stengelfuß, die ausgehend von Siegeldarstellungen in Kültepe als Trinkgefäße gedeutet werden (Özgüç 1965: Taf. 1, 4). Direkte Parallelen von solchen Bechern fehlen in anderen anatolischen Siedlungen, während sie in İkitzepe als Standardtrinkgefäß fungierten. Interessanterweise widersprechen die Siegelbilder aus Kültepe dieser negativen Fundlage, auf denen derartige Becher mehrmals vorkommen. Es handelt sich ausschließlich um Trinkgefäße, die von Gottheiten in Bankettszenen in der Hand gehalten werden (Özgüç 1965: Taf. 1, 4).

2.b. Architektur

Die einzige eventuell größere Anlage in İkitzepe – vermutlich ein Magazin – stammt aus dieser Periode, welches sich an den durch Brand verkohlten Pithosschnabelkannen, nebeneinander in den Fußboden eingegrabenen Pithoi sowie zahlreichen Kleinfunden erkennen lässt (H. Alkım 1983: 15). Von dem Gebäude selbst sind weder Mauern noch Pfostenlöcher erhalten geblieben. Aus dieser Zeit hat man generell fast keine Fundamentspuren gefunden, was von H. Alkım – durch Vergleiche mit der heutigen Architektur des Gebietes – als ein besonderes Bausystem gedeutet wurde, das keine eingetieften Fundamente benötigt (Ebd.: 19 ff.). Stattdessen hat man wahrscheinlich die Häuser auf liegenden Rahmen errichtet, die auf Steinen lagen.

Die einzigen gut erhaltenen Bauten aus dieser Periode stammen aus Dündartepe und Boyabat-Kovuklukaya und belegen die Nutzung von Steinfundamenten, selbst wenn sie nur vereinzelt vorkommen (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: 378 ff.; Dönmez 2008b: 86, Abb. 2, 3, 15, 16). Bei denen in Dündartepe handelt es sich um zwei Häuser, in denen jeweils eines der beiden bereits erwähnten Stempelsiegel freigelegt wurde. Die bis zu einer Höhe von 1,20 m erhaltenen, 1,40 m starken Mauerreste präsentieren eine Lehm-Holz-Architektur, die mehrheitlich aus Lehm bestand, während im mittelbronzezeitlichen İkištepe fast kaum Pisé-Reste vorhanden sind (H. Alkım 1983: 22).

Das in Boyabat-Kovuklukaya freigelegte Gebäude ruht auf einem älteren Bau der Frühbronzezeit (Dönmez 2004: 39 ff.). Sein Fundament besteht aus übereinander aufgeschichteten Steinplatten, was sich nicht mit den bisher ausgegrabenen Bauten des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes vergleichen lässt. Das Gebäude ist fünfeckig und besitzt eine Fläche von 7 x 8 m. Die darin gefundenen steinernen und tönernen Gussformen (Ebd.: 44 ff.) deuten zwar auf eine Metallwerkstatt hin, doch die dazu erforderlichen Schmelzöfen befinden sich nicht in unmittelbarer Nähe des Gebäudes, sondern erst an der Hügelkuppe. Außer den Gussformen wurden in dem Gebäude zahlreiche Spinnwirtel und Keramikscherben angetroffen.

2.c. Bestattungen

Mittelbronzezeitliche Gräber von İkištepe sind weniger gut bekannt als in den vorangehenden Epochen, was sicherlich auf den spätchalkolithisch-frühbronzezeitlichen Schwerpunkt der Grabung zurückzuführen ist. Bekannt sind nur vereinzelt Säuglingsbestattungen in Töpfen, die auf dem Hügel I zutage kamen und keine Beigaben aufwiesen (Bilgi 2004: 33). Andere Grabungsorte fügen diesen Fundverhältnissen nichts hinzu. Weder in Dündartepe noch in den anderen Siedlungen ist man bisher fündig geworden. Die einzige Ausnahme dazu ist das Gräberfeld von Hıdırlı in der Provinz Sinop, das lediglich durch Raubgrabungen bekannt ist (Dönmez 2006a: 33 ff.). Speerspitzen, Dolche, Wurfspießspitzen, Nadeln und ein Rasiermesser ermöglichen es, das Gräberfeld mit der zentralanatolischen Mittelbronzezeit zu synchronisieren.

2.d. Wirtschaftsweise

Das vermutliche Magazingebäude in İkištepe, steinerne sowie tönernerne Stempelsiegel aus Dündartepe und das Rollsiegel aus Ayvalpınar belegen gut organisierte Siedlungsstrukturen mit administrativen Praktiken.

Die Metallurgie spielt weiterhin eine wichtige Rolle. Geräte und Waffen der Mittelbronzezeit differieren jedoch von denen der vorangehenden Epochen und sind dementsprechend leicht zu erkennen. Z.B. Speerspitzen, die im Spätchalkolithikum und der Frühbronzezeit eine besondere Vorliebe genossen haben, kommen in den Schichten des 2. Jt. v. Chr. nicht mehr vor. Das neue Waffenrepertoire besteht lediglich aus Dolchen und Beilen (Bilgi 1998: 64), wobei Dolche nun mehr als ein Nietloch besitzen (Bilgi 1998: Abb. 16). Die größte Gruppe unter den Beilen bilden die Flachbeile (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: 380). Sog. „Ärmchenbeile“, die zwei leicht herausragende Vorsprünge an den Seiten aufweisen (Bilgi 1998: Abb. 18), haben identische Vergleichsstücke in Zentralanatolien (Müller-Karpe 2001: 441). Diese sind die frühesten Beispiele einer langandauernden, hethitischen Tradition. Lamellenkopfnadeln bestätigen ebenfalls die Zugehörigkeit des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes zum frühhethitischen Kulturraum (Bilgi 1998: Abb. 27-31). Ferner stammen die ältesten Exemplare der Schaftlochäxte im Schwarzmeergebiet aus dieser Zeit (Bilgi 1998: Abb. 19). Zu den restlichen Metallgeräten zählen Bohrer, Meißel, doppelgriffige Messer (Bilgi 1998: Abb. 23) und Sichel.

Sichelförmige Webgewichte (Bilgi 1998: Abb. 35) und Spinnwirtel in großen Mengen bezeugen außerdem die Existenz der Weberei (Kökten – Özgüç – Özgüç 1945: 381; Dönmez 2004: 45 ff.).

Ausgehend von den Knochen- und Getreideresten behauptet Bilgi, dass die Bevölkerung von İkitzepe ihre Nahrung hauptsächlich durch Tierhaltung, Jagd und Ackerbau gewann (Bilgi 1998: 65). Obwohl die mittelbronzezeitlichen Schichten bisher keine Harpunen erbrachten, kann man die Fischerei als Wirtschaftszweig nicht ausschließen.

3. Spätbronzezeit

Die Spätbronzezeit entspricht der hethitischen Großreichszeit in anatischer Terminologie. Während dieser Periode erlebt das mittlere türkische Schwarzmeergebiet wesentliche Veränderungen. „Nördlich von Amasya und Merzifon im Osten sowie den Ilgaz-Bergen im Westen konnten - mit einer Ausnahme - keine spätbronzezeitlichen Siedlungen nachgewiesen werden“, so Czichon (Czichon 2008: 266). Dieser scheinbare Hiatus ist nicht auf eine komplette Entvölkerung, sondern möglicherweise auf das Phänomen der Kaşkärer zurückzuführen, die vermutlich ein seminomadisches Leben führten, so dass von ihrer materiellen Kultur nichts Augenfälliges erhalten blieb. Hethitische Quellen nennen zwar mehrere kaškäische Siedlungen unter der

Bezeichnung „URU“ (Stadt) (von Schuler 1965: 75), doch ist es wahrscheinlich, dass damit temporäre Lager gemeint sind (Glatz – Matthews 2005: 56).

Als Kaškäer bezeichnet man kein einziges Volk, sondern eine Ansammlung von verschiedenen Stammesgruppen, die in Sonderfällen - wie z. B. Vertragsschlüssen mit dem Hethiterreich - gemeinsam wirkten (von Schuler 1965: 72). Diese waren Erzfeinde der Hethiter und bedrohten sie bis zum Ende ihrer Geschichte mit stetig wachsender Kraft (Glatz – Matthews 2005: 47 ff.). Zahlreiche Texte verschiedener Gattungen bezeugen ihre Signifikanz als Bedrohungsfaktor⁷.

Zwei wichtige Funde in der Provinz Kastamonu unmittelbar westlich von Sinop belegen die Präsenz einer Bevölkerungsgruppe in diesem Gebiet. Es handelt sich um ein mykenisches Schwert aus der Höhle der Buz Mağarası (Ünal 1999: 222) und einen Hort von 32 Metallgefäßen hethitischen Typs aus der Umgebung des Kulaksız-Stausees (Emre – Çınaroğlu 1993). Diese werden beide als Beutegüter der Kaškäer aus dem Hethiterland interpretiert, da das mykenische Schwert ein perfektes Vergleichsstück in Boğazköy hat und sicherlich über eine bedeutende hethitische Stadt nach Buz Mağarası gelandet ist. Die eigenen Kulturgüter der Kaškäer liegen jedoch im Dunkeln. Von dieser Bevölkerungsgruppe sind bislang weder Siedlungen noch Gräber bekannt. „We do not even know whether the Kaska were using pottery at all“, so Glatz und Matthews (Glatz – Matthews 2005: 56).

Ebenso umstritten ist die Grenze, die zwischen Hethitern und Kaškäern verlief. Diese wurde immer wieder geändert, da die beiden Völker in dauerhafter Auseinandersetzung waren (Ebd.: 50). Besonders schmerzhaft für die Hethiter war der Verlust der traditionellen Kultstadt *Nerik*, die mit ihrem Wettergott und dem *purullijas*-Festritual einen außerordentlichen Platz im hethitischen Kult besaß. Der Wettergott von *Nerik* war der persönliche Gott Hattušilis III., eines der bedeutendsten Könige des hethitischen Reiches (Macqueen 1980). Die Stadt, die in nördlicher Richtung ziemlich weit außerhalb des hethitischen Kerngebiets lag, stand während des 15. - 14. Jh. v. Chr. unter der Kontrolle der Kaškäer, bis sie im 13. Jh. v. Chr. von Hattušili III. endgültig zurückgewonnen wurde (Czichon – Flender – Klinger 2006: 159 ff.).

Den besten Kandidat für die Identifizierung mit *Nerik* stellt der Hügel Oymaağaç dar, der sowohl in der Nord-Süd- als auch in der West-Ost-

⁷ Für eine Tabelle der hethitischen Unternehmungen gegen das Kaškäer-Problem siehe Glatz - Matthews 2005: 53.

Richtung an einem wichtigen Verkehrsknotenpunkt liegt (Czichon – Klinger 2010; Alparslan 2011: 92 ff.). Reste einer Befestigungsmauer, die an der Hügeloberfläche zu sehen sind, lassen sich mit der hethitischen Bautradition vergleichen. Darüber hinaus hat man mehrere großreichszeitliche Tontafelfragmente - darunter einen Text über das Tempelinventar -, gestempelte Tonbullae sowie Scherben mit althethitischen Stempelabdrücken gefunden, die die hethitische Präsenz auf dem Hügel zweifelsfrei bestätigen (Czichon – Flender – Klinger 2006: Abb. 4–6; Czichon – Klinger 2010). Die wichtigsten Ergebnisse wurden jedoch durch geomagnetische Untersuchungen erreicht, die während der letzten Grabungskampagnen bestätigt und näher untersucht werden konnten (Czichon – Klinger 2010: 64 ff.). Sie offenbarten einen hethitischen Tempel mit zwei unterschiedlich großen Höfen (Czichon 2006: 4 ff.), womit das Gebäude mit dem Tempel 5 in Hattuša zu vergleichen wäre, der ebenfalls zwei Höfe besitzt. In dem Tempel kamen bislang Teile eines bemalten Stierfigürchens, das Kopffragment eines silbernen Stierreliefs, beinerne Möbelfragmente, der bemalte Fuß eines tönernen Menschen- oder Götterbildes und mehrere Keramikscherben zum Vorschein (Czichon – Klinger 2010: 65).

Sicherlich war Oymağaç eine bedeutende hethitische Stadt, doch ob sie tatsächlich *Nerik* war und ob sie – wie es in *Nerik* zu erwarten ist – Hinterlassenschaften aus der langen kaškäischen Herrschaft beinhaltet, werden uns die zukünftigen Grabungen zeigen. Gewiss ist nur, dass Oymağaç den einzigen bisher bekannten Fundort mit unzweifelhaft großreichszeitlichen Funden im Küstenbereich des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes bildet und somit „eine hethitische Insel inmitten von kaškäischem Gebiet“ darstellt, wie Czichon meint (Czichon 2008: 273).

Weitere Siedlungen dieser Periode befinden sich ausschließlich in den Provinzen Amasya und Tokat, d.h. im Hinterland des Schwarzmeergebietes. Fundorte wie Maşat Höyük, Oluz Höyük, Alacapınar Tepe, Onhoroz Tepe und Doğantepe zählen während der gesamten hethitischen Zeit zum zentralanatolischen Kulturraum und lassen keinen durch Kaškäer bedingten Hiatus erkennen (Dönmez 2008b: 89).

Maşat Höyük, das hethitische *Tapigga*, war der Sitz eines hethitischen Grenzkommandeurs und besaß einen monumentalen Palast, in dem man u.a. ein bedeutendes Keilschriftarchiv von über 130 Tontafeln freilegte (Alp 1979: 165 ff.). Die Stadt lag an einem strategisch wichtigen Punkt gegen kriegerische Unternehmungen aus dem Norden. Sieger dieser Auseinandersetzung waren die Kaškäer, denen es während der Regierungszeit des hethitischen Königs

Tuthalija II. gelang, den Palast in Maşat Höyük zu plündern und endgültig zu zerstören, ohne die Stadt permanent besetzen zu wollen.

Bei den Grabungen in Oluz Höyük wurden hethitische Schichten erst vor kurzem erreicht (Dönmez 2010b: 283 ff.). Den wichtigsten Fund dieser Periode stellt ein scheibenförmiges Stempelsiegel dar, das an beiden Seiten Ritzverzierungen aufweist (Doğan-Alparslan – Alparslan 2010: 87 ff.). Trotz des Fehlens einer Legende kann man anhand der Verzierungsmotive davon ausgehen, dass das Siegel aus dem 15. Jh. v. Chr. stammt (Ebd.: 88).

Obwohl auf Doğantepe bisher keine systematischen Grabungen stattfanden, erbrachte der Hügel zwei spektakuläre Funde, die auf eine bedeutende hethitische Präsenz auf dem Hügel hindeuten: die berühmte bronzene Götterstatue und ein bronzenes Stempelsiegel (Alp 1962). Mit diesen Funden und seiner Fläche, die fünffach größer als Oymağaç ist, bildet Doğantepe einen guten Kandidat für die hethitische Stadt *Hakmiş*, die nach der Eroberung von *Nerik* durch Kaşkärer als das neue Kultzentrum des Wettergottes fungierte (Dönmez 2010a: 15 ff.).

Schlussfolgerungen

Die Grabungen in İkiztepe, dem bisher am besten bekannten Siedlungsort des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes, konzentrieren sich hauptsächlich auf die spätkalkolithischen und frühbronzezeitlichen Schichten, was eine Bewertung der späteren Phasen schwierig macht. Dieser früheste Kulturabschnitt des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes zeichnet sich vor allem durch eine charakteristische Lehm-Holz-Schilf-Architektur, den hohen Entwicklungsstand der Weberei, gemeinschaftlich benutzte Schmelzöfen und Gräber mit reichen Metallbeigaben aus. Es ist eine dynamische Zeit von großräumigen Austauschnetzen mit dem Balkan, der Ägäis sowie den zentral- und westanatolischen Siedlungen. Von diesen Beziehungen sind jedoch weder die zugrunde liegenden Motivationen noch die Art der Mobilität bekannt.

Unter der Allgemeinbezeichnung „Spätkalkolithikum – Frühbronzezeit“ fasst man eine lange Periode von ca. 2500 Jahren zusammen, von der die Charakteristika der einzelnen Entwicklungsstufen genauso problematisch sind wie ihre Datierung. Die Datierungsversuche stützen sich lediglich auf vereinzelte Funde, die Vergleiche mit den benachbarten Kulturen ermöglichen. Davon gewinnt man jedoch nur kleine Puzzleteile, die sich nicht zu einem Gesamtbild zusammenfügen lassen. Dies ist nicht verwunderlich, da unsere bisherigen

Kenntnisse über die Chronologie hauptsächlich aus einem einzigen Fundort, namentlich aus İköztepe, stammen. Die übrigen Grabungen wie Dündartepe, Tek(k)eköy und Kavak sind einerseits über siebzig Jahre alt und andererseits wurden sie abgeschlossen, bevor ihre Stratigraphien vollständig zutage kamen. Für zukünftige Forschungen bietet das Gebiet glücklicherweise erheblich mehr als nur vier Siedlungen, die den bisherigen Ergebnissen nicht nur Neues hinzufügen, sondern eventuell die ganze spätchalkolithische und frühbronzezeitliche Kulturabfolge radikal ändern dürften. Während dieser Phasen genoss das Gebiet schließlich die höchste Siedlungsdichte, die es bis zur hellenistischen Zeit nie wieder erreichen konnte (Dönmez 2008a: 422). Zwei neue Grabungen in Oluz Höyük und Oymağaç haben die Aufmerksamkeit der Forschung erneut auf das mittlere Schwarzmeergebiet der Türkei gelenkt. Allerdings sind bei diesen die voreisenzeitlichen Schichten bis jetzt nur dürftig erreicht worden.

Der erste Abschnitt der Mittelbronzezeit im mittleren türkischen Schwarzmeergebiet, der der frühhethitischen Zeit bzw. der *Kārum*-Zeit entspricht, ist deutlich einfacher zu erfassen, da er sich unvermittelt aus der zentralanatolischen Kultur ableitet, welche sowohl archäologisch als auch philologisch sehr gut erforscht ist. Keramik und Kleinfunde des Gebietes erweisen sich als typisch zentralanatolisch, während die Holzarchitektur auf eine Weitertradierung mancher einheimischer Gewohnheiten hinweist.

Ab der zweiten Hälfte der Mittelbronzezeit, nach bzw. während der Auflösung des altassyrischen Handelsnetzes, erlebt das mittlere türkische Schwarzmeergebiet einen radikalen Wandel. Im Küstenbereich werden die ehemaligen Siedlungen verlassen, während das Hinterland sich der zentralanatolischen Kultur anschließt und eine gemeinsame Entwicklung mit den Hethitern durchführt. Dieser Wandel wird auf das Auftreten der seminomadischen Kaşkärer zurückgeführt, deren Präsenz jedoch erst ab ca. 1600 v. Chr. durch Schriftquellen gesichert ist (von Schuler 1965: 19).

Ein scheinbarer Siedlungshiatus kennzeichnet die gesamte Spätbronzezeit, obwohl hethitische Texte mehrere kaškäische Niederlassungen im Norden nennen. Die Gründe dafür sind in der Bauweise der Kaşkärer zu suchen, die, bedingt durch ihre seminomadische Lebensweise, Bauten aus schnell zugänglichem, leichtem Material bevorzugten, welche weder zu Hügelbildungen führten noch lange erhalten blieben.

Wo die genaue Grenze zwischen den Kaškäern und den Hethitern verlief, ist zurzeit unmöglich festzustellen. Dies hängt größtenteils mit den dauerhaften Auseinandersetzungen der beiden Völker zusammen, wodurch

die Grenze ständig verlegt werden musste. Auf der anderen Seite gab es Siedlungen wie Oymaağaç, die dem Anschein nach „eine hethitische Insel inmitten von kaškäischem Gebiet“ waren (Czichon 2008: 273). Die wichtigste Frage, mit der sich die Forschung in der Zukunft beschäftigen sollte, ist die nach den Charakteristika der kaškäischen Kultur. Erst, wenn man materielle Hinterlassenschaften und dadurch die Lebensweise dieser Bevölkerungsgruppe besser kennt, kann man weitere Fragen wie die nach der Grenzlinie beantworten. Dies wäre nur durch eine intensive Geländebegehung des ganzen Gebietes möglich, indem man im Gegensatz zu den bisherigen Forschungen nicht nur Hügelgründungen, sondern auch flache Ebenen und eventuelle Höhengründungen untersucht. Das „Sinop Regional Archaeological Project“ (Doonan 2004) hat in diesem Sinne einen guten Anfang gemacht, selbst wenn die Daten des Projektes noch nicht vollständig publiziert sind. Dieselbe Strategie muss von den zukünftigen Forschern fortgeführt werden, um ein Gesamtbild der Siedlungsgeschichte des mittleren türkischen Schwarzmeergebietes zu gewinnen. Ferner muss man zwangsläufig neue Grabungen und Tiefsondagen auf unerforschten Hügeln anlegen, um die chronologische Abfolge des Gebietes rekonstruieren und İkištepe von seiner schweren Last befreien zu können.

Nihan Büyükakmanlar-Naiboğlu, M.A.
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı
Beyazıt 34452 İstanbul / Türkiye
nihanakmanlar@gmail.com

Türkiye'nin Orta Karadeniz Bölgesi'nde Kalkolitik ve Tunç Çağları – Yeni Araştırmalar Üzerine Genel Bir Bakış

Türkiye'nin Orta Karadeniz Bölgesi uzun süren bir ihmalin ardından son yıllarda hak ettiği ilgiyi görmekte, gerek yüzey araştırmaları gerekse kazı şeklinde pek çok arkeolojik araştırmaya ev sahipliği yapmaktadır.

Bölgede kesinleşmiş en eski yerleşim evresi olan Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağları kronolojik açıdan pek çok sorun içermekte ve araştırmacılar arasında yorum farklılıklarına sebep olmaktadır. Tarihlendirme denemelerinde esas alınan, çevre kültürlerle olan ilişkiler ve bu ilişkilerin sonucunda oluşmuş bir takım ortak buluntu gruplarıdır. Bahsi geçen çağda Orta Karadeniz Bölgesi'yle bağı olduğu bilinen bölgeler arasında İç Anadolu, Balkanlar ve Ege sayılabilir. Ne var ki Orta Karadeniz Bölgesi, tarihinin önemli bir kısmı boyunca kendine has çanak çömlek ve mimari özellikleri göstermekte, günümüz araştırmacıları için karşılaştırmalı bir tarihlendirmeyi zorlaştırmaktadır. En iyi İkiztepe'den tanıdığımız bu ilk yerleşim çağının karakteristik özellikleri, kerpiç, ahşap ve sazdan oluşan bir yapı tekniği, oldukça gelişmiş bir dokumacılık, ortak kullanılan fırınlar ve mezarlarda ortaya çıkan zengin metal buluntulardır.

Kārum Çağı olarak da bilinen Orta Tunç Çağı'nın ilk evresinde Orta Karadeniz Bölgesi İç Anadolu kültürüne dâhil olmuştur. Orta Karadeniz Bölgesi'nde Geçiş Çağı veya Er-Hitit olarak da anılan bu dönemde bölge, ahşap mimarisi dışında tüm geleneksel kültür öğelerinden vazgeçmiş, İç Anadolu'yla tamamıyla paralel ilerleyen bir gelişim sergilemiştir. Assur ticaret yollarının Karadeniz kıyılarına kadar ulaştığı bilinmekle beraber hangi yerleşimlerin bu ticaret ağında aktif olarak yer aldığı bilinmemektedir. Yazılı kaynaklarda adı geçen ve dönemin iki önemli şehri olan *Nerik* ve *Zalpa*'nın yerleri henüz belirlenmemiştir ancak *Nerik* ve Oymaağaç eşleşmesi olası görünmektedir.

Orta Tunç Çağı'nın ikinci yarısında bölgede ani bir değişim gözlenir. Kıyı kesimindeki tüm yerleşimler terk edilir, iç kesimler ise tamamen İç Anadolu kültür ağının bir parçası olur. Bu ani değişiklik, yarı göçebe bir hayat süren Kaşka toplumunun bölgede hâkimiyeti ele geçirmesine dayandırılmaktadır.

Ne yaşıyış tarzları ne de maddi kültürleri tarafımızca bilinen Kaşkalar Geç Tunç ağı'nda da bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hititlerle yaptıkları sonu gelmeyen savaşlar, özellikle de hava tanrısının dini merkezi olan *Nerik* kentinin el değiştirmesi Hitit yazılı kaynaklarında defalarca yer bulmaktadır ki bu metinler Kaşkaları tanımamızı sağlayan tek belgeleri oluşturur.

Bibliographie

- Alkim, H.
1983 „Ein Versuch der Interpretation der Holzarchitektur von İkittepe“, R. M. Boehmer – H. Hauptmann (Hrsg.), *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens. Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz am Rhein: 13–28.
- Alkim, U.B. – H. Alkim – Ö. Bilgi
1988 *İkittepe I. Birinci ve ikinci dönem kazıları (1974–1975) – The first and second seasons' excavations (1974–1975)*, Ankara.
2003 *İkittepe II. Üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci dönem kazıları (1976–1980)*, Ankara.
- Alp, S.
1962 „Eine hethitische Bronzestatuette und andere Funde aus Zara bei Amasya“, *Anatolia – Anadolu VI 1961–1962*, Ankara.
1979 “Maşat Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri”, *TTK VIII/1*, Ankara: 165-196.
- Alparslan, M.
2011 “Hitit Tarih Sahnesi”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi 15*, İstanbul: 86-95.
- Bakalakis, G. – A. Sakellariou
1998 *Paradimi*. Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Internationale Interakademische Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans. Monographien Bd. II, Mainz am Rhein.
- Bauer, A. A.
2006 “Between the Steppe and the Sown: Prehistoric Sinop and Inter-Regional Interaction Along the Black Sea Coast”. D. L. Peterson – L. M. Popova – A. T. Smith (Hrsg.), *Beyond the Steppe and the Sown*. Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology, Leiden: 227-246.
- Begemann, F. – E. Pernicka – S. Schmitt-Strecker
1994 “Metal finds from Ilıpınar and the advent of arsenical copper”, *Anatolica XX*, Leiden: 203-219.
- Bilgi, Ö.
1983 “1981 Dönemi İkittepe Kazıları”, *4. KST*, Ankara: 49-54.
1984a “Metal Objects from İkittepe – Turkey”, *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 6*, Mainz am Rhein: 31-96.
1984b “İkittepe Kazılarının 1982 Dönemi Sonuçları”, *5. KST*, Ankara: 87-89.
1985 “İkittepe Kazılarının 1983 Dönemi Sonuçları”, *6. KST*, Ankara: 55-63.
1986a “İkittepe Kazılarında Ele Geçirilen Antropomorfik Figürinler Hakkında Genel Gözlemler”, *TTK IX.1*, Ankara: 133-134.
1986b “İkittepe Kazılarının 1984 Dönemi Sonuçları”, *7. KST*, Ankara: 111-118.
1987 “İkittepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları”, *8. KST 1. Cilt*, Ankara: 149-156.

- 1988 “İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları”, 9. *KST 1. Cilt*, Ankara: 169-179.
- 1989 “İkiztepe Kazılarının 1987 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları”, 10. *KST 1. Cilt*, Ankara: 201-210.
- 1990a “Metal Objects from İkiztepe – Turkey”, *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 9-10*, Mainz am Rhein: 119-219.
- 1990b “İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları”, 11. *KST 1. Cilt*, Ankara: 211-220.
- 1993 “İkiztepe Kazılarının 1991 Dönemi Sonuçları”, 14. *KST 1. Cilt*, Ankara: 199-211.
- 1994a “İkiztepe’de Ele Geçen Son Buluntuların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler”, *TTK XII.1*, Ankara, 12–16 Eylül. Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 41-50.
- 1994b “İkiztepe Kazılarının 1992 Dönemi Sonuçları”, 15. *KST 1. Cilt*, Ankara: 235-244.
- 1994c “İkiztepe Kazılarının 1990 Dönemi Sonuçları”, 15. *KST 2. Cilt*, Ankara, 583-596.
- 1995 “İkiztepe Kazılarının 1993 Dönemi Sonuçları”, 16. *KST 1. Cilt*, Ankara: 141-160.
- 1996 “İkiztepe Kazılarının 1994 Dönemi Sonuçları”, 17. *KST 1. Cilt*, Ankara: 157-168.
- 1998 “MÖ 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, S. Alp – A. Süel (eds.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22, 1996*, Ankara: 63-75.
- 1999a “İkiztepe Kazılarının 1997 Dönemi Sonuçları”, 20. *KST 1. Cilt*, Ankara: 485-505.
- 1999b “Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi İlk Tunç Çağı Mimarisi”, *International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia through the Ages*, 5-7 June 1996, İstanbul: 63-74.
- 1999c “Samsun – İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları, 1993 ve 1994 Dönemleri Sonuçları”, *Anadolu Araştırmaları XV*, İstanbul: 137-165.
- 2000 “İkiztepe Kazılarının 1998 Dönemi Sonuçları”, 21. *KST 1. Cilt*, Ankara: 381-396.
- 2001a “İkiztepe Kazılarının 1999 Dönemi Sonuçları”, 22. *KST 1. Cilt*, Ankara: 315-326”.
- 2001b *Protohistorik Çağ’da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri. Hind – Avrupalıların Sorununa Yeni Bir Yaklaşım – Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region. A New Perspective on the Question of the Indo – Europeans’ Original Homeland*, İstanbul.
- 2002 “İkiztepe Kazılarının 2000 Dönemi Sonuçları”, 23. *KST. 1. Cilt*, Ankara:245-254.
- 2003 “İkiztepe Kazılarının 2001 Dönemi Sonuçları”, 24. *KST 1. Cilt*, Ankara: 17-28”.

- 2004a “İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri. 2000-2002 Dönemleri”, *Anadolu Araştırmaları XVII.1*, İstanbul: 25-50.
- 2004b “İkiztepe Kazısı 2002 Dönemi Sonuçları”, 25. *KST 1. Cilt*, Ankara: 155-162.
- 2005 “İkiztepe Kazısı 2003 Dönemi Çalışmaları”, 26. *KST 1. Cilt*, Ankara: 21-28.
- 2006 “İkiztepe Kazısı 2004 Dönemi Çalışmaları”, 27. *KST 1. Cilt*, Ankara: 29-36.
- 2007 “İkiztepe Kazısı 2005 Dönemi Çalışmaları”, 28. *KST 1. Cilt*, Ankara: 117-122.
- 2008a “Relations between İkiztepe by Black Sea Coast and the Aegean World before Iron Age”, H. Erkanal – H. Hauptmann – V. Şahoğlu – R. Tuncel (eds.), *The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*, Ankara: 109-117.
- 2008b “İkiztepe 2006 Dönemi Kazıları”, 29. *KST 1. Cilt*, Ankara: 273-278.
- Bittel, K.
1934 *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, İstanbul.
- Büyükakmanlar, N.
2010 *Spätchalkolithische und Bronzezeitliche Siedlungsgeschichte des Mittleren Schwarzmeergebietes in der Türkei*, unveröffentlichte Magisterarbeit, Heidelberg.
- Childe, V. G.
1950 *The Dawn of European Civilization*. 5th edition, London.
- Czichon, R. M.
2006 “II. Çalışma Raporu 2006”, http://www.nerik.de/downloads-Oymaagac%20-%20Arastirma%202006%20-%20Calisma_Raporu.pdf.
- 2008 „Die hethitische Kultur im Mittleren Schwarzmeergebiet unter besonderer Berücksichtigung der Umgebung von Vezirköprü“, G. Wilhelm (Hrsg.), *Hattuša – Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*. CDOG 6, Wiesbaden: 265-276.
- Czichon, R. M. – M. Flender – J. Klinger
2006 „Interdisziplinäre Geländebegehung im Gebiet von Oymağaç-Vezirköprü – Provinz Samsun. Mit Beiträgen von Volker von Seckendorff und Harald Kürschner“, *MDOG 138*, Berlin: 157-197.
- Czichon, R. M. – J. Klinger
2010 “Nerik – Zalpa”, *Aktüel Arkeoloji 18*, İstanbul: 60-65.
- Dercksen, J. G.
2004 “The Old Assyrian Institutions”, *PIHANS 98*, Leiden.
- Doğan-Alparslan, M. – M. Alparslan – C. Özdemir
2010 “Amasya Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Mühür”, *Veysel Donbaz Armağan Kitabı*, İstanbul: 91-96.
- 2010 “Oluz Höyük’te Bulunan Bir Hitit Mührü”, Ş. Dönmez (ed.), *Kaşku Ülkesi’nin Önemli Kenti Amasya – Oluz Höyük. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları. Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar*, Ankara: 87-88.

- Doonan, O.
2004 *Sinop Landscapes. Exploring Connection in a Black Sea Hinterland*, Philadelphia.
- Dönmez, Ş.
2000a *İlk Tunç Çağı II Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak-Çömleği ile Küçük Eserleri Işığında)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- 2000b "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara: 330-334.
- 2002a "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun – Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri", *Belleten LXV.244*, Ankara: 873-903.
- 2002b "The 2nd Millennium BC Settlements in Samsun and Amasya Provinces, Central Black Sea Region, Turkey", *Ancient West & East 1-2*, Löwen: 243-293.
- 2003 "Yeni Bulgular Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Çanak-Çömleğine Bir Bakış", *Anadolu – Anatolia 24*, Ankara: 1-17.
- 2004 "Boyabat – Kovuklukaya: A Bronze Age Settlement in the Central Black Sea Region, Turkey", *ANES 41*, Löwen: 38-84.
- 2005 "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Lâdik-Köyiçi Tepesi – İkizarı", *Anadolu Araştırmaları XVIII-1*, İstanbul: 65-109.
- 2006a "Some Observations on the Socio-Economic Structure and Ethnic Make-Up of the Central Black Sea Region of Turkey During the Iron Age in the Light of New Evidence", *Ancient West & East*, Vol. 5, Nos. 1-2, Leiden: 13-43.
- 2006b "Orta Karadeniz Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler", D. B. Erciyas – E. Koparal (eds.), *Black Sea Studies Symposium Proceedings*, YAS 1, İstanbul: 63-88.
- 2007 "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Geç Kalkolitik – İlk Tunç Çağı Yerleşmesi: Turhal – Ulutepe", *Refik Duru'ya Armağan. Studies in Honour of Refik Duru*, İstanbul: 75-84.
- 2008a "Tunç Çağı'nda Orta Karadeniz Bölgesi ve Kelkit Havzaları Yerleşmeleri", *Belleten LXXII/264*, Ankara: 413-430.
- 2008b "An Overview of the 2nd Millennium BC Cultures of the Central Black Sea Region in the Light of New Research", *TÜBA-AR XI*, Ankara: 85-104.
- 2010a *Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti Amasya – Oluz Höyük. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları. Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar*, Ankara.
- 2010b "Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2009) Çalışmaları Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn IX*, İstanbul: 275-306.
- Dönmez, Ş. – E. E. Naza-Dönmez
2007 "Amasya – Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar", *CollAn VI*, İstanbul: 49-74.

- 2009 "Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar", *Belleten* LXXIII/267, Ankara: 395-422.
- Dumitrescu, H.
1961 "Connections between the Cucuteni-Tripolie Cultural Complex and the Neighbouring Eneolithic Cultures in the Light of the Utilization of Golden Pendants", *DACIA V. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne*, Bukarest: 69-93.
- Emre, K. – A. Çınaroğlu
1993 "A Group of Hittite Metal Vessels from Kınık – Kastamonu", M. Mellink – E. Porada – T. Özgüç (eds.), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Ankara: 675-713.
- Ergin, M. – R. Güler
1981 "H. Ü. Radyokarbon Laboratuvarında Yapılan Çalışmalar, İkiztepe C-14 Tarihleri ve Diğer Bazı C-14 Sonuçları", *TÜBİTAK Arkeometri Üniteleri Bilimsel Toplantı Bildirileri II*, Ankara: 79-93.
- Erkanal, H. – T. Özkan
1999 "Excavations at Bakla Tepe", T. Özkan – H. Erkanal (eds.), *Tahtalı Dam Area Salvage Project*, İzmir: 108-138.
- Felsch, R. C. S.
1988 *Samos II. Das Kastro Tigani. Die Spätneolithische und Chalkolithische Siedlung*, Bonn.
- Fol, A. – R. Katinčarov – J. Lichardus
1988 „Die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama“, A. Fol – J. Lichardus (eds.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Saarbrücken: 151-180.
- Frey, O.-H.
1991 „Varna – ein Umschlagplatz für den Seehandel in der Kupferzeit?“, J. Lichardus (ed.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988*, Bonn: 195-201.
- Gimbutas, M.
1976 *Neolithic Macedonia. As reflected by the Excavations at Anza, Southeast Yugoslavia, California*.
- Glatz, C. – R. Matthews
2005 "Anthropology of a Frontier Zone: Hittite-Kaska Relations in Late Bronze Age North Central Anatolia", *BASOR* 339, Winona Lake: 47-65.
- Haas, V.
1977 „Zalpa, die Stadt am Schwarzen Meer und das althethitische Königtum“, *MDOG* 109, Berlin: 15-26.
- Hood, S.
1981 *Excavations at Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala. Vol. I*, Oxford.
- Işın, M. A.
1998 "Sinop Region Field Survey", *Anatolia Antiqua* VI, İstanbul: 97-139.

- Işın, M. A. – İ. Tatlıcan – M. Işın
1992 *Sinop*, Ankara.
- Ivanov, I.
1988 „Die Ausgrabungen des Gräberfeldes von Varna (1972-1986)“, A. Fol – J. Lichardus (eds.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Saarbrücken: 49-66.
- Karageorghis, V.
1975 “Kypriaka II”, *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, Nikosia: 58-68.
- Keskin, L.
2004 “M.Ö. III. Binyıl Sonuna Kadar İzmir Bölgesi Maden İşçiliği”, Z. Çizmeli-Öğün – T. Sipahi – L. Keskin (eds.), *I-II Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anatolia Suppl. Nr. 1*, Ankara: 41-155.
- Koşay, H. Z.
1944 Ausgrabungen von Alaca Höyük. Ein Vorbericht über die im Auftrage der Türkischen Geschichtskommission im Sommer 1936 durchgeführten *Forschungen und Entdeckungen*, Ankara.
- Koşay, H. Z. – M. Akok
1957 Ausgrabungen von Büyük Güllücek. Ausgeführt durch die Türkische Historische Gesellschaft. Vorbericht über die Arbeiten von 1947 und 1949, Ankara.
- 1966 Ausgrabungen von Alaca Höyük. Vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948, Ankara.
- Kökten, K.
1963 “Anadolu’da Ünye’de Eski Taş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ülkeler Coğrafyası Kürsüsü XX/3.4*, Ankara: 275-276.
- Kökten, K. – N. Özgüç – T. Özgüç
1945 “1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleten IX/33*, Ankara: 361-400.
- Kulaçoğlu, B.
1992 *Gods and Goddesses*, Museum of Anatolian Civilizations, Ankara.
- Lichardus, J.
1988 „Der westpontische Raum und die Anfänge der kupferzeitlichen Zivilisation“, A. Fol – J. Lichardus (eds.), *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Saarbrücken: 79-130.
- 1991 „Das Gräberfeld von Varna im Rahmen des Totenrituals des Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI-Komplexes“, J. Lichardus (eds.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988*, Bonn: 167-194.
- Lichardus, J. – M. Lichardus-Itten – G. Bailloud – J. Cauvin
1985 *La Protohistoire de l’Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique*, Paris.

- Lichter, C.
2006 „Varna und İkiztepe: Überlegungen zu transpontischen Kulturbeziehungen im 5. und 4. Jahrtausend“, A. Erkanal-Öktü (Hrsg.), *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması – Studies in Honor of Hayat Erkanal; Cultural Reflections*, İstanbul: 526-534.
- 2008 „Varna und İkiztepe – Überlegungen zu zweit...“, *Studia in Memoriam Ivan Ivanov. The Varna Eneolithic Necropolis and Problems of Prehistory in Southeast Europe*, Varna: 191-207.
- Lloyd, S.
1956 *Early Anatolia. The Archaeology of Asia Minor before the Greeks*, Harmondsworth.
- Macqueen, J. G.
1980 “Nerik and its ‘Weather-God’”, *AnSt* XXX, London: 179-187.
- Makkay, J.
1976 “Problems concerning Copper Age Chronology in the Carpathian Basin. Copper Age Gold Pendants and Gold Discs in Central and South-East Europe”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28, Budapest: 251-300.
- Maran, J.
2000 „Das ägäische Chalkolithikum und das erste Silber in Europa“, C. Işık (ed.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens und des ägäischen Bereiches, Festschrift für Baki Ögün zum 75. Geburtstag*, Bonn: 179-193.
- Mellink, M. J.
1966 “Archaeology in Asia Minor”, *AJA* 70, Boston: 135-159.
- Murat, L.
1998 “Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri”, S. Alp – A. Süel (eds.), *Acts of the IIIrd International Congress of Hittitology*, Çorum, September 16–22, 1996, Ankara: 433-443.
- Müller-Karpe, V.
2001 „Zur frühhethitischen Kultur im Mündungsgebiet des Maraşsantija“, G. Wilhelm (ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, Würzburg, 4.-8. Oktober 1999. *StBoT* 45, Wiesbaden: 430-442.
- Orthmann, W.
1963 *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien (Istanbuler Forschungen 24)*, Berlin.
- von der Osten, H. H.
1937a *The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32. Part I*, OIP 28, Chicago.
1937b *The Alishar Hüyük. Seasons of 1930-32. Part III*, OIP 30, Chicago.
- Otten, H.
1973 *Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa*, *StBoT* 17, Wiesbaden.
- Özdoğan, M.
1991 “Eastern Thrace before the Beginning of Troy I – an Archaeological Dilemma”, J. Lichardus (ed.), *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988*, Bonn: 217-225.

- 1994 "Marmara Bölgesi-Balkanlar-Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım", *TTK XI/1*, Ankara: 69-79.
- 1996 "Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia: An Alternative Approach", U. Magen – M. Rashad (eds.), *Vom Halys zum Euphrat. Thomas Beran zu Ehren. Mit Beiträgen von Freunden und Schülern*, Münster: 185-202.
- 2003 "The Black Sea, the Sea of Marmara and Bronze Age Archaeology: An Archaeological Predicament", G. A. Wagner – E. Pernicka – H.-P. Uerpmann (eds.), *Troia and the Troad*, Berlin-Heidelberg: 105-120.
- Özdoğan, M. – Y. Miyake – N. Özbaşaran Dede
1991 "An Interim Report on Excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace", *Anatolica XVII*, Leiden: 59-121.
- Özgüç, N.
1965 *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, Ankara.
- Özgüç, T.
2004 "Assur Ticaret Kolonileri, Kültepe-Kaniş", *Arkeo Atlas III*, İstanbul: 8-17.
- Özsait, M.
1989 "1987 Yılı Amasya – Suluova Tarihöncesi Araştırmaları", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 287-300.
- 1990 "Orta Karadeniz Bölgesinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri II/1*, Samsun: 124-130.
- Özsait, M. – Ö. Koçak
1996 "1994 Yılı Amasya – Taşova Yüzey Araştırmaları", *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara: 273-292.
- Parzinger, H.
1993a „Zur Zeitstellung der Büyükkaya-Ware: Bemerkungen zur vorbronzezeitlichen Kulturfolge Zentralanatoliens“, *Anatolica XIX*, Leiden: 211-229.
- 1993b *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*, Mainz am Rhein.
- 1998 „Der nordpontische Raum und das Donaugebiet in der späten Kupferzeit: das Ende des Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI-Verbandes und die Cernavodă I-Kultur“, B. Hänsel – J. Machnik (Hrsg.), *Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.)*, Rahden-Westf.: 123-134.
- Pernicka, E. – F. Begemann – S. Schmitt-Strecker – H. Todorova – I. Kuleff
1997 "Prehistoric copper in Bulgaria", *Eurasia Antiqua 3*, Mainz am Rhein: 41-180.
- Renfrew, C.
1986 *Excavations at Sitagroi I (Monumenta Archaeologica 13)*, Los Angeles.
- Rudolph, W.
1978 *A Note on Chalcolithic – Early Bronze Age Jewelry from the Burton Y. Berry Collection*, Indiana University Art Museum Bulletin Vol. 1, Nr. 2, Indiana.

- Sampson, A. A.
1987 *H νεολιθική περίοδος στα Δωδεκανησα*, Athen.
- Schmidt, E. F.
1932 *The Alishar Hüyük. Seasons of 1928 and 1929. Part I.*, Chicago.
- Schoop, U. D.
2005 *Das anatolische Chalkolithikum. Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten*, Remshalden.
- von Schuler, E.
1965 *Die Kaşkärer*, Berlin.
- Thissen, L.
1993 "New Insights in Balkan-Anatolian Connections in the Late Chalcolithic: Old Evidence from the Turkish Black Sea Littoral", *AnSt* 43, London: 207-237.
- Todorova, H.
1978 *The eneolithic period in Bulgaria in the fifth millenium B.C.* BAR International Series 49, Oxford.
- 2002a *Durankulak, Band II. Die prähistorischen Gräberfelder. Teil 1 (Textteil)*, Sofia.
- 2002b *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder. Teil 2 (Katalogteil)*, Sofia.
- Tuna, C.
2009 *İkiztepe Yapıları. İkiztepe Kazıları Işığında MÖ 2. Binyıl Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi Mimarisi*, İstanbul.
- Ünal, A.
1999 "A Hittite Mycenaean Type B Sword from the Vicinity of Kastamonu, Northwest Turkey", *BMECCJ XI*, Wiesbaden: 207-226.
- Vasjov, I.
1992 „Die frühesten Dolche Bulgariens“, *Anatolica XVIII*, Leiden, 61-70.
- Waldbaum, J. C.
1983 *Metalwork from Sardis. The Finds through 1974*, Cambridge.
- Weißhaar, H.-J.
1982 „Varna und die Ägäische Bronzezeit“, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 12, Mainz am Rhein: 321-329.
- 1988 *Pevkakia-Magula I. Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum*, Bonn.
- Welcher, K. P.
1994 „Zur Chronologie der Tripolje-Cucuteni-Kultur aufgrund ¹⁴C-Datierungen“, *ZfA* 28, Heidelberg- Berlin: 7-21.
- Yakar, J.
1985 *The Later Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age.* BAR International Series 268, Oxford.
- Zimmermann, Th.
2007 "Anatolia and the Balkans, once again – Ring-shaped idols from Western Asia and a critical reassessment of some 'Early Bronze Age' items from İkiztepe, Turkey", *OJA* 26/1, Oxford: 25-33.

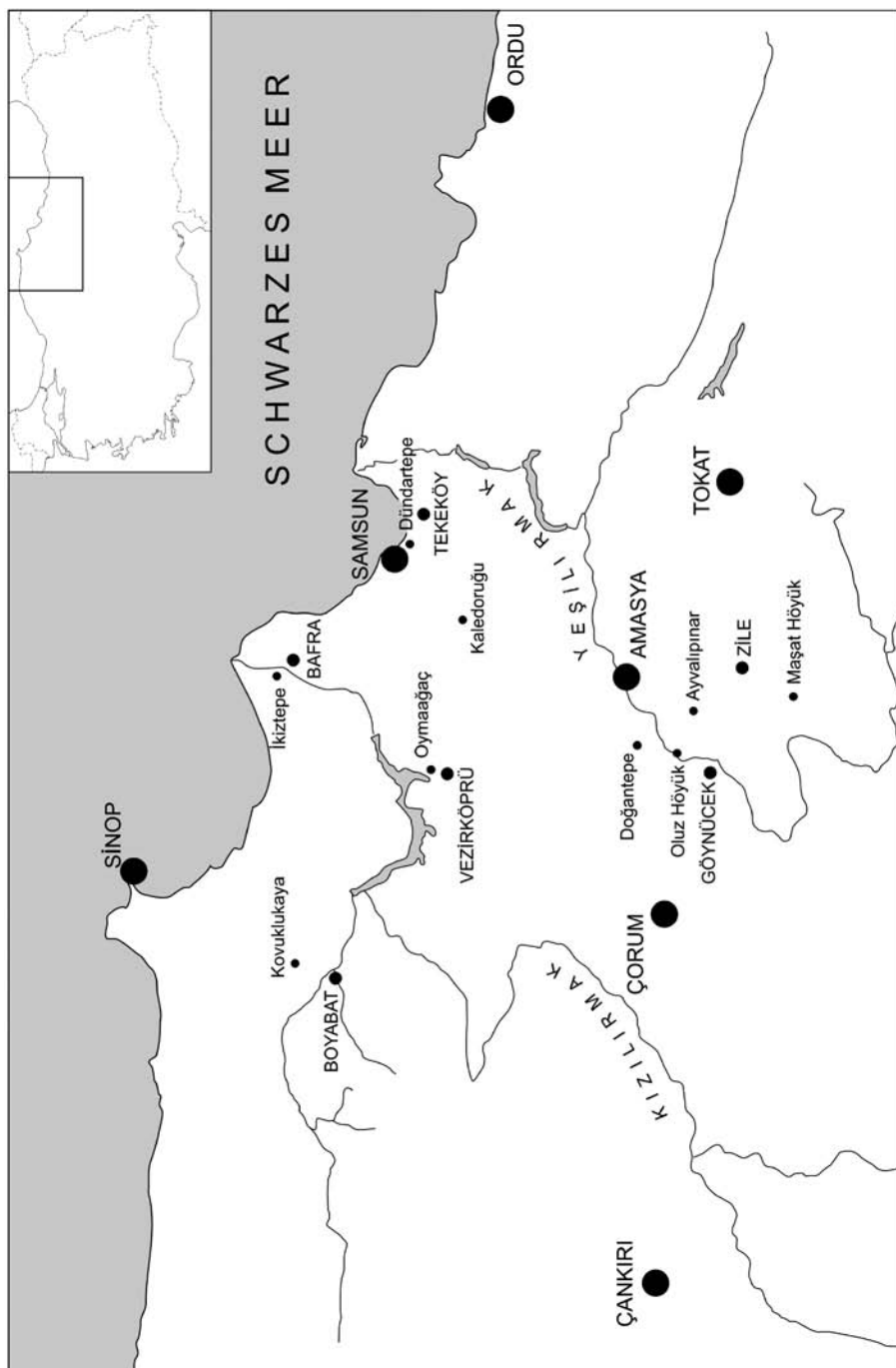

Abb. 1 Das mittlere Schwarzmeergebiet der Türkei

Zwei hethitische Hieroglyphensiegel und ein Siegelabdruck aus Oylum Höyük

Ali Dinçol – Belkis Dinçol

Keywords: Hittite glyptics, Luwian hieroglyphs, seal, Oylum Höyük, Kilis

Anahtar Kelimeler: Hitit mühürçülüğü, Luwi hieroglifleri, mühür, Oylum Höyük, Kilis

Die in den systematischen Ausgrabungskampagnen zwischen den Jahren 2009 - 2010 auf dem Hügel Oylum Höyük bei Kilis an der syrischen Grenze der Türkei unter der Leitung von Prof. Dr. Engin Özgen von der Hacettepe Universität in Ankara zutage gebrachten zwei Siegelstöcke und eine Tonbulla wurden uns zur Veröffentlichung anvertraut, wofür wir ihm zu innigstem Dank verpflichtet sind.

1. (Abb. 1- 4)

Inv. Nr.: OY 09 Env. 025

Masse: Höhe: 3,1 cm.; Durchmesser: 3,2 cm.

Fundort: ÖBY 82 # 1; Schnitt: K21

Funddatum: 21.07.2009

Beschreibung: Konische Tonbulla mit Schnurlöchern an der Spitze (Abb.1).

Der Abdruck stammt mit großer Wahrscheinlichkeit, wie schon zutreffend vom Ausgräber erkannt wurde, von einem der zwei Siegel des Königs *Ini-Tešup* von Karkemisch (Abb. 2), womit zwei Tontafeln in Ugarit gesiegelt worden sind, welche außer den leichten Abweichungen in ihren Keilschriftlegenden, fast identisch sind (Abb. 3-4 = *Ugaritica III*: Fig. 27 und 29). Auf dem Exemplar von Oylum Höyük ist nur das Mittelfeld des Siegels zu sehen; die mit Keilschriftlegenden versehenen zwei konzentrischen Umrahmungsringe blieben außerhalb des Umfangs des Tonkegels.

Dass die große Siedlung von Oylum Höyük in der Machtsphäre des Königs von Karkemisch war, scheint mit den historischen Gegebenheiten in Einklang zu sein.

2. (Abb. 5-7)

Inv. Nr.: OY 10 Env. 096

Masse: Höhe: 1,35 cm; Durchmesser: 1,45 cm; Dicke der Siegelplatte: 0,1 cm.

Fundort: ÖBY 109 # 1, Schnitt K21

Funddatum: 23.07.2010

Beschreibung: Tripodstempel aus Silber und Bronze. Dem Ausgrabungsinventar zufolge besteht das Siegel aus einem silbernen Griff in Form von drei Löwenpranken, einer Siegelplatte und einem bronzenen rohrförmigen Teil für den Tragering.

Der Name des Siegelinhabers wird wahrscheinlich nur von den zwei Hieroglyphen wiedergegeben, die auf der senkrechten Achse der Siegelplatte angeordnet sind. Das erste Zeichen besteht aus fünf senkrechten Strichen und steht für die neun Striche enthaltende Hieroglyphe L. 395 "nú". Dieses Zeichen wird in mehreren Fällen zu 8 (Dinçol-Dinçol 1981: Nr 8 B) oder zu 7 Strichen (Dinçol 1983: Nr 23 A) vereinfacht; ein ebenfalls aus 5 Strichen bestehendes Zeichen ist in einem unlesbarem Kontext zu finden (Boehmer-Güterbock 1987: Nr 213 B). Das zweite Element des Namens bildet das Zeichen L. 278 "li". Das erste Zeichen wird rechts und links von Heilsymbolen L. 370 (BONUS) flankiert, unter denen sich weder das Zeichen FEMINA, noch das Zeichen VIR₂ befinden, wie normalerweise zu erwarten wären. Stattdessen werden hier (links ist es etwas nach der Siegelkante gerückt) enge, spitze Dreiecke mit gekerbten Basen benutzt. Ein drittes Dreieck mit indentscher Form ist unter dem L. 278 Zeichen zwischen zwei Kreisen gesetzt, die wir als das Zeichen L. 402 SCUTELLA interpretieren möchten, das den Titel LÚ^{GIŠ}BANŠUR "Tafeldecker" in den Keilschrifttexten ersetzen soll (Dinçol 2007: 227-234).

Der Name *Nuli* ist bisher nicht bezeugt. Das Siegel ist in das 13. Jh. zu datieren.

3. (Abb. 8-9)

Inv. Nr.: OY 10 Env. 055

Masse: Dicke: 1,35 cm, Durchmesser: 2,5 cm.

Fundort: ÖBY 89 # 2, L 22

Funddatum: 20.07.2010

Beschreibung: Plano-konvexes Siegel aus hellgelbem Bergkristall (?), entlang der Achse durchbohrt, Rand mit drei Rillen profiliert; flache Seite unbeschriftet.

Obwohl das Siegel keinen Titel aufweist, deutet die Doppeladlerfigur unter den Namenshieroglyphen auf die Angehörigkeit des Siegelinhabers zu

der königlichen Sippe hin. Die Zeichen, die den Namen des Siegelinhabers wiedergeben, bestehen aus der Ligatur L. 450 + L. 383 rechts und aus den Zeichen auf der Symmetrieachse: L. 35 und L. 29. Dass das initiale "a" in der Ligatur *A+ra/i* als erstes Element des Namens gelesen werden muss, ist anhand mehrerer Beispiele schon bewiesen worden (Hawkins *apud* Herbordt 2005: 248 Kat. 11 und 251 Kat. 75, Kat. 80, Kat. 89). Wir glauben, dass es nicht falsch wäre den Namen als *Ara/inata* zu lesen.

Das Siegel ist in das 13. Jh. zu datieren.

Prof. Dr. Ali Dinçol
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Hititoloji Ana Bilim Dalı
34134-İstanbul/Türkiye

Prof. Dr. Belkıs Dinçol
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Hititoloji Ana Bilim Dalı
34134-İstanbul/Türkiye
dincola@hotmail.com

Oylum Höyük'te Bulunan İki Hiyeroglifli Hitit Mührü ve Bir Mühür Baskısı

Kilis İli'nde yer alan Oylum Höyük'te 2009-2010 yıllarında yapılan arkeolojik kazılar sırasında iki Hitit mührü ve bir mühür baskısı ele geçmiştir.

1. (Res. 1- 4)

Env. No.: OY 09 Env. 025

Ölçü: Yük.: 3, 1 cm; Çap: 3,2 cm

Buluntu Yeri: ÖBY 82 # 1; Schnitt: K21

Buluntu Tarihi: 21.07.2009

Tarif: Ucu ip delikli konik kil mühür baskısı (Res.1)

Mühür baskısı, kazı başkanının da doğru tespit etiği gibi Kargamış'ta bulunmuş olan iki İni-Teşup mühründen birine ait olmalıdır (Res. 2). Bu iki mühür, çivi yazılı lejantlardaki küçük farklılıklar dışında hemen hemen aynıdır (Res. 3-4 = *Ugaritica III*: Fig. 27 ve 29).

2. (Res. 5-7)

Env. Nr.: OY 10 Env. 096

Ölçü: Yük.: 1, 35 cm; Çap: 1, 45 cm; Mühür diskinin kalınlığı: 0,1 cm

Buluntu Yeri: ÖBY 109 # 1, Schnitt K21

Buluntu Tarihi: 23.07.2010

Tarif: Gümüş ve tunçtan üç ayaklı damga mühür. Kazı envanterine göre mühür, aslan pençesi biçimli gümüş bir üç ayaktan, bir baskı yüzeyinden ve taşıma halkası fonksiyonu gören boru biçimli bir parçadan oluşmaktadır.

Mühür sahibinin adı muhtemelen iki işaret ile yazılmaktadır. İlk işaret beş dikey çizgiden oluşmaktadır ve L.395 "nú" işareti olarak yorumlanmalıdır. İsmi ikinci elemanı ise, L. 278 "li" işaretidir. Üçgen biçimli iyilik işaretlerinin (L.370, BONUS) dışında altta iki tane de halka biçimli işaret görülmektedir. Kanımızca bu işaretler L. 402 (SCUTELLA) olarak yorumlanmalıdır ve çivi yazılı metinlerinde yer alan ^{GIŠ}BANŠUR "Sofracı" anlamına gelmektedir (Dinçol 2007: 227-234).

Nuli ismi henüz belgelenmiş değildir. Mühür MÖ 13. yy'a tarihlenir.

3. (Res. 8-9)

Env. Nr.: OY 10 Env. 055

Ölçü: Kalınlık: 1,35 cm, Çap: 2,5 cm

Buluntu Yeri: ÖBY 89 # 2, L 22

Buluntu Tarihi: 20.07.2010

Tarif: Açık sarı dağ kristalinden (?) plano-konveks mühür. Ekseni boyunca delinmiş, kenarda üç yiv mevcut; düz tarafı yazısızdır.

Mühürde bir unvanın yer almamasına rağmen, çift başlı kartaldan anlaşılacağı gibi kral ailesinden birine ait olmalıdır. Mühür sahibinin ismi sağda L. 450 + L. 383 ve L. 35 ile L. 29 işaretlerinden oluşmaktadır. Kanımızca ismi *Ara/inata* olarak okumak yanlış olmayacaktır.

Mühür MÖ 13. yy'a tarihlenir.

Abkürzungen und Bibliographie

- Boehmer, R. M. – H. G. Güterbock
1987 *Die Glyptik von Boğazköy II, Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy, Graubungskampagnen 1931-1939, 1951-1978, Mainz am Rhein.*
- Dinçol, A.
2007 "Fünf neue Siegel- und Siegelabdrücke aus Boghazköy und Überlegungen über die Bedeutung des Hieroglyphenzeichens L. 402", *VI. Hititoloji Kongresi'nde Sunulan Tebliğ*, (5-9 Eylül 2005), Roma: 227-234.
- Dinçol, A. – B. Dinçol
1981 *Hethitische Hieroglyphensiegel im Museum für Anatolische Zivilisationen*, Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları 10, Ankara.
- Dinçol, A.
1983 *"Hethitische Hieroglyphensiegel im Museen zu Adana, Hatay und İstanbul"*, *Anadolu Araştırmaları / Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung IX*: 173-249.
- Hawkins, J. D. *apud* S. Herbordt
2005 Die Prinzen- und Beamtsiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbulln aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa, Mainz am Rhein.
- L.
= Zeichnummer in: E. Laroche, *Les Hiéroglyphes Hittites*, Paris 1960.
- Ugaritica III C.F.A. Schaffer (Hrsg.), *Ugaritica III, Mission de Ras Shamra 8* (1956).

Abb. 1

Abb. 2

Abb. 3

Abb. 4

Abb. 5

Abb. 6

Abb. 7

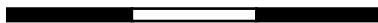

Abb. 8

Abb. 9

A Lapis-Lazuli Cylinder Seal Found at Oylum Höyük

Veysel Donbaz

Keywords: cylinder Seal, Oylum Höyük, Kilis, Old Babylonian Period, glyptic

Anahtar Kelimeler: silindir mühür, Oylum Höyük, Kilis, Eski Babil Dönemi, gliptik

The below presented lapis lazuli cylinder seal with the inventory number OY 10 Env. 106 is unearthed at Oylum Höyük during the excavations (09.08.2010) carried out by Yrd. Doç. Dr. Attila Engin in the layer of ÖBY 97 No. 4, in the ditch of L22 and the find spot of north 5.62 m – west 0.2 m It measures, height: 1.65 cm; width: 1.65 cm and hole-diameter: 0.6 cm. According to the description and the estimation of Dr. Engin, the seal is uncovered under a hole belonging to Early Iron Age and in the debris, from the west of a mud-brick wall which can be dated to the Middle Bronze Age II. is in a cylindrical structure. Just under the both edges there are two rows of horizontally arranged grooves which bear an inscription written in cuneiform. I thank Prof.Dr. Engin Özgen for assigning me the publication of this important find.

OY 10 Inv. 106, Transliteration:

- 1) šá-ga-ru
- 2) NA₄.KIŠIB
- 3) ^mÉ-na (?)
- 4) LÚ.SANGA
- 5) EN.LÍL
- 6) LUGAL
- 7) ÌR
- 8) ^dGAŠAN
- 9) na-ra-am
- 10) ^dGAŠAN

Translation:

1-3) Solid/metal(?) seal

3-6) (of) Bitna(?) the priest of Enlil, king (the high official)

7-8) Slave of the Goddess Bēltu

9-10) Beloved of the Goddess Bēltu

Notes:

It is not possible to discover a seal with a similar wording. With the inscriptions with three, four lines which include a PN, his father's name and a slave/slave woman or worshipper of a deity etc. we see mostly the following gods' names to have been involved in the context of the inscriptions: ^dUTU (*Šamaš*), Ayā, ^dIM/IŠKUR (*Adad*), MAR.TU (*Amurru*), ^dNIN-É.GAL (*Bēlet-ekallim*), INANNA (*Ištar*), ^dDamgalnunna, ^dNinkarrak, ^dŠala, Nanna, Zarpanitum, Nergal, ^dMUŠ (*Nirah*), ^dAMAR.UTU (*Marduk*), Ningal, ^dŠin, ^dMāmītum, ^dKapta (Blocher 1987: 117 and 179). For a list of these gods see Blocher 1987: 186. Sometimes the seals bear four-line inscription if the worshipped gods are two in number. The fourth line is opened for the second deity. I give a few examples below:

- 1) Ì-lí-i-qí-ša-am
- 2) DUMU Na-ra-am-^dIŠKUR
- 3) ÌR ^dIŠKUR

1-3) Ìli-iqīšam, son of Naram-Addu, slave of (the deity) Addu/Adad (Colbow 1995: 37).

- 1) Ka-as-lim-mu
- 2) DUMU Ši-nu-bu-x
- 3) ÌR ša ^dEN.LÍL (Blocher 1987: No. 425, p. 184). Examples about the writing ÌR ^dEN.LÍL with the *ša* possessive particule one finds in Gudrun 1995: 105-123. Our text omits the DINGIR determinative (^d) before the name Enlil.

Line 1: šá-ga-ru. The first sign of the word possesses difficulties as to whether it has to be read with the other values of the sign e.g. NÍG.GA^{ru}=*makkūru/namkuru* (the -ru sign at the end being the phonetic complement) means "property, possession"; see *A Concise Dictionary of Akkadian*=CDA (hereafter). This seems to be plausible, but *šagarû/šakarû* is attested in the Middle Babylonian as "a metal object" attested from Mari, Alalah and Boghazköi (CDA 1999: 348) makes us think in favour of the translation given above. Even so a translation for lines 1-3 can thus be suggested as "The seal, property of PN". But this suggestion eliminates the material lapis from which the seal is carved.

Line 4: LÚ.SANGA (*šangû*) “priest” almost exclusively exists for each deity (Menzel 1981, I: 130-208). Menzel mentions ca. 80 PNs under the term *šangû* “priest” occupations. For the occupations LÚ.SANGA GAL “the chief priest” and LÚ.SANGA 2-ú “the secondary priesthood” (Menzel 1981, II: T 18-19). Menzel also mentions that there has been close relations between the king and the priest. As being part of his duty, the priest could replace the king when the king was unable to attend the ceremonies. He could represent the king also during his absence. For the king, the *šangûtu* “the priesthood” duty came before the *šarrûtu* “kingship” of Assyria (Menzel 1981: I, 157; II: 2138). Therefore, it is tempting to translate the lines 4-7 “the priest-king of Enlil”. Of course, we have to be loyal to the inscription. The owner of this seal was never a king but rather a high official. Some priests were at the service of some deities: IGI^mSUM-na-a-a (Nadinnaya) LÚ.SANGA ša^dMAŠ “Before Nadinnaya the priest of Ninurta”; IGI^{md}PA-MU-PAP (Nabû-šumu-ušur) LÚ.SANGA^dPA (Nabû) “Before Nabû-šumu-ušur, the priest of Nabû” (Menzel 1981, II: No. 69, 29.30).

Lines 8-10: ^dGAŠAN (*Bēltu*) is well documented in the Assyrian era especially in the religious texts (Menzel 1981, II: 111.1520, No. 20) It comes in connection with a ration distribution in the sequence of ^dUTU, ^dGAŠAN GARZA, ^dSal-tu. Sometimes the term is mentioned together with the occupation of priesthood: PN LÚ.SANGA ša^dGAŠAN KUR-ha(*nīpha*) “PN the priest of the goddess of blazing”. As it is in this example ^dGAŠAN is never mentioned alone; always with a function or epithet: ^d*Bēlet šadê* “the Goddess of the mountains” (Menzel 1981, II: 140); *Bēlet Akkadī*, 128 “The goddess of Akkad”; *Bēlet ekalli*, 72 “the goddess of the palace; *Bēlet šamê*, 128 “the Goddess of the heaven. In our text it occurs without an epithet.

Line 9: na-ra-am: Comes from the word *narāmu* “beloved” CDA 1999: 241 and connected with *rāmu/ra’āmu* “(be)loved, love” CDA 1999: 297. We have mentioned above that seals with such long inscriptions were very seldom in Babylonian glyptics. On the contrary, one finds them in the early Old Assyrian bullae abundantly. I give below a few examples:

- 1) ^dNa-ra-am-^dEN.ZU
- 2) PA.TE.SI
- 3) ^dA-šùr
- 4) DUMU Puzur^d4-^dA-šùr
- 5) PA.TE.SI
- 6) ^dA-šùr

1-6) Naram-Suen, vice-regent of the god Aššur, son of Puzur-Aššur, vice-regent of the god Aššur (Özgüç – Tunca 2001: 16, n. 84, Lev./Pl. C No 3 =Kt 89/k 127 and 129; Özkan 2010: 149). In another inscription of the Old Assyrian bullae we find the following inscription in which the phrase na-ra-am is used in the same meaning as in our text:

- 1) ^mDINGIR-šu-ma
- 2) PA.TE.SI
- 3) A-šür^{KI}
- 4) na-ra-am
- 5) ^dA-šür
- 6) ù ^dINANNA
- 7) [DUMU Ša]-lim-a-hu-um
- 8) PA.TE.SI
- 9) ^dA-šür

1-9) Ilu-šumma, vice-regent of Aššur, beloved of the god Aššur and the goddess Ištar, [son of Ša]lim-ahum, vice-regent of the god Aššur. (Grayson 1987: 15). This dedicatory text is inscribed on a stone object: (BM 115690, Ass 19977) found in the Old Assyrian Ištar temple at Aššur. Likewise, the seal of Sargon I, whose name is preceded by the divine determinative, is known from several impressions on clay tablets and envelopes from Kültepe : (1) LUGALGIN (2) ÉNSI (3) ^dA-šür (4) I-ku-num (5) ÉNSI (6) ^dA-šür “Divine Sargon, vice-regent of the god Aššur(, son of Ikūnum vice-regent of the god Aššur” (Grayson 1987: 45-46; Balkan 1955: 51-52 and figs. 1-5). Several seals of Šilulu, Erišum I, of the early Assyrian rulers are known to have been attested either stamped on tablets or on bricks and the information regarding them can be obtained from Grayson 1987, Özgüç – Tunca 2001 and Balkan 1955.

The seal under discussion can be dated to the Middle Babylonian period, as seen from the cuneiform signs and show some characteristic similarities to early Old Assyrian glyptic art.

Sümerolog Veysel Donbaz
 Ferit Selimpaşa Caddesi
 Güzide Hanım Sk. 7/12
 Bahçelievler, İstanbul / Türkiye

Oylum Höyük'te Bulunan Lacivert Taşı Silindir Mühür

2010 kazı mevsiminde Oylum Höyük'te Prof. Dr. Ergin Özgen yönetiminde sürdürülen kazılarda (09.08.2010) çok değerli bir buluntu olan lacivert taşından yapılmış bir silindir mühür bulunmuştur. OY 10. Env. 106 envanter numarası verilen mühür ile ilgili Attila Engin'in verdiği bilgilere göre eserin yük. 1.65 cm gen. 1.65 cm ve delik çapı 0.6 cm'dir. ÖBY 97 No. 4 tabakasında L22 açmasında ve buluntu yeri kuzey 5.62 m – batı 0.2 m olan mühür 609.87 konumunda bulunmuştur. Dr. Engin bana göndermiş bulunduğu bilgi notunda, mührün silindirik yapıda olduğunu; her iki kenarın altında yatay olarak düzenlenmiş ikişer sıra ince yiv bulunduğunu ve eserin Erken Demir Çağı'na ait bir çukurun altında, Orta Tunç Çağı II'ye tarihlenen bir kerpiç duvarın batısından, moloz toprağı içerisinde bulunduğunu bildirmiştir. Ayrıca, eseri Orta Tunç Çağı II'ye tarihlemektedir. Mührün lacivert taşından yapılmış olmasından gelen önemi yanında, 10 satırlık çiviyazılı bir mühür yazısı ihtiva etmesi, mührü çok önemli bir buluntu ve bizi aydınlatan bir kaynak durumuna getirmiştir. Bu nedenle de, mühür kitabesinin çözümü ihtiyacı için eserin yayını bana tevdi edilmiştir. Bu nedenle, Prof. Dr. Engin Özgen'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Mührün yazıldığı çiviyazısı karakterleri ve içeriği itibariyle Orta Babil Devri'ne tarihlediğimiz kitabenin çevirisi şöyledir:

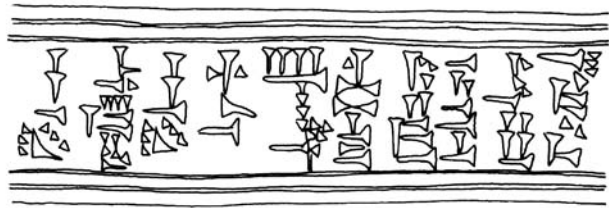
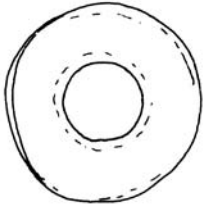
1-6) Bitna'nın (katı bir maddeden yapılmış madeni ?) mührü. (Tanrı) Enlil'in rahibi, kralın temsilcisi (üst düzey bir yetkili)

7-10) Tanrıça Bêltu'nun kölesi, tanrıça Bêltu'nun gözdesi.

Daha serbest bir çeviri ile: Tanrıça Bêltu'nun sevgili kölesi, kralın temsilcisi (üst düzey bir yetkili), (Tanrı) Enlil'in rahibi Bitna'nın (katı bir maddeden yapılmış) mührü olarak da ifade edilebilir.

Bibliography

- Balkan, K.
1955 *Kaniš Kārumunun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler/Observations on the Chronological Problems of the Kārum Kaniš*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri-No.28, Ankara.
- CDA
1999 *A Concise Dictionart of Akkadian*, J. Black – A. George – N. Postgate (eds.), SANTAG Arbeiten und Untersuchungen zur Keilschriftkunde, Wiesbaden.
- Blocher, F.
1987 *Untersuchungen zum Motiv nackten Frau in der altbabylonischen Zeit*, Münchener vorderasiatischen Studien, Bd.4, B. Hrouda (ed.), München Wien.
- Colbow, G.
1995 *Die Spätaltbabylonische Glyptik Südbabyloniens. Münchener vorderasiatische Studien*; Bd. 17, B. Hrouda (ed.), München Wien.
- Menzel, B.
1981 *Assyrische Tempel Band I, Untersuchungen zu Kult, Administration und Personal*, Studio Pohl: Series Maior 10/I, Rome.
1981 *Assyrische Tempel Band II, Anmerkungen, Textbuch, Tabellen und Indices*, Studio Pohl: Series Maior 10/II, Rome.
- Grayson, A. K.
1987 *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods/Volume 1, Toronto, Buffalo, London.
- Özgüç, N. – Ö. Tunca
2001 *Kültepe-Kaniš, Mühürlü ve Yazıtlı Bullalar Sealed and Inscribed Clay Bullae*.
- Özkan, S.
2010 “Kaniš'te Mühür Sanatı”, F. Kulakoğlu – S. Kangal (eds.), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Karumu Asurlular İstanbul'da*, Kayseri: 148-153.

Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar

Şevket Dönmez

Keywords: Amasya, Oluz Höyük, Achaemenid, gold coin, Iron Age

Anahtar Kelimeler: Amasya, Oluz Höyük, Akhaimenid, altın sikke, Demir Çağı

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2010 döneminde devam edilen Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazı çalışmaları 13 Temmuz-1 Eylül 2010 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi (İÜ) Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği (Proje No: 6851), DÖSİMM ve TÜBİTAK'ın (Proje No: 109K027) finansal destekleriyle 51 gün süre ile yapıldı¹.

¹ Kazının bakanlık temsilcisi görevini Osmaniye İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden arkeolog Kürşet Koçer yerine getirdi. Kazı heyeti İÜ Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı'ndan Yrd. Doç. Dr. E. Emine Naza-Dönmez, Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, İÜ Veteriner Fakültesi Anatomi Bölümü'nden Prof. Dr. Vedat Onar, İÜ Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ile Dr. Nihan Sezgin, İÜ Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Ziya Görücü, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerleşim Arkeolojisi'nden Yrd. Doç. Dr. Evangelia Pişkin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz, Yüzüncüyıl Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Hatice Kalkan, Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Arş. Gör. Filiz Divarçı, Tübingen Üniversitesi Yer Bilimleri Fakültesi Arkeolojide Doğa Bilimleri Bölümü'nden Özgür Çizer, Sanat Tarihçisi-Arkeolog-Desinatör-Restoratör-Fotoğrafçı Ahmet Çakmak, İÜ Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ece Mollaahmetoğlu, Arkeolog İlky İvgin, Arkeolog Beytullah Efe, Arkeolog Gözde Dinarlı, Hititolog-Sanat Tarihçisi Çiler Özdemir, İÜ Hititoloji Ana Bilim Dalı stajyer lisans öğrencisi Zeynep Latifeci, Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri Sevil Kışla, Enver Boran, Adem Karaal, Melek Koçak, Hilal Erden, Kübra Nur Odalı, Hülya Aslan ve Didem Çolak, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü stajyer lisans öğrencileri Merve Hafızmehmetoğlu, Buket Kafadar ve Gülşah Pestil, Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencisi Pürnurece Baş, Adnan Menderes Üniversitesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri Berkan Öztürk ve Züleyha Berk, Yüzüncüyıl Üniversitesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri Esra Özbek ve Sami Dik, Hacettepe Üniversitesi Antropoloji

Oluz Höyük 2010 sezonu çalışmaları 5 aşamalı olarak gerçekleştirildi;

1. Aşama:

Oluz Höyük'te (Res. 1) hem 2010 dönemi ve hem de gelecek yıllardaki sistematik arkeolojik kazılar için bir stratejik planlama yapabilmek amacıyla 25 Temmuz-3 Ağustos 2010 tarihleri arasında Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ve Mehmet Şafi Yıldız tarafından I 10, I 11, I 12, I 13, J 10, J 11, J 12, J 13, J 17, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12, K 13, K 17, L 8, L 9, L 10, L 11, K 12, L 13, L 17, L 25 plankarelerinde toplam 2400 m²'lik bir alanda jeoradar ve jeomanyetik yöntemleri ile toprakaltındaki olası yapı kalıntlarına ait ayrıntılı derinlik, uzanım ve konum bilgilerine ulaşılmaya çalışıldı (bkz. Plan 1, Plan 3, Res. 2).

2. Aşama:

Arkeojeoloji Çalışmaları: Oluz Höyük'te 2008 döneminde gerçekleştirildiğimiz arkeojeofizik çalışmalar çerçevesinde, yerleşmenin olası aşağı şehrinin araştırmak amacıyla, höyüğün doğu yamacının ova ile birleştiği kesimden doğuya doğru uzanan yaklaşık 50 m uzunluğundaki bir hat üzerinde jeoelektrik yöntemi yapılan ölçüm sonuçları, buradaki dolgunun bir kültür dolgusundan ziyade, eski bir sulak alana ait mil ve kil gibi sedimentlerden oluştuğuna işaret etti. Bu gelişme üzerine, söz konusu bu dolgunun yapısını ve içeriğini öğrenmek ve anlamak amacıyla arkeojeofizik araştırma yapılan alandan sondaj yapılarak karot almaya karar verildi. Sondaj çalışması sonucunda yaklaşık 4.00 m uzunluğunda bir karot elde edildi. Söz konusu karotun İÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü Laboratuvarı'nda gerçekleştirilen ön inceleme sonuçlarına göre, günümüzde oldukça verimli bir ova olan ve yer altı suyu seviyesinin yağışlı mevsimlerde -3.00 m'ye kadar ulaştığı Geldingen Ovası'nın bir bölümü üzerinde yer alan Gökhöyük Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü arazisinin, en azından

Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Burcu Yıldız, Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencisi Fatma Duygu Ünal ve Biyoloji Bölümü öğrencisi Gülce Kurtay'dan oluştu.

Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazılarını gerçekleştirilmeme izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç bilirim. Kazılar için finansal destek sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü, TÜBİTAK ile İÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkür ederim. Ayrıca kazı sırasında yaptıkları yardım ve gösterdikleri yakınlık nedeniyle Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Amasya Müze Müdürlüğü, Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Amasya Valiliği, Gökhöyük Tarım İşletmeleri Müdürlüğü, Gökhöyük Tarım Meslek Lisesi Müdürlüğü, Göynücek Sağlık Meslek Lisesi Müdürlüğü ile Gözlek Köyü Muhtarlığı'na teşekkürlerimi sunarım.

Oluz Höyük'e komşu olan bölümün bir göl ya da bataklık niteliğinde sulak bir alan olduğu anlaşıldı (Dönmez 2010a: 69).

Bu gelişmelerin dışında, Oluz Höyük kazıları sırasında ele geçen yumuşakça kabuğu fosilleri ile balıkçılık faaliyetlerine işaret eden pişmiş toprak ağ ağırlıkları ve hayvan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen arkeozoolojik incelemeler sonucu saptanan pelikan ve yaban ördeklerine ait kemikler, Oluz Höyük'ün yakınlarında, MÖ 5. yy ile MÖ 1. yy'ları arasındaki yerleşimleri sırasında, yerleşmeye çok yakın bir konumda sulak alanlar olduğunu işaret etmektedir. Bunun dışında, bir tanesi Oluz Höyük'ün kuzey eteğini tahrip ederek açılmış olan, Gökhöyük TİGEM'i batı-doğu yönünde kateden pek çok geniş kanal, yakın zamanlara kadar söz konusu arazinin bataklık olduğuna ve bu kanalların da bataklık suyuna direna etmekte kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar, 4.00 m uzunluğundaki karotun inceleme ve değerlendirme çalışmaları devam etse de, söz konusu göl ya da bataklık alanın ayrıntılı bir biçimde oluşum ve yaşam kronolojisinin ortaya çıkarılması ve burasının Oluz Höyük yerleşim tarihi ve hareketleriyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. 2010 döneminde, bu sorunla ilgili olarak özellikle B Açması'nda sürdürülen derinleşme çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan geniş kesitler göl – yerleşme ilişkisine ait çok net veriler sunmaya başladı. Bu kesitlerin doğru biçimde değerlendirilmesi amacıyla Jeolog Ziya Görücü'nün yerinde incelemeleri ile kesitler üzerinde yer alan tabakalardan aldığı analiz örnekleri 2010 dönemi arkeojeoloji çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturdu (Res. 3).

Oluz Höyük'te ortaya çıkarılan yapı kalıntılarının temel ve duvar kalıntıları ile yol kalıntıları dikkatli bir şekilde incelendiğinde, söz konusu yapılarda çok farklı cins ve karakterde taşların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Oluz Höyük yapı ve yol kalıntılarının inşasında kullanılan bu taşların cinslerinin saptanması ve bunların kaynaklarını keşfetmek amacıyla Jeolog Ziya Görücü tarafından detaylı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmayla ilgili rapor Jeolog Ziya Görücü'nün taş analizlerinden sonra hazırlanacaktır.

3. Aşama:

Arkeobotanik Çalışmaları: Tübingen Üniversitesi Yer Bilimleri Fakültesi Arkeolojide Doğa Bilimleri Bölümü'nden Özgür Çizer tarafından 20 Temmuz 2010 – 10 Ağustos 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen arkeobotanik çalışmaları flotasyon yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

4. Aşama:

Arkeozooloji Çalışmaları: İÜ Veteriner Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Vedat Onar tarafından 15-25 Ağustos 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen arkeozooloji çalışmaları Kazıevi Laboratuvarı'nda yapılmıştır.

5. Aşama:

Arkeolojik Kazı Çalışmaları: Oluz Höyük kazı çalışmaları 4 bölgede gerçekleştirildi. A, B, E ve F açmaları (bkz. Plan 3).

A Açması'nda 2007 sezonunda başlanan ve 2008 ile 2009 sezonlarında sürdürülen çalışmalara bu dönem de genişleyerek ve derinleşerek devam edildi. J 13, J 15, J 16, J 17, K 13, K 15, K 16, K 17, L 14, L 15, L 16 plankarelerinden oluşan A Açması'nda (bkz. Plan 3) toplam 1300 m²'lik bir alanda ortalama 1.00 m derinleşildi. Bu derinleşme çalışmaları sonucunda 1, 2 ve 4. mimari tabakalarda kazılar gerçekleştirildi. A Açması gibi 2007 sezonunda başlanılan, 2008 ve 2009 sezonlarında da sürdürülen B Açması'nda, bu dönemde de devam ettirilen çalışmalar sonucunda genişleme ve derinleşme çalışmaları yapıldı. X 16, X 17, AA 16 ve AA 17 plankarelerinde toplam 400 m²'lik bir alanda ortalama 0.80 m'lik bu derinleşme çalışmalarında yeni bir mimari tabaka ortaya çıkarıldı. 2010 döneminde iki yeni alanda kazı çalışmalarına başlandı. Bunlardan birincisi höyüğün güneybatı kesiminde E Açması olarak adlandırıldı. L 26 plankaresinde başlayan E Açması çalışmalarında ortalama 0.50 m derinleşildi. Oluz Höyük'ün kuzeybatı kesimde yer alan ikinci alan ise F Açması olarak adlandırıldı. K 9 plankaresinde başlayan çalışmalarda ortalama 0.80 m derinleşildi.

Kazı çalışmaları öncesi gerçekleştirilen yüzey temizliği ile kazı çalışmaları sırasında kaldırılan yüzey toprağı içinde belirli sayıda sırlı çanak-çömlek parçalarına rastlandı. Herhangi bir mimari tabaka ile ilişkisi kurulamayan söz konusu bu çanak-çömlek parçalarının çok büyük olasılıkla Oluz Höyük'ün en son yerleşim tabakasına ait olduğu, ancak tarım faaliyetleri ile erozyon sonucunda günümüze kadar ulaşamadığı kanaatine varıldı. Yoğun bir yerleşime işaret etmeyen, büyük olasılıkla bir ya da iki konutluk bir iskâna ait olduğu düşünülen çanak-çömlek parçalarının, 2007, 2008 ve 2009 dönemi çalışmalarında saptanan "0" Tabakası'na (Dönmez – Naza-Dönmez 2010a: 23-24; Dönmez – Naza-Dönmez 2010b: 35) ait olduğu anlaşıldı. Çanak-çömlek parçalarının MS 10-14. yy'lara tarihlenebileceği düşünüldü.

A Açması

A Açması'nda (Res. 4) 2007 sezonunda başlanan ve 2008 ile 2009 sezonlarında da sürdürülen çalışmalara bu yıl da genişleyerek ve derinleşerek devam edildi. J 13, J 15, J 16, J 17, K 13, K 15, K 16, K 17, L 14, L 15, L 16 plankarelerinden oluşan A Açması'nda toplam 1300 m²'lik bir alanda gerçekleştirilen bu derinleşme çalışmaları sonucunda 1. 2 ve 4. mimari tabakalarda çalışıldı.

A Açması'nda "0" Tabakası'ndan sonra ve yüzey toprağının hemen altından başlayan 1. Mimari Tabaka, 479.10 m ile 477.50 m seviyeleri arasında yer almaktadır. Yüzeğe yakınlığı nedeniyle tarım faaliyetleri, yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiş yasadışı kazılar ve büyük olasılıkla "0" Tabaka'sının yerleşimcileri, ayrıca yerleşme terk edildikten sonra gerçekleştirilmiş gömüler nedeniyle yoğun bir şekilde tahrip edilmiş olan 1. Mimari Tabaka'daki mimari kalıntılar en sağlam biçimde J 13 ve K 13 plankarelerinde ortaya çıkarıldı.

J 13 ve K 13 plankarelerindeki kazılar sırasında yüzey toprağı içinde pt 1 amfora tıkaçı, 1 bileytaşı, tunç 1 sikke ve demir 1 çivi, 1. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 1 amfora (Res. 5), 5 amfora tıkaçı, 1 ağ ağırlığı, 2 ağırşak, 1 boncuk, 1 çanak, 1 minyatür kap, 1 geyik ritonu boynuzu, taş 1 havan, 1 sapan-taşı, 2 öğütmetaşı, çakmaktaşı 3 kesici, 1 kazıyıcı, kemik 3 astragal, tunç 1 iğne, demir 2 kapı aksamı, 1 halka, 1 nesne ve kurşun 1 ağırlık ele geçti.

2009 döneminde olduğu gibi 2010 döneminde de L 14, L 15, L 16 plankarelerinde geliştirilen kazılar sonucunda 2. Mimari Tabaka çalışmalarına devam edildi (bkz. Plan 2). Söz konusu plankarelerde kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş yapı kalıntıları üzerinde derinleşme ve temizlik çalışmaları gerçekleştirildi (Res. 6). L 14 plankaresinin güney kısmında taştan bir altlık üzerine oturmuş ahşap bir dikeç kalıntısı ortaya çıkarıldı. b.400 olarak kodlanan alan içinde *in situ* saptanan ahşap dikme ve altlığı (Res. 7-8), bugüne değin Oluz Höyük'te özellikle 1 ve 2. Mimari tabakalarda ortaya çıkarılan çok sayıda altlık ve sütun kaidelerinin ahşap dikmelerle nasıl kullanıldığı konusunda önemli veriler sağladı. Basit bir sistemde yerleştirilmiş olan dikmenin üst kısmı düzleştirilmiş taş altlık üzerine hiçbir kanal ya da yuva açılmadan dikilmiş olduğu anlaşıldı.

2. Mimari Tabaka'nın yüzey toprağı içinde pt 1 ağ ağırlığı ve yüzeyi Arapça yazıtlı kulplu 1 testi parçası (Res. 9), dolgu toprağı içinde pt 1 askos, 7 amfora tıkaçı, 3 ağ ağırlığı, 3 ağırşak, 1 sayı tableti (Res. 10), 1 riton parçası, 1 kapak, taş 1 aslan figürini, 1 boncuk, 1 ezgitaşı, 1 öğütmetaşı, çakmaktaşı 2 kesici, cam 1 mühür, kemik 1 pendantif (Res. 11), 2 tıp aleti, 1 astragal, 1 nesne, tunç 1 okucu ve 1 fibula ele geçti.

A Açması J 17 ve K 17 plankarelerinde gerçekleştirilen genişleme ve derinleşme çalışmaları sonucunda yüzey toprağının kaldırılmasından sonra 1. Mimari Tabaka kalıntılarına ulaşıldı. Söz konusu plankarelerde ortaya çıkarılan 1. Mimari Tabaka kalıntılarının oldukça tahrip edilmiş olduğu gözlemlendi. J 17 ve K 17 plankareleri yüzey toprağı içinden pt 3 amfora tıkaçı, taş 1 ağırlık, 1 bileytaşı, tunç 1 tıp aleti, demir 1 orak, 1 çivi, 1. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 3 amfora tıkaçı, 2 ağ ağırlığı, 1 kandil (Res. 12), 1 unguentarium, çakmaktaşı 2 kesici, tunç 6 sikke, 1 kabza, kurşun 1 külçe ve demir 1 mızrakucu ele geçti.

J 17 ve K 17 plankaresinde 1. Mimari Tabaka'dan sonra gerçekleştirilen derinleşme çalışmalarında 2. Mimari Tabaka kalıntılarına ulaşıldı. 2. Mimari Tabaka'da J 17 ve K 17 plankarelerinin özellikle güney kesimlerinde yoğunlaşan mimari kalıntılar taştan oluşturulmuş yapı ve döşeme kalıntıları olduğu gözlemlendi.

J 17 ve K 17 plankarelerinde ortaya çıkarılan 2. Mimari Tabaka dolgu toprağı içinden pt 4 amfora tıkaçı, 3 ağırşak, nesne, 1 çanak (Res. 13), 1 çömlek, taş 2 boncuk, çakmaktaşı 2 kesici, 3 kazıyıcı, cam 1 amulet, 1 boncuk, kemik 1 delici ve tunç 2 zıpkınuca ele geçti.

A Açması'nda 2009 döneminde 4. Mimari Tabaka'nın araştırılması amacıyla başlayan J 16, J 17, K 16, K 17 plankarelerindeki derinleşme çalışmalarına devam edildi. Yaklaşık 400 m²lik bir alanda sürdürülen çalışmalar sonucunda, 2009 döneminde bir kısmını K 15 plankaresinde ortaya çıkarabildiğimiz büyük taş yapı (b.445) kalıntısının güney ve güneybatısındaki alanda derinleşilmeye devam edildi. Söz konusu alan, yine 2009 dönemi çalışmaları sırasında fildişi damga mührün (Dönmez 2010b: 291, Res. 24a-b) de ele geçtiği bölge olması bakımından çok önemlidir. Söz konusu alanda taş ve kerpiçten inşa edilmiş yapı kalıntıları ile kilden oluşturulmuş fırın kalıntıları açığa çıkarılmaya başlandı. Karmaşık ve çok evreli bir mimariye sahip olduğu gözlenen 4. Mimari Tabaka'nın 2010 döneminde araştırılan alandaki en önemli yapısını taş temelli, taş ve kerpiç duvarlı bir yapı (b.603) oluşturmaktadır (Res. 14). K 16 plankaresi içinde yer alan ve K 17 ile J 16 plankarelerinde de eklentileri yer alan yapının ana kısmının taş temelli ve duvarlı olması dikkat çekicidir. Temel kısmında oldukça iri taşların kullanılmış olduğu yapı dikdörtgen plana sahip olup, kuzey – güney doğrultusunda inşa edilmiştir. Ana yapıya batı ve kuzey duvarlarına ek yapılarak güneye doğru bir genişleme yapılmıştır. Doğu duvarı doğuya doğru yönelerek bir köşe oluşturmaktadır. Bu köşe duvarının 2.00 m uzunluğunda ve 0.50 kalınlığındadır. Dikdörtgen bir plana sahip olan ana yapının doğu duvarı üzerinde dikdörtgen planlı iri bir niş yer almaktadır. Yapının içi neredeyse tümüyle taş yıkıntı molozuyla doludur (Res. 14). Olasılıkla bir deprem sonucunda oluşan sarsıntıyla yapının kuzeybatı

doğrultusunda hasar gördüğü ortaya çıkan enkaz dağılımından gözlemlendi. Yapının güneye doğru genişlemesini sağlayan kerpiç duvarların güneyinde yapıyı kapatacak herhangi bir duvara rastlanmaması nedeniyle bu alanın üstünün açık olduğu anlaşılmaktadır (Res. 14). Bu düşüncüyü güçlendiren diğer mimari kalıntılar ise, söz konusu alanda saptanan 3 adet fırın kalıntısıdır. Kerpiç duvarlarla sınırlanmış avlu kısmının güneyinde ortaya çıkarılan kalıntılardan, avlunun taş döşemeli olduğu anlaşıldı. Avlunun orta kısmında yer alan birtakım ince duvarlı köşeli duvar kalıntıları bu alanda depo benzeri birtakım birimler olduğuna işaret etti.

4. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 12 amfora tıkaçı (Res. 15), 2 ağ ağırlığı, 1 ağırşak, 5 tezgah ağırlığı (Res. 16), kuş figürlü 1 testi ya da çömlek gövde parçası (Res. 17), taş 1 heykelcik parçası (Res. 32 a-b), 1 boncuk, çakmaktaşı 3 kesici, 1 kazıyıcı, kemik 1 astragal, 2 delici, 2 nesne, tunç 1 fibula, 1 okucu, 2 çivi, 1 çivi başı, 1 düğme, 1 nesne ele geçti.

B Açması

Kazı çalışmalarımızın ikinci bölgesini oluşturan B Açması (bkz. Plan 3, Res. 18) höyüğün doğu yamacında yer almaktadır. Bu alanda kademeli bir derinleşme gerçekleştirildi. Höyüğün tabakalaşması konusunda ipuçları elde etmek amacıyla 2007 döneminde yamaç üzerinde basamaklı kazı yöntemi kullanılarak çalışılan 10x30 m boyutlarındaki alanda toplam 6 mimari tabaka saptanmıştı. 2008 ve 2009 dönemleri çalışmaları sonucunda 20x40 m boyutundaki alandaki çalışmalar devam etmişti. Aynı alanda 2010 döneminde sürdürülen çalışmalar sonucunda mimari tabaka sayısı 9'a ulaştı.

B Açması çalışmalarına 2009 döneminde ortaya çıkarılan 8. Mimari Tabaka seviyesinden başlandı. W 16 plankaresindeki çalışmalar sonucunda söz konusu mimari tabakada plan oluşturmayacak bazı kerpiç duvar parçaları ile yangın geçirmiş tabanlar saptandı.

8. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 1 ağ ağırlığı, çakmaktaşı 3 kesici ve kemik 1 nesne ele geçti.

8. Mimari Tabaka'dan sonra gerçekleştirilen derinleşme çalışmalarında ortaya çıkan kalıntılar 9. Mimari Tabaka olarak adlandırıldı. X 16, X 17, AA 16 ve AA 17 plankarelerindeki çalışmalarda herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmadı. Söz konusu alanda gerçekleştirilen derinleşme çalışmaları sırasında çanak-çömlek parçaları ve küçük buluntuların ele geçtiği kültür toprağı içinde yoğun miktarda taşlı ve milli göl tabanına ait dolguda ortaya çıktı.

9. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinde pt 3 amfora tıkaçı, 2 ağ ağırlığı (Res. 19), taş 1 kalıp (Res. 20), 1 perdah aleti, çakmaktaşı 7 kesici, 1 kazıyıcı ve tunç 1 nesne ele geçti.

E Açması

Oluz Höyük'ün güneybatı kesiminde yer alan L 26 plankaresinde (Res. 21) başlayan E Açması çalışmalarında ortalama 0.50 m derinleşildi. Bu derinleşme çalışmaları Tamir Evresi ile birlikte 1. Mimari Tabaka kalıntıları ortaya çıkarıldı. 1. Mimari Tabaka kalıntılarının yüzeye yakınlığı nedeniyle tarım faaliyetleri ve yasadışı kazılar sonucunda oldukça tahrip edilmiş olduğu gözlemlendi. Tamir Evresi'ne ait olarak, söz konusu nedenlerle kısa ve tahrip edilmiş taş duvar kalıntıları ile dağınık taş grupları ortaya çıkarıldı (Res. 22). Tamir Evresi'nde gerçekleştirilen temizlik çalışmaları sonucu plankarenin özellikle kuzey yarısında birtakım duvar kalıntıları saptandı. L 26 plankaresinin orta kısmına yakın bir alanda doğu – batı doğrultusunda uzun bir taş duvar kalıntısı saptandı.

1. Mimari Tabaka'nın yüzey toprağı içinde pt 2 amfora tıkaçı (Res. 23), 1 ağırşak ve gümüş 1 sikke (Res. 24 a-b), dolgu toprağı içinde pt 10 amfora tıkaçı, 2 ağırşak, 1 tezgâh ağırlığı, 1 nesne, taş 1 perdah aleti, 1 boncuk, çakmaktaşı 7 kesici, cam 2 bilezik parçası, kemik 1 delici, 1 nesne, tunç 2 sikke, 1 yüzük, demir 1 okucu, 1 çivi ve 1 halka ele geçti.

F Açması

Oluz Höyük'ün kuzeybatı kesiminde yer alan K 9 plankaresinde başlayan F Açması (Res. 25) çalışmalarında ortalama 0.80 m derinleşildi. Bu derinleşme çalışmaları sonucunda 2 mimari tabaka ortaya çıkarıldı. 1. Mimari Tabaka'da birtakım kerpiç döküntülü alanlar ile çöp çukurları saptandı.

1. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinde pt 3 amfora tıkaçı, 1 ağ ağırlığı, 3 ağırşak, 1 tezgâh ağırlığı, 3 riton parçası, 1 minyatür kap, taş 1 pendantif, çakmaktaşı 1 kesici, kemik 1 ağırşak, 3 astragal, 3 nesne, tunç 5 sikke (Res. 26 a-b), 1 yılan figürini, 1 yüzük, 1 nesne ve demir 1 halka ele geçti.

F Açması'nda 1. Mimari Tabaka seviyesinden derinleşilmeye devam edilince 2. Mimari Tabaka kalıntlarına ulaşıldı (Res. 25). 2. Mimari Tabaka'da plankareyi kuzeybatı – güneydoğu yönünde kateden uzun bir taş duvar (b.753) saptandı. 10.50 m uzunluğunda ve 0.75 m kalınlığındaki duvar yalnızca kuzeybatı köşede batıya doğru bir dönüş yapmakta ve dönüş duvarı batı

kesit içine girmektedir. Güneydoğu köşede ortaya çıkarılan yine kuzeybatı – güneydoğu doğrultusundaki bir başka duvar kalıntısı, uzun duvarın yaklaşık 0.40 m üst seviyesinde yer almasına karşın dönüşü ile birlikte adeta uzun duvarın bir tamir evresi niteliğindedir. Bu duvarlar dışında güney kesit önünde açığa çıkarılmaya başlanan köşeli bir yapı kalıntısı ile doğu kesit önünde köşesi görülen bir döşeme kalıntısı 2. Mimari Tabaka'nın diğer mimari kalıntılarını oluşturmaktadır.

Uzun duvarın (b.753) orta kesimlerinde açığa çıkarılan büyük bir fırın kalıntısının 1. Mimari Tabaka'ya ait olduğu düşünüldü. b.738 olarak kodlanan fırın oval planlı olup, iki bölümden oluşmaktadır.

2. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 1 amfora tıkaçı, 1 ağ ağırlığı, 1 ağırşak, 1 çanak, 1 kapak, 1 nesne, taş 1 bileytaşı, çakmaktaşı 4 kesici, kemik 1 boncuk, altın 1 sikke (Res. 27 a-b) ve demir 1 kapı aksamı ele geçti.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Toplam 51 gün süren ve dört açmada (A, B, E, F) 1900 m²'lik bir alanda (bkz. Plan 3) gerçekleştirilen Oluz Höyük 2010 dönemi kazı çalışmaları sonucunda toplam 9 mimari tabaka saptandı. E ve F açmalarının ilk tabakalarının, A ve B açmalarının ilk dört tabakalarının birbirleri çağdaş oldukları özellikle ele geçen sikke ile çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesinden anlaşıldı. Bu bağlamda Oluz Höyük'ün 0 Tabakası Ortaçağ'a, 1. Mimari Tabaka'sı Helenistik Çağ'a (MÖ 2. yy - MÖ 1. yy'nin ilk yarısı), 2. Mimari Tabaka'sı Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 5. yy'nin son çeyreği - 3. yy), 3. Mimari Tabakası Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 5. yy), 4. Mimari Tabakası ise yine Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 6. yy) tarihlenebilir. B Açması'nda saptadığımız 5. Mimari Tabaka (MÖ 7. yy) ile 6. Mimari Tabaka'nın (MÖ 8. yy) ait olduğu anlaşıldı. 7. Mimari Tabaka (MÖ 13. yy) ile 8. Mimari Tabaka (MÖ 15-14. yy'lar) Geç Tunç Çağı'na yani Hitit İmparatorluk Dönemi'ne aittir. 9. Mimari Tabaka'nın ise özellikle taş kalıp, çakmaktaşı aletler ve çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesi sonucunda kabaca Erken Tunç Çağı'na (MÖ 4-3. binyıllar) tarihlenebileceği söylenebilir.

DÖNEM	MİMARİ TABAKA	TARİHLER	AÇMA	BULGULAR
Ortaçağ	0	10-14 yy	A	Sırlı ç-ç parçaları
Hellenistik Çağ	1	MÖ 2. yy – MÖ 1. yy'in ilk yarısı	A, B ve C	VI. Mithradates Dönemi sikkeleri, demir miğfer
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaemenid)	2	MÖ 5. yy'in son çeyreği – MÖ 3. yy	A, B ve C	Deve başı betimli riton, amfora, boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Akhaemenid)	3	MÖ 5. yy	A, B, C ve D	Akhaemenid mührü, Kadın göğsü biçimli kap/biberon, keklik figürlü krater parçası, boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg Dönemi)	4	MÖ 6. yy	A ve B	Phryg mührü, boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Klasik Phryg Dönemi)	5	MÖ 7. yy	B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Erken ve Klasik Phryg Dönemi)	6	MÖ 9 – 8. yy	B	Boya bezekli ç-ç
Geç Tunç Çağı (Büyük Krallık Dönemi)	7	MÖ 13. yy	B	ç-ç parçaları
Geç Tunç Çağı (Büyük Krallık Dönemi)	8	MÖ 15 – 14. yy	B	Hitit mührü, orak, okucu
Erken Tunç Çağı	9	MÖ 4 – 3. Binyıllar	B	Taş maden döküm kalıbı, ç-ç parçaları

Oluz Höyük 2010 dönemi çalışmalarında, ilk üç sezon (2007-2009) boyunca özellikle A Açması temelinde mimari bir bütünlük içinde saptanamayan 1. Mimari Tabaka ile ilgili ilk defa sağlam ve belirgin mimari kalıntılara ulaşıldı. A Açması'nın kuzeye doğru genişleme çalışmaları sırasında J 13 ve K 13 plan-karelerde ortaya çıkarılan mimari kalıntılar, yasadışı kazıların bu alanda yoğunluğunun daha az olduğuna işaret etmişti. Bu alanda açığa çıkarılan bir takım mimari kalıntıların yörede oldukça bol bulunan depozit taşlarla, bazen bunların yarı işlenmiş örnekleriyle oluşturulmuş olduğu gözlemlendi. Bu kalıntıların yer yer İslami gömülerle tahrip edilmiş olduğu saptandı. 2010 dönemi çalışmaları sonucunda sayıları 49'u bulan İslami mezarların A Açması'nın kuzeyine doğru yoğunlaşmaya başlamış olması mezarlığın merkez bölümünün bu kısım olduğuna işaret etti. Önceki mezarların daha seyrek görüldüğü A Açması'nın orta kısımlarının ise, mezarlığın periferini oluşturduğu anlaşıldı. Gerçekte, höyüğün kuzeybatı kısmını oluşturan koninin en yüksek kesiminin bir mezarlık olarak kullanıldığı ve kuzeybatıya doğru yoğunlaşması nedeniyle mezarlığın merkez bölümüne yaklaşmaya başladığımızı dair işaretler vermeye başlamıştır.

“0” Tabakası olarak nitelendirdiğimiz yüzey toprağı ve hemen altındaki yaklaşık 20 cm'lik dolgu toprağı içinde bugüne değin çok yoğun olmasa da ele geçen bazı sırlı çanak-çömlek parçaları teknik özellikleri nedeniyle 10-14. yy'lara tarihlendirilmiştir. Çiftlik türü bir yerleşmeye ait olduğu ve kalıntılarının

günümüze ulaşmadığını düşündüğümüz “0” Tabakası’nın Doğantepe ile lokalize ettiğimiz *Virasia*’nın teritoryumunda yer aldığı anlaşılmaktadır (Dönmez 2010a: 59-60). Buna karşın, 2010 dönemi çalışmaları sırasında ele geçen bir testi gövde parçası ile bir tabağa ait dip parçası bu konudaki görüşlerimize yeni boyutlar kazandırdı. Açık devetüyü astarlı testi gövde parçasının dikey kulpu- nun dip kısmında boya ile yazılmış bazı rakamların (Res. 9) değerlendirilmesi sonucunda, bunların olasılıkla dara ya da hacim bildiren Arapça rakamlar (16 19) olduğu düşünülebilir. Testinin kullanımı ile ilgili ölçeği yansıttığı veya parça olmasından dolayı başka rakamların noksan olabileceği düşünüldüğünde, anlayamadığımız bir tür kodlama olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ayrıca yeşil sırlı bir tabak parçasının iç yüzeyine sır altı olarak siyah renkli boya ile yazılmış “Afiyet-i Hatır Olsun” cümlesinin büyük bir kısmı okunabilmektedir (Res. 28). Büyük olasılıkla bir yemek tabağına ait olan bu parça üzerindeki harflerin acemice yazılmış olduğu gözlenmektedir².

İslami yazı örnekleri taşıyan 2 parça (Res. 9, 28), Oluz Höyük’te 2007-2009 dönemleri sonucunda “0” Tabakası ile ilgili olarak yaptığımız değerlendirmelerin yeniden dikkatle gözden geçirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bunlara ilave olarak, İslami mezarların giderek yoğunlaşmaya başlaması ve yukarıda sözü edilen 2 kap parçası (Res. 9, 28) Oluz Höyük’te bir Osmanlı Dönemi de göz önüne almamız gerektiği konusunda önemli uyarılar yapmaktadır. Höyüğün A Açması’nın genişleme alanı olarak düşündüğümüz konisinin henüz 1. Mimari Tabaka kazıları tamamlanmasa bile yoğun bir İslami gömü faaliyetine işaret etmesi (Erdal 2010: 93-107), beraberinde buraya gömülmüş olan insanların yerleşmelerinin nerede olduğu sorusunu da gündeme getirmektedir. Tarihi kökenleri olan modern yerleşmelerle Oluz Höyük’ün konumları dikkate alındığında, höyüğe en yakın konumda 2 köy bulunmaktadır. Bunlardan biri höyüğe adını vermiş olan Oluz (Bugünkü Toklucak) Köyü olup, yerleşmenin 5 km batısında yer almaktadır. Osmanlı Dönemi kayıtlarından varlığını Ulus ve Oluz isimleri ile 16. yy’a değin³ izleyebildiğimiz Oluz Köyü’nün var olduğundan beri kullandığı bir mezarlığı mevcuttur. Hatta söz konusu bu mezarlıkta yer kalmaması nedeniyle Oluz Köyü’nün ikinci bir mezarlığı da kullanmaya başlamış olduğu, bu köye yaptığımız gezilerde gözlemlendi. Ayrıca, 5 km’lik bir mesafeyi göze alarak Oluz Köyü sakinlerinin tarihsel süreç içinde Oluz Höyük’ü mezarlık olarak

² Testi gövde parçası ile yemek tabağı parçası üzerindeki yazı ve rakamların okunması hususunda yardımlarını esirgemeyen Sayın Necdet Sakaoğlu’na teşekkür ederim.

³ Oluz Köyü, 16. yy’ın ilk çeyreğinde (Gürbüz 1993: 83), 18. yy’a tarihlenen 62. Numaralı Amasya Şer’iye Sicil Defteri’nde (Baş 2008: 55) ve H. 1260-1261 tarihli temettuat sayımı kayıtlarında (Çatal 2010: 32) karşımıza çıkmaktadır.

kullanmış olma olasılığı pratik açıdan çok zor gözükmektedir. Oluz Höyük'e yakın diğer bir yerleşim birimi ise, kazı kampımızın bulunduğu Gözlek Köyü'dür. Oluz Höyük'ün kuşucumu 3 km güneydoğusunda bulunan Gözlek Köyü'nün Oluz Köyü'ne göre daha yeni bir yerleşme olduğu köy sakinlerinden alınan bilgiler sonucunda anlaşılmıştır. Osmanlı kaynaklarında da Gözlek Köyü ile ilgili herhangi bir kayıta rastlanılmamaktadır. Ayrıca, köyün kenarından geçen Amasya-Göynücek karayolunun kuzeyinde ve Oluz Höyük kazievinin hemen karşısında yer alan eski bir mezarlık alanı, Gözlek Köyü'nde erken bir yerleşme olabileceğine işaret etmektedir. Yöre sakinleriyle yaptığımız görüşmelerde Oluz Höyük'ün yakın çevresinin 1900'lü yılların ilk çeyreğinde bir bataklık alanı olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu bu bataklık alanı Gökhöyük TİGEM'in batı-doğu doğrultusunda çok uzun 2 drenaj kanalı açmasıyla bir ovaya dönüştürülmüş ve tarıma uygun bir hale getirilmiştir. Bu nedenle ova yüzeyinde de Oluz Höyük'ü gömü alanı olarak kullanabilecek bir yerleşme olma ihtimali çok düşüktür. Bu bağlamda Oluz Höyük'ü mezarlık olarak kullanmış olan topluluğun nerede yaşamış olduğu konusu belirsiz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Geriye kalan tek bir olasılık, Oluz Höyük'ün yörede yaşamış olan göçebe bir aşiret tarafından mezarlık yeri olarak seçilmiş ve kullanılmış olduğudur⁴. Oluz Höyük ve Geldingen Ovası etrafında yaşayan, yazın yüksek yerlere çıkan göçerlerin, aşiret bireyleri öldükçe bunları arazi içinde sudan ve bataklık alanından daha yüksekte ve kuru bir saha olan Oluz Höyük'e gömdükleri olasılığı ağırlık kazanmaktadır.

Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası, 2009 dönemi kazı çalışmalarında açığa çıkarılan taş döşemeli anıtsal bir yol ile karakterize olmaktadır (Dönmez 2010b: 279-280, Res.12-14). Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan yolun üzerinde saptanan 2 adet taş sütun kaidelerinin bir avluya doğu yönünden ulaştığını ve 4 dikmeli bir giriş oluşturduğunu belirlemiştik. Ancak 2009 dönemi kazılarındaki zaman yetersizliği nedeniyle bu girişin nasıl bir sisteme sahip olduğunu tam olarak anlayamadık. Sütun kaidelerinin kuzeyindeki alanda gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda, batıdaki sütun kaidelerinin 3.60 m kuzeydoğusunda kabaca işlenmiş taş bir dikeç kaidelerinin varlığı saptandı. Bu dikeç kaidelerinin doğusunda ve karşılığında olması gereken diğer taş kaidelerin ise yerinde olmadığı gözlemlendi. Bu alan 1. Mimari Tabaka sakinleri tarafından yoğun bir şekilde silo çukurları ile tahrip edilmiş olduğundan, söz konusu kaidelerin çok büyük olasılıkla silo açma çalışmaları sırasında yok olduğu anlaşılmaktadır. Dört sütunlu girişe güneyden bakıldığında tam merkeze gelen kısımda avluya giriş sağlayan düzgün kesilmiş bir eşik taşının varlığı 2008

⁴ Bu konudaki görüşler Oluz Höyük kazısının antropoloji uzmanı olan Prof.Dr. Yılmaz Selim Erdal tarafından iletilmiştir.

döneminden bilinmekteydi. Böylece avlu benzeri taş döşemeli bir alana oldukça özenli yontulmuş bir eşik taşıyla girildiği anlaşılmaktadır. Avlu olarak nitelendirdiğimiz ancak yoğun silo çukuru kazısına maruz kalmış alanın daha kuzeydeki bir yapıya ait olduğu düşünülmelidir. Taş döşemeli yol kalıntısının MÖ 5.yy'ın son çeyreğinden 1. Mimari Tabaka'nın başladığı MÖ 2. yy'a kadar kullanılmış olduğu, 2. Mimari Tabaka dolgusunda ele geçen çanak-çömleğin değerlendirilmesinden anlaşıldı (Res. 29-30). Yolun MÖ 2. yy'da güney kısmının kullanımına son verildiği bu alanda yoldan sökülmiş taşlar kullanılarak inşa edilmiş bazı niteliksiz yapılardan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, dört sütunlu girişin Roma Dönemi'nde yoğun olarak kullanılan tetrachylonları andırdığı, hatta bu giriş yapılarının basit de olsa bir proto tipini oluşturduğu söylenebilir. Anadolu Demir Çağı arkeolojisinde ilk kez Oluz Höyük'de saptanan bu giriş yapısının mimarlık tarihi açısından ne ifade ettiği, gerçekleştirilecek ayıntılı çalışmalardan sonra çok daha iyi anlaşılacaktır. Bu kapı yapısının kaidelere oturan dikmeleri büyük olasılıkla ahşaptandı.

2. Mimari Tabaka kazılarının diğer bir çalışma sahası olan A Açması L 14-17 plankarelerinde de gerçekleştirildi. A Açması'nın doğu kenarını oluşturan bu alandaki kazılar 2009 döneminde başlamıştı (Dönmez 2010b: 278-279). Bu kazılar sonucunda güney-kuzey doğrultusunda inşa edilmiş atölye işlevli yapıların taş temel kalıntıları açığa çıkarılmıştı. Zaman yetersizliği nedeniyle ayrıntılı çalışmalar yapamadığımız söz konusu mekanlarda gerçekleştirdiğimiz kazılar sonucunda hem yapıların planları net bir şekilde ortaya çıkarıldı hem de kemikten yapılmış ve oldukça iyi bir işçiliğe sahip güneş biçimli bir amulet ile cam bir mühür ve olasılıkla bir arslanı yansıtan taştan bir figürün parçası ele geçti. 2009 döneminde aynı alanda bulduğumuz cam bir mühür ile yüzeyine güneş motifi kazınmış kemik bir diskin ele geçtiği bu mekanlar, 2010 dönemi buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde A Açması'nın kuzeyinde yer aldığını tahmin ettiğimiz saray nitelikli önemli yapının eklentileri olarak düşünülebilir. Bu mekanların kuzeyinde yer alan avlu olarak nitelendirdiğimiz alanda ortaya basit bir taş kaide üzerinde ve ortaya çıkarılan dip kısmı korunmuş ahşap bir dikeç parçası oldukça önemlidir. Oluz Höyük'teki ahşap dikmelerin nasıl olduğu konusunda oldukça önemli bilgiler veren bu kaide ve dikmenin bulunması, yine Oluz Höyük mimari geleneklerini gerçekçi bir şekilde görmemizi sağladı.

2. Mimari Tabaka dolgu toprağı içinde, biri A diğeri ise F açmalarında ele geçen disk biçimli, pişirilmiş 2 adet kil nesne (Res. 10, 31), bir yüzlerinde yer alan birbirinin tekrarı görünümündeki basit işaretlerle dikkat çekmektedir. Bu işaretler kil yaşken tırnak bastırılarak oluşturulmuştur. Söz konusu işaretler çok düzgün olmasa da, çoğunlukla yukarıdan aşağıya, bazen de çapraz bir şekilde ve tüm yüzeyi

doldurarak yerleştirilmiştir. Birisi daha büyük ve noksan kısımları olmasına karşın, her iki diskin üzerine yaklaşık 60'ar işaretleme yapıldığı gözlenmektedir. Bu disklerin zaman, birtakım mal ya da ürünlerin sayısını bir nesne üzerine kaydetme ve bunu kalıcı hale getirme amacıyla yapılmış oldukları çok yüksek bir olasılıktır. Her antik köy, kasaba ve kent gibi Oluz Höyük de, tarım, hayvancılık, el sanatları ve ticaret temelinde belli bir ekonomik düzene sahipti. Oluz Höyük'ün ormanlık alanlara yakınlığı ve bir göl kenarında olduğu da göz önünde tutulduğunda, avcılık ve balıkçılık gibi işlerin de ekonomiye ek katkı yapmış olduğu düşünülebilir. Bu faaliyetlerin sonucu olarak, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların, tarım ürünlerinin, dokumaların ve metal eserlerin ya da avlanmış hayvan ve balıkların sayılması ve kayda geçirilmesi, daha da önemlisi, bunlarla ilgili bir belge oluşturulması istendiğinde, sayı tableti diyebileceğimiz bu disklerin ihtiyacı karşılamak üzere kullanılmış olduğu düşünülebilir. Çivi yazılı tabletler boyutları değişse bile, çok büyük oranda dikdörtgen ve kare gibi köşeli formlara sahiptir. Ancak, nadiren de olsa, disk biçimli tabletlerin varlığı bilinmektedir. Örneğin, Nippur'da, III. Ur Dönemi'ne ait disk biçimli tabletler (Donbaz 2001: 20) ele geçmiştir. Bu nedenle Oluz Höyük sayı tabletlerinin yuvarlak şekilli olmaları yadırganmamalıdır.

Sayı tabletlerinin fırınlanarak iyi bir şekilde pişirilmiş olması, bunların belge olarak saklanması ihtiyacından kaynaklanmış olmalıdır. Sayı tabletlerinin bilinen herhangi bir yazı sisteminin rakam ve sayı işaretleri ile bağlantısı olmayacak kadar basit ve ilkel bir anlayışla tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, üretildiği dönemdeki okuma ve özellikle de yazma faaliyetlerinin yaygın olmaması ile ilişkili olmalıdır. Tablet üzerine bir tırnağın oluşturabileceği basit ve bağımsız bir işaret yerleştirilerek, bunun "1" adedi ya da "1" birimi yansıtması ve belgelemesi amaçlanmış gibi görünmektedir. Başka bir deyişle, tırnak işareti, kaydetme ve belgeleme ihtiyacındaki bireylerin rakam ve sayı işaretlerini bilmedikleri ya da bunları basit de olsa matematiksel bir sistem içinde kullanmadıkları için, "1" rakamını temsil etmiş olmalıdır. Zaten, çivi yazısı sisteminde "1" rakamı dikey bir çivi işareti (T), Romen rakamında ise dikey bir çizgidir (I). Yani, tırnak işareti, şekil bakımından "1" rakamının yazı sistemlerindeki örnekleri ile oldukça uyumludur. Bu bağlamda, tırnak işaretlerinin tablet üzerindeki toplam sayısının, sayımı yapılan ve belgelenen mal ya da ürünün toplamını, pratik bir şekilde olmasa da, doğru olarak yansıttığı söylenebilir.

4. Mimari Tabaka çalışmaları A Açması'nın J 16-17, K 16-17 plankarelerinde gerçekleştirildi. 2009 dönemi çalışmalarında ortaya çıkarılan ve bir kısmı K 15-16 plankarelerinin doğu kesiti içine doğru devam eden yapının (Dönmez 2010b: 283, Res.23) 4.00 m güneybatısında yer alan ve benzer yapı malzemesi ile yani, yarı işlenmiş taşlarla inşa edilmiş bir yapı kalıntısı dikkat

çekicidir. Doğu bölümünde bir niş benzeri bölümü olan yapının güneyde yer alan giriş kısmında ortaya çıkarılan eklentileri güney bölümde belli bir düzende yerleştirilmiş ocaklar yapının dikkatle araştırılması gerektiğini gösterdi. Bu yapının hemen güneyindeki alanda moloz dolgu içinde ele geçen bir heykelcik parçasının (Res. 32 a-b) *Kubaba'yı (Matar Kubileya)* yansıttığı anlaşıldı. Boğazköy (Kulaçoğlu 1992: 139), Ankara Bahçelievler (Kulaçoğlu 1992: 140), Yekbaz Köyü (Kulaçoğlu 1992: 141) ve *Gordion/Yassıhöyük*'den (Kulaçoğlu 1992: 141) sonra Oluz Höyük Orta Anadolu'da Demir Çağı Kubaba heykelciği ele geçen yeni bir merkez olarak dikkati çekmektedir.

B Açması çalışmaları 8 ve 9. Mimari tabakalarda gerçekleştirildi. 2009 dönemi çalışmaları sırasında 7. Mimari Tabaka da açığa çıkarılan Hitit yapısının (Dönmez 2010b: 292, Res.33) kuzeyinde geliştirilen çalışmalarda bir takım basit duvar parçaları ile bastırılmış toprak bir taban ortaya çıktı. Söz konusu bu mimari kalıntıların 8. Mimari Tabaka'ya ait olduğu anlaşıldı.

Oluz Höyük'ün bilinen en erken mimari tabakası durumuna gelen 9. Mimari Tabaka'da Erken Tunç Çağı'na tarihlenebilecek bulgular ele geçmeye devam etti. Çanak-çömlek parçalarının yanı sıra, kullanılmış bir taş maden döküm kalıbı parçası (Res. 20) bulundu. Orta Karadeniz Bölgesi'nin İkiztepe (Samsun), Kovuklukaya (Sinop) ve Maşat Höyük'ten (Tokat) bilinen Erken Tunç Çağı madencilik faaliyetleri içinde Amasya yöresinin de yer aldığı hususunda önemli bir bulgu durumundadır.

E Açması çalışmalarında yalnızca bir mimari tabakaya ait kalıntılar ortaya çıkarıldı. Kazı çalışmaları öncesi gerçekleştirilen yüzey temizliği sırasında Büyük İskender Dönemi'ne ait gümüş bir sikke ele geçti (Res. 24 a-b). Yüzey toprağının kaldırılmasından sonra açığa çıkarılan 1. Mimari Tabaka'nın ele geçen çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesinden, A Açması'nda olduğu gibi, Geç Hellenistik Çağ'a ait (MÖ 2. yy-1. yy'ın ilk yarısı) olduğu saptandı.

Höyüğün kuzeybatı kenarında yer alan F Açması'nda gerçekleştirilen derinleşme çalışmaları sırasında, 2. Mimari Tabaka'ya ait kuzeybatıdan güneydoğuya doğru açmayı kateden ve fonksiyonu bu aşamada tam olarak anlaşılamayan taştan oluşturulmuş uzun bir duvar kalıntısı dikkati çekmektedir. F Açması'nda ki çalışmalar sırasında 2. Mimari Tabaka dolgu toprağı içinde altın bir sikke (Res. 27 a-b) ele geçti. Gerçekleştirilen ilk değerlendirmeler sonucu sikkenin Büyük İskender Dönemi'ne (MÖ 336-323) ait bir stater olduğunu anlaşılmıştır. 1.8 cm çapındaki sikkenin ön yüzünde profilden betimlenmiş sağa bakan sorguçlu *Korinth* miğferli *Athena* başının ense kısmında yılan figürü vardır. *Athena*'nın örgülü saçları sağ kulak ile enseyi kapatmaktadır.

Sikkenin arka yüzünde ise ayakta duran ve sol tarafa bakan bir *Nike* figürü yer almaktadır *Nike* sağ elinde bir çelenk, sol elinde ise stylis tutmaktadır. Topuz saçlı *Nike* yere kadar uzanan bir elbise giymiştir. Sol kanadının yanında, Büyük İskender'in adı eski Yunanca harflerle yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır. *Nike*'nin sağ elinin altında ise, monogram yer almaktadır.

Oluz Höyük sikkesinin genel özellikleri ve monogramından yola çıkarak *Amphipolis* kentinde darbedildiğini söylenebilir. Yunanistan Makedonyası'nın önemli kentlerinden biri olan *Amphipolis*, *Strymon* Nehri'nin kıyısında olup, Ege Denizi'ne oldukça yakın bir konumdadır. Babası II. Philip'ten sonra tahta geçen Büyük İskender'in en büyük ve önemli darphanesi *Amphipolis*'te yer almaktadır.

MÖ 5. yy ile MÖ 3. yy aralığında bir yaşam geçirmiş olan Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası'nda ele geçen altın sikke, söz konusu tabakanın tarihlenmesinin çok doğru bir şekilde yapılmış olduğunu teyit etmektedir. İran kökenli Akhaimenid kültürünün elit bir yaşam tarzına işaret eden özel üretim kaplar, kemik semboller ve cam mühürler gibi çok önemli arkeolojik bulgular geçmiş kazı dönemlerinde ele geçmişti. Altın sikke ise, bu elit yaşamın zenginlik derecesine işaret eden çok nadir bir eser olarak dikkati çekmektedir.

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi genel olarak ele alındığında, ilk kez böyle bir eser ait olduğu mimari tabakada ele geçmesi bakımından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere arkeolojik kazılarda mimari tabakalarda bulunan sikkeler tarihlenme için en değerli materyali oluşturur. Yüzeyde ya da bir define şeklinde ele geçen sikkeler tarihlenme açısından aynı öneme sahip değildir. Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi'nin eski Yunan kolonizasyonu nedeniyle Antik Çağ'da çok yoğun bir ticaret ağına sahip olduğu bilinmektedir. Bölgenin hinterlandında yer alan Oluz Höyük'te bugüne değin ele geçen *Apameia* (Dinar, Phrygia) (Dönmez – Naza-Dönmez 2010a: Res.23 a-b) ve *Kyzikos* (Erdek, Mysia) tunç sikkeleri birtakım askeri ve ticari faaliyetlere işaret etmektedir. Ancak, söz konusu tunç sikkelerden yaklaşık 230 yıl önceye ait olan altın Büyük İskender sikkesi, Oluz Höyük'teki Akhaimenid yerleşmesinin, yakın çevresinde yer alan çağdaşlarından çok daha soylu ve zengin bir yönü olduğunu, dolayısı ile Oluz Höyük'te yönetici ve elit bir zümrenin yaşadığını göstermektedir.

Doç. Dr. Şevket Dönmez

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı

34134-İstanbul / Türkiye

donmezsevket@gmail.com

The 2010 Season at Oluz Höyük: New Results and Evaluations

Amasya province is located in the North-Central Anatolia and Oluz Höyük is found within the borders of Gökhöyük Agricultural Operation Management on the twenty-seventh kilometer of Amasya-Çorum highway road. Oluz Höyük lies in the fertile Geldingen plains watered by River Çekerek, an important tributary to Yeşilirmak, flowing south of the Höyük. Oluz Höyük lies 2 km northwest of Gözlek Village, about 5 m east of Toklucak (former Oluz) Village and 3km south of Amasya-Çorum highway road. The mound measures 280 x 260 m; rises about 15m above the plain level (478.78m above the sea level); and thus covers an area of *ca.* 45,000 sq. m².

The 2010 campaign at Oluz Höyük was conducted in five stages:

1st Stage – Archaeogeophysical Surveys: As constructional materials of architecture buried under the soil have different properties than the soil, geophysical surveying has found wide spread use in archaeological works. In the recent years geophysical methods are extensively used to compile information about the remains buried at archaeological sites. Equipment and software have advanced so much recently in parallel to the increasing demand for obtaining quick results for shallow depths. Asst. Prof. Dr. Fethi Ahmet Yüksel and Mehmet Şafi Yıldız carried out geomagnetic and geoelectric surveys in the grid-squares I 10, I 11, I 12, I 13, J 10, J 11, J 12, J 13, J 17, K 8, K 9, K 10, K 11, K 12, K 13, K 17, L 8, L 9, L 10, L 11, K 12, L 13, L 17, L 25 covering an area of 2400 sq.m². The work lasted from 25 July to 3 August 2010. The aim was to obtain data regarding possible building remains with their depths, extensions and locations.

2nd Stage – Archaeogeology Surveys: Ziya Görücü conducted the use of stones and their probable quarry in constructions activities at Oluz Höyük. The work lasted from 26 and 27 July 2010.

3rd Stage – Archaeobotanic Surveys: Özgür Çizer carried out on botanical remnants from Oluz Höyük by flotation machine. The work lasted from 20 July to 10 August 2010.

4th Stage – Archaeozoology Surveys: Vedat Onar conducted on zoological remnants from Oluz Höyük. The work lasted from 15 and 25 August 2010.

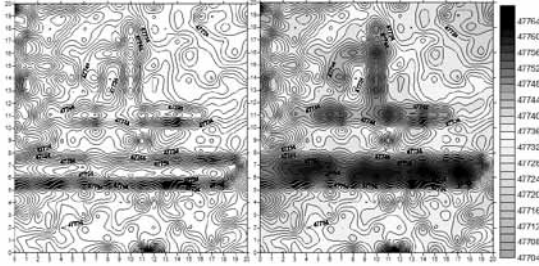
5rd Stage – Archaeological Excavations: Excavations at Oluz Höyük were conducted at four areas, namely trenches A, B, E and F.

Work initiated in Trench A in 2007 continued further enlarging the area and increasing the depth. The Trench A comprises grid-squares J 13, J 15, J 16, J 17, K 13, K 15, K 16, K 17, L 14, L 15, and L 16 covering a total area of 1300 sq. m. Four building layers have been identified. Like Trench A, Trench B was also initiated in 2007 and the work in it continued with enlarging and deepening. The Trench B comprises grid-squares X 16, X 17, AA 16, AA 17 covering a total area of 400 sq. m. Trench E was started to be excavated for the first time in 2010. It covers an area of 100 sq. m at the grid-square L 26. Trench F also was started to be excavated for the first time in 2010. It covers an area of 100 sq. m at the grid-square K 9.

Consequently, 9 architectural layers were detected in 2010 excavations of Oluz Höyük, carried out over a 51 day period in four trenches (A, B, E, F) in a 1900 m² field. First four layers of trenches A and B were determined to be contemporary, particularly from evaluations on coins and potsherds. Additionally, 1st Architectural Layer of Trench E was detected to be the contemporary of the 1st layers of trenches A and B. Meanwhile 1st and 2nd Architectural Layers of Trench F were determined to be the contemporary of the 1st and 2nd layers of trenches A and B. First four layers of trenches A and B were determined to be contemporary, particularly from evaluations on coins and potsherds. Additionally, 3rd Architectural Layer of Trench C was detected to be the contemporary of the 3rd layers of trenches A and B. In this context, 0 layer of Oluz Höyük can be dated to Medieval Age, 1st Layer to Hellenistic Period (2nd century BC and the first half of 1st century BC), 2nd Layer to Late Phase of Late Iron Age (5th and 3rd centuries BC) and 4th Layer to Late Phase of Late Iron Age (Last quarter of 5th century BC). 5th and 6th Architectural Layers, detected in Trench B, were understood to date to 7th and 8th centuries BC respectively. 7th Architectural Layer (15th and 14th centuries) and 8th Architectural Layer (13th century) belong to Late Bronze Age, i.e. Hittite Empire Period. 9th Architectural Layer dates roughly to Early Bronze Age, (4th and 3rd Millennium BC) especially evaluating potsherds and flints.

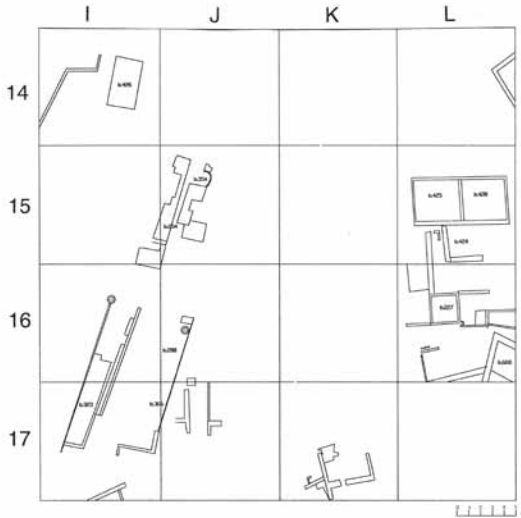
Kaynakça

- Baş, E.
2008 62 Numaralı Amasya Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat.
- Çatal, A.C.
2010 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya Şehrinin Demografik Yapısı ve İskan Siyaseti (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde.
- Donbaz, V.
2001 "Mezopotamya ve Anadolu Uygarlıklarında Çiviyazısı", *P Sanat Kültür Antika* 21: 16-25.
- Dönmez, Ş.
2010a "Oluz Höyük 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları. Değerlendirmeler ve Sonuçlar", Ş. Dönmez (ed.), Amasya-Oluz Höyük. *Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara: 59-69.
- 2010b "Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2009) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn IX*: 275-306.
- Dönmez, Ş. – E.E. Naza-Dönmez
2010a "Oluz Höyük 2007 Dönemi Çalışmaları", Ş. Dönmez (ed.), Amasya-Oluz Höyük. *Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara 2010: 21-31.
- 2010b "Oluz Höyük 2008 Dönemi Çalışmaları", Ş. Dönmez (ed.), Amasya-Oluz Höyük. *Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara 2010: 33-57.
- Erdal, Y.S.
2010 "Oluz Höyük Kazılarında Ele Geçen İnsan İskeletlerine Ait Antropolojik Araştırmaların İlk Sonuçları", Ş. Dönmez (ed.), Amasya-Oluz Höyük. *Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara 2010: 93-107.
- Gürbüz, A.
1993 *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Kulaçoğlu, B.
1992 *Tanrılar ve Tanrıçalar*, Ankara.

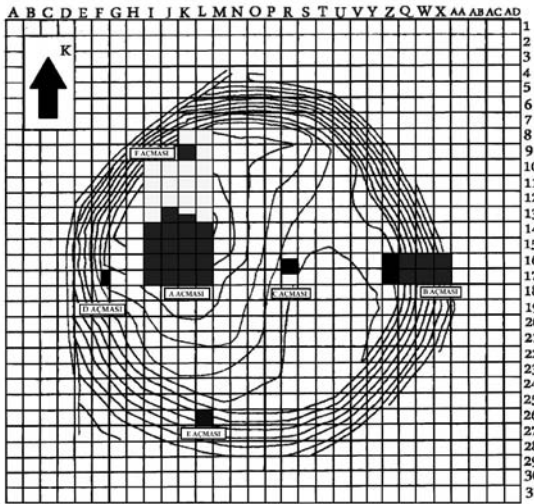
Plan 1

F Açması (K9), K8, L8, L9
Plankarelerinin Üst Sensör
Okumalarından Hazırlanan İki
Boyutlu Manyetik Kontor Haritası

Plan 2

A Açması 2. Mimari
Tabaka (2007-2010)

Plan 3

Oluz Höyük Topografik
Planı (2010)

- 2010 DÖNEMİNDE ÇALIŞILAN ALANLAR
- 2010 DÖNEMİNDE JEOFİZİK ÇALIŞMASI YAPILAN ALANLAR
- 2010 DÖNEMİNDEN ÖNCE ÇALIŞILAN ALANLAR

Res. 1 Oluz Höyük'ün Kuzeydoğudan Genel Görünüşü

Res. 2 Oluz Höyük Arkeojeofizik Çalışmaları

Res. 3 Oluz Höyük Arkeolojisi Çalışmaları

Res. 4 Genel Görünüm, A Açması

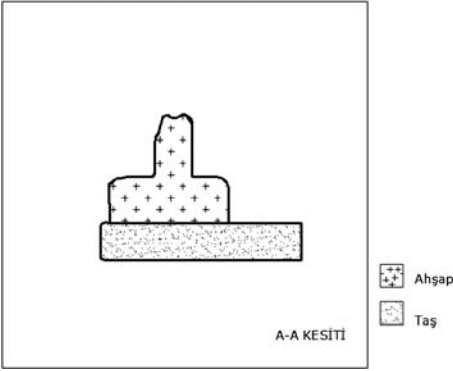
Res. 5 Pt Amfora, 1. Mimari Tabaka, A Açması

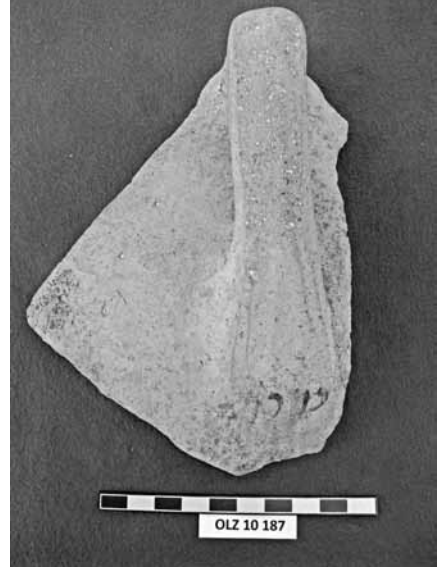
Res. 6
2. Mimari Tabaka,
A Açması

Res. 7 Ahşap Dikme ve Taş Altlığı, 2. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 8 Ahşap Dikme ve Taş Altlığı Çizimi,
2. Mimari Tabaka, A Açması

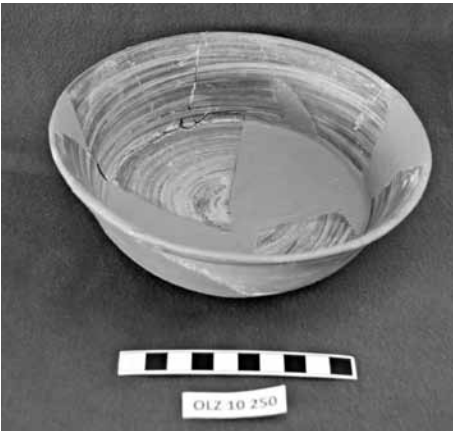
Res. 9 Yüzeyi Arapça Yazıtlı Kulplu Gövde
Parçası, Yüzey, A Açması

Res. 10 Pt Sayı Tableti, 2. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 11 Kemik Pendantif, 2. Mimari Tabaka,
A Açması

Res. 13 Pt Çanak, 2. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 12 Pt Kandil, 1. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 14 4. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 15 Pt Amfora Tıkacı, 4. Mimari Tabaka, A Açması

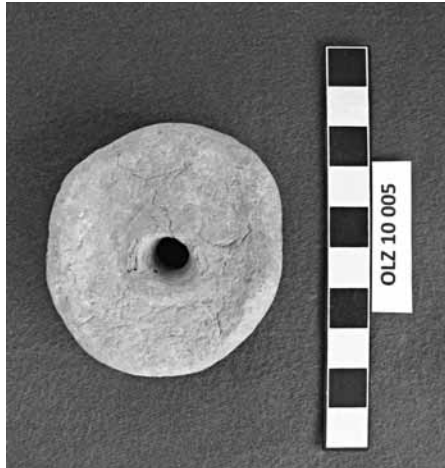
Res. 16 Pt Tezgah Ağırlığı, 4. Mimari Tabaka, A Açması

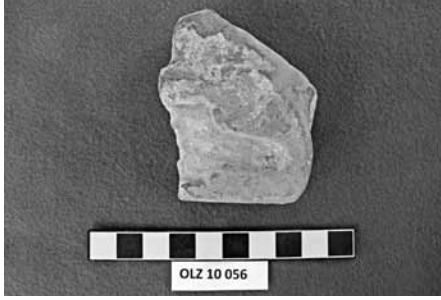
Res. 17 Kuş Figürlü Gövde Parçası, 4. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 18 Genel Görünüm, B Açması

Res. 19 Pt Ağ Ağırlığı, 9. Mimari Tabaka, B Açması

Res. 20 Taş Kalıp, 9. Mimari Tabaka, A Açması

Res.21 Genel Görünüm, E Açması

Res. 22 1. Mimari Tabaka, E Açması

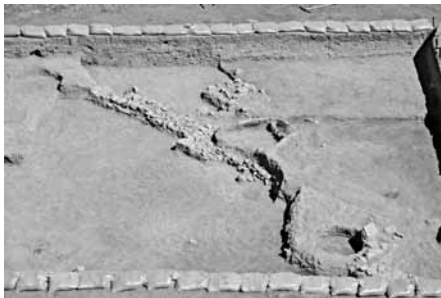
Res.23 Pt Amfora Tıkacı, Yüzey, E Açması

Res. 24 a Gümüş Sikke, Yüzey, E Açması

Res.24 b Gümüş Sikke, Yüzey, E Açması

Res. 25 Genel Görünüm, F Açması

Res. 26 a Tunç Sikke, 1. Mimari Tabaka, F Açması

Res. 26 b Tunç Sikke, 1. Mimari Tabaka, F Açması

Res. 27 a Altın Sikke 2. Mimari Tabaka, F Açması

Res. 27 b Altın Sikke 2. Mimari Tabaka, F Açması

Res. 28 Arapça Yazıtlı Tabak Parçası, Yüzey, A Açması

Res. 29 Pt Boya Bezekli Çömlek Parçası, 2. Mimari Tabaka, A Açması

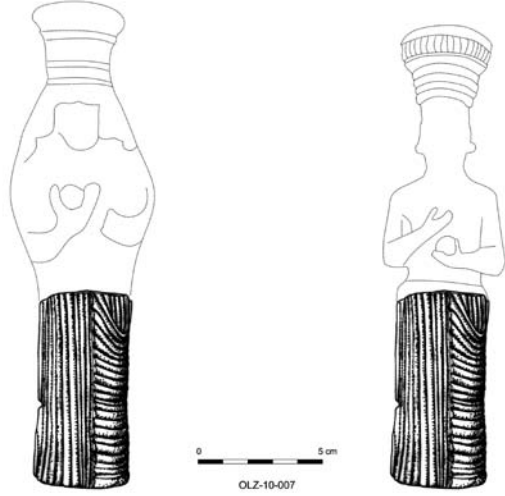
Res. 30 Pt Boya Bezekli Çanak Parçası,
2. Mimari Tabaka, A Açması

Res. 31 Pt Sayı Tableti, 2. Mimari Tabaka,
F Açması

Res. 32 a Taş Heykelcik Parçası,
Kubaba, 4. Mimari Tabaka

Res. 32 b Taş Heykelcik Parçası, Kubaba, 4. Mimari Tabaka

“The Reception Room” in the Tripartite Plan and Its Effects on the Mesopotamian Domestic Architecture in the Historical Times

Alev Erarslan

Key Words: tripartite plan, main room, reception room, domestic architecture, women’s quarters (*gynaikon/harem*) and men’s quarters (*andron/selam*).

Anahtar Kelimeler: üç bölümlü plan, ana oda, kabul odası, konut mimarlığı, harem ve selam geleneği.

Tripartite plan is the most popular plan type of Mesopotamian architecture. It is widely used in the Ubaid and Uruk Periods between the V-IV millennium BC both in domestic and public architecture. This plan scheme, which has emerged with Ubaid Culture (5800-4200 BC), named after Tell-al Ubaid in the South Mesopotamian region, has kept on being used undergoing spatial evolutions while preserving the general establishment principles thereof during V-IV millennium BC.

Architectural standardization and symmetry can be observed from the earliest phase of Ubaid Period which is divided into 5 stages within itself as 0-4. The plan which decisively bears a pre-designed spatial design, in its simplest form consists of a long rectangular central main room flanked by a group of rooms on each long side of the central space. This type is called as “*Simple Tripartite Plan*” (fig. 1). It is main living room of the house to be used for daily works. The central room which is the main determinant and formative element of the plan is sometime roofed or not. Generally there is no direct access from the street door to the main room. This central room has been highlighted from many aspects. This space which is the largest room of the building is at the same time the main connection area within the other rooms of the house. Another unchangeable characteristic of the central room (courtyard) is that the hearth of the house is always here

(Frangipane 2002: 121; 2003: 151). This indicates that the central nature of this room is not only emphasized due to the geometrical means thereof but also due to some conceptional significance (ibid). These houses which belong to extended families as a social structure when used as dwellings have other living areas functioning as bedrooms, living room and service places to be used for daily works in the symmetric sectors which lie along the 2 long sides of the central room.

In the further phases of the plan, the long central hall has transept at one end forming a 'cross' or the letter T. This type is called as "*Simple Cruciform Building*" and is surrounded with a line of small rooms on each side according to the general characteristics of the plan (fig. 2). In the more developed form of this model, a building with a cruciform-shaped central hall is flanked by one or more smaller cruciform-shaped rooms on either side. This subtype named as "*Tri-Cruciform Building*" and it is used in the large houses in Tell Abada and Kheit Qasim (Kubba 1987: 126; 1998: 65) (fig. 3).

Tripartite plan used in public architecture in addition to domestic architecture during V-IV millennium BC has undergone an evolution by creating subtypes after different applications in terms of the formation of the central hall and the line of rooms and the arrangement thereof surrounding same. Different variations of tripartite plan have been employed during these periods in the public buildings in Eridu, Uruk and Tepe Gawra level XIII. The walls of these buildings were built thicker and niches with certain distances which were used for decorative purposes were added along the external walls. They give the buildings the monumental appearance. There is an altar at one end of the central hall –cella/naos- in these buildings (Kubba 1987: 126; 1998: 65).

The Uruk Period

The evolution of the tripartite plan has also continued during the Uruk Period in IV millennium BC and different sub-types of the plan have been employed in the public structures in E-anna and A-nu precincts in Uruk which is the core center of the period.

However the most significant form of the tripartite plan in the Uruk Period emerges in Uruk colonial settlements, such as Habuba Kabira, Jebel Aruda and Hassek Höyük. In this new sub-plan, the houses comprises two main components; a house in tripartite plan and an inner courtyard with a *reception room*. This new subtype is employed in the large-size elite dwellings and they have

certainly a pre-design. Reception room is a guest room. It is usually the largest roofed room of the house. The household, on the other hand keep living in the dwelling unit with the tripartite plan type. All reception rooms are situated as far as possible from the main house entrance, thus well shielded from privacy and street noise. The Uruk reception room may take three forms; either a simple large room, or bipartite type, or a large room with surrounded rooms on three sides (Forest – Vallet 2008: 41). As a rule, the wall in courtyard side of the reception rooms are always thicker than other walls of the room. Sometimes there are 2 reception rooms in the courtyard. This case may be attributed to the occurrence that these parts possibly functioned as women's quarters (*gynaikon/harem*) and men's quarters (*andron/selam*).

The first application of this new type is sighted in the House 2 in Habuba Kabira. Here, domestic unit in the simple tripartite plan type is located in the east of a large courtyard which has a reception room in northern and southern sides (fig. 4). There are 2 rectangular reception rooms opposite to each other in northern and southern sides of this courtyard. They have three symmetric doors facing one another. The wall in courtyard side of the reception rooms are thicker as a rule (Sürenhagen 1986: 18-19; Vallet 1997: 63; Finet 1975: 159).

Another example of reception room application is observed in the House 40 in Habuba Kabira. Here, the inner courtyard with 2 rectangular reception rooms is located in the middle of two house units (fig. 5). So, two house units belonging to the same house are connected with a courtyard with reception rooms facing one another. One of the house is built in simple tripartite plan and other in simple cru-ciform plan. The walls of the reception rooms in the court direction are thicker again. This house owned by one of the outstanding families of the settlement (Sürenhagen 1986: 22; Vallet 1997: 67; Finet 1975: 160; Schmandt-Besserat 1992: 89-90).

The same plan pattern with small variations has also been applied in large elite residences in the southern part of the public space in Jebel Aruda. In House I, a rectangular reception room with a thicker front wall located at one side of the court which is in the south of the simple tripartite house unit (Driel – Driel 1979: 19) (fig. 6). A suite constructed in *bipartite* plan, comprising small rooms along only one long side of a rectangular main room, lies along across the reception room at the other side of the court. This suite probably is the second reception room of the building and belongs to traditions of women's quarters (*gynaikon/harem*) and men's quarters (*andron/selam*) (Kohlmeyer 1996: 102). Courtyard is inclosed by service'room.

The other complex House 2, constructed adjacent to House I, consists of a simple cruciform type. In the south of the house, there is a inner courtyard. A large reception room with a thicker front wall is situated at southern side of the court and it is surrounded by the rooms on three sides, converting it to a reception suite. Here, there are niches on the short sides of the reception room. Other rooms at the other sides of the courtyard are service areas (fig. 6) (Driel – Driel 1979: 22; Kohlmeyer 1996: 105; Frangipane – Palmieri 1988: 551-552; Driel 2002: 194-195).

Another example of the reception room tradition is seen in the acropolis of Hasek Höyük, which is other Uruk colonial in southeastern Anatolia. Inside the acropolis, the ruler house built in simple tripartite plan type and a reception suite in *bipartite* type has been located in the south of the inner courtyard (fig. 7). Other sides of the courtyard are surrounded by the service's spaces (Forest – Vallet 2008: 42).

The Central Courtyard Plan

As from the third millennium BC, Mesopotamian domestic architecture consists of “central courtyard plan type”. The central courtyard plan based on a courtyard surrounded by rooms frequently on all four sides. This court as being central, unroofed area where much of the daily life the inhabitants is enacted.

Within this period, “*the main room*” (living room/*oikos*) phenomenon has emerged in the Mesopotamian domestic architecture. Main room is the prime living space of the house and it is the largest room of the house. It is situated in one side of the court. Sometimes there is a single small room next to it while sometimes it is surrounded by rooms on three sides to create a *suite*.

In this period, the reception room pattern of Uruk Period has also influenced to “the central courtyard plan type”, but this time, it is different in use than the Uruk period. The reception room of this period is the second large room of the house and located in front of the main room. There is an access to reception room from the courtyard. In all samples, the wall in the courtyard of the reception room is thicker than the others like in the Uruk Period. The entries of the reception room and the main room were situated in different directions due to privacy. As such, it is not possible to enter to the reception room from the main room, and vice versa. In this period, the reception room is used in three different ways; 1). It is located in front of the main room, 2). The reception room and the main room are located in different directions

of the courtyard, 3). It is situated on one side of the outer courtyard in the double courtyard type. In this plan, vestibule, kitchen, bathroom, pantry, the staircase room and service venues used for everyday tasks is located around the courtyard (Forest – Vallet 008: 41).

First application appears in Lagaş (Telloh), Nippur, Esnunna and Ur. In these examples, the reception room with a small ante room is lying in front of the main room. The main room of the house with surrounded rooms on one or two sides is behind the reception room. The walls in the courtyard of the reception rooms are again thicker than the others (Crawford 1974: 245; Gibson 1988: 38; Zettler 1988: 330; Postgate 1990: 345; Delougaz – Hill – Lloyd 1967: 39; Woolley 1974: 220) (figs. 8, 9, 10).

In the second practice, the reception room and the main room are located in different directions of the courtyard. This is used both Neribtum and Nippur. In Neribtum, the reception room and the main room (*oikos*) are situated in different directions of the courtyard. Both the main room and the reception room are encircled by the rooms on two or three sides. Thus both composes *suites*. The wall in the courtyard of the reception room is thicker again (Hill – Jacobsen – Delougaz 1990: 56) (fig. 11). There is a connection between the main room and the reception room. In other practice in Nippur, the reception and the main room are located in different directions of the courtyard. Here, main room is surrounded by the rooms on two sides. The only one entrance to the main room is given from the reception room (Haines – McCown 1960: 78; Postgate 1990: 345; Stone 1987: 67) (fig. 12).

Reception room figure was also used in mansions the Mesopotamian architecture of historical times. The best example of this practice can be seen in the house of Shilwi-Teshub in Nuzi in the Kassit Period. Here, there is a reception room having a thicker wall in the courtyard direction, along the southern side of the inner courtyard. The opening of the two doors of the reception room is quite large. The main room suite (*oikos*) surrounded by a series of rooms on three sides is behind the reception room (fig. 13). To the southwest of the building complex, there is an area, designed in the plan with the central courtyard, where servants had lived (Starr 1938: 127).

The Reception Room in the Double Courtyard

Another practice of the reception room appears in the double courtyard. Here, the house consists of two courtyard, fore (outer) courtyard and inner courtyard. The fore (outer) courtyard is enclosed by numerous small service

rooms built fairly flimsily. To the only one access of the house is given from the outer (fore) courtyard. The inner courtyard is *harem* unite of the house and is surrounded by residential rooms or *harem* suites. The reception room is placed on one side of the outer courtyard and the only access of the inner courtyard is from the reception room.

The first application of the double courtyard plan is performed in the Grosse Wohnhaus in Asur. In this example, the mansion is consists of double courtyard. The outer courtyard is circled by numerous small service rooms placed haphazardly and they built fairly flimsily. The reception room is placed on one side of the outer courtyard. Thus, these two units are connected by the reception room There is only access from the reception room to the inner courtyard. There are two main room suites (*oikos*) in the inner courtyard facing one another. They have clearly better quality workmanship and thicker walls. These suites can be related to the tradition of men's quarters (*selam*) and women's quarters (*harem*) (Preusser 1954: 68) (fig. 14).

The similar planning in the Grosse Wohnhaus is seen in Red House in Assur. Here, the mansion consists of double courtyard. The outer courtyard is enclosed by numerous small service rooms with thinner wall. The reception room is placed on one side of the outer courtyard (Preusser 1954: 80) (fig. 15). There are two main room suites in the inner courtyard, but this time they are placed juxtaposition. They have thicker walls and good quality workmanship. The main room suites are surrounded by bedrooms, magazine and bath rooms. Again, these suites can be attributed to the men's quarters (*harem*) and women's quarters (*selam*). Two units, the outer and inner courtyard, are conjoined by the reception room (Andrae 1938: 128; Preusser 1954: 82).

The Reflections of Reception Room in Other Building Types

The plan of the central courtyard with the reception room lying in front of the main room has also been used in public architecture in this period. The central courtyard and its subtypes is the unique plan employed in both temple and palace buildings in this period. Reception room and main room located one after the other were used in temple and palace architecture as they were used in domestic architecture only with some slight variations.

The first example of this application appears in Naramsin Audience Hall in Esnunna (civil palace) (Frankfort – Lloyd – Jacobsen 1940: 100-115). Here, the throneroom is replaced by the reception room and the Great Hall is replaced by the main room. The walls of both Throneroom and Great Hall in

the courtyard direction are thicker (fig. 16). Building complex proved to be very rich in finds. Among the most important items were some 1500 tablets - largely economic documents and letters - and inscribed seal impressions. Other objects include terracotta figurines and plaques, cylinder and stamp seals, metal objects (tools/weapons) and numerous kinds of artifact (Frankfort – Lloyd – Jacobsen 1940: 235-243).

Double courtyard plan type was also used in the Late Assyrian Period in the large, private palaces in Khorsabad. In all private palaces, the throne-room is placed on one side of the outer courtyard (fig. 17). The throneroom contained the main audience hall of the palace that opened off the forecourt and led through a smaller hall into the inner courtyard. To one end of the throneroom lay a small anteroom giving into a stairwell (Loud 1936: 97; Loud – Altman 1938: 170; Turner 1970: 179). The walls of the throneroom are decorated by red, blue, white and black frescos. In front of this room lie a retiring chamber and a bath (Turner 1970: 181). Around the outer courtyard are uncovered administrative offices, service quarters, storerooms and stables while inner courtyard are surrounded by residential rooms or *harem* suites (Sevin 1991: 84). This plan is employed at all Late Assyrian civil or formal palaces.

Conclusion

As can be seen, reception room application that was commenced to be employed as a sub-type of the tripartite plan firstly in the Uruk colonial settlements has become the most substantial architectural element influencing the Mesopotamian domestic and public architecture during all the historical times.

Yrd. Doç. Dr. Alev Erarslan

İstanbul Aydın University

Faculty of Engineering and Architecture

İnönü Cad. No: 38, Küçükçekmece

İstanbul / Turkey

aleverarslan@yahoo.co.uk

Üç Bölümlü Plan Tipi'nde 'Resepsiyon Odası' Kullanımı ve Tarih Devirler Mezopotamya Konut Mimarlığına Etkileri

Türkçeye “Üç Bölümlü Plan” olarak çevrilen tripartite plan Mezopotamya mimarlığının en sevilen plan tipi olup Mezopotamya mimarisinde MÖ V. bin yıldan itibaren genel kuruluş ilkeleri aynı kalmakla birlikte mekansal evrim geçirerek evsel ve kamusal mimarlıkta yaygın olarak kullanılmıştır.

Kesinlikle ön-tasarımlı mekan kurgusuna sahip olan ve mimaride standartlaşmaya işaret eden plan en basit şekliyle, uzun bir ana odanın (avlu) 2 uzun kanadı boyunca yerleştirilmiş odalardan oluşur. İlk kez Ubaid Dönemi'nde ortaya çıkan planın asıl belirleyici ögesi ve şekillendiricisi olan ana oda (avlu), sıcak iklimden dolayı uzun süreler kullanıldığı için üzeri açık karakterdedir. Bu mekana genelde sokak kapısından direk ulaşılmaz. Yapının ana yaşama mekanı olan ana oda (avlu) bir çok yönden öne çıkarılmıştır. Yapının en büyük odası olan bu mekan aynı zamanda ana bağlantı alanıdır. Büyük ve tek parçalı olan ana odanın değişmez bir özelliği de evin ocağının burada oluşudur. Bu, odanın merkezsel niteliğinin sadece geometrik değil anlamsal olarak da vurgulandığını gösterir. Konut olarak kullanıldığında sosyal yapı olarak kalabalık geniş ailelere ait olan bu evlerde ana odanın 2 uzun kenarında bulunan simetrik sektörlerde ise evin yatma ve oturma birimleri bulunur.

Tripartite planın en önemli gelişimi ise Geç Uruk Dönemi koloni yerleşmeleri olan Habuba Kabira, Jebel Aruda ve Hassek Höyük'te ortaya çıkar. Bu yerleşmelerdeki büyük boyutlu seçkin konutlarında kullanılan alt tipte evler, tripartite planda inşa edilmiş konut bölümü ve resepsiyon (kabul/misafir odası) odalı iç avlulu ünite olmak üzere 2 bölümden oluşur. Evin en büyük odası olan bu oda mahremiyet ve gürültüden dolayı evin ana girişinden uzakta konumlandırılmış olup bu odanın avlu yönündeki duvarı tüm örneklerde daha kalın tutulmuştur. Reseption odalarının çift olması durumunda ise bu bölümlerin harem (gynaikon) ve selam (andron) odası geleneğine referans vermiş olabilecekleri düşünülür.

Resepsiyon odası geleneği dört yönden oda dizisiyle çevrili “merkezi avlu plan şeması”ndan oluşan MÖ 3. bin yıl Mezopotamya mimarlığını da etkilemiştir. Bu dönemde resepsiyon odası ev ölçeğindeki en büyük ikinci oda olup yine tüm örneklerde Uruk Dönemi'nde olduğu gibi avlu yönündeki duvarı

daha kalındır. Asla avludan direk giriş verilmeyen resepsiyon odası 3 farklı şekilde yerleştirilmiştir. Bunlardan ilkinde ana odanın önünde bu odaya paralel şekilde uzanırken, bir diğer kullanımda ana odadan bağımsız olarak avlunun farklı bir kanadında konumlandırılmış, bir diğerinde ise çift avlulu kurgulanmış bir yapının dış avlu bölümünde bulunmaktadır. Bazen etrafı iki veya üç yönden çevrilerek bir resepsiyon suiti oluşturur.

Resepsiyon odası motifi bu dönemler Mezopotamya mimarlığında evsel kullanımın yanısıra kamusal mimarlığı da etkilemiştir. Bu dönemin çift avlulu saray yapılarında resepsiyon odası yerini taht salonuna bırakmıştır. Görüldüğü gibi ilkin Geç Uruk Dönemi'nde Uruk koloni yerleşmelerinde tripartite planın bir alt-tipi olarak kullanılan elit konutlarında ortaya çıkan resepsiyon odası geleneği tüm tarihi devirler Mezopotamya evsel ve kamusal mimarlığını etkilemiştir.

Bibliography

- Andrae, W.
1938 *Das Wiedererstandane*, Leipzig.
- Bongenaar, A.C.V.M.
2001 “Houses as institutional property of the Neo-Babylonian temples,” W.H. van Soldt (ed.), *Veenhof Anniversary Volume. Studies Presented to Klaas R. Veenhof on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday*, Istanbul: 9-12.
- Brusasco, P.
1999-2000 “Family archives and the social use of space in Old Babylonian houses at Ur,” *Mesopotamia* 34-35: 3-173.
2004 “Theory and practice in the study of Mesopotamian domestic space,” *Antiquity* 78/299: 142-57.
- Castel, C.
1992 *Habitat urbain Néo-Assyrien et Néo-Babylonien. De l'espace bâti a l'espace vécu*. 2 vols. Bibliotheque Archéologique et Historique 143, Paris.
- Crawford, H. E. W.
1974 “Lagash”, *Iraq* 36: 234-256.
1977 *The Architecture of Iraq in the Third Millennium BC*, Copenhagen.
- Delougaz, P. – H. Hill. – S. Lloyd
1967 *Private Houses and Graves in the Diyala Region*, Oriental Institute Publications, No: 88, Chicago.
- Driel, G.V.
2002 “Jebel Aruda: Variations on a Late Uruk Domestic Theme”, J. N. Postgate (ed.), *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*, Archaeological Reports vol. 5. Warminster: 191-209.
- Driel, G.V. – D. C. V. Murray
1979 “Jebel Aruda 1977-78”, *Akkadica* 12: 2-29.
1983 “Jebel Aruda, The 1982 Seasons of Excavations Interim Report”, *Akkadica* 33: 1-27.
- Erarslan, A.
1996 *Mezopotamya Bölgesi'nde Tarihi Çağlarda Görülen Konut Mimarisi Tipolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
2010 “Tripartite Plan. Eysel ve Kamusal Mimaride Kullanımı (MÖ 5800-3800)”, *Arkeoloji ve Sanat* 135: 11-22.
- Finet, A.
1975 “Les Temples Sumeriens du Tell Kannas”, *Syria LII*: 157-174.

- Frangipane, M.
2002 "Non-Uruk Development and Uruk-Linked Features on the Northern Borders of Greater Mesopotamia", J. N. Postgate (ed.), *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*, Archaeological Reports vol. 5. Warminster: 123-148.
- 2003 "Developments in Fourth Millennium Public Architecture in the Malatya Plain: From Simple Tripartite to Complex and Bipartite Pattern", M. Özdoğan – H. Hauptmann (eds.). *From Village to Cities. Early Villages in the Near East*, Istanbul, 147-170.
- Frangipane, M. – A. Palmieri
1988 "Aspects of Centralization in the Late Uruk Period in Mesopotamian Periphery", *Origini* 14/2: 539-600.
- Frankfort, H.
1933 *Tell Asmar, Khafaje and Khorsabad*, Oriental Institute Communications, No: 16, Chicago
- Frankfort, H. – S. Lloyd – T. Jacobsen
1940 *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar*, Oriental Institute Publication 43, Chicago.
- Forest, J. D.
1987 "La Grande Architecture Odeidienne: Sa Forme et sa Fonction", J. L. Huot (ed.), *Prehistoire de la Mésopotamie*, CNRS Publications, 385-425, Paris.
- 1997 "L'habitat urukien du Djebel Aruda, approche fonctionnelle et arriere-plans symboliques", C. Castel M. al Maqdissi – F. Villeneuve (eds.), *Les Maisons dans la Syrie Antique de IIIe Millenaire auxdebut de l'Islam, Actes du Colloque International*, Damas, 27-30 Juin 1992. IFAPO-Beyrouth: 217- 233.
- Forest, J. D. – R. Vallet
2008 "Uruk Architecture from Abroad: Some Thoughts about Hassek Höyük", J. M. Cordoba – M. Molist – M. C. Perez – I. Rubio - S. Martinez (eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Arhaeology of the Ancient Near East (3-8 April 2006), Vol. II*, Madrid: 39-54.
- Fuensanta, J. G.
1995 "Some Architectural Relations between Eastern Antolia, Syria, Mesopotamia and Iran during the End of Fourth Millennium BC", A. Erkanal – H. Erkanal – H. Hürüymaz – A. T. Ökse (eds.), *Memoriam İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam*, 127-134.
- Gibson, M.
1988 *Patterns of Occupations at Nippur*, Papers read at the 35e Rencontre Assyriologique Internationale, Philadelphia.
- Haines, R. C. – D. E. McCown
1960 *Nippur I*, Chicago.

- Helwing, B.
2002 *Hasek Höyük II. Die Spätchalkolitische Keramik*, Istanbuler Forschungen, Band 45, Tübingen.
- Heinrich, E.
1982 *Die Tempel und Heiligtümer im Alten Mesopotamien. Typologie, Morphologic und Geschichte*, Benkmaler Antiker, Architektur 14, Berlin.
1984 *Die Palaste im alten Mesopotamien*, De Gruyter. Denkmäler Antiker Architektur 15, Berlin.
- Hill, H. – T. Jacobsen – P. Delougaz
1990 *Old Babylonian Buildings in the Diyala Region*, Oriental Institute. Oriental Institute Publication 98, Chicago.
- Jahn, B.
2005 *Altbabylonischer Wohnhäuser*. Orient-Archäologie 16, Rahden/Westf.
- Jasim, S. A.
1985 *The Ubaid Period in Iraq*, BAR International Series 267(i) Oxford.
1989 “Structure and Function in an Ubaid Village”, E. F. Henrickson – I. Thuesen (eds.), *Upon this Foundation. The Ubaid Reconsidered*, Copenhagen: 79-91.
- Koldewey, R.
1913 *Das Wieder Erstehende Babylon*, Leipzig.
1996 “Houses in Habuba Kabira South. Spatial Organisation and Planning of Late Uruk Residential Architecture”, K.R.Veenhof (ed.), *Houses and Household in Ancient Mesopotamia, Papers Read at the 40th Rencontre Assyriologique Internationale*, Berlin: 89-103.
1996a „Späturukzeitliche Wohn und Verwaltungsbauten: Ein Vergleich zwischen Habuba-Süd und Anatolien“, Y. Sey (ed.), *Çağlar Boyunca Anadolu’da Konut ve Yerleşme. Bildiriler*, İstanbul: 267-279.
- Krafeld-Daugherty, M.
1994 *Wohnen im alten Orient: eine Untersuchung zur Verwendung von Räumen in Altorientalischen Wohnhäusern*, Altertumskunde des vorderen Orients 3, Münster.
- Kubba, S. A. A.
1987 *Mesopotamian Architecture and Town Planning*, BAR International Series.
1998 *Architecture and Linear Measurement During the Ubaid Period in Mesopotamia*, BAR International Series 707, Oxford.
- Lamberg-Karlovsky, C.C.
1999 “Household, Land Tenure and Communication Systems in the 6th-4th Millennia of Greater Mesopotamia”, B. Hudson – A. Levine (ed.), *Urbanization and Land Ownership in the Ancient Near East*, Cambridge: 167-197.

- Loud, G.
1936 *Khorsabad I: Excavations in the Palace and at a City Gate, OIP XXXVIII*, Chicago.
- Loud, G. – B. Altman
1938 *Khorsabad II: The Citadel and the Town, OIP XL*, Chicago.
- Margueron, J. C.
1989 "Architecture et Societe a l'epoque d'Obeid", E. F. Henrickson – I. Thuesen (eds.), *Upon this Foundation. The Ubaid Reconsidered*, 43-77, Copenhagen.
- Matthiae, P.
1990 "The Reception Suites of the Old Syrian Palaces", Ö. Tunca (ed.), *De la Babylonie à la Syrie, en passant par Mari, Mélanges offerts à monsieur J.-R. Kupper à l'occasion de son 70e anniversaire*, Liège: 209-228.
- Matthews, R. J. – J. N. Postgate
1986 "Excavations at Abu Salabikh, 1985-86", *Iraq* 49: 91-121.
- McClellan, T.L.
1997 "Houses and households in North Syria during the Late Bronze Age", C. Castel – M. al-Maqdissi – F. Villeneuve (eds.), *Les maisons dans la Syrie antique du IIIe millénaire aux débuts de l'Islam. Pratiques et représentation de l'espace domestique*. Actes du Colloque International, Damas 27-30 Juin 1992. Beirut: 29-59.
- Miglus, P. A.
1996 „Die raumliche Organisation des altbabylonischen Hofhauses“, K. Veenhof (ed.), *Houses and Households, (40e RAI, Leiden 1993), PIHANS 78*, Leiden: 211-220.
- 1994 „Das neuassyrische und das neubabylonische Wohnhaus. Die Frage nach dem Hof“, *Zeitschrift für Assyriologie* 84: 262-81.
- 1999 *Städtische Wohnarchitektur in Babylonien und Assyrien*, Baghdader Forschungen 22, Berlin.
- Postgate, J. N.
1990 *Nippur Neighborhoods*, *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie*, 80.
- Preusser, C.
1954 *Die Wohnhäuser in Assur*, WVDOG 64, Berlin.
- Roaf, M.
1984 "Ubaid Houses and Temples", *Sumer* XLIII: 80-90.
- Schmandt-Besserat, D.
1992 *Before Writing. From Counting to Cuniform*, Austin.
- Sevin, V.
1991 *Yeni Assur Sanatı I Mimarlık*, Ankara.

- Sieversten, U.
1998 *Untersuchungen zur Pfeiler Nischen-Architektur in Mesopotamien und Syrien von ihren Anfängen in 6. Jahrtausend bis zum Ende der Frühdynastischen Zeit*, BAR Series 743, Oxford.
- Sürenhagen, D.
1986 "The Dry-Farming Belt. The Uruk Period and Subsequent Developments", H. Weiss (ed.), *The Origins of Cities in Dry-Farming Syria and Mesopotamia in the Third Millennium*, 7-45, Guilford.
- Starr, R. F. S.
1938 *Nuzi*, vol. 2, London.
- Stone, E. C.
1981 "Texts, Architecture and Ethnographic Analogy: Patterns of Residence in Old Babylonian Nippur", *Iraq* 43: 19-33.
1987 *Nippur Neighnorhoods*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization, No: 44, Chicago
1991 "The spacial organisation of Mesopotamian cities," *Aula Orientalis* 9: 235-42.
- Stone, E. C. – B. Stony.
1999 "Houses, Households and Neighborhoods in the Old Babylonian Period: The Role of Extended Families", A. Levine (ed.), *Urbanization and Land Ownership in the Ancient Near East*, B. Hudson, Cambridge: 229-235.
- Strommenger, E.
1968 *Private Houses and Graves in the Diyala Region*, Archiv für Orientforschung, 22.
1980 *Habuba Kabira: Eine Stadt vor 5000 Jahren: Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft am Euphrat in Habuba Kabira, Syrien*, Mainz.
- Turner, G.
1970 "The State Apartments of Late Assyrian Palaces", *Iraq* 32/2: 177-213.
- Vallet, R.
1996 "Habuba Kebira (Syrie) ou la Naissance de l'Urbanisme", *Paleorient* 22: 45-76.
- Woolley, L.
1974 *The Buildings of the Third Dynasty*, The Trustees of the British Museum and the University Museum, Ur Excavations VI, London and Philadelphia.
- Zettler, R. L.
1988 *Excavations at Nippur, the University of Pennsylvania*, Papers read at the 35e Rencontre Assyriologique Internationale, Philadelphia.

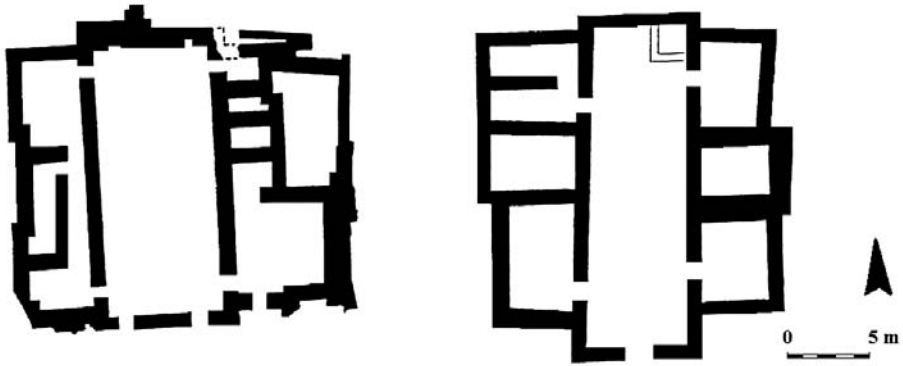

Fig. 1 Simple Tripartite Plan (Kubba, 1998)

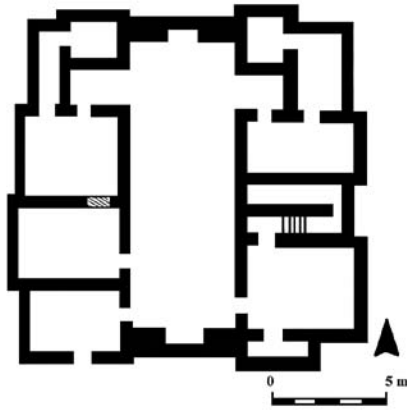

Fig. 2 Tell Madhur. Simple Cruciform Building (Kubba, 1998)

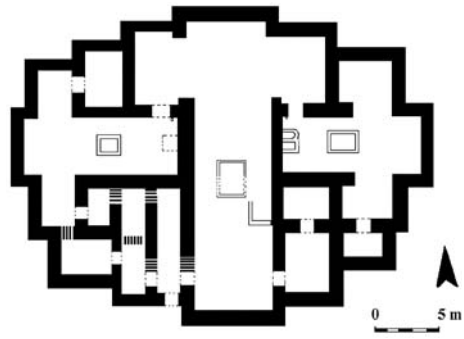

Fig. 3 Kheit Qasim. "Tri-cruciform Building" (Kubba, 1998)

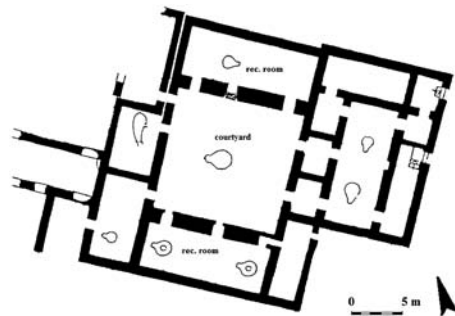

Fig. 4 Habuba Kabira. House 2 (Sürenhagen, 1986)

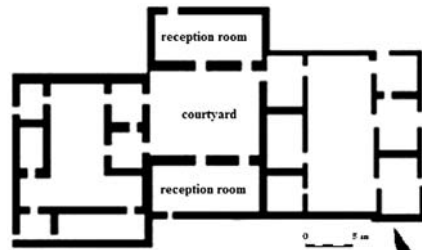

Fig. 5 Habuba Kabira. House 40 (Sürenhagen, 1986)

Fig. 6 *Jebel Aruda (Driel, 2002)*

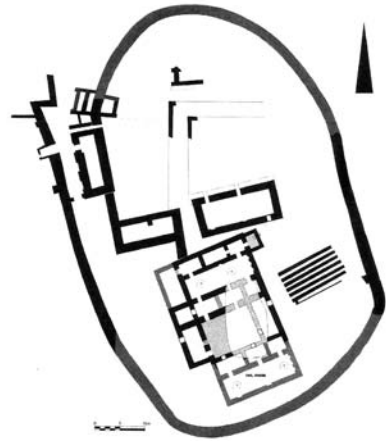

Fig. 7 *Hasek Höyük (Forest, Vallet 2008)*

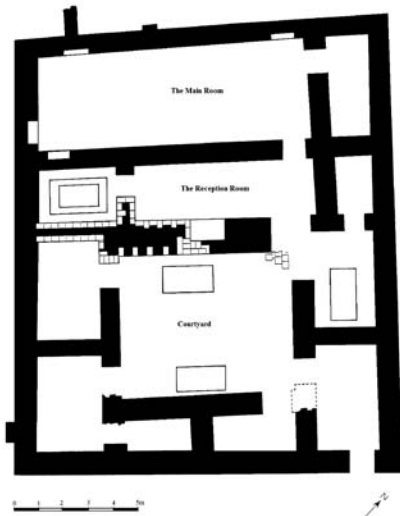

Fig. 8 *Tello (Parrot 1948)*

Fig. 9 *Ur (Miglus 1996)*

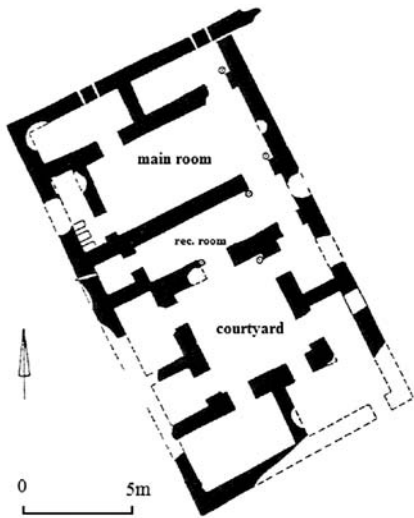

Fig. 10 Nippur (Miglus 1996)

Fig. 11 Neribtum (Miglus 1996)

Fig. 12 Nippur (Miglus 1996)

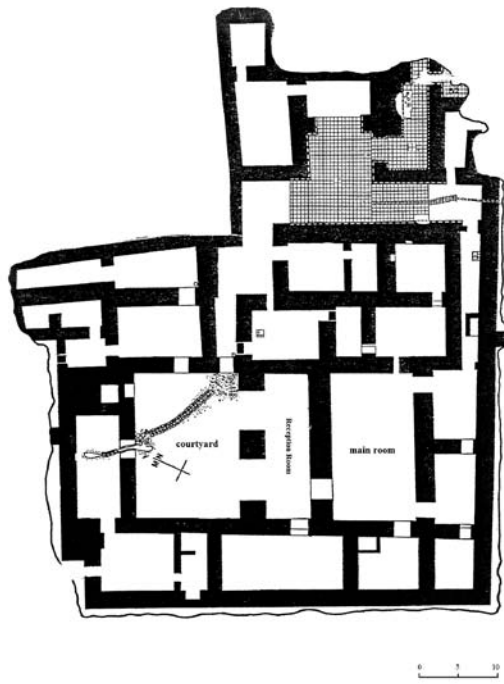

Fig. 13 Nuzi. The Mansion of Shilwi-Teshub (Haines, McCown 1960)

Fig. 14 Asur. Grosse Wohnhaus (Preusser 1954)

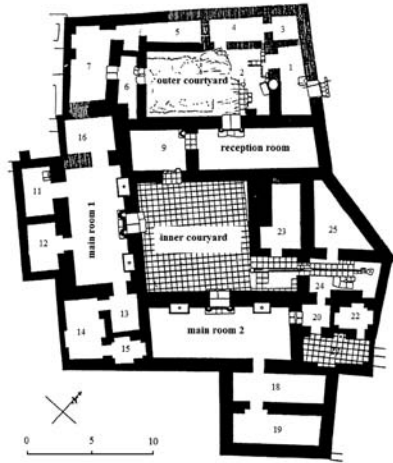

Fig. 15 Assur. Red House (Preusser 1954)

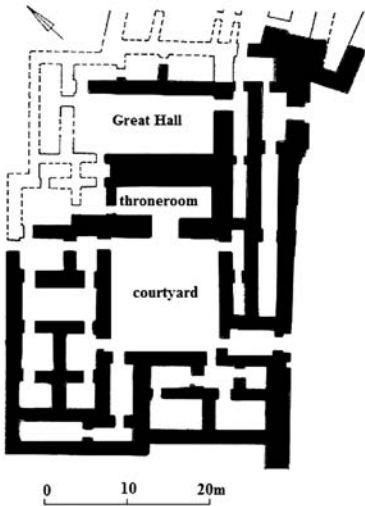

Fig. 16 Ruler Palast in Esnunna (Miglus 1996) Ur III

Fig. 17 Residence K at Khorsabad (Sevin 1991)

Excavations at the Mound of Van Fortress / Tuspa*

Erkan Konyar

Keywords: The Mound of Van Fortress, Iron Age, Urartu, lower settlement, stratigraphy

Anahtar Kelimeler: Van Kalesi Höyüğü, Demir Çağı, Urartu, aşağı yerleşme, stratigrafi

The Van Fortress/Tuspa, the capital city of the Urartians, rises on a 100 meter high conglomerate rocky outcrop on the eastern shore of the Van Lake, measuring 1400 m in length and a varying width of 230-60 m in north-south axis (Fig. 1). Every corner of the outcrop, which is alone a monument itself, was utilized by the Urartian architects. Royal rock tombs, monumental open air sanctuaries and palaces are the most prominent architectural features of the capital. Many cuneiform inscriptions either on the rock surfaces or on the stelae, further cement its position as a capital. It is possible to trace the cultural remains and chronology of the 200 years of Urartian rule in the levels at the lower settlement.

The 750 m-long mound of Van fortress is located just north of the citadel and lies in an east-west direction parallel to the citadel itself. The area forms the northern section of the lower settlement, while the southern section is named as the Old City of Van. Both of them constituted the lower settlement of Tuspa.

Our prime concern was the extent of the lower settlement, i.e. the mound, since all the previous excavators have suggested the presence of earlier levels beneath the Old City of Van. The 1990 campaign in particular revealed earlier Urartian levels in the Upper Citadel trenches which provided important data on the matter. In this context, it was a must to consider the capital as a whole in order to fully understand the citadel and lower settlement levels, and devise an excavation program accordingly.

* The work at the Mound of Van Fortress is supported by the Scientific Research Projects Unit of Istanbul University (Project nos. 14225 and 13003), Ministry of Culture General Directorate of Cultural Assets and Museums – DÖSİMM and Aygaz. We would like to thank all the organizations, which contributed to the excavation.

The area, where the Van Fortress and the Lower City were founded, is the most fertile territory in the region, which was the primary reason for its occupation in the Chalcolithic, Early Bronze Age, Early, Middle and Late Iron (Urartian, Median and Persian periods) and Middle Ages. As is well known, mound-type settlements in Van basin are few and far between. Excavated centers include Tilkitepe, Dilkaya, Karagündüz and the mound of Van fortress. Except the latter, all these are rural settlements located far from the royal Urartian centers. The earliest site, Tilkitepe, has a thick Halaf level. Excavations at Dilkaya on the Van Lake and Karagündüz on the Erçek Lake revealed layers reflecting Early Bronze and Iron age cultures. There are only a few settlements that can offer a complete picture of the cultural history of the region and the mound of Van Fortress is one of them. Another important feature of the mound is its location near a royal Urartian settlement.

The second millennium BC culture, Iron Age chronology and the decline of Urartu have not been fully investigated in the Van Basin especially for the mound-type settlements. Excavations at the fortresses and their cemeteries do not help on the matter. The lack of stratigraphical data does not allow us to evaluate the architectural features and small finds from these fortresses. In this respect, one of the main aims of the renewed work at the Van Fortress is to redefine the second millennium culture and the transition to Iron Ages in the region.

Just as it was a witness to the foundation of the Urartian Kingdom, the Lower City of Tuspa inevitably contains important archaeological information for the decline and the new comers arrived in the aftermath. New excavations will allow a chronological reevaluation of settlement character, stratigraphy of and finds from the capital and its surroundings.

Tuspa - Van Lower Settlement

In Urartian archeology, what we know about the “lower settlements” is rather limited. Our information comes from the excavations at Karmir-Blur in Armenia (Martirosjan 1964), at Bastam in northwestern Iran (Kleiss 1979) and at Ayanis in Van Lake basin (Çilingiroğlu - Salvini 2001). In these centers, some buildings with mud brick walls rising on two or three courses of foundation stones have rooms opening to a courtyard. In Bastam and Karmir Blur in particular, it is possible to observe a relatively more developed and extended architecture. Here multi-roomed and independent buildings comprise of stone paved rooms, probably stables, and halls/rooms presumably designed as workshops

as well as living spaces. In the area surrounding the citadel are humbler houses laid according to a pre-conceived plan and independent building groups with larger, more elaborate multi-roomed houses for the elites or merchants.

According to Prof. W. Kleiss the lower city of Bastam was founded for the workers and soldiers working there (Kleiss 1980) and after the completion of the fortress it was transformed into a service area, where about 800 people lived. Altan Çilingiroğlu, the excavator of Ayanis, an important royal city founded by Rusa II on the eastern shore of the Van Lake, where the excavations revealed a lower city, claims that in founding cities Urartians conceived the citadel, the lower city and the infrastructures as a whole (Çilingiroğlu 2004). In some cases, Urartian rulers planned lower cities in order to accommodate the captive peoples, the same approach applied in the lower city of Karmir-Blur. The pre-planned houses forms complex multi-roomed building groups appear sometimes in these settlements or in separate places. (Martirosjan 1964: 264 ff.).

The royal building projects of the Urartians were certainly realized with great manpower after years of work. In this respect, craftsmen, workers and perhaps their families, the bureaucrats in charge, and soldiers would have needed housing, workshops or offices during the construction work. It was claimed that this type of settlement had been built before the actual project began as a part of the Urartian settling policy, which necessarily bore a notion of lower settlement. Thus, the earliest settlements at the fortresses/cities emerged around the citadels. The surroundings of Van Fortress and Tuspa hosted the first settlers of the royal period.

What is called the Old City of Van stretches to areas to the south of the rock of Van. As mentioned above, the scholars worked in the region pointed out the presence of Urartian and much earlier levels in the area. The American team did reach the Urartian levels at a spot now unknown (Lake 1940; Korfmann 1977: 256). Thus it was understood that the Old City of Van, which was occupied until the last century, has a stratigraphy going back to the Urartian period, and that at the mound of Van fortress i.e. the lower city of Van extending due north, existed Urartian layers and settlement.

The first excavations here were initiated by a team led by I. A. Orbelli in 1916, which was followed by the works of Kirsopp and Silva Lake in 1939 (Lake 1940; Korfmann 1977: 256). Excavations of the latter reached the Urartian levels at Tebriz Kapı, but they unexpectedly came to a halt due to the contemporary political problems in the region.

The second term work was undertaken by Prof. Afif Erzen of the Istanbul University in the north of the fortress (Erzen et al. 1963). It was reported that the soundings conducted in a narrow area yielded Early Bronze and Urartian layers.

Prof. M. Taner Tarhan, who led an extensive work at the mound of Van fortress (Tarhan 1984; Tarhan 1985; Tarhan 1994), thinks that the lower city was first founded in the south of the citadel. The 100 meter-high Van Rock was protecting this area against the harsh winter winds. After the 9th century BC, when population rose, the settlement area spread out of the walls, forming new districts around the citadel. According to Tarhan the houses there belonged to the elites close to the royal courtiers.

The excavations conducted in an area of 400 m² at the westernmost tip of the mound between 1989 and 1991 revealed a building with 15 rooms. This complex, with stone foundations and mudbrick walls, was termed as the “Early Architectural Phase”, which was above a conflagration layer and belonged to the 8th century BC. “The Late Architectural Phase” (second phase), much destroyed by the later burials, is dated to the 7th century BC.

The Late Iron Age culture in the mound is represented by a specific kind of pottery named as Festoon or Triangle wares. Architectural features and in situ finds related to this period, on the other hand, have not been identified. This complex was cleaned and taken under preservation in 2010.

Medieval cemetery

It appeared that the excavated areas in 2010 campaign were parts of a cemetery which remained in use up to the 20th century. There are numerous examples of burials that disturb others in the trenches at Section A (M26, M27, M28, N27; Fig. 2).

The 143 bodies found here demonstrate burial practices of different beliefs, the position of the bodies being one of the criteria (Fig. 3). The Christians were placed in the east-west oriented graves as lying on their back with their heads looking west, while the Muslims lay on their right with their heads looking south.

They were buried in rectangular simple pit graves with a depth of 0.50-1.30 m, whose length vary according to the dimensions of the deceased. The 2010 campaign did not reveal chamber tombs or cist graves. Child graves are generally close to the surface.

The covers of the graves and other structural features follow different practices, but they do not offer any insight to the chronology and burial practices. In the graves with capstones, the top of the grave was covered with flat stones lined side by side and then with earth. In case of wide graves, the stones were placed deep in the ground, just above the deceased, which reflects the Islamic *şakk* tradition. Another group of graves does not have capstones, but were covered with sloped flat stones, which prevented the slightly southerly leaned body from sliding. This type of cover stone reflects the Islamic *şami* burial practice.

Graves with wooden covers were also encountered. On two graves from N27 trench and one from N28 were covered with poplar branches. That they are not wholly decayed might indicate their later date.

Some graves have covers formed with half-worked small stones. Their sides were marked with bigger stones. In many cases, beneath these heap of stones, in the grave pit, are flagstones placed just above the body. There are also graves lined with mudbrick and again covered with corbelling of mudbrick blocks.

Only few of the graves included *in situ* small finds as gifts. A child burial from trench N27 carries a bracelet made of 41 blue beads on his right wrist and some others yielded rings and glass bracelets. A child from the M28 grave has *is situ* anklets on both legs.

The grave layers and the filling earth from the burial pits yielded pottery and finds belonging to previously defined layers (Fig. 4). Typical examples include: Karaz pottery of the Early Bronze Age (Fig. 11), Urartian red slip and grooved wares, a small number of painted pottery from the Late Bronze Age and medieval glazed pottery decorated with sgraffito technique.

The two separate burial practices continued throughout the medieval and Ottoman periods, judging from the finds of glazed and decorated Byzantine pottery, Byzantine coins, Seljukid light-colored pottery with stamping and Late Ottoman pipe pieces.

An 11th century coin (Constantine X, December 25th 1059-May 21th 1067) from burial pits in this area contribute to the stratigraphy of the medieval layers. Islamic pottery of the 12-13th century with stamping decoration has also been found.

Urartian Levels

Below the medieval strata lay the Late Iron Age and Urartian layers much disturbed by the burial pits. The former is mostly represented by the pottery, and although largely destroyed by the burial pits, one can observe mudbrick

walls with stone foundations showing same characteristics with the previously excavated Urartian architecture. Pottery, seals, bullae and bronze decorative pins belong to these layers.

Among the pottery from the cemetery the red slipped wares that are known as “Toprakkale Ware”, “Palace Ware” or “Binaili Ware” is dominant (Kroll 1970; 1972; 1976; 1979; 1988), but they all come from the burial contexts. It is widely accepted that this type of pottery appeared with the emergence of the Urartian Kingdom and was used by the Urartian rulers and elites. The fact that it is widely encountered, albeit without any actual architectural context, gives us an idea of the residents in the area.

Most of the red slipped ware from the mound is plates and bowls. Apart from the globular bowls with direct rims, deep bowls with everted rims and carination are also common (Fig. 10). Flat shapes of the same type also exist. Deep bowls with thickened out rims constitute another common group. Generally they have ring bases, though flat types also make an appearance. On some examples there are stampings and marks especially in the base area applied while the paste was still wet. A unique Urartian chalice has the stamping decoration underneath the base.

A bulla found during the 2010 campaign gives important information about the nature of the settlement in this area (Fig. 7). As is well known, finds of clay tablets and bullae are very rare in Urartu. The reconstruction of the cuneiform inscription can be made with the help of the texts from Karmir Blur and Bastam (Salvini 1979: 127). It belongs to an office named Lu. A-sul-li. In the light of other examples, Salvini suggests that the upper line should be read as Sar<duri=i> Sardu<ri>hi>ni=i>, the abbreviated form of the owner. This type of abbreviations are known from Bastam and Ayaniş. LU.A-sul-li is apparently an office name, though its nature is yet unknown. Persons with this title appear frequently on the seals and bullae from the sites of Rusa II (685-645 BC), namely Karmir-Blur, Bastam and Ayaniş.

An alabaster stamp seal from a burial fill found in 2010 represents a common example in Urartu (Fig. 6). On the stamp area a long-horned and hooved mythological mixed creature with forked tongue. Similar depictions are observed on the stamp and cylinder seals found in the centers of the Rusa II’s reign.

As can be deduced from the finds, Lower City of Van contains the buildings that were used by the elites and merchants of Tuspa. We may also expect that the houses of the servants to the royal family and courtiers, workshops and barns were also occupied the area.

Work on the Previously Excavated Urartian Levels

In the 2010 campaign, the three trenches opened at the western tip of the Mound of Van between 1989-1991 were cleaned (Fig. 8). Here Tarhan had excavated the foundations of a fifteen-roomed Urartian building in 1.60 m deep. To preserve the remains, the walls had been covered with straw-included mud and flagstones. Despite these measures, after 20 years the plan is now unrecognizable. The 1989-1991 campaign had also revealed two graves (nos. 214 and 215) to the west of these walls in the B11 section, which had been dated to the Late Iron Age due to their position partly disturbing the wall foundations (Tarhan – Sevin 1993: 410). In the 2010 campaign, we found another *hocker* burial at the north corner of the same wall, again disturbing a part of it and another one immediately to the south without any actual context.

Near the *hocker* burial a broken fibula was found (Fig. 9). In the Urartian landscape this type of fibulae are common in the 7th century (Muscarella 1965; Köroğlu - Konyar 2008). The burial at the corner (a pithos?) offers richer finds that include crescent-shaped earrings of bronze and silver, bronze rings and agate, cornelian and glass beads (Fig. 9). Chronologically, they share the same characteristics with the finds from the other 7th century Urartian centers. In stratigraphically speaking, especially the pithos(?) burial disturbed the “Early Urartian Level” in some places and it is apparently related to the “Late Urartian Level”, which itself gives an impression of a kitchen or workshop.

During the integration of old trenches to the new trench system, the alleys removed between the K10 and L10 trenches, during which the floor related to the wall no. 149 was also unearthed at the foundation level. We have found two hearths 40 cm in diameter and 20 cm in depth, *in situ* grinding stones and pottery suggesting at least two building levels.

The 2010 campaign obtained supporting evidence for the two-phase construction process of the Urartian buildings, a fact that had been revealed in the 1989-1991 campaign (Fig. 5). Despite the existence of earlier Urartian architecture with stone foundations in the lower level, the following level represents a simpler architectural style. Further research and extensive excavations are needed to gain more information on the matter.

Tuspa – Van Fortress in the richest center in terms of stelae and building inscriptions. Some of them have been preserved *in situ* until modern times and most of them were used as spolia. The churches in the Old City of Van have also been destroyed by the illegal digs. Today, one may observe holes measuring 3.5 m in diameter and 3.5 m in depth. In 2010 we were

informed about an inscription in a treasure hunter pit reaching the foundations of Surp Pogos Church (Fig. 12). It is dated to the reign of Sarduri II (756-730 BC) and mentions the king's campaigns. It was probably brought from the Analı Kız sanctuary and is now preserved in the Van Museum.

Yrd. Doç. Dr. Erkan Konyar
İstanbul University
Faculty of Letters
Department of Ancient History
Beyazıt
İstanbul / Turkey
ekonyar@gmail.com

Van-Tuşpa Aşağı Yerleşmesi / Van Kalesi Höyüğü Kazıları

Van Gölü'nün doğu kıyısında uzanan ovanın ortasında “Van Kayalığı” yükselir. Burası MÖ 9. – 7. yy'lar arasında Doğu Anadolu'da merkezi bir krallık kurmuş olan Urartu'ların krali kentidir. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1400 m uzunluğunda, kuzey-güney ekseninde ise 230 m ile 60 m arasında değişen genişliğe sahip bu konglomera kayalık, krallığın yıkılışına kadar kullanılmıştır. Urartulu mimarların “tabii topoğrafya”yı değiştirme, ana kayaya şekil vermekteki başarılarını, mimarideki ustalıklarını başkent Tuşpa'nın bütün alanlarında izlemek mümkündür. Ana kayayı işleyerek oluşturulan yataklarda yükselen duvarlarla meydana getirilen teraslarda kademeler halinde yükselen görkemli binaları, topografyayı değiştirmek ve olanaklarından yararlanma noktasındaki başarının en iyi göstergesidir. Sarp kayalıklar, Urartulu mimarların becerisiyle üzerinde çok katlı binaların yükseldiği düzlük alanlara dönüştürülmüştür. Urartu karakterini yansıtan en bildik anıtlar Van Kalesi'nde yer alır: Krali Mezar Yapıları, Açık Hava Kutsal Alanı, Saraylar, Tapınaklar, Kaya Nişleri yanında ana kayaya işlenmiş çivi yazılı metinler, yapı kitabeleri de Urartu'nun en zengin çivi yazılı arşivini oturur.

Başkent Tuşpa'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar 20. yüzyılın başlarına kadar iner. Rus bilim adamı I.A Orbelli 1916'da, Amerika Birleşik Devletleri'nden Kirsopp ve Silva Lake ise 1938-1939 yılları arasında kalenin değişik noktalarında kazılar yaparlar. Van Kalesi Höyüğü'ndeki çalışmalarında Urartu ve İlk Tunç Çağı çanak çömleklerini rapor ederler. Kalenin güneyinde Eski Van Şehri'nde yaptıkları çalışmalar ise, raporlarında oldukça az bilgi vermelerine karşın bizim için oldukça önemlidir. Kazıcılara göre Eski Van Şehri'nin kültürel dolgusu oldukça kalındır, yaklaşık 5 m derinlikte toprak yapısı değişmeye başlar ve bu dolguda Urartu çanak çömleği bulunur.

Kalede 1960'lı yıllardan itibaren İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. Afif Erzen başkanlığında kazı ve araştırmalar başlar. 1983 yılından itibaren ise Prof. Dr. M. Taner Tarhan tarafından kapsamlı çalışmalar yürütülür. Prof. Tarhan, kazı çalışmalarını yanında koruma projelerini de hayata geçirir ve bu çerçevede Van Kalesi Eski Van Şehri Tarihi Milli Park Projesi 1983-1987 yılları arasında hazırlanır. Yine aynı amaçla 1987-1991 yılları arasında Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazılarını yürütür. Bu kapsamda 1983-1991 yılları arasında gerek sitadel alanında gerekse

Eski Van Şehri'nde birçok yapının yeniden çizimleri yapılır, koruma onarım projeleri hazırlanarak uygulanır.

1989-1991 dönemi kazılarında Van-Tuşpa sitadelinin kuzeyinde Van Kalesi Höyüğü'nde de kazı çalışmaları yürütülür. Bir "Urartu Konağı" ortaya çıkarılır. Tarhan'a göre Van Sitadeli'nin çevresi tümüyle Aşağı Kent tarafından kuşatılmıştır. Erken dönemlerde, Sitadelin güneyinde uzanan korunaklı alanda kurulan ilk yerleşmeler krallığın ve başkentini büyümesiyle orantılı olarak sitadelin kuzeyindeki alanlara da yayılmıştır. Yeni mahalleler yanında Urartulu elit tabakanın çok odalı konakları da bu alanlarda bağımsız birimler olarak yer almışlardır.

2010 yılında yeniden hayata geçirilen Van-Tuşpa Projesi çerçevesinde, Van Kalesi Höyüğü'nde yeni dönem kazılarına başlanmıştır. Höyüğün batısındaki "A" Alanı olarak adlandırılan kısmı mezarlık olarak kullanılmıştır. Mezarlık alanında iki ayrı gömü tabakası belirlenmiştir. İslami gömülerin geç evre gömüleri olduğu anlaşılmaktadır. Birçok noktada İslami mezarların Hıristiyan mezarlarını kestiği izlenmiştir. Mezar tipolojisine bakıldığında dinsel inanışlarla mezar tipleri arasında doğrudan bir bağlantının olmadığı söylenebilir. Doğrudan toprağa açılmış basit toprak gömüler yanında, yine basit toprak mezarların salt taşı ile kapatıldığı örnekler izlenmiştir. Bazı örneklerde mezar çukurunun tabanına açılmış ikinci bir çukura ceset yatırılmış ve üzeri sal taş levhalar ile kapatılmıştır. Bunun yanında az sayıda taş sandık mezar ve yine toprağın çok yumuşak olduğu alanlarda, yan duvarları kerpiçle oluşturulmuş mezarlar da görülmektedir. Mezar yönleri her iki gömü anlayışında da baş batıya gelecek şekilde doğu-batı yönlüdür. Müslümanlarda gövde hafif sağ yan üstüne yatırılmış ve baş güneye bakar pozisyonda uzatılmıştır. Hıristiyan gömülerde ise baş hafifçe yükseltilmiş ve doğuya bakar pozisyonadadır. Eller çoğunlukla kadınlarda göğüs, erkeklerde ise bel hizasında birleştirilmiştir.

Mezarlar iki evreli olduğu anlaşılan taş temelli, kerpiç bedenli mimariyi keser. Mezar çukurları birçok noktada bu duvarları tahrip etmiştir. Duvar kalınlıkları 70-80 cm. arasında değişmektedir. Bu katmanın altındaki dolguda ise henüz mimari vermeyen, ancak Geç Demir Çağı çanak çömleğinin bulunduğu bir tabaka saptanmıştır. Söz konusu dolgunun altında ise üstü çamur harçla sıvalı altı kalın bir mıcır tabakasıyla oluşturulmuş tabanlara sahip Urartu mimarisi saptanmıştır. Söz konusu tabaka ve taş duvarlar açılan alanların büyük bölümünde izlenmekle birlikte henüz bir plan verecek durumda değildir. Ancak bu alanlarda ortaya çıkarılan mimarinin yapısal özellikleri ve

aksları 1989-1991 yıllarındaki kazı döneminde ortaya çıkarılan Urartu mimarisıyla paralellik taşımaktadır.

Eski dönem kazılarında bulunmuş Urartu yapısı tekrar temizlenerek ortaya çıkarılmış ve pasif koruma uygulanmıştır. Çalışmalar sırasında 1989-1991 kazı sezonunda ortaya çıkarılmış B11 mekânın doğu duvarı yer yer tahrip eden bir hoker gömü ve hemen kuzeyinde oldukça bozulmuş ancak bulunmaları *in situ* ortaya çıkarılmış bir gömü saptanmıştır. Söz konusu gömü alanının bulunduğu duvarda 1989-1991 kazı sezonunda da aynı yönde 214 nolu gömü saptanmıştır. Söz konusu gömü *in situ* buluntuya rastlanmaması nedeniyle- diğer mezar buluntuları ve gömünün üzerini örten çanak-urme parçalarından yola çıkılarak Geç Demir Çağı'na tarihlenmiştir. Stratigrafik olarak söz konusu gömülerin daha geç olması mümkün görünmekle birlikte, oldukça tahrip olan bu alandaki durumun net olmadığını belirtmek gerekir. Ancak 2010 kazılarında aynı alanda tarafımızdan ortaya çıkarılan her iki gömü çevresinde *in situ* durumdaki buluntu topluluğu (fibula ve gümüş hilal biçimli küpeler) Geç Demir Çağı' değil daha çok Urartu karakteri taşımaktalar. Bu çerçevede söz konusu gömüler Prof. Dr. Tarhan'ın işaret ettiği, mimari olarak oldukça belirsiz durumda olan geç evre Urartu katmanı ile ilişkili olabilir. Diğer taraftan Urartu'nun geç evresi mezarlık tabakası ile de temsil ediliyor olabilir. Bu durumun daha net anlaşılması için kazı çalışmalarının daha geniş alanlarda sürdürülmesi gerekmektedir.

Van Kalesi 2010 yılı çalışmaları ve elde ettiğimiz yüzey bulguları "Van Kalesi Höyüğü" olarak tanımlanan alanın oldukça geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Zaten Amerikan kazı heyetinin eski Van Şehri'nde yapmış olduğu kazı çalışmaları, Prof. Dr. Taner Tarhan'ın aynı alanda yaptığı çalışmalar ile bizim ve Van Müzesi'nin başkanlığında yapılan kazılar, Eski Van Şehri olarak adlandırılan, sitadel alanının güneyine yayılan arazinin de Urartulu yerleşmeciler tarafından iskân edildiğini gösteren açık kanıtı sunmaktadır. Bu bölgeden gelen ve Urartu Saray Malları olarak tanınan kırmızı astarlı çanak çömlekler bu durumun açık kanıtlarını oluştururlar. Bu nedenle 2011 yılı kazı programının kuzeyde yer alan Van Kalesi Höyüğü olarak tanımlanan alanın yanında, sitadelin güneyinde yer alan Eski Van Şehri ve yine sitadelde yer alan ve 1989-1991 yıllarında kısmen ortaya çıkarılan alanların tümünü kapsayan bir kazı projesiyle değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Van Kalesi ve Aşağı Kenti'nin yeni bir projeye değerlendirilmesi ve İlk Tunç Çağı'ndan 20. yüzyılın başına kadar uzanan sürecin maddi kültür katmanlarının tümünü barındıran bu alanın konunun uzmanı arkeolog, sanat tarihçisi, mimarlık tarihçisi ve restoratörlerden oluşan bir arkeolojik

kazı ekibi tarafından yürütülmesi uygun olacaktır. Bölgede restorasyon çalışması çerçevesinde yürütülen kazı ve temizlik çalışmaları özellikle en azından Urartu dönemine kadar inen tabakaların bulunduğu Eski Van Şehri'nde geri dönüşü olmayan tahribatlara neden olmaktadır. Tabakalanmanın açık bir şekilde izlendiği bu alanda sadece temizlik ve restorasyon çalışmaları adı altında yapılan kazılar Urartu tabakalarına zarar vermekte, bölgede en azından 11. yüzyıldan beri bilinebilen Hıristiyan ve Türk-İslam dönemi yapılarının karakteristik özelliklerinin ve daha da ötesinde o dönemin mimari anlayışından demografik yapısına uzanan yelpazedeki özelliklerini algılamamızı ve tanımlamamızı imkânsız kılmaktadır.

Kaynakça

- Çilingiroğlu, A.
2004 “How was an Urartian Fortress Built ?”, A. Sagona (ed.), *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* Leuven: Peeters: 205-231.
- Çilingiroğlu, A. – M. Salvini (eds.)
2001 *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-Kai 1989-1998*, Roma: CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Erzen, A. – E. Bilgiç – Y. Boysal – B. Ögün
1963 “Van Çevresi 1963 Çalışmaları”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XII/2: 34-36.
- Kleiss, W. (ed.)
1979 *Bastam I: Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1972-1975*, Berlin.
1980 “Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century, B.C.”, *American Journal of Archaeology* 84: 299-304.
- Korfmann, M.
1977 „Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgfelsen von Van (Tuspa) und in Kalecik“, *Berytus* 25: 173-200.
- Köroğlu, K. – E. Konyar
2008 “Comments on the Early/ Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin”, *Ancient Near Eastern Studies. A Re-Assessment of Iron Ages Chronology in Anatolia and Neighbouring Regions. Proceedings of a Symposium held at Ege University, Izmir, Turkey, 25-27 May 2005* XLV: 123-146.
- Kroll, S.
1970 “Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1969”, *Archàologische Mitteilungen aus Iran* 3: 67-92.
1972 “Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1970”, *Archàologische Mitteilungen aus Iran* 5: 69-95.
1976 *Keramik urartäischer Festungen in Iran*, Berlin.
1979 “Die urartäische Keramik aus Bastam”, W. Kleiss (ed.), *Bastam I: Ausgrabungen in dm urartäischen Anlagen, 1972-1975*, Berlin:203-220.
1988 “Die Keramik”, W. Kleiss (ed.), *Bastam II: Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978*, Berlin: 165-173.
- Lake, K.
1940 “Vanda Yapılan Hafriyat, 1938”, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi* 4: 179-191.
- Martirosjan, A. A.
1964 *Armenija v èpochy bronzy irannego zeleza* Erevan: Izdaerstvo Akademii Nauk Armjanskoj SSR.

- Muscarella, O. W.
1965 "A Fibula from Hasanlu", *American Journal of Archaeology* 69: 233-240.
- Salvini, M.
1979 „Die urärtaischen Tontafeln“, W. Kleiss (ed.), *Bastam I: Ausgrabungen in den urärtaischen Anlagen, 1972-1975*, Berlin: 115-131.
- Tarhan, M. T.
1984 "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehrinin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 179-203.
1985 "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar (I):Anıt Yapılar", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3: 297-355.
1994 "Recent Research at the Urartian Capital Tushpa", *Tel Aviv* 21: 22-57.
- Tarhan, M. T. – V. Sevin
1993 "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1991", *Kazı Sonuçları Toplantısı* XIV/I: 407-429.

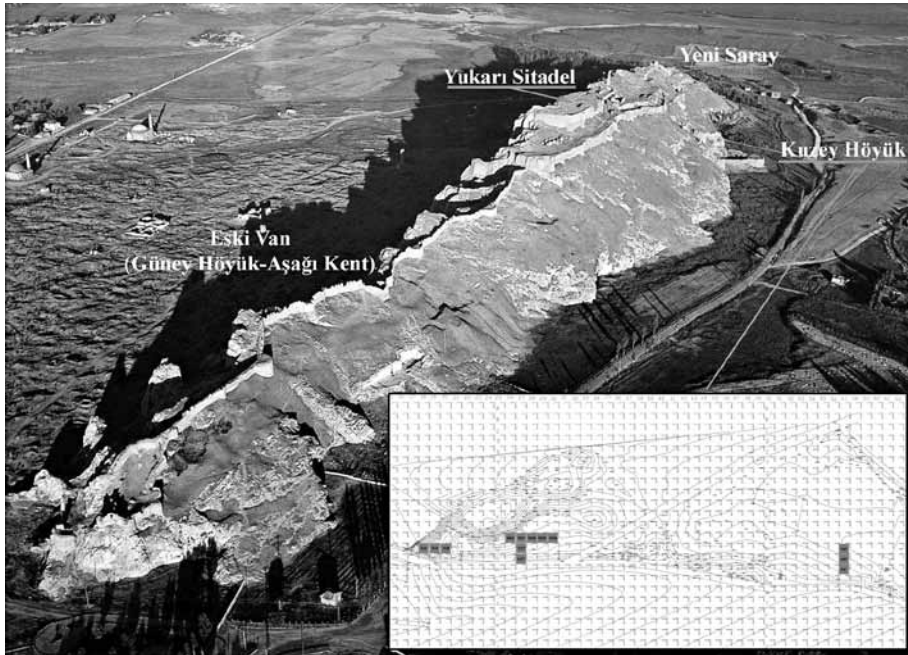

Fig. 1 Van Fortress from the air; the citadel and the lower city surrounding it.

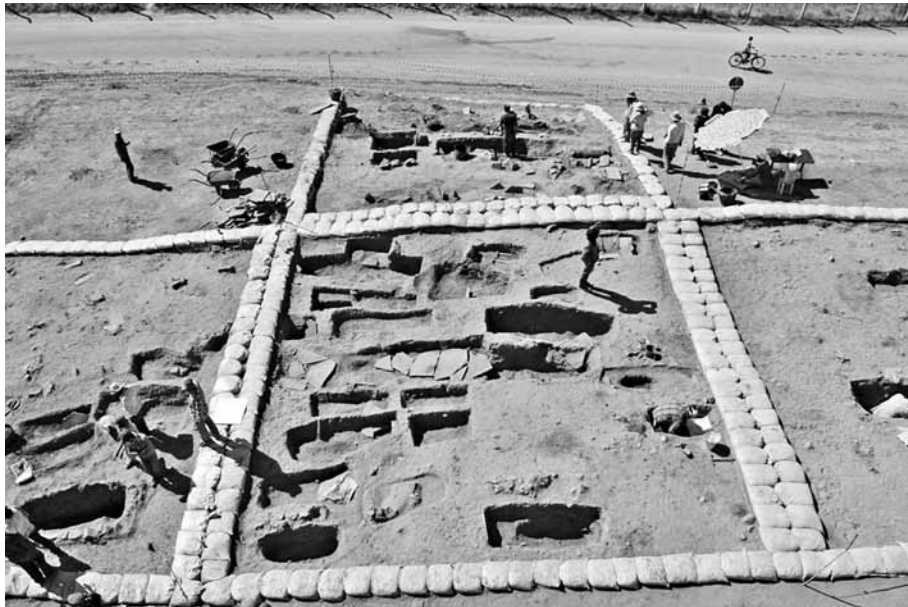

Fig. 2 Trenches in section A, 2010

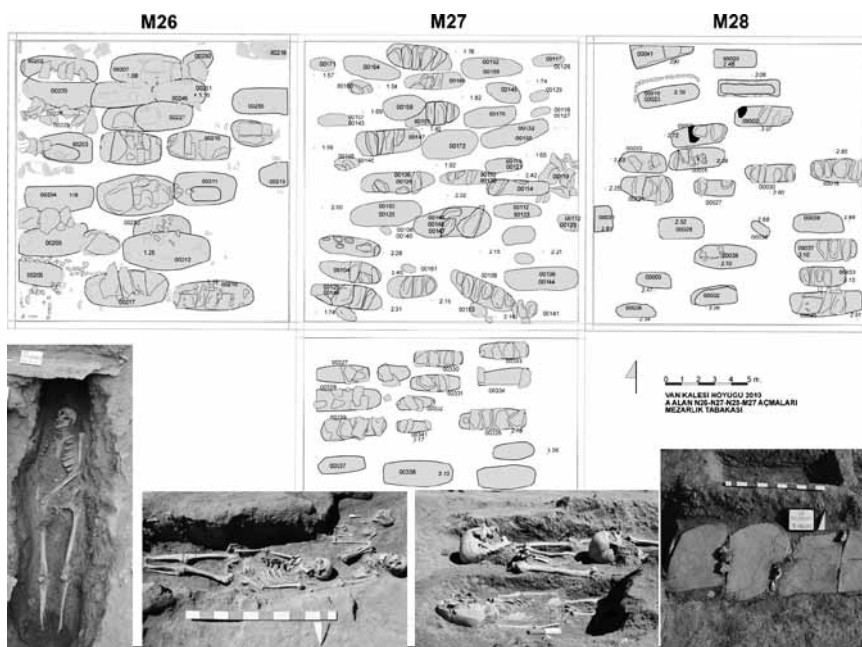

Fig. 3 Trenches in section A; general plan of the cemetery, burial types and forms.

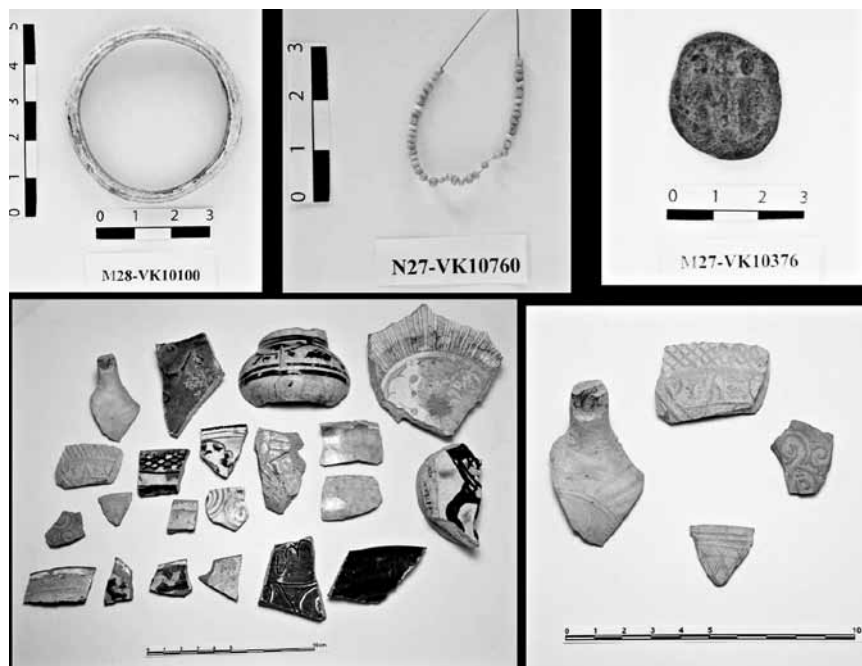

Fig. 4 In situ grave goods and pottery from the fillings.

Fig. 5 Urartian architecture in the section A

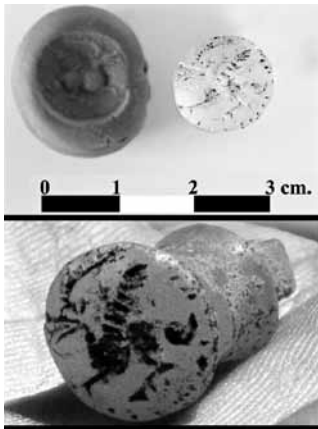
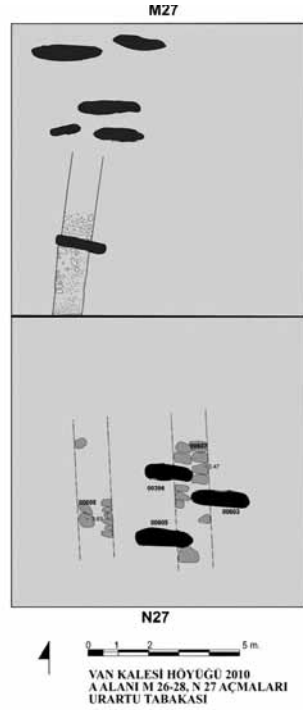

Fig. 6
An alabaster stamp seal
with a string hole from the
medieval grave filling.

Fig. 7
Urartian bulla from
medieval grave filling.

Fig. 8 Urtartian architectural remains unearthed during Prof. Tarhan's campaign in 1989-1991 were cleaned and preserved.

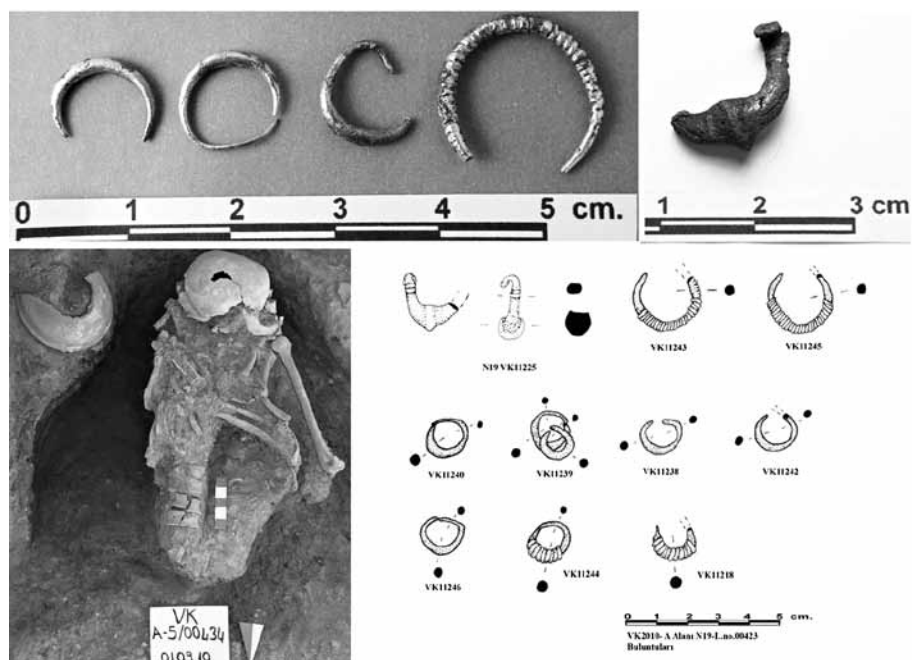

Fig. 9 Urtartian silver earrings and a bronze fibula found in situ near the hocker and pithos(?) burials.

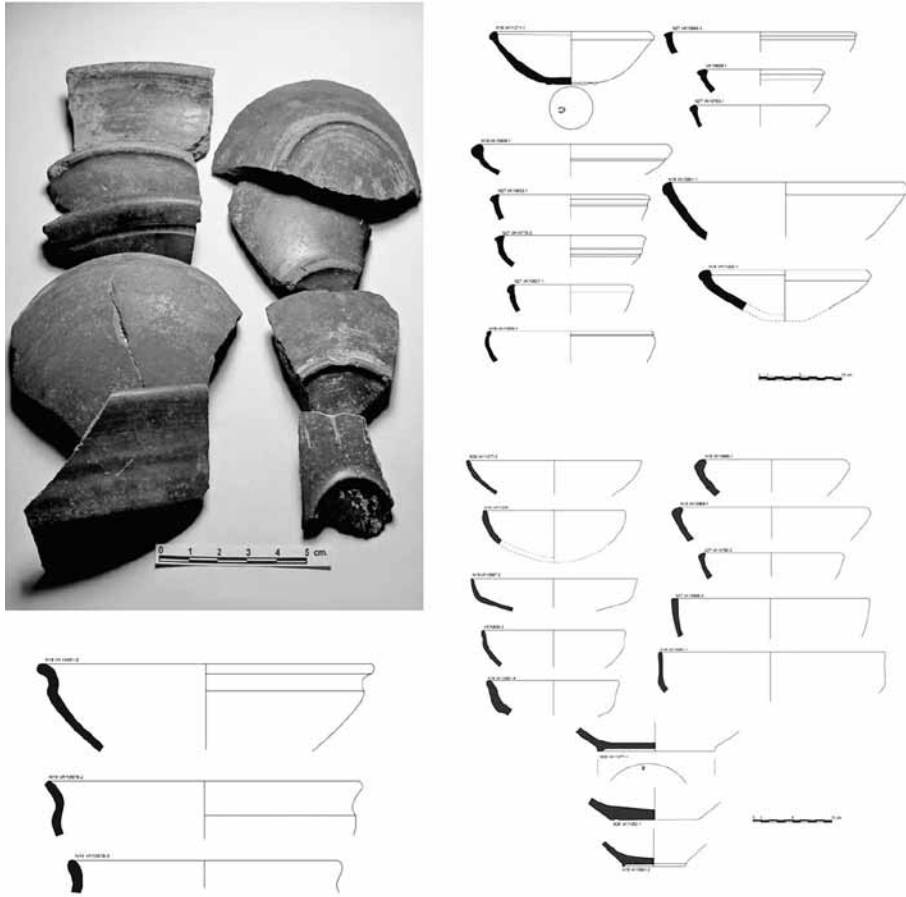

Fig. 10 Urartian red slip palace wares from the grave fillings in section A.

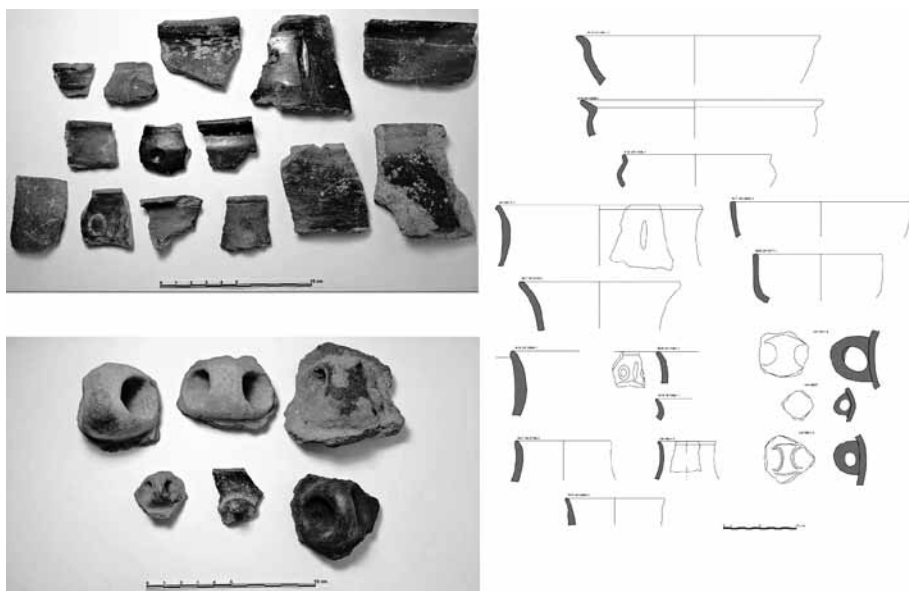

Fig. 11 Early Bronze Age – Karaz ware from the grave fillings in section A.

Fig. 12: A stele from the reign of Sarduri II reused in the Surp Pogos Church.

Une femme sportive dans les mythes grecs antiques

R. Eser Kortanoğlu

Keywords: Atalante, mythology, sport, race, woman

Anahtar Kelimeler: Atalante, mitoloji, spor, yarış, kadın

Atalante est une figure héroïque importante dans les mythes grecs antiques. Principalement, ses identités de « chasseuse » et de « sportive » ainsi que les mythes montrant ces propriétés, forment la base de son iconographie. Les scènes de la chasse du sanglier de Calydon sont un important schéma iconographique dans l'art grec (Kortanoğlu 1999: 6-19, 38-39; Kortanoğlu 2002: 425-447). Mais Atalante est importante en tant que sportive et a été décrite dans plusieurs œuvres (Kortanoğlu 1999: 28-37, 39-40). C'est pourquoi, en deuxième partie de ses descriptions, Atalante est une sportive. Ces scènes peuvent être étudiées en trois sections. « Les scènes de lutte » (Kortanoğlu 1999: 28-32, 39), « les scènes de course » (Kortanoğlu 1999: 33-35, 40) et « les scènes dans lesquelles elle est sans action avec un autre sportif » (Kortanoğlu 1999: 36-37, 40). Mais les scènes les plus importantes sont les représentations de luttes.

1. Les Scènes de Lutte

Selon Apollodoros, elle a lutté avec Pélée pendant les funérailles de Pélias qui est fils de Poséidon et elle a gagné (*Apollod.* III, 9, 2; Ryberg 1943: 217). Plusieurs scènes de lutte ont été datées du VIe siècle av. J.-C.

Pour ces scènes, le modèle primordial est un bouclier en bronze (fig. 1) de temenos de Héra Limeneia de Perakhora (Payne 1940: 148, fig. 11-12; Kortanoğlu 1999: 28, fig. 81)¹. Le relief du bouclier a été daté de 550 av. J.-C. La description du bouclier comprend deux lutteurs en train de lutter. Chaque lutteur est courbé légèrement vers l'avant et ils se tiennent le bras l'un l'autre.

¹ Musée national archéologique d'Athènes

La figure, sur le côté droit, est probablement une femme parce qu'elle porte un costume comme khitoniskos. La lutte entre Atalante et Pélée a été souvent décrite dans les œuvres du VIe siècle av. J.-C. C'est pourquoi, en général, on accepte de décrire le même mythe sur ce bouclier.

L'hydria de Khalkis qui a été découverte dans Vulci se trouve aujourd'hui à Munich. L'Hydria de Khalkis (Schefold 1978: 178, fig. 234; Boardman 1984: 946; Ley 1990: 39, fig. 7; Kortanoğlu 1999: 29, fig. 87) a été datée vers 540 av. J.-C. et a été peinte avec la technique des figures noires. Sur la scène du vase se trouve la lutte de Pélée et d'Atalante (fig. 2)². Le nom de Pélée et le nom d'Atalante sont déterminés par les inscriptions. Atalante se trouve au centre et à gauche de la scène et elle porte un khiton court. Elle a des cheveux longs et attachés. A l'arrière, entre les deux lutteurs, il y a une table. Sur cette table, se trouvent une tête de sanglier et une curée de sanglier. Cette situation peut faire référence à la chasse du sanglier de Calydon car Atalante a participé à cette chasse comme Pélée. Dans la scène, Mopsos, Klytios et les autres figures regardent également cette lutte.

On peut voir le même schéma sur une hydria attique (Blatter 1994: 279, fig. 18; Kortanoğlu 1999: 30, fig. 88) qui a été daté entre les années 520-500 av. J.-C. et elle a été peinte avec la technique des figures rouges (fig. 3). La particularité intéressante de la scène est que le combat est regardé par Héraclès. Héraclès reste à gauche de la scène avec son bâton. Devant Héraclès, un homme et une femme luttent; ils ont pu être identifiés comme Pélée et Atalante grâce aux autres œuvres d'art ayant des inscriptions. Atalante porte seulement un maillot de sportive et un bandeau sur les cheveux. Il y a une dinos entre les deux lutteurs mais un peu en arrière ainsi qu'un tripod derrière Atalante. Ils sont décrits avec le schéma classique dans leurs iconographies.

Sur l'amphore de Vulci (Gerhard 1840: planche 177; Ley 1990: 39, fig. 10; Vollkommer 1994: 253, fig. 15; Kortanoğlu 1999: 31, fig. 93) qui a été peinte avec la technique des figures noires, certaines nouveautés dans les mouvements des lutteurs sont visibles (fig. 4)³. Atalante se trouve à droite de la scène, elle est courbée et tient la nuque de Pélée avec sa main gauche. Pélée tient le poignet d'Atalante. Atalante porte seulement un maillot de sportive (ou un maillot virile). Sans le maillot, elle est nue. Ses longs cheveux sont nattés et attachés par une bande de tissu pour une facilité d'action. Le combat est regardé par trois hommes. L'un d'eux le regarde depuis le sol.

² München, Staatliche Antikensammlung, n. 596.

³ München, Staatliche Antikensammlung, n. 1541.

Certains exemples représentent la scène de la chasse du sanglier de Calydon entre les reliefs en terre cuite de Mélos (Boardman 1984: 946, fig. 77; Kortanoğlu 1999: 31, fig. 96). Parmi les œuvres de Mélos, il y en a une qui décrit la lutte d'Atalante et Pélée (fig. 5). Le relief a été découvert en Attique; il se trouve actuellement à Berlin et a été daté vers 460-450 av. J.-C.⁴ Atalante se trouve à gauche de la scène, elle porte un khiton court. Son rival Pélée lui attrape la ceinture. Afin de lui échapper, Atalante lève le genou gauche au niveau de l'aîne de Pélée. Ce dernier exemple est très important parce qu'il nous montre le schéma du combat le plus récent et le plus violent parmi les scènes de lutte.

2. Les Scènes de Course

Le mythe de Béotie anticipe son identité d'athlète. Ce mythe nous raconte qu'Atalante ne voulait pas se marier. Elle fait passer des épreuves à ses prétendants et les tue à la fin. Avant d'étudier les scènes de la course, nous devons revoir les détails des sources du sujet.

Des expressions contradictoires existent au sujet de l'identité des prétendants d'Atalante, dans les sources en question. Selon Hésiode (*Hes. theog.* 1287-1294), l'un des prétendants, Hippoménès, fils de Mégarée prend trois pommes d'or à Aphrodite (Trumph 1960: 20). Aphrodite les avait pris du jardin des Hespérides. Atalante et Hippoménès courent nus; pendant la course, Hippoménès jette les pommes à terre une à une (Robert 1920: 83; Laser 1952: 372; Grimal 1958: 56). Atalante, curieuse, les ramasse; Hippoménès gagne ainsi du temps, ce qui lui permet de gagner la course et ils se marièrent (Harder – Ley 1997: 146).

Selon Apollodoros, dans ce mythe de source Arcadienne, son mari a le nom de Mélanion/Milanion et il aurait également gagné grâce aux pommes d'or (*Apollod.* III, 9, 2). Selon Xénophon, Mélanion est un aristocrate de son temps, il a concouru avec les autres pour un grand mariage avec Atalante mais elle a gagné toutes les épreuves (*Xen. Kyn.* I, 7 dans Hull 1964: 111). Apollodoros raconte à nouveau le même mythe, déjà relaté par Euripide. D'après ces récits, le père d'Atalante est Mainalos, ce qui a donné le nom au mont Mainalos et le mari est Hippoménès. Atalante et son mari vont à une chasse après leur mariage. Après cette chasse, ils font l'amour dans un sanctuaire de Zeus. Mais Zeus les change en lions (Grimal 1958: 56). Hyginus raconte cette histoire et selon lui, ils ont fâché les dieux à cause du coït, donné

⁴ Berlin, Staatliche Museen, n. 8308.

par Venus (*Hyg. fab.* 185). De même, Ovidius raconte la possibilité d'épreuves pour le mariage et selon lui, Atalante a concouru avec Hippoménès (*Ov. met.* X, 560 et seq.). En bref, dans les sources écrites, on rencontre Hippoménès ou Mélanion en tant que rival ou mari d'Atalante (Kortanoğlu 1999: 33). Mais ce mariage n'est peut être que par amour. Parce que Ovidius écrit qu'ils se sont donnés la main et avancent ensemble (*Ov. am.* III, 11, 29 et seq.). L'identité d'athlète d'Atalante est aussi importante que ses identités d'héroïne-chasserresse. Platon écrit qu'après sa mort, l'âme d'Atalante veut renaître pour vivre à nouveau comme un athlète car la gloire et l'honneur des victoires lui manquent (*Plat. rep.* X, 620).

Avant de traiter les scènes de la course afférentes à Atalante, nous devons parler d'une statuette de bronze (fig. 6) représentant une coureuse en raison d'une ressemblance (Kortanoğlu 1999: 34, fig. 97). Aujourd'hui, cette statuette se trouve au British Museum de Londres et est datée de 560 av. J.-C. Cette statuette décrit une coureuse portant un khiton court. Ce khiton est attaché à l'épaule gauche et le sein droit est nu. La femme tient relevé le bout de khiton de sa main gauche pour une facilité de mouvement. Le costume spécial qu'elle porte nous rappelle celui des athlètes participant aux compétitions féminines dans l'Heraion d'Olympie à la période classique. Des études affirment que les athlètes femmes portaient un khiton court attaché à l'épaule gauche et laissant le sein droit dénudé. D'après les figures d'Amazone et celles d'Atalante, on peut voir qu'elles ont le même costume (Serwint 1993: 404, 406 fig. 1, 415-416). En ce qui concerne la statuette du British Museum, l'identification ne peut être absolument. La figure peut décrire une athlète féminine ordinaire ou une figure tirée d'une scène mythologique dans une action différente. Mais le costume rappelle un athlète et la position rappelle la figure d'Atalante (le paragraphe suivant), du fait également qu'elle a été identifiée grâce à une inscription. C'est pourquoi, cette statuette du British Museum peut être celle d'Atalante. Du moins, cette situation ou cette identification peut être une possibilité.

Un Lécythe Attique daté vers 500-490 av. J.-C., se trouvant actuellement à Cleveland, a été peint par Douris (fig. 7). Sur ce lécythe, on peut voir Atalante identifiée par une inscription; Atalante court (Schefold 1981: 193, fig. 261-263; Boardman 1984: 947, fig. 90; Kortanoğlu 1999: 34, fig. 98)⁵. Cette coureuse reprend le même mouvement que celui de la coureuse décrite dans le paragraphe précédent. Dans cette scène, pendant qu'elle court, elle regarde

⁵ Cleveland, Museum of Art, n. 66. 114.

Eros tenant une guirlande et se trouvant à l'arrière d'Atalante. Devant Atalante, une seconde figure d'Eros tient une fleur. Atalante porte un khiton transparent et un himation. Elle porte un bandeau et un tissu couvrant sur les cheveux. Elle tient relevé le bout de son khiton de la main gauche pour une action plus facile. Cette scène n'est sûrement pas une course entre Atalante et son futur mari. Douris a peut être choisi de représenter un autre partie du mythe d'Atalante. Atalante ne court pas pour concourir. Elle court parce qu'elle veut fuir l'amour (d'Eros). Il n'y a jamais d'autre représentation d'Atalante ne s'intéressant pas aux hommes et à l'amour.

Par ailleurs, il n'y a pas d'exemple direct de la course entre Atalante et Hippoménès ni dans l'art grec, ni dans l'art de l'ancien empire romain. La première représentation, conservée aujourd'hui se trouve sur une coupe (fig. 8-9) et est datée vers les IIe-IIIe siècles apr. J.-C. (Boardman 1984: 947, fig. 84; Boardman 1990: 465-466, fig. 3; Kortanoğlu 1999: 34, fig. 99-100). La coupe a été découverte à Vada en Toscane et se trouve actuellement à Corning.⁶ Dans la description, Hippoménès et Atalante courent. Hippoménès court à l'avant et Atalante court derrière lui. Les personnages d'Atalante et Hippoménès ont été identifiés par les inscriptions. Atalante porte une tunique courte et a une épée à la main droite. Hippoménès court nu et il regarde à l'arrière.

3. Les Scènes dans lesquelles Atalante est sans action avec un autre sportif

Outre les scènes de lutte et de course, Atalante a été décrite parfois en train de faire du sport dans une palaestre ou dans un autre espace, avant, pendant ou après un entraînement avec un autre sportif.

Cette scène a l'intérêt d'orner un kylix attique à figures rouges; ce dernier a été découvert à Spina (fig. 10) mais il est conservé aujourd'hui à Ferrara (Boardman 1984: 947, fig. 86; Ley 1990: 50, fig. 18; Kortanoğlu 1999: 36, fig. 103)⁷. Le kylix a été daté vers 450-430 av. J.-C. et a été peint par le peintre d'Aberdeen (Beazley ARV2: 919, n. 5). Y est représenté une athlète féminine debout, légèrement pliée, à droite de la scène. Elle porte un chapeau d'entraînement et un maillot virile d'homme, sa poitrine et ses jambes sont nues. Elle tient un marteau ou un bâton avec les deux mains. En face d'elle, un jeune homme nu lève la main gauche et parle de quelque chose; la sportive l'écoute attentivement. Il n'y a pas d'inscription pour identifier ces figures mais

⁶ Corning, Museum of Glass, n. 66. 1. 238. La collection de Westbury.

⁷ Ferrara, National M., n. T. 991. 1340.

Atalante est la femme sportive la plus célèbre dans les mythes de la Grèce antique. D'ailleurs, grâce au kylix de Paris (les paragraphes suivants), on peut penser que cette figure de femme est Atalante.

Un autre kylix attique sans inscription à figures rouges du peintre d'Aberdeen (Beazley ARV2: 919, n. 4) a été daté vers 450-430 av. J.-C. Il a été découvert à Caere et se trouve aujourd'hui à Rome (fig. 11)⁸. Un sportif et une sportive ont été représentés sur ce kylix (Boardman 1984: 947; Ley 1990: fig. 16; Kortanoğlu 1999: 36, fig. 104). La sportive est assise à droite de la scène et a été identifiée en tant que Atalante. Ses deux mains sont jointes sur son genou et elle regarde l'autre personnage. Elle porte uniquement un sakkos et un maillot viril. En face d'Atalante, se trouve un athlète nu tenant un strigile. À gauche du jeune athlète, on voit une petite fontaine. Atalante le regarde encore attentivement.

Un autre kylix du peintre d'Aberdeen (Beazley ARV2: 919, n. 3), se trouve à Boston (fig. 12)⁹. La scène ressemble à celle du kylix de Rome (Ley 1990: 51, fig. 19; Vollkommer 1994: 254, fig. 29; Kortanoğlu 1999: 36, fig. 105).

On peut voir la même scène sur un autre kylix attique (Boardman 1984: 947, fig. 87; Ley 1990: 54, fig. 25; Kortanoğlu 1999: 36-37, fig. 106) qui a été découvert à Vulci, il est du peintre Jena et est à figures rouges (fig. 13)¹⁰. Le kylix est daté du IVe siècle. av. J.-C. (Beazley ARV2: 1512, n. 23). On voit les noms des figures grâce aux inscriptions sur cette scène. La différence est la position d'Atalante; elle est à gauche de la scène et est debout. Elle est entièrement nue, se lave ses cheveux devant une petite fontaine. Pélée est également complètement nu et est assis à droite de la scène. Pélée joint ses deux mains sur son genou droit et la regarde attentivement. Les identités des ces athlètes donnent un indice important sur les susnommés (trois derniers kylix).

Parmi les représentations sportives les plus importantes d'Atalante, on trouve les scènes de lutte avec Pélée. Après les scènes de la chasse du sanglier de Calydon, les scènes de luttes sont les plus nombreuses (Kortanoğlu 1999: 39). Pour la lutte d'Atalante et Pélée, les vases à figures noires du VIe siècle av. J.-C. sont en première position, non seulement chronologiquement mais encore par la quantité. Généralement, Atalante se trouve à gauche de la scène en train de lutter. Comme son rival, elle se courbe et se tient les bras au cou de son rival. Sur certaines scènes, elle est représentée avec un chiton court. Mais sur plusieurs scènes, elle porte seulement un maillot de sportif (viril d'homme), sous

⁸ Roma, Villa Giulia, n. 48234.

⁹ Boston, Museum of Fine Arts, n. 03. 820.

¹⁰ Paris, Cabinet des Médailles, n. 818.

lequel elle est nue. Atalante a été décrite comme une sportive à l'égale de Pélée dans ces scènes (Kortanoğlu 1999: 28-32, 39-40, planche XLIII-L). Elle a été décrite huit fois avec la tunique ou le khitoniskos (le sein est couvert), six fois avec le maillot de sportif, deux fois avec le casque et quatre fois aussi avec le bandeau sur la tête, dans les scènes de lutte (Kortanoğlu 1999: 43).

Dans un deuxième temps, on la rencontre également dans des scènes de course datées des IIe-IIIe siècles apr. J.-C. (sauf un seul exemple daté de la période archaïque récente, dans lequel elle porte de longs costumes et fuit l'amour ou Eros). Dans certaines scènes de courses, lorsque elle poursuit Hippoménès, elle tient une épée courte ou un poignard dans la main droite. En général, elle porte une tunique (Kortanoğlu 1999: 33-35, 40, planche LI-LIII). Atalante a été décrite trois fois avec un khitoniskos ou tunique (deux fois la poitrine est couverte, une fois un sein est dénudé), une fois avec le chiton, deux fois avec l'himation ou manteau, une fois avec le bandeau sur la tête ou diadème, deux fois avec une épée ou un poignard, dans les scènes de course (Kortanoğlu 1999: 43).

Dans un troisième temps, dans les scènes où Atalante est décrite en tant que sportive, elle est représentée avec un jeune homme sportif (probablement Pélée). Les scènes se trouvent sur les vases attiques à figures rouges qui ont été datés du Ve siècle av. J.-C. Atalante porte un chapeau d'entraînement ou sakkos et un maillot de sportif (viril). Elle est représentée comme un homme sportif ordinaire dans ces descriptions. Dans ces scènes, une petite fontaine se trouve à gauche. Atalante est assise et regarde/écoute attentivement le jeune homme en face d'elle qui tient un strigile. Les scènes dans lesquelles elle est debout, elle est vue tenant soit un marteau, soit un bâton ou se lavant les cheveux. Les vases n'ont pas d'inscription pour identifier les figures; mais, par ailleurs, un vase du IVe siècle av. J.-C. détermine les identités des ces figures par les inscriptions (Kortanoğlu 1999: 36-37, fig. 106) et on peut également identifier ces figures sur les vases datant du Ve siècle av. J.-C. (Kortanoğlu 1999: 36-37, 40-42, planche LIII-LV). Atalante a été décrite trois fois avec le maillot de sportif (virile) et trois fois aussi un sakkos ou chapeau d'entraînement dans les scènes dans lesquelles elle est sans action avec un autre sportif (Kortanoğlu 1999: 43).

Dr. R. Eser Kortanoğlu
L'Université d'Anadolu,
La Faculté des Lettres,
Le Département d'Archéologie Classique
Eskişehir/Turquie
rekortan@anadolu.edu.tr

Eski Yunan Mythoslarında Bir Kadın Sporcu

Eski Yunan mythoslarının önemli figürlerinden biri olan Atalante'nin avcı ve sporcu kimliklerini ile betimlendiği sahneler onun ikonografyasının temelini oluşturur. Bu makalede betimlemelerinin ikinci ana grubunu oluşturan ve onu bir sporcu olarak gösteren sahneler çeşitli örneklerle incelenmiştir.

Sporcu Atalante'nin tasvir edildiği sahneler üç ana bölümde incelenebilir. "Güreş sahneleri", "Koşu sahneleri" ve "Diğer bir sporcuyla belirli bir etkinlikte bulunmaksızın birlikte olduğu sahneler".

Atalante, Peleus ile Pelias'ın cenazesinde düzenlenen oyunlarda güreşmiş ve güreş müsabakasını kazanmıştır. Diğer sportif etkinliklerine oranla en fazla tasvir edilmiş olan betimler güreş sahneleridir. Atalante ile ilgili betimler açısından da Kalydon yaban domuzu avı tasvirlerinden sonra en fazla sayıya bu sahneler ulaşmaktadır. Atalante-Peleus güreşi için MÖ 6. yy siyah figürlü vazoları yoğunluk açısından ilk sırayı almaktadır.

Sporcu Atalante'ye ikincil olarak koşu sahnelerinde rastlanmaktadır. Atalante ile ilgili mythoslar kıta Yunanistan'daki iki ayrı bölgeye, Boiotia ve Arkadia'ya göre farklılık gösterir. Boiotia anlatımında Atalante'nin kendisini isteyen talipleri ile yaptığı yarış ve evliliği, onun atlet kimliği öne çıkmaktadır. Bu mythosta evlenmek istemeyen Atalante'nin talipleri ile giriştiği ve sonunda onları öldürdüğü koşu yarışları ve sonrasında da kaybettiği ve evlenmek zorunda kaldığı asıl yarış anlatılmaktadır. Ancak mythoslarda ve Antik yazarlarda Atalante'nin kaybettiği yarıştaki talibinin kimliği üzerine çelişkili anlatımlar ile de karşılaşılmaktadır. Bu sahneler için MS 2.-3. yy'a tarihlenen eserler öne çıkmaktadır.

Güreş ve koşu sahneleri dışında Atalante bazen de, bir palaestrada veya başka bir alanda spor yaparken ya da antreman öncesi veya sonrası bir erkek sporcuyla birlikte tasvir edilmiştir. Bu sahneler için MÖ 5. yy kırmızı figürlü Attika vazoları yoğunluk kazanmaktadır.

Bibliographie*

Les sources anciennes

- Apollod.* Apollodoros, *The Library-Bibliothèque* (J. G. Frazer), The Loeb Classical Library, London, 1921.
- Hes. theog.* Hesiodos, *Theogonia*.
- Ov. am.* Ovidius, *Heroides and Amores-Amores* (G. Showerman), The Loeb Classical Library, London, 1921-1925.
- Ov. met.* Ovidius, *Metamorphoses* (F. J. Miller). The Loeb Classical Library, London, 1916-1929.
- Plat. rep.* Platon, *Republic-de re publica* (P. Shorey), The Loeb Classical Library, London, 1956.
- Xen. Kyn.* Xenophon, *Kynegetikos*.

Les sources modernes

- Beazley, J. D. (ARV)
1942 *Attic Red-figure Vase Painters*, Oxford.
- Blatter, R.
1994 “Peliou Athla”, *LIMC* VII: 277-280.
- Boardman, J.
1984 “Atalante”, *LIMC* II: 940-950.
1990 “Hippomenes”, *LIMC* V: 465-466.
- Gerhard, E.
1840 *Auserlesene griechische Vasenbilder*, Berlin.
- Grimal, P.
1958 *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*, Paris.
- Harder, R. – A. Ley
1997 “Atalante”, *DNP* II: 146.
- Hull, D.B.
1964 *Hounds and Hunting in Ancient Greece*, Chicago-London.
- Kortanoğlu, R. E.
1999 *Atalante; İkonografik Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
2002 “Kalydon Yaban Domuzu Avının Kadın Kahramanı Atalante Üzerine İkonografik Veriler Işığında Bir İnceleme”, *Anadolu Araştırmaları/ Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* XVI: 425-447.

* Pour les abréviations: Der Kleine Pauly 1964, Archäologischer Anzeiger 1992, Archäologische Bibliographie 1993.

- Laser, S.
1952 „Miscellen“, *Hermes* 80: 372-376.
- Ley, A.
1990 „Atalante-Von der Athletin zur Liebhaberin“, *Nikephoros* 3: 31-72.
- Payne, H.
1940 *Perachora I*, Oxford.
- Robert, C.
1920 *Die griechische Heldensage I-II*, Berlin.
- Ryberg, I. S.
1943 “A Praenestine Ciste in the Vassar College Classical Museum”, *AJA* 47: 217-226.
- Schefold, K.
1978 *Götter und Heldensagen der Griechen in der spätarchaischen Kunst*, München.
1981 *Die Göttersage in der klassischen und hellenistischen Kunst*, München.
- Serwint, N.
1993 “The Female Athletic Costume at the Heraia and Prenuptial Initiation Rites”, *AJA* 97: 403-422.
- Trumph, J.
1960 „Kydonische Apfel“, *Hermes* 88: 14-22.
- Vollkommer, R.
1994 „Peleus“, *LIMC* VII: 251-269.

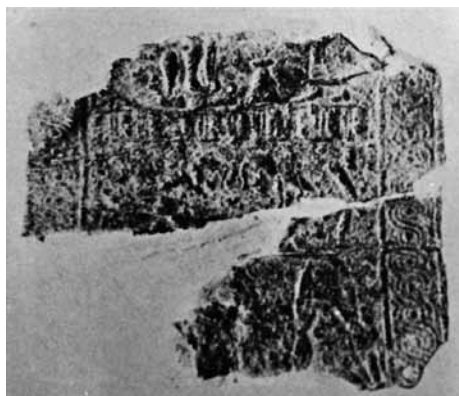

Fig. 1

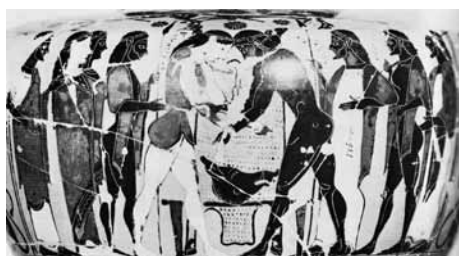
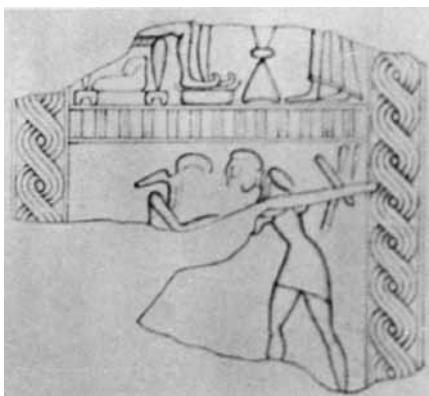

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Üç Benek Motifinin Kökeni

Yıldız Akyay Meriçboyu

Anahtar Kelimeler: üç benek, pars, Ana Tanrıça, Baba Tanrı, üreme

Keywords: three dots, leopard, Mother Goddess, Father God, fertility

Üç benek motifi üzerine araştırma yapan bilim insanları, bu motifin Asya kökenli olduğu üzerinde fikir birliği içinde olmuşlar ve Budizm ile ilişkilendirmişlerdir. Çalışmalarım sırasında üç beneğin Bulgaristan'da bulunmuş altın ve gümüş kaplar üzerindeki varlığını saptamıştım. Lampsakos'da yapı- lıp Bulgaristan'a gönderilen bu kaplar, aristokrat sınıfın hizmetine sunulmuş olup MÖ 5. yy ile 3. yy başları arasına tarihlenirler (Meriçboyu 2006: 49, 50). Dolayısıyla bu örneklerle üç benek motifinin MÖ 5. yy'a kadar indiği somut olarak kanıtlanmaktadır. Bu yayında, üç benek motifinin Ana Tanrıçanın ve sonra Dionysos adını alacak olan Baba Tanrının sembolü olduğunu tesbit ettim. Gerek Tanrıçanın gerekse Tanrının kutsal hayvanı parstır. Dolayısıyla üç benek parsı simgeler. Günümüzde bu motifin "pars beneği" adıyla kullanımı devam etmektedir. Parsın üzerindeki benekler, bu hayvanı özel kılmış ve doğumla ilişki kurulmuştur. Üremeği, bereketi, devamlılığı sembolize eder. Üç benek motifinin Anadolu'daki kullanımı yakın zamana dek devam etmiştir.

Yazmış olduğum bu makaleden sonra, başka yeni belgelere ulaştım ve ayrıca parsın kutsallığının Erken Neolitik Çağ'a kadar indiğini saptadım. Dolayısıyla aynı konuda ikinci bir makale yazmam gerekli oldu¹.

Büyük kedigillerden olan ve üç benek ile sembolize edilen parsın, yaşadığı coğrafyaya göre çeşitleri vardır. Neolitik yerleşimlerden itibaren karşımıza çıkan pars tasvirleri, Anadolu parsı (*Panthera pardus tulliana*) olarak bilinmekte ve neslinin tükendiği ileri sürülmektedir. Bu hayvanlarda uzun gövdeye

¹ Prehistorik dönem için yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Gülsün Umurtak'a, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'a, uzman arkeolog Sema Baykan'a ve İngilizce özeti yazan Dr. Behin Aksoy'a gönülden teşekkür ederim.

kıyasla bacaklar kısadır, kuyrukları uzundur, kısa ve toparlak kulakları vardır. Postunun üzerindeki benekler her bireyde farklılık gösterir. Parslar yalnız yasarlar. Erkekleri kendi başına dolaşır, dişileri ise –yavruları yok ise- tek başınadır. Dişi parsların önemli bir özelliği, analık duygularının güçlü olmasıdır. Anne pars, yavrusu kendi avını öldürebilmeyi ve beslenebilmeyi öğrenene kadar yavrusu ile birlikte olur. Vahşi ve yırtıcı olan parslar genelde geceleri ava çıkar, pusu kurar ve avını yakaladıktan sonra onu rahatça yiyebileceği yere götürür (Hodder 2006: 91, 94, 169, 207, 219).

Parsın kutsallığı Neolitik Çağ'a kadar inmektedir. Parsın üzerindeki çok sayıdaki benek, o çağın insanında üremeyi ve çoğalmayı çağrıştırmış olmalı. Aynı inanç çok daha geç devirlerde de devam etmiş, çok taneli meyveler (nar ve haşhaş) bereketle bağdaştırılmıştır.

Urfa İline yakın bir konumda olan ve baraj suları altında kalan Nevali Çori'de 700 pişmiş toprak heykelcik bulunmuştur. Bunların 665 adedi insan biçimlidir. Bir kısmı erkek, bir kısmı da kadın figürüdür. 179 erkek heykelciğinden bazıları pars postuna sarılıdır ve ayakta tasvir edilmiştir (Res. 1). Bu heykelcikler MÖ 8500-7900 arasına tarihlenirler (Hauptmann 1999: 77, fig. 21; 2007 a: 147-148, fig. 21; 2007 b: 98; Başgelen 2007: 123).

Güneydoğu Anadolu'da Erken Neolitik Çağa ait yerleşim yerlerinde yapılan bazı kazılarda, fallusları öne çıkartılmış heykelcikler ele geçmiştir. Şanlı Urfa'nın batısında Birecik İlçesi'nde bulunan Mezraa Teleilat'ta 400'ün üzerinde fallus ve erkek heykelciği, çanak çömleksiz Neolitik B tabakasında bulunmuştur (Özdoğan 2003: 515-517, fig.1-5; 2007aa: 192, fig. 17, 27-30; 2007 b: 99-100). Urfa'nın Harran Ovasına yakın konumdaki Göbekli Tepe'den de erkeklik organı öne çıkartılmış figürinler vardır (Hauptmann 1999: 80, fig. 33; 2007a: fig. 25; Schmidt 2007b: 24, 25). Urfa'da yol yapımı sırasında ortaya çıkartılan kireçtaşı erkek heykeli 1.93 metre yüksekliktedir. İki eliyle erkeklik organını tutmaktır (Hauptmann 2003: 623 v.d. res. 1-3; Hauptmann-Schmidt 2007: 24; Çelik 2007: fig. 4.). Heykelde bacaklar yapılmamış, tabanı dikilitaşlara benzer bir şekilde tamamlanmıştır. Bu nedenle antropomorfik bir stel olarak yorumlanmıştır, MÖ 9.- 8. binyıla tarihlenir.

Ana tanrıça inancının Göbekli Tepe ve Nevali Çori'de olmadığı ve Fırat bölgesindeki inanç dünyasında kendini göstermediği ileri sürülmüştür (Hauptmann-Schmidt 2007: 24). Buna karşın erkek tasvirleri ve fallus sembolleri, bu bölgede bir büyük tanrı – Baba Tanrı inancı olduğuna işaret etmektedir (Özdoğan 2007 ab: 453). Nevali Çori'de bulunmuş pars postuna sarılı kil heykelcik, parsın kutsallığı göz önüne alınır ise Baba Tanrıyı simgeleyebilir

ve adak olarak sunulmuş olabilir (Res. 1). Kil heykelcikler Nevali Çori'de kült törenleriyle bağlantılı olmayan mekânlarda ele geçmiştir. Hauptmann'a göre bu durum günlük yaşamda yerine getirilen dinsel törenleri yansıttığı şekilde yorumlanmıştır (Hauptmann 2007 a: 129, fig. 20; Morsch 2002: 159, 160, pl.3.6 ; Başgelen 2007: 123).

Göbekli Tepe'nin MÖ 9. binyıla tarihlenen II. Tabakasındaki bir mekanda dört dikilitaş vardır. Yükseklikleri yaklaşık 1.5 metre olan bu taşlardan iki- si üzerine birer erkek pars kabartması yapılmıştır. Bu hayvanlara önce aslan, daha sonraki yayınlarda Ön Asya kaplanı veya pars denmiştir. Bu nedenle burası "aslanlı yapı" olarak tanımlanmıştır (Schmidt 2007: 263; 2007a: fig 10, 26; 2007 b: 33, 35; Hauptmann 1999: fig. 35). Kabartmalarda parsın özelliği olan kısa bacaklar ve uzun kuyruk dikkat çekmektedir (Res. 2). Hem bu özellikleri nedeniyle hem de inanç nedeniyle bu hayvanların pars olması gerekir. Dolayısıyla aslanlı yapı, içerdiği pars kabartmalı iki dikilitaş nedeniyle parsa tapım yeri olabilir. Binanın batısında yer alan iki dikilitaş üzerindeki erkek pars kabartmaları birbirine bakar durumdadır ve her ikisinin de yüzü batıya dönüktür. Bu parslar kanımca Baba Tanrıyı temsil etmektedir. Bu dikilitaşların batıdaki duvar tarafında bulunan seki üzerinde, kazıma ile yapılmış çıplak bir kadın betimi vardır. 30 cm yükseklikte olan bu tasvir, cinsel ilişkiye hazır bir kadını görüntüler. Kadının bacakları abartılı biçimde yana doğru açılmıştır. Bu kadın betiminin Önyasya Neolitikinde benzeri olmadığı ileri sürülmüştür (Schmidt 2007: 263, res.104; 2007a: 111, fig.15; Hauptmann – Schmidt 2007: 25). Parslarla sembolize edilen Baba Tanrı'ya tapım yeri, dişiliği ön plana çıkartılmış kadın betimi ile örtüşmektedir. Bu tapım yerinde pars kabartmalı iki dikilitaş ile seki üzerindeki kadın betimi, batı duvarına yakın özel bir bölüm oluşturmaktadır (Res. 3). Göbekli Tepe'deki pars kabartmaları ile Nevali Çori'deki pars postuna sarılı kil heykelcik, parsın kutsallığının MÖ 9. binyıla kadar indiğini gösterir. Göbekli Tepe ve Nevali Çori'de bulunmuş ve aslan başı olarak tanımlanan hayvan başları ise parsa da ait olabilir (Hauptmann 2003: fig.31; 2007 a: fig. 20, 24 ;Başgelen 2007: 127).

Baba Tanrı'nın ağırlıkta olduğu Güneydoğu Anadolu'dan batıya doğru gelindiğinde, erkek figürleri ile fallusların sayısı azalmakta, buna karşın kadın figürleri çoğalmaktadır. Erken Neolitik Çağ'ın geç evresinde Orta Anadolu'da gelişkin bir yerleşke olan Çatalhöyük vardır. Konya İli'nin Çumra İlçesi'ne yakın konumdaki bu yerde Ana Tanrıça tapısının ön planında olduğu görülür. Çatalhöyük'te ilk olarak J. Mellaart 1961-1963, 1965 yıllarında kazı yapmıştır. Uzunca bir aradan sonra 1993 yılında I.Hodder başkanlığında başlatılan kazı halen devam etmektedir. Neolitik Çatalhöyük'te

Doğu Höyüğü MÖ 7400 - 6000 arasına tarihlenir. Batı Höyüğü ise MÖ 6000 civarında başlar ve 5000'e kadar devam eder. Doğu höyüğünde pars ile ilgili tasvirler VII ile II. tabakalar arasında bulunmuştur. Bu tabakalar yaklaşık MÖ 6700 ile 6300 arasına tarihlenir. Güneydoğu Anadolu'daki inanç dünyasında tapınakların varlığı, kazılar sonucu saptanmıştır. Orta Anadolu'da çok daha geç bir evreye ait Çatalhöyük'te ise tapınak olmadığı ileri sürülmektedir (Özdoğan 2007 ab: 453-454). Halbuki J. Mellaart, kazıda ortaya çıkartılan kabartmaların ve duvar resimlerinin bulunduğu mekanları tapınak olarak adlandırmıştır. Fakat I.Hodder başkanlığında yapılan kazı sonuçlarında bu mekanlarda iskan olduğu, bu evlerin törensel ve sembolik anlamlar yüklenmiş "egemen evler" olabileceği ileri sürülmüştür (Hodder 2006: 109, 110, 152, 161-163).

Çatalhöyük'te Ana Tanrıça ağırlıklı inanç sisteminde eril tanrı da betimlenmiştir. Erken tabakalarda (VII ve VI) ortaya çıkartılan tanrı ve tanrıça tasvirleri çoklukla taştan, sonraki tabakalarda ise kilden yapılmıştır. VI. Tabakadan sonra tanrı heykelcikleri üretilmemiştir (Mellaart 1967: 181; 2003: 138-140). Ana Tanrıça'nın kutsal hayvanı parstır. Tanrıçanın pars ile birlikte yapılmış heykelcikleri vardır. İki yavru parsı kollarında tutan ve oturur pozda gösterilen kil heykelcik III. tabakada bulunmuştur (Mellaart 1967: 181, fig. 49; 2003: 139, şekil 49). II. tabakada bir tahıl ambarında bulunmuş olan kil heykelcikte ise tanrıça iki dişi parsın arasında oturmaktadır. J.Mellaart'a göre doğum yaparken gösterilmiştir (Res. 4). Heykelcik, bu tip eserler arasında en bilinenidir, bereketle ilintilidir (Mellaart 1967: 184, fig.52, Pl. IX; 1963: 30, fig.1; 2003: şekil 52, res.69, 70, 83 ; Uzunoğlu 1993: 20, res.6; Hodder 2006: lev.24). Tanrıça ellerini parsların başları üzerine koymuştur. Parsların kuyrukları tanrıçanın sırtından omuzlarına ve oradan da öne uzanır. Bu figürler Potnia Theron tasvirlerinin ilk örnekleridir. Tanrıçanın dişiliğini, analığını ve soyun devamlılığını simgeler. Kazıda pars postu giymiş tanrıça heykelciği bulunmuştur. Tabaka II. ye ait bu eser tanrıçanın pars ile olan ilişkisinin başka bir örneğidir (Mellaart 1967: Pl. 87; 2003: 139, şekil 49; Uzunoğlu 1993: 52 A32; Hodder 2006: 207, şekil 91).

J. Mellaart'ın kazmış olduğu VI. tabakada bulunmuş bir mekan "Pars tapınağı" olarak isimlendirilmiştir. VI B.44'deki bu yerde boya ile bezenmiş bir dişi bir erkek pars kabartması olduğu ileri sürülmüştür (Mellaart 1967: 118, fig.31; 2003: 140). Tapınak VI A'da mavi ve kahverengi kireçtaşından üçlü heykelcik grubu bulunmuştur. J. Mellaart'a göre bu heykelcikler tanrıçanın genç kız ile ana yönünü ve tanrısal çocuğunu temsil etmektedir. Tanrıça iki heykelcikte pars ile birlikte ayakta gösterilmiştir. Oğlu ise yavru bir parsın üzerine binmiş

olarak tasvir edilmiştir (Mellaart 1963: 34, fig. 9; 1967: Pl. 73-76, 86, renkli Pl. X; 2003: res.84 ; Uzunoğlu 1993: A 48, A 49; Hodder 2006: lev.20, şekil 78). Bana göre burada bir teslis (üçleme) vardır ve Anadolu'daki inanç dünyasındaki ilk örnektir. Bu üç heykelcikten ikisi tanrıçanın genç kızlığı ile kadınlığını, çocuk heykelciği ise analığını simgeler (Res. 5). Binlerce yıl sonra Efes tanrıçasında aynı inancın devam ettiğini görüyoruz. Tanrıçanın bakire, evli kadın ve analık olmak üzere üç karakterli olması gibi (Erhat 1972: 73-75).

Çatalhöyük'te tanrı inancı olduğuna değinilmişti. Eril tanrının önemli karakteri avcı olmasıdır Tabaka VI. A.25'de bulunmuş mermer erkek heykelciğinin başında pars postundan bir başlık vardır (Mellaart 1963: 33, fig.8; 1967: 201, pl.85; 2003: 141, res.91). Bu heykelciğin avcılığı öne çıkartan bir tanrı figürünü olduğu ileri sürülür. Baba Tanrı'nın kutsal hayvanı da pars olduğuna göre, pars postundan başlık giymiş bu heykelcik, eril tanrıyı temsil etmektedir.

Çatalhöyük VII. ve VI. tabakalarındaki birkaç binada çifte pars kabartmaları vardır. Bu kabartmalarda parslar kafa kafaya dururlar. Parsların üzerindeki desenler bozuldukça yeniden ve defalarca boyanmışlardır (Mellaart 1967: 118, 119, fig. 31, renkli Pl. VI ; 2003: res.2, 3, 4, 5, 18, 19, 20, 21; Hodder 2006: lev. 9, 10, şekil 35). Pars kabartmalarını J. Mellaart erkek ve dişi olarak yorumlamıştır (Res. 6). Fakat dişi pars erkeğine göre daha küçük yapıdadır. Kabartmalarda parsların boyutlarının aynı oluşu, tek hayvanın iki tarafının betimlendiği fikrini çağırıştır (Hodder 2006: 91). Bu konuyu başka açıdan ele alalım. Kazıda ele geçen heykelikte tanrıça kutsal hayvanı iki pars tarafından korunmakta ve başka bir örnekte iki yavru parsi kucağında taşımaktadır. Tanrıça ile birlikte olan parslar dişi olduklarından aynı boyutta yapılmıştır. Bina duvarındaki parslar da dişi olup tanrıçanın kutsal hayvanı olarak onu temsil etmiş olmalıdır (Uzunoğlu 1993: 20). Gerek tarih öncesi gerekse tarihsel çağlarda bu inanç sisteminin devam ettiği gözlemlenir. Tanrı ya da tanrıça yerine onun kutsal hayvanı veya karakterini simgeleyen tasvirler yapılır.

Çatalhöyük kazılarında V. ve onun üzerindeki tabakalarda baskı mühürler ele geçmiştir. Bunlardan biri pars desenlidir. Pars desenli mühürde, hayvan kuyruğunu sırtına atmıştır, başı ve ön ayakları kırıktır. Baskı mühürlerdeki motiflerin duvar resimlerine dayandığı, duvardaki durağan sanattan hareketli sanata doğru geçişin başladığı ileri sürülmüştür (Hodder 2007: 233).

Çatalhöyük yerleşkesindeki bazı binalarda büyük boyutta duvar resimleri bulunmuştur. Bu duvar resimleri yabancı hayvanların avlanmasını sahneler. J. Mellaart'ın "av tapınağı" olarak tanımladığı binanın ana odasının dört duvarı resimlerle kaplıdır. Bu resimlerde tek boya katmanı vardır ve hepsi

aynı döneme aittir. Bu bina V. tabakadadır. VI.80'deki pars tapınağı üzerine yapılmıştır. Binanın kuzey duvarında büyük bir boğanın olduğu av sahnesi yer alır. IX. tabakadan itibaren boğa resimleri kuzey duvarına yapılmıştır (Mellaart 1967: Pl. 64; 2003: 213). Doğu duvarında geyik, yaban domuzu ve bir ayıyı avlama resmedilmiştir. Güney duvarında ise aslan avı görülür. Bu duvar resimlerinde avcılarının bazılarının bellerinde pars postları ile pars postu başlıkları vardır. V. tabakanın üstünde III. tabakada da benzer duvar resimleri bulunur. Pars postlu avcılar ve dansçılar sadece bu iki binada vardır (Mellaart 1967: 172 ; 2003: 215-217). Av resimlerinde, hayvanı avlama görevini üstlenen insanlar çok hareketlidir. Özellikle pars postu giymiş olanlar daha detaylı ve özenli resmedilmiştir. Postlar bazen havada uçuşmakta, bazen de düşmek üzeredir. Arada yerde duran sahipsiz pars postları vardır. Avın heyecanı gerçekçi biçimde anlatılmıştır. Pars postlu figürlerde silah yoktur. "Av tapınağı" adı verilen binanın doğu duvarındaki yaban domuzu ve ayı avı sahnesinde, pars postlu figürlerde ayrıca uzun kuş tüyleri mevcuttur (Res. 7). Postlar dört bacıklıdır. Binanın kuzey duvarındaki büyük boğa avı sahnesinde, boğanın önündeki pars postlu kişide de kuş tüyü görülür (Res. 8) (Mellaart 1967: 172, Pl. 61-63; 2003: 216, res.22).

Çatalhöyük duvar resimlerinde sadece yabani hayvanların avlanması resmedilmiştir. Avın önemi, hayvanın büyük boyutta gösterilmesiyle bağlantılı olabilir. Bu resimlerde yerleşik alanın dışındaki ortaklaşa etkinlik anlatılır ve birden çok hane halkına yetecek miktarda sığır etinin tüketildiği etkinliklerin yapıldığına işaret edilir (Hodder 2006: 92).

Fakat duvar resimleri bize basit bir avı değil, daha karmaşık ve şenlik havasında gerçekleştirilen av olduğunu göstermektedir. Resimlerden algılayabildiğimiz kadarıyla ciddi bir organizasyon gereklidir. Pars postlu kişiler yerleşmedeki saygın kişiler olmalıdır. Bu kişiler etkinlikleri ayarlarlar, kurallar koyarlar. I. Hodder'e göre yabani hayvanları avlamanın ve daha sonra şöleni hazırlamanın kamusal bir etkinlik olduğu, yabani erkek sığırların günlük yaşamda yerlerinin olmadığı, ancak toplumsal ve ayinsel ortamlarda önemli rol oynadıkları ileri sürülmüştür. Şöleni veren kişi, büyük yabani hayvanı sunmakla saygınlık kazanır. Toplumun üst düzeyindeki gruplar, evlerdeki yaşlılardan ya da "egemen" evdekilerden oluşabilir (Hodder 2006: 199, 203, 204).

Neolitik Çağ yerleşmeleri içinde pars ile ilgili betimlemeler en çok Çatalhöyük'te karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedenini irdelemek istiyorum. Ana tanrıça tapısının ağırlıkta olduğu Çatalhöyük'te, V. tabakadan itibaren eril tanrının olmadığına değinilmişti. Yılın belirli zamanlarında, belki mevsim dönüşümlerinde tanrıça için törenler yapılmış olabilir. Yaban hayvanı

avı, kanımca tanrıça için yapılıyordu. Bu törenler aynı zamanda ya da arka arkaya, bütün kasaba halkının katılımıyla gerçekleştiriliyor olabilir. Av tapınağındaki duvar resimlerinin aynı zamana ait olması, bu savı desteklemektedir. Resimlerden anlayabildiğimiz kadarı ile sadece erkek olan hayvanlar avlanmış olmalı. Bu av sırasında –tanrıça ile bağlantılı olduğu için- pars postları giyilmiştir. Törenlerde kullanılan pars postları, sadece erkek parslar öldürülerek elde ediliyordu. Öldürülen erkek parsların postları bacak derileri ile birlikte kasabaya getiriliyordu. Hayvanın ölüsü kasaba dışında kalıyordu. Bu dinsel törenler için dişi parsların öldürülmemesi gerekir. Çünkü dişi olanlar tanrıçanın kutsal hayvanlarıdır, döllenme ve bereketi sağlarlar.

Tanrıça için düzenlenen av etkinliğinde çeşitli grupların var olduğu, her grubun bir görevi olduğu duvar resimlerinden algılanabilmektedir. Pars postlu kişiler bu gruplar arasında önem sırasında ilk sırada görülüyor. Bu av etkinliğinde hayvanlar kızdırılır, bunlara sataşılır, dansçılar dans eder. Tanrıça için yapılan dinsel içerikli av şenliklerine veya bayramlara bütün kasaba halkı katılmış olabilir. J. Mellaart'ın tapınak dediği, I. Hodder'in egemen ev olarak tanımladığı bu yapıların dinsel fonksiyonları olmalıdır. Av sonrası gerçekleşen şölenlerde ana tanrıçaya şükran sunusu, pars tasvirli ve av resimlerinin bulunduğu mekânlarda yapılmış olmalı. Kazıda E VI.44'deki pars kabartmalı kült evinde sunu olarak bırakılmış tahıl çökeltisi bulunmuştur (Roller 2004: 50, 51). Bu özel evlerde üretim yapılması, ayrıca ölülerin gömülmesi nasıl açıklanabilir? Binalardaki dişi pars kabartmaları tanrıçayı simgeliyor ise bu mekânların dinsel içerikli olmaları gerekir. Neolitik Çağ'daki tapın yerleri, bugün algıladığımız anlamdaki tapınaklar gibi olmasa gerek. Fakat tanrı ve tanrıça için gerekli üretimin bu binalarda yapılmış olması akla yakın gelmektedir. Tanrılara adak olarak sunulan heykelcikler bu mekânlarda yapılmış olabilir. Obsidyen özlerinin en çok bu evlerde yoğunlaştığı saptanmıştır. O çağın yaşamında çok önemli bir materyal olan obsidyen, bu nedenle kült / egemen evlerde işlenmiştir. İki yüzü yontulmuş obsidyen bu tür evlerde vardır (Hodder 2006: 152). Bu özel binalarda belirli ya da seçilmiş kişiler veya aileler çalışmış olabilir. Bu kişiler öldükten sonra bu binalara gömülmüş de olabilirler. Av tapınağı olarak bilinen iki binada ise sadece kadınlar gömülmüştür (Mellaart 1967: Pl. 11, 63; 2003: 217). Bu binalar kuşkusuz tanrıçaya aittir. Bu nedenle burada hizmet edenler de kadın olabilir, tıpkı tapınak rahibeleri gibi. Dolayısıyla tanrıçanın kadın yardımcıları, öldükten sonra hizmet ettikleri bu binalara gömülmüşlerdir. Kült evleri basit evlerin aralarında yer almıştır (Hodder 2006: 152). Bunların kendi aralarında farklı dinsel işlevleri olabilir.

Başka önemli bir nokta ise pars postu kullanan kişiler ile pars tasvirli binarlar arasında bir bağın olma olasılığıdır. Belki de ortak anıların sürekliliğini koruyan, ortak ataların yaşadığı evin sonraki sakinleri (ya da görevlileri) hem atalara hem de tanrılara dinsel törenler düzenlemiş olabilirler. Dolayısıyla kült evlerde çalışanlar (görevliler) pars postu giyme onuruna sahip kişiler olabilir (Hodder 2006: 162). Tanrıçanın pars ile olan ilişkisi göz önüne alındığında, Çatalhöyük'te parslara ait hiçbir kemik bulunmaması doğal karşılanmalıdır. I. Hodder başkanlığında yapılan kazılarda pars kemiklerinin bulunmaması üzerinde epey durulmuş ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Hodder 2006: 12, 52, 53, 56, 87, 109, 207, 208, 219). Höyük'te IV. tabaka bina 42de bir kadın mezarında pars pençesine ait kemikten yapılmış bir kolye sarkacı bulunmuştur (Hodder 2006: 259-260). Bu sarkaç amulet olarak kullanılmış olmalı ve parsın kutsallığını da desteklemektedir. Çatalhöyük'te kazılar devam etmektedir Araştırmalar ilerledikçe sonuçlara daha yaklaşmak mümkün olabilecektir.

Erken Neolitik Çağ'da tanrı ve tanrıçaların insan gibi düşünüldüğünü, güneydoğu Anadolu'daki yerleşim yerleri ile Çatalhöyük buluntularından öğreniyoruz. Fakat onlar için inşa edilen dinsel yapılarda heykelleri konmamış, onun yerine kutsal hayvanları betimlenmiştir.

Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük yerleşkesinin batısında kalan Göller Bölgesi'nde, ana tanrıça tapısının olduğu başka bir yerleşim yeri vardır. Bu yer Burdur Gölü'nün yaklaşık üç kilometre güneybatısında bulunan Hacılar Köyü'ndedir. Hacılar Höyük ilk olarak J. Mellaart tarafından 1957 -1960 yılları arası, daha sonra R. Duru tarafından 1985 - 86 yıllarında kazılmıştır. Hacılar'da Geç Neolitik yerleşmesi IX - VI. tabakalar arasında kalır. Bu dönem MÖ 7. binyıla tarihlenir. Hacılar'da küçük buluntular arasında pişmiş toprak kadın heykelcikleri önemli bir grup oluşturur. IX. katta görülmeye başlayan kadın heykelcikleri VI. tabakada çoğalır. Bu yerleşim katındaki üç evin içinde 80 kadar tanrıça heykelciği bulunmuştur, bunlar MÖ 6340-6070 arasına tarihlenir. Bu figürinler çok niteliklidir. VI. tabakadan çıkarılan çanak çömleklerin kalitesi de yüksektir. Dolayısıyla bu yerleşim katı, diğerlerine göre daha gelişmiş olmalıdır (Mellaart 1970: 174-175, fig. 213-215, 228-229; Duru 2007: 334).

Pişmiş toprak tanrıça heykelciklerinden bazıları parslarla birlikte gösterilmiştir. Ayakta duran bir tanrıça, sol tarafında yavru bir parsı tutar (Mellaart 1970: fig. 196; Duru 2008: fig. 165). Ana tanrıçanın parslarla birlikte iki heykelciği daha vardır. Birinde bir pars üzerinde oturmakta ve kucağında yavru bir pars taşımaktadır (Res. 9). Diğer heykelcik ise bir çift pars üzerinde

oturmuştur. Parsların kuyrukları sırtından omuzlarına doğru uzar. Bu heykelciğin alt kısmı noksanıdır. Fakat parsın kuyruklarından yola çıkarak bir tümleme yapılmıştır. Bu heykelciklerde vücut oranları çok iyidir (Mellaart 1970: fig. 228, 229; 1975: fig. 65; Duru 2008: fig. 161, 165, 168 a, b). Neolitik Çağ'ı izleyen Kalkolitik ve Tunç çağlarında ana tanrıça figürlerinin yapımı devam etmiştir. Fakat bu çağlara ait tanrıçanın pars ile olan birlikteliğini gösteren tasviri ele geçmemiştir.

Büyük Hitit Krallığı'nın başkenti Hattuşa'da (Boğazköy'de) Yazılıkaya açık hava tapınağı vardır. Kentin yaklaşık bir buçuk kilometre kuzeybatısında bulunur. Doğal kayalar arasında A ve B olmak üzere iki galeriden oluşur. Bu galerilerin güneyine bir tapınak inşa edilmiştir. Kral IV. Tuthaliya zamanında (MÖ 1250-1220), A galerisine tanrılar ve tanrıçaların betimlendiği kabartmalar yapılmıştır. Bunlar Hitit Devleti'nin resmi tanrılar topluluğudur. Galerinin kuzeyinde yer alan kayanın yüzeyinde Hitit panteonundaki baş tanrı Teşup ile baş tanrıça Hepat'ın karşılıklı kabartmaları vardır. Teşup'un arkasında erkek tanrıların, Hepat'ın arkasında tanrıçaların korteji yer almaktadır. Teşup ve Hepat diğer tanrılara kıyasla daha büyük boyuttadır. Fırtına / Hava Tanrısı Teşup iki dağ tanrısı üzerinde durur. Eşi Güneş Tanrıçası Hepat ile arkasında duran oğlu Şarruma dağ tepelerine basmış birer hayvan üzerinde durmaktadır. Bu hayvanlar bazen aslan, bazen de panter –yani parsolarak yorumlanmıştır (Bittel 1975: 152, 154; Akurgal 1988: 106, 528; 1998: 122, 123; Darga 1992: 160, 161; Uzunoğlu 1993: 23; Dinçol 1982: 79)². Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası Hepat, genelde oğlu Şarruma ile birlikte görülür (Akurgal 1988: 528). Hitit belgelerinde kurban listeleri ve dini bayramlara katılan tanrı isimleri sıralamasında Şarruma'nın ismi annesi ile birlikte geçmektedir (Dinçol 1982: 79). Hititli sanatçılar Tanrıça Hepat'ı bazen bir çocuk tutarken tasvir etmişlerdir. Hepat ana tanrıça olarak kabul görmüş olmalıdır (Muscarella 1974: no.125; Uzunoğlu 1993: 24, 25). Yazılıkaya kabartmalarında Hepat, hemen arkasında duran oğlu Şarruma ile olan birlikteliğinde analığı ile öne çıkmaktadır. Çünkü Şarruma, tanrıçalar kortejindeki tek eril tanrıdır. Dolayısıyla her ikisinin üzerinde durdukları hayvanlar dişi pars olmalıdır. Çatalhöyük'te ve Hacılar'da tanrıçanın kutsal hayvanı pars ile olan birlikteliği, binlerce yıl sonra, Yazılıkaya'da tekrar karşımıza çıkmaktadır (Mellaart 1963: 29; Akurgal 1988: 106).

² J. Mellaart, Hepat ve Teşup'un kutsal hayvanlarının pars, boğa ve aslan olduğunu belirtmektedir (Mellaart 1963: 29).

Hurri kökenli tanrılar topluluğunun baş tanrısı Teşup, baş tanrıçası Hepat'tır. Bu tanrılarının tapıldığı yerler Toros'un dağlık bölgesi ve Kuzey Suriye'dir (Dinçol 1982: 79). Buradaki dinsel inançta tanrıçanın pars ile ilişkisi var mıydı? Eğer bu inanç var ise Hepat ismi pars ile birlikte Hattuşa'şa gelmiş olabilir mi? Ayrıca ilerde konu edilecek üç benek motifinin saptayabildiğim en eski örneği Fenike'de yapılmıştır. Hurri ülkesi ile Fenike ülkesi yan yanadır. Bu nedenle Hurri etkileri göz ardı etmemek gerekiyor.

Geç Hitit Dönemi'nde Kargamış – Cerablus'da bulunmuş bir ortostad üzerinde tahtta oturan ve ayna tutan tanrıça Kubaba kabartması vardır ve MÖ 9. yy'a tarihlenir. Tanrıçanın oturduğu sandalye yatan bir hayvan üzerinde gösterilmiş ve bu, tanrıçanın kutsal hayvanı aslan olarak tanımlanmıştır (Darga 1992: res. 250). Bu hayvan kabartması aslana benzememektedir. İkonografik açıdan bakarsak bu hayvanın dişi pars olması gerekiyor, Yazılıkaya'daki gibi. Bu motif, Orta Anadolu'daki inancın Hitit Devri'ndeki uzantısı olabilir.

Konumuz olan üç benek motifinin parsı simgelediğine önceden değinilmişti. Saptayabildiğim ilk üç benek motifi, Mykenai'da bulunmuş bir kalkana ait fayans kakmalarda vardır, MÖ 1000 civarına tarihlenir³. Fayans kakma birimleri Doğu Akdeniz kökenlidir ve deniz ticareti yoluyla Fenike'den Mykenai'a gitmiş olmalıdır⁴. Eski Fenike'deki dini inançta üç benek sembolü devam etmiş ve Doğu Yunan Dönemi'nde, MÖ 7. yy'ın ikinci yarısında Batı Anadolu'ya da geçerek kullanılmıştır. Bu yüzyılda Batı Anadolu'da Lydia Devleti hüküm sürüyordu. Başkentleri Sardes'te kuyumculuk çok ileri safhada idi. Anadolu istilalar ve savaşlar nedeniyle yakılıp yıkılmış, yağmalanmış ya da ekonomik nedenlerle metaller eritilerek gerekli yerlerde kullanılmış olmalıdır. Bu nedenle Batı Anadolu'da MÖ 7. ve 6. yy'larda üç benek motifli eser –şimdilik- bulunamamıştır⁵. Buna karşın Rodos Adası'nda Kamiros ve Ialysos mezar armağanları

³ Frances – Pinner 1984: 373. Buradaki dip not 94'de verilen K. P. Foster, *Aegean Faience of the Bronze Age*, New Haven 1979, res.21'deki yayına ulaşamadım. Ayrıca bkz. Meriçboyu 2008: 63.

⁴ Üç benek motifine benzeyen bir obje, Höyücek kazılarında bulunmuştur. Pubis üçgeni olarak tanımlanan objede üç delik vardır, MÖ 6450 civarına tarihlenir: Duru 1995: lev. 52.7, 55.7. Buradaki üç delik üç beneğin öncüsü olabilir mi? Daha sonraki dönemlere ait örnek bilinmiyor. Pubis üçgeninin uçlarından yola çıkarak döllemeyi, doğurganlığı simgeleyen üç benek motifi mi yapıldı. Fakat parsın sembolü olarak üç benek hem dişi hem de eril tanrı için kullanılmıştır. Eski Filistin'deki Tell el –Ajjul hazinesindeki eserler arasında bulunan küpelerin çevresinde üçer güverseden oluşan süsler vardır. Ayrıca düz halka küpelerin ortasından üç güverseden oluşmuş bir süs sarkar. Eserler MÖ 1650 – 1500 arasına tarihlenir: Maxwell – Hyslop 1971: 116, 117, res. 78, 79, 80 ve fig. 8; Tait 1986: 37; Meriçboyu 2008: 63. Bu süsler, üç beneğin takıldaki ilk örnekleri olabilir. Bu tür küpeler MÖ 1 bin yıl boyunca devam etmiştir.

⁵ Bundan önceki makalemden Anadolu'da üç benek motifli eserlerin bulunamadığı ifade edilmişti. Sonraki çalışmalarımda üç benek betimli eserler yanında pars betimli eserlerin varlığı da saptanmıştır. Bu konuda yayınlanmamış eserler olabilir.

arasında ele geçmiştir. MÖ 7. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen bu eserler arasında pektorale ait altın ve elektrik dörtgen levhalar vardır. Bu levhalar üzerinde Potnia Theron tasvirleri de bulunmaktadır. Potnia Theron tasvirleri arasında, kanatlı tanrıçanın iki yanında üzeri üç beneklerle kaplı birer dişi pars vardır. Bu betimlemelerde parsler tanrıçanın iki yanında yerde dururlar ve ön ayaklarını yukarı kaldırmışlar, tanrıçaya dayamış gibiler. Başları arkaya dönük ve tanrıçayı korumaktalar. Tanrıça ellerini parslerin başları üzerine koymuş, onları kutsamakta (Res. 10) (Marshall 1911: Pl. XI, XII. No.117, 1128-1130; Laffineur 1978: Pl. V fig. 56, VII fig. 56, 58, XIII fig.100; Higgins 1980: 115-117, Pl. 20 C; Meriçboyu 2010; 158, 159). Diğer Potnia Theron tasvirlerinde ise kanatlı tanrıça aslanları arka bacaklarından tutmaktadır. Aslanların başları aşağıya doğrudur. Aslanların yeleleri bazen güverse kümeleri ile gösterilmiş, üç benek gibi duruyor ama değil (Laffineur 1978: Pl.I fig. 3, XI fig.91). Fakat yayınlarda bu hayvanların hepsi aslan olarak tanımlanmıştır.

Kamiroz pektorallerine ait bu levhalardaki parslı tasvirlerde kompozisyon Çatalhöyük'deki parslerin koruduğu tanrıça heykelciği ile aynı inanç ve düşüncenin ürünüdür. Aradaki en büyük fark tanrıça birinde oturur diğerrinde ayakta durur pozdadır. Kamiroz buluntularında da parsler tanrıçanın kutsal hayvanı olarak betimlenmiştir. Halbuki aslanlı örneklerde tanrıça doğaya egemenliğini ifade eder şekilde aslanları arka bacaklarından tutmaktadır. Birinde analığı ve üretkenliği, diğerrinde ise doğadaki gücü-egemenliği vurgulanmıştır.

Rodos eserlerinin kendi içinde üslup ve işçiliklerinin benzediği, eserlerin tek bir atölye çıkışlı olduğu ve Doğu etkileriyle Rodos'da yapılmış olabileceği üzerinde durulmuştur (Laffineur 1978: 172 vd.; Higgins 1980: 111). Aydın'da bulunmuş pektorale ait altın bir levha, Rodos eserleriyle aynı üsluptadır (Coche de la Ferté 1956: Pl. VI 2; Higgins 1980: 115; Akurgal 1988, lev.79 a; Meriçboyu 2010: 158). Kamiroz'da bulunmuş elektrik iki levhada Batı Anadolu kaynaklı zincir sarkaçların uçlarında çana benzeyen boncuklar vardır. Bu boncukların yakın benzerleri Sardes nekropol buluntuları arasında çok sayıda görülmektedir (Laffineur 1978: Pl.XXIII, fig. 198, 199; Meriçboyu 2010: 159)⁶.

Aydın levhası ile Kamiroz'dan iki eser Paris Louvre Müzesi'ndedir. Eserlerdeki üslup birliği ve tasarımları ile üç benek motifi, Rodos eserlerinin Sardes yapımı olduğunu kanıtlayan örneklerdir. Diğer önemli bir husus,

⁶ Aydın levhası ve Efes Artemis Tapınağı adak buluntuları ile Rodos eserleri arasındaki benzerlik için bkz. Marshall 1911: xxiv; Coche de la Ferté 1956: 43; Higgins 1980: 115; Laffineur 1978: 183-184; Meriçboyu 2004: 43- 45; 2010: 158-159.

üç benek motifinin Helen dünyasında kullanılmamış olmasıdır. Sadece Anadolu'ya çok yakın konumdaki Rodos'da görülmektedir. Üç benek motifi önceleri Kubaba veya Kybele'yi daha geç dönemlerde ise Artemis, Anahita ve Aphrodite'yi sembolize etmiştir (Meriçboyyu 2010: 158, 159).

Batı Anadolu'da MÖ 6. yy'da üç benek motifli bir eser –şimdilik- bulunamadı. Fakat pars tasvirli eserler vardır. Karya Bölgesi'nde, Mylasa'ya yakın Euromos (Ayaklı) civarındaki Hacı Bayramlar'da pişmiş toprak mimari kaplama levhaları bulunmuş ve MÖ 6. yy'ın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Bu levhaların üzerine pars kabartmaları yapılmıştır. Eserlerin bir kısmı Bodrum Müzesi'nde, diğer bölümü Danimarka Kopenhag'da bulunan Ny Carlsberg Glyptotek Müzesi'ndedir. Eserler kaçak kazı yolu ile ortaya çıkartılmış ve yurt dışına kaçırılmıştır. Ümit Serdaroğlu, Euromos'da çalıştığı sıralarda bu kaçak kazıyı duyarak Hacı Bayramlar'a gitmiş ve bulabildiği levhaları Bodrum Müzesi'ne teslim etmiştir⁷. Bu eserlerin üzerindeki çalışma devam etmekte olup henüz yayınlanmamıştır. Levhalardaki parslar dişi olduklarından, tapınak bir tanrıçaya ait olmalıdır.

Milet, Zeytintepe'deki Aphrodite kutsal alanında yapılan kazılarda ele geçen heykel parçaları arasında parsa ait olanlar vardır. Bunlar tapınağın alınlığındaki kompozisyonda birbirine bakan iki dişi parsa aittir, MÖ 6. yy'ın başlarına tarihlenir. İon mimarisinde, en erken alınlık heykeltıraşlığı örneğidir (von Graeve 2005: 41 vd., fig. 1, 2). Aynı kutsal alanda pişmiş topraktan yapılmış adak heykelcikleri arasında oturan bir kadın heykelciği bulunmuştur. Kucağında bir hayvan vardır (von Graeve 2005: 47, abb.13). Bu biçimdeki heykelcikler genelde Kybele olarak yorumlanmaktadır. Fakat tapınak alanında bulunan heykelcik Aphrodite'ye aittir. Kucağındaki hayvan ise yavru pars olabilir. Aphrodite Ana tanrıça gibi gösterilmiştir (Res. 11). Gerek tapınak alınlığındaki pars tasvirleri gerekse yavru parsa tutan tanrıça figürini, Erken Neolitik Çağ'dan bilinen dinsel inancın uzantısıdır. Aynı geleneğin bu kadar canlı biçimde İonya'da tekrarlanması çok ilginçtir. Yayında Milet Aphrodite'sinin Helen Aphrodites'i'den önemli ölçüde farklı olduğu, bu tapımın kökeninin yakın doğuda olduğu belirtilmiştir. Kanımca Lydia'nın ve Frigya'nın etkisi olabilir. Aphrodite'nin parsla olan ilişkisinin devam ettiğini Myrina'da bulunmuş pişmiş toprak bir heykelcikte izliyoruz. Aphrodite Anadyomene heykelciğinin gövdesindeki zincirin birleştiği noktada yuvarlak bir madalyon vardır, üzerinde de kabartma üç benek

⁷ Gerek Hacı Bayramlar gerekse Milet Aphrodite Tapınağı buluntuları ile ilgili bilgiyi veren Adnan Menderes Üniversitesi'nden Doç Dr. Suat Ateşlier'e çok teşekkür ederim.

bulunur. Eser MÖ 2. yy'-1. yy'a tarihlenir (Mendel 1908: no. 2308; *Anadolu Medeniyetleri* II 1983: B197).

Akhaemenid Dönemi'nde üç benek motifinin kullanımını devam etmiştir. Uşak İkiztepe mezarında bulunmuş gümüş alabastrondaki dört banttandır. Üstteki betimlemede, bir pars ile bir aslan yerde yatan boğaya saldırmışlardır. Aynı kompozisyon iki kez tekrarlanmıştır. Dişi parsın gövdesi üç beneklerle kaplıdır. Yayında pars tasviri dişi aslan olarak tanımlanmıştır (Özgen –Öztürk 1996: 122, 123, no.78; Akurgal 1998: 290, res.188c). İkiztepe mezarı bir erkeğe aittir. İlk olarak Lydia Dönemi'nde, ikinci kez Akhaemenid Devri'nde kullanılmıştır. İkinci kullanım tarihi MÖ 5. yy'ın erken evresine tarihlenir. Bu mezarda bulunan alabastronda dişi pars tasvirinin niçin yapıldığını yorumlamak zordur. Tanrıça Anahita ile ilintili olabilir.

Akhaemenid inancında Anahita İran'ın en büyük tanrıçasıdır. Nehir ve suyun tanrıçasıdır, verimliliği denetler ve aynı zamanda savaşçıdır. Bu üç özelliği Mezopotamya'nın İstar-İnanna inancına benzer (*History of Iran* 1985.2: 670). Bu nedenle üç benek Anahita için de kullanılmıştır. Bu dönemde MÖ 5. yy'ın ilk yarısında Lampsakos'da ikinci bir kuyumculuk merkezi geliştirilir. Zamanla kendi özelliklerini belirleyen bu merkezde üretilen mallar, Marmara Bölgesi, Trakya, Güney Rusya, Ege ve Güney İtalya'ya pazarlanmıştır. Lampsakos Sardes gibi üç benek motifinin kullanıldığı bir atölyedir. Fakat Lampsakos'da imal edilen üç benekli eserler sadece Bulgaristan'da bulunmuştur. Güney Rusya'da veya Makedonya'da yoktur⁸. Bulgaristan'da bu motifin niçin revaçta olduğunu irdeleyelim.

Akhaemenidler Anadolu'yu aldıktan bir süre sonra, MÖ 513 yılında, Kral Dareios komutasında Trakya'ya geçerek Tuna'ya oradan da Dinyester Nehrine kadar olan toprakları egemenlikleri altına almışlar ve yaklaşık yarım yüzyıl sonra MÖ 460'da Trakya'yı terk etmişlerdir. Ardından bu bölgede Odrysia Devleti kurulmuştur. Perslerin Trakya'daki egemenlikleri sırasında bu bölgenin kültürüne, dinsel inancına katkıları olmuştur. Bakir bir bölge olan Trakya'da, gelişmiş Pers kültürüyle karşılaşan halk, kuşkusuz etkilenmiş olmalı. Akhaemenid yapımı metal kaplar, Perslerin egemenliği ve sonrasında beğeni ile kullanılmıştır. Metal kaplara olan bu talep, Lampsakos'un kuyumculuk merkezi olarak kurulmasının nedenlerinden biri de olabilir. Lampsakos'da imal edilen ve Bulgaristan'a gönderilen altın ve gümüş kaplar

⁸ Makedonya Stauropolis'te bulunmuş gümüş kase içindeki kadın başında bir diadem var. Bu diadem üzerinde üç benekler bulunur: *Treasures of Ancient Macedonia*: no. 280; Meriçboyu 2006: 50. Kasenin biçimi ve üslubu Lampsakos özellikleri gösterir.

üzerinde üç benek motifleri vardır. Bu eserler MÖ 5. yy' ile 3. yy'ın başı arasına tarihlenirler. Duvanlı, Bashova Mogila mezarında altın yaldızlı bir kyliks bulunmuştur. MÖ 5. yy'ın son çeyreğine tarihlenir. Kyliksin iç yüzeyine kazıma ile yapılan tasvir sonradan yaldızlanmıştır (Venedikov-Gerassimov 1973: res. 173, 174; Marazov 1998: no. 116; *Die Thraker* 2004: 133; Meriçboyu 2006: 49, res. 6; 2008: 631). Kylikte ata yan binmiş bir tanrıça betimlenmiştir. Tanrıçanın başındaki eşarp arkadan öne doğru gelir ve önde bağlanır. Başının üst kısmı açıktadır. Bu eşarbin üzeri üç benek desenlidir. Tanrıça atı ile birlikte su / nehir üzerinde gider. Suyun içinde balıklar vardır. Bu sahnenin etrafını sarmaşık çelengi çevirir (Res. 12). Kap üzerinde “DADLEME” yazısı var, “toprak ana beni koru” anlamına gelir⁹. Eşarp üzerindeki üç benek, bu tanrıçanın doğuya ait inançla bağlantısına işaret eder. Perslerin Trakya'daki egemenlikleri süresinde Anahita tapımı, Trakya halkının tanrıça inancını etkilemiş olmalıdır. Anahita nehir ve su tanrıçasıdır, verimliliği denetler, aynı zamanda savaş tanrıçasıdır, Bu teslis (üçleme) Trakya'nın baş tanrıçasında da olabilir. Kyliks üzerinde balıkların olduğu su betimi, nehir / su tanrıçası olduğunu çağırıştırır. Dadleme yazıtı toprak ve verimlilikle bağlantılıdır. Savaşçı karakteri de at üzerindeki betimlemesi ile olabilir. Bulgaristan'da Plovdiv Bölgesi'ndeki Panagyurishte'de dokuz adet altın kap bulunmuştur. Eserler mezar armağanı değildir. Dinsel törenlerde kullanmak için yapılmışlardır. Buluntu yeri bir Heroon önü veya bir Tümülüs mezar önü olabilir (Agre 2003: 556). Bu eserler Odrysia Kralı Seutes III. dönemine, MÖ 4. yy' sonu ile 3. yy başına tarihlenirler (Venedikov 1973: 67, 71-72; Venedikov-Gerassimov 1973: 66 vd. , res. 122-132; von Bülov 1987: 121-123, res. 106-113; Marazov 1998: no.68-76; *Die Thraker* 2004: 225-229; Meriçboyu 2004: 43-46; 2006: 48-49, res. 4, 5). Bu kaplar arasında üç adet kadın başı rhyton vardır. Bunlardan ikisi eşarplıdır, üzerlerinde üç benek ve stilize yıldız motifleri yapılmıştır¹⁰. Üçüncü kadın başı rhyton miğferlidir. Bu rhytonlar Trakya tanrıçasının Anahita gibi üç kimliğini betimler. Miğferli olan baş savaş tanrıçası kimliğidir. Duvanlı Bashova Mogila kyliksinde , içinde balıklar olan su betiminden yola çıkarak diğer rhytonun su tanrıçası kimliğini, üçüncüsünün de verimliliği, toprağı simgelemiş olabileceği ileri sürülebilir. Tanrıçanın suyla ilgili kimliğine bakalım. Gerek Bashova kyliksinde gerekse Panagyurishte rhytonlarında, tanrıçanın başındaki eşarp bağlama biçimi, Sicilya sikkelerindeki

⁹ Yayında bu tasvirin ay tanrıçası Selene olduğu, ayrıca Hera'nın altın elmalarını koruyan Hesperidler'den biri olabileceği öne sürülmüştür (Marazov 1998: no.116).

¹⁰ Bu motiflerin Artemis ve Anahita'yı bir arada simgelemiş olabileceği tarafımdan öne sürülmüştü (Meriçoyu 2006: 49, 51).

Arethusa başındaki gibidir (Franke-Hirmer 1964: no. 33, 38, 39, 46, 71). Eşarbinda stilize yıldızlar ve rozetler vardır. Arethusa, Artemis ve su ile ilgili bir tanrıçadır. Dolayısıyla bu saç bağlama biçimi, Trakya tanrıçasının nehir/su kimliğini belirtmiş olabilir.

Panagyurishte kapları üzerindeki kabartmalar Grek mitolojisi ile ilgilidir. Akhaemenid Dönemi sonrasında yapıldıkları için bazılarının üzerinde üç benek motifleri olmasına karşın Grek mitolojisinin konuları işlenmiştir. Fakat Trakya tanrıçasının üç karakterli oluşunun devam ettiğini, rhytonların üç adet olmasıyla anlayabiliyoruz¹¹. Bu tanrıça Trakya Artemisi Bendis olabilir (Meriçboyu 2006: 50). Kadın başı rhytonlardan eşarplı olan ikisinde, alnın üst kısmında bir diademin (?) orta kısmı görülür. Buraya bir çapraz motifi yapılmış, aralarına ve etrafına noktalar konmuştur (Svoboda-Cončev 1956: abb. 7; Meriçboyu 2006: 49). Benzer bezemeyi Uşak İkittepe mezarında bulunmuş gümüş alabastronlarda buluyoruz (Özgen-Öztürk 1996: no. 76, 77). Doğu Yunan ve sonrasındaki Akhaemenid dönemlerinde kullanılan motifler bilinçli seçilmiş olup dinsel anlam içermektedir. Bu motifin varlığı kanımca, Panagyurishte kaplarındaki tanrıçanın “Doğu” kimliğinin daha ağırlıkta olduğuna işaret etmektedir.

Üç benek motifi, tanrıça betimlemesinin yanında tanrı Dionysos için de kullanılmıştır. Borova’da bulunmuş hazinede kulpsuz gümüş bir vazodur. MÖ 4. yy’ın ilk yarısına tarihlenir. Vazo üzerinde iki sıra halinde Dionysiak kabartmalar yapılmıştır. Figürler arasındaki Dionysos, Ariadne ve dans eden Menad’ın giysileri üç benek desenlidir (Von Bülov 1987: 110-111, 118-120; Marazov 1998: no.173; Meriçboyu 2008: 63, 64, res.2). Ana tanrıçanın pars ile olan birlikteliğinin izini aralıklarla da olsa izleyebiliyoruz. Baba tanrının pars-la birlikteliğinin izini Çatalhöyük’ten sonra saptayamıyoruz. Fakat Friglerin Baba tanrıya taptıklarını Yunan kaynaklarından öğreniyoruz (Roller 2007: 145). Bu uzun süreçten sonra ilk olarak Borova vazosu üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Belge çok az olmasına karşın bu inanç binlerce yıl devam etmiş olmalı ki Baba Tanrının devamı Dionysos tasvirinde üç benek kullanılmıştır¹². Borova vazosu üzerindeki Dionysos Grek tanrısı gibi betimlense de, içerik olarak Doğu inancıyla bağlantılı olabilir. Ana Tanrıçanın eril imgesi olarak yaradandır, yaşamın sürekliliğini sağlayandır. Akhaemenid Devri ile Erken Hellenistik Dönem’deki hem Trakya Artemisi Bendis hem de Dionysos

¹¹ Miğferli baş için Amazon başı, diğer ikisi için Artemis veya Hera olabilir denilmiş (Marazov 1998: no. 68, 69, 70).

¹² Batı Anadolu’da Arkaik Devir’de inşa edilen Dionysos tapınakları Baba Tanrı ile bağlantılı olabilir. Milet Aphrodite Tapınağında olduğu gibi.

tapımları Doğu içerikli olmalıdır. Doğu etkileri taşıması, Bulgaristan'daki üç benek motifli eserlerin varlığını da açıklamaktadır.

Orta Anadolu'da Hitit İmparatorluğundan sonra kurulan Frig Devleti'nde en ulu tanrıça "Matar /Ana"dır. Bazen dağlardaki egemenliğini belirten "Kubileya" sıfatı ile kullanılmıştır. Dağlar, kayalar, ovalar ile tüm doğa Matar'ın tapınağı olarak kabul edilmiştir. MÖ 7. yy'ın başlarında ilk kez tanrıça için yontu anıtları yapılmış ve bu anıtların yapımı devam etmiştir. Bu kaya /kült anıtları, Anadolu'nun en değerli ve ilginç eserleri arasındadır. Kaya anıtlarında tanrıçanın görsel biçimi, Geç Hitit heykel sanatı etkisindedir. Şahin ya da atmaca ile aslan tanrıçanın sembollerinden bazılarıdır. Bu semboller Tunç Çağı'na kadar inmektedir (Roller 2004: 119). Frigyalılar, Matar tasvirini doğal kayaları işleyip mimari bir cephe yapıp oradaki nişte göstermişler. Bu, Hititlerden gelen bir gelenektir. Fakat Frigyalılar eski yapıtları kopya etmemişler, onu kendi inançlarına göre uyarlamışlardır (Roller 2004: 124). Kaya anıtlarından başka, basamaklı kaya sunakları yapılmıştır ve bunlar sayıca çoğunluğu oluştururlar. Bu sunakların ön yüzlerinde basamaklar vardır. Bu basamaklarla yuvarlak başlı, dörtgen gövdeli kaya idollerine ulaşılır. Bu idollerin bazıları kaya kitesinin ortasına veya çevresine işlenmiştir (Roller 2007: 145; Sivas 2009: 720)¹³. Bu sunakların sağında veya solunda ya da her iki tarafındaki kayalık zeminde kabartma veya çukur üç benekler vardır (Sivas 2009: res. 5-7). L. Roller, sunaklardaki idollerin başka bir tanrıyı temsil etmiş olabileceğini düşünerek, bunun Friglerin Baba adını verdiği tanrı olabileceğini yazar (Roller 2007: 145). Frig panteonunda Matar'dan başka tanrı ismi bilinmemektedir. Baba tanrı ile ilgili bilgi ise Antikçağ Yunan kaynaklarından öğrenilmektedir. Basamaklı sunaklar eril tanrıya ait ise bu kadar yaygın olamayacağı kanısındayım. Üç benek kabartmaları doğurganlığı, üremeyi, sürekliliği sembolize ettiğine göre, basamaklı sunaklar Matar'ın analığını öne çıkartan tapım yerleri olabilir. Üç benek ayrıca eril tanrı için de kullanılmaktadır. Bu sunaklarda hem Matar'a hem de Baba tanrıya birlikte mi tapılıyordu¹⁴. Bu nedenle mi sayıca çoktur. Aizanoi'daki Zeus tapınağı'nın alt kısmındaki tonozlu bölüm Kybele için ayrılmıştır. Bu birlikteliğin başlangıcı, basamaklı sunaklardaki müşterek tapı mıdır? Bu sunaklar MÖ 7-6. yy arasına tarihlenir. Gordion kazısında minyatür taş sunaklar bulunmuştur. Sunakçıkların üst yüzeylerinde kabartma üç benekler vardır (Res. 13). Tanrıça Matar'a adak olarak sunulmuş olabilir. (Sivas-Sivas 2007: 294; Sivas 2009: 723).

¹³ Frig basamaklı sunakları ile yayın ismi veren Prof. Dr. Taciser T. Sivas'a çok teşekkür ederim.

¹⁴ Baba Tanrı Men olabilir mi? Ankara'daki Kybele / Men kutsal alanı, her iki tanrının bu bölgede güçlü olduğunu gösterir.

Frig eserleri arasında tanrıçanın parslarla birlikte betimlemeleri vardır. Boğazköy Büyükkale kazısında bulunmuş bir Frig dinosu üzerinde, ortada uzun ve plili elbisesi ile tanrıça, iki yanında birer dişi pars ile tasvir edilmiştir (Res. 14). Eser MÖ 6. yy'ın ilk yarısına tarihlenir. Yayında bu hayvanlar aslan olarak tanımlanmıştır (Bittel 1983: 205, 206, abb. 105). Tanrıça ellerini parsların başlarına koymuştur. Parsların ağızları açık, dilleri ise çubuk şeklindedir. Başka bir örnek ise Alişar kazısından çıkmıştır. Kâsenin dışında karşılıklı birer pars figürü vardır. Bunların pars oldukları vücutlarındaki beneklerden anlaşılmaktadır. Parsların aralarında birer rozet bulunur ve bu rozetler tanrıçayı simgeler. Parsların ağızları açık olarak gösterilmiştir (Akurgal 1955: abb. 43). Parsın sembolü üç benek motifinin kullanımı Frigya'da Roma Devri'nde de devam etmiştir. Pessinus civarında bulunmuş minyatür sunakların üst yüzeylerinde kabartma üç benekler vardır (Sivas 2009: 724, res.7).

Hellenistik Dönem'de Batı etkisi ile üç benekle bağlantılı inanç gittikçe azalmış görünüyor. Roma Devri'nden sonra ise yok olmuş olabilir. Buna karşın doğuda Sasani sanatında üç benekli eserler MS 5. yy'dan itibaren vardır. Yoğun olarak Büyük Selçuklu sanatında ve onu takiben az da olsa Anadolu Selçuklu sanatında görülmektedir. Üç benek motifi 15. yy'ın ikinci yarısında İran üzerinden Osmanlı kültürüne geçmiştir. Kumaş, çini ve halılarda sevilererek kullanılmıştır. Yakın geçmişe kadar Anadolu'da koruyucu bir motif olarak kullanımı devam etmiştir (Meriçboyu 2008: 61 – 77).

Yıldız Akyay Meriçboyu

Yavuztürk Mahallesi, Tarih Cad.

Yeşil Yamaç Sitesi A 4 Blok, Üsküdar

İstanbul / Türkiye

yildizmericboyu@hotmail.com

The Origin of the Three-Dot Motif

The symbol of the leopard is the three-dot motif. It symbolizes fertility, reproduction and the continuation of the species. The leopard is the attribute animal of both the Father God and the Mother Goddess. The sacredness of the leopard goes as far back as the 9th millennium B.C. There are two male leopards in relief, symbolizing the Father God, on the stone pillars of the “lion building” at Göbekli Tepe. At Nevalı Çori the male figurine with a leopard skin is associated with the Father God. In Central Anatolia worshipping of the Mother Goddess is preponderant. Leopard depictions were mostly found at Çatalhöyük. In some cult buildings of this site there are relief leopards depicted face to face. Being both females they are of the same size, and symbolize the Mother Goddess. There are also statuettes of the Mother Goddess shown together with female leopards. Apart from these a female statuette wearing a leopard skin was also found. There were three figurines shaped together with a leopard from the VIth Level. Two of these show the goddess standing next to the leopard. One of them depicts her as a maiden, the other as a mature woman. The third statuette is a child on a leopard cub, which symbolizes the motherhood of the goddess. These three figurines must be the trinity of the goddess cult. Depictions of the male deity are few in number. After Level V they are nonexistent. At the “hunting temple” of Level V there are wall paintings. They depict collective hunts organized for the goddess. In these paintings the emphasis is on the figures wearing leopard skins. These skins were acquired by killing male leopards whose bodies were not brought to the site. Because of this, no leopard bones were found at Çatalhöyük. Goddess statuettes shaped together with leopards were also found at Hacilar in the Lake District. The Çatalhöyük and Hacilar finds are dated to the second half of the 7th millennium B.C. In the Hittite Period, among the Yazılıkaya reliefs, dating to 1250 – 1220 B.C., the goddess Hebat and her son Sharruma are depicted, each standing on a female leopard. The goddess relief with a mirror, found at the Late Hittite Period Carchemish/Cerablus (9th century B.C.) is shown on a leopard. The first three-dot motif is dated to about 1000 B.C. and is of Phoenician origin. This motif was passed on to Western Anatolia in the Orientalizing Period, in the second half of the 7th century B.C., and was in use until the Roman Period. There are Potnia Theron depictions on the gold and electrum plaques found at Camirus on Rhodes, and they are classified into two groups. In one group the goddess is standing and on either side of

her there is a leopard filled with three-dot motifs. The goddess is shown with her hands on the heads of the leopards, blessing them. In the second group the goddess is depicted holding lions from their hind legs. The ones with the leopards symbolize the fertility of the goddess, the ones with the lions symbolize the domination of the goddess in nature. These plaques were produced in Sardis (Meriçboyu 2010: 158-159): In the Archaic Period works with leopard depictions were produced in Western Anatolia. At Hacıbayramlar in Caria, terra cotta architectural plaques, with female leopards on them, were found. There are two female leopards on the pediment of the Aphrodite Temple in Miletos. There is a female leopard depiction with three-dot motifs on the silver alabastron, dating to the first half of the 5th century B.C., found in the tomb chamber of the Uşak-İkiztepe tumulus from the Achaemenid Period. In Phrygia, Central Anatolia, three-dot reliefs were made on the three stepped altars. These altars may be for Goddess Matar and Father God. They symbolize the fertility and the productivity of both deities. We find this unity extended to the Temple of Zeus in Aizanoi. The lower part of the temple is dedicated to Cybele. The small stone altars found at Gordion, and which were used as votive offerings, had three-dot reliefs on them. On some Phrygian vessels the goddess is depicted with leopards. Outside Anatolia, the three-dot motif is seen mostly in Bulgaria. A gold plated silver cylix, dating to the last quarter of the 5th century B.C., was found in the Duvanlı Bashova Mogila tomb. The scarf on the head of the goddess depiction inside the cylix is decorated with the three-dot motif. Here the goddess is on horseback, and there are fish in the river at the bottom. The inscription on the vessel is “protect me (mother) earth.” The whole scene reflects the aquatic, fertility and the combat characteristics of the goddess. In the Panagyurishte treasure there are three rhyta in the form of female heads, dating to the 4th – 3rd centuries B.C. One of the rhyta has a helmet and symbolizes the combat characteristic. The other two rhyta are related to the aquatic and fertility characteristics of the goddess. The way the scarves are tied in these rhyta is the same as the way the scarf of the water goddess Artemis-Arethusa is tied. It seems as though the cult of Anahita had an influence on the Thracians during the Persian domination in Thrace. In the Dionysiac scene depicted on a silver vase, dating to the first half of the 4th century B.C., found in Borova, Bulgaria, the clothes of Dionysos, Ariadne and the dancing Maenad have three-dot motifs on them. The three-dot motif, which is seen until the Roman Period in Anatolia, continued also in Sassanian art in the 5th – 7th centuries A.D., and in the subsequent cultures as well (Meriçboyu 2008: 60-77).

Kaynakça

- Agre, D.
2003 “A New Interpretation of Scenes Decorating The Amphora – Rhyton From The Panagyurishte Treasure” *Thracia XV*: 545-558.
- Akurgal, E.
1955 *Phrygische Kunst*, Ankara.
1988 *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul.
1998 *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- Anadolu Medeniyetleri II*
1983 *Anadolu Medeniyetleri. Yunan / Roma / Bizans, Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi 22 Mayıs – 30 Ekim*, İstanbul.
- Bittel, K.
1975 „Bildbeschreibung der Grosse Götterzug der Kammer A“ K. Bittel et al. (eds.), *Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, Berlin: 150 – 154, Tf. 25 – 30.
1983 *Hattuscha Hauptstadt der Hethiter. Geschichte und Kultur einer Altorientalischen Grossmacht*, Köln.
- Coche de la Ferté, E.
1956 *Les Bijoux Antiques*, Paris.
- Darga, A.M.
1992 *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- Die Thraker*
2004 *Die Thraker. Das Goldene Reich des Orpheus. 23. Juli bis 28 November 2004. Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn.*
- Dinçol A.M.
1982 “Hititler” *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, İstanbul: 17 – 120.
- Duru, R.
1995 “Höyücek Kazıları – 1991 / 1992” *Belleten LIX / 225*: 447-490.
2007 “Göller Bölgesi Neolitiği. Hacılar-Kuruçay Höyüğü- Höyücek-Bademağacı Höyüğü”. M. Özdoğan – N. Başgelen (ed.), *Anadolu Uygarlığının Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem Yeni kazılar, Yeni bulgular*, İstanbul: 331 – 360.
2008 *From 8000 BC to 2000 BC. Six Thousand Years of the Burdur –Antalya Region*, İstanbul.
- Erhat, A.
1972 *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- Franke, P.R. – M.Hirmer
1964 *Die Griechische Münze*, München.

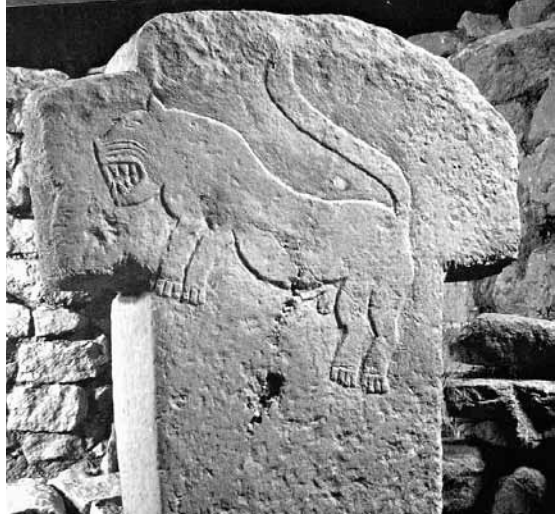
- Hauptmann, H.
1999 „The Urfa Region“, M. Özdoğan – N.Başgelen (ed.), *Neolithic in Turkey*, İstanbul.
- 2003 „Eine frühneolitische Kultfigur aus Urfa“, M.Özdoğan – H.Hauptmann – N.Başgelen (ed.), *Köyden Kente Yakınoğu’da Yerleşimler – From Village to Citie. Early Villages in the Near East. Ufuk Esin’e Armağan – Studies Presented to Ufuk Esin, band 2*, İstanbul: 623-636.
- 2007 a “Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik dönem”. M. Özdoğan – N.Başgelen (eds.), *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul: 131-163.
- 2007 b “Nevali Çori” M.Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *12000 yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı. Neolitik Dönem*, İstanbul: 97-98.
- Hauptmann, H- K. Schmidt
2007 “12000 Yıl Önce Anadolu Erken Neolitik Dönem Yontuları”, N. Başgelen (ed.), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı. Neolitik dönem*, İstanbul: 21-32.
- Higgins, R.
1980 *Greek and Roman Jewellery*, London (2. ed.).
- History of Iran*
1985.2 Gershevitch, I (ed.), *The Cambridge History of Iran 2. The Median and Achaemenian Periods*, Cambridge.
- Hodder, I.
2006 *Çatalhöyük. Leoparın Öyküsü. Türkiye’nin Antik “Kasaba”sının Gizemleri Gün Işığına Çıkıyor*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul.
- 2007 “Çatalhöyük – yeni Çalışmalar” M.Özdoğan – N.Başgelen (eds.), *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular*, İstanbul: 313-329.
- Laffineur, R.
1978 *L’Orfèvrerie rhodienne Orientalisante*, Paris.
- Marazov, I. (ed.)
1998 *Ancient Gold: The Wealth of the Thracians*, New York.
- Marshall, F.H.
1911 *Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum*, London.
- Maxwell-Hyslop, K.R.
1971 *Western Asiatic Jewellery, c. 3000- 612 B.C.* London.
- Mellaart, J.
1963 “Deities and Shrines of Neolithic Anatolia. Excavations at Catal Huyuk, 1962, *Archaeology* Vol 16, Nr. 1.

- 1967 *Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia*, London.
- 1970 *Excavations at Hacilar I, II*, Edinburgh.
- 2003 *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*. İstanbul (çeviren: Gökçe Bike Yazıcıoğlu).
- Mendel, G.
1908 *Catalogue des Figurines Grécques de Terre Cuite. Musées Impériaux Ottomans*, Constantinople.
- Meriçboyu, Y.A.
2004 "Altın Taç Diadem / A Golden Diadem" *Palmet* V, 39-58.
2006 "Kuyumculuk Merkezi Lampsakos" *CollAn* V: 45-69.
2008 "Akhaemenid'lerden Osmanlı'ya Üç Benek Motifi" İnci Delemen ve diğerleri (ed.), *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı. Euergetes / Festschrift zum Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu. Geburtstag*, İstanbul : 61-77.
2010 "Lydia Dönemi Takıları / Lydian Jewelry". N.D. Cahill (ed.), *Lydialılar ve Dünyaları / The Lydians and Their World*, İstanbul: 157-176.
- Morsch, M.
2002 "Magic Figurines ? Some Remarks About The Clay Objects of Nevalı Çori" H.G.K. Gebel – B.D. Hermansen – C.Hoffmann Jensen (eds.), *Magic Practices and Ritual in The Near Eastern Neolithic*, Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence and Environment 8, Berlin.
- Muscarella, O.W.
1974 *Ancient Art. The Norbert Schimmel Collection*, Mainz.
- Özdoğan, M.
2003 "A Group of Neolithic Stone Figurines From Mezraa-Teleilat" M.Özdoğan – H.Hauptmann – N.Başgelen (eds.), *Köyden kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler / From Village to Cities. Early Villages in the Near East. Ufuk Esin'e Armağan / Studies Presented to Ufuk Esin 2*, İstanbul: 511-523.
2007 aa "Mezraa-Teleilat" M.Özdoğan – N.Başgelen (eds.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular*, İstanbul: 189-201.
2007 ab "Bazı Genellemeler – Öngörüler" M.Özdoğan – N.Başgelen (eds.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular*, İstanbul: 441-458.
2007 b "Mezraa-Teleilat" N.Başgelen (ed.), *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı. Neolitik Dönem*, İstanbul: 99-100.
- Özgen, İ.- J.Öztürk
1996 *Heritage Recovered, The Lydian Treasure*, İstanbul.
- Roller, E.L.
2004 *Ana Tanrıçanın İzinde*, (çev. Betül Avunç), İstanbul

- 2007 “Frig Dini ve Kült Uygulamaları / Phrygian Religion and Cult Practice” Sivas-Sivas (ed.), *Friglerin Gizemli Uygarlığı / The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul: 141-147.
- Schmidt, K.
2007 *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı: Göbekli Tepe. En Eski Tapınağı Yapanlar*, İstanbul.
- 2007a “Göbekli Tepe” M.Özdoğan – N.Başgelen (ed.), *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem. Yeni kazılar, yeni bulgular*, İstanbul: 115-129.
- 2007b “Göbekli Tepe” *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*, İstanbul: 93-95.
- Sivas, H. – T. T. Sivas (eds.)
2007 *Friglerin Gizemli Uygarlığı / The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul.
- Sivas, T.T.
2009 “Phryg Kaya Altarlarındaki Üçgen Oluşturan Yuvarlak çukur ve Kabartmaların Anlamı Üzerine Görüşler” Haluk Sağlam-Timur et al. (eds.), *Altan Çilingiroğlu’na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shares of the Upper Sea*, İstanbul: 719-727.
- Svoboda, B.- D. Cončev
1956 *Neue Dankmäler Antiker Torutic*, Praha.
- Tait, H. (ed.)
1986 *Seven Thousand Years of Jewellery*, London.
- Treasures of Ancient Macedonia*
1979 K. Ninou (ed.), *Treasures of Ancient Macedonia. Archaeological Museum of Thessalonike*, Athens.
- Uzunoğlu, E.
1983 “Başlangıçtan Hitit Dönemi Sonuna Kadar Anadolu Kültürleri” *Anadolu Medeniyetleri I. Tarih Öncesi/ Hitit / İlk Demir Çağı. İstanbul 22 Mayıs – 30 Ekim 1983. Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat Sergisi*, İstanbul: 17-36.
- 1993 “Tarih Öncesinden Demir Çağ’a Anadolu’da Kadın Çağlarboyu Anadolu’da Kadın. Anadolu Kadınının 9000 Yılı”, İstanbul: 16-24, 36-102.
- Venedikov, I.- T.Gerassimov.
1973 *Thrakische Kunst*, Wien.
- von Bülov, G.
1987 *Treasures of Thrace*, New York.
- von Graeve, V.
2005 „Funde aus Milet. XVII. Fragmente von Bauskulptur aus dem archaischen Aphrodite-Heiligtum“ *Archaeologischer Anzeiger, 2.Halbband*: 41-48.

Res. 1 Pars postuna sarılı erkek heykelciği, Nevalı Çori (Başgelen 2007)

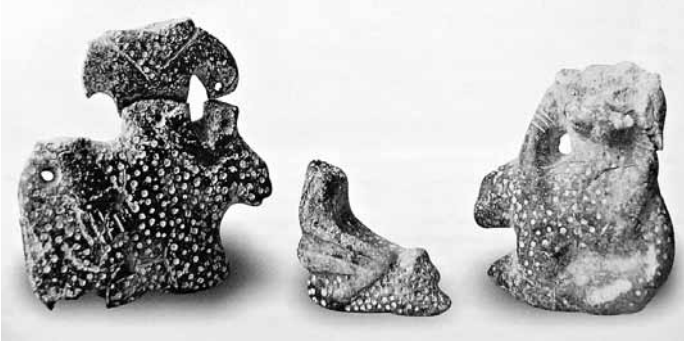
Res. 2 Erkek pars kabartmalı dikilitaş. Göbekli Tepe aslanlı yapı (Schmidt 2007b)

Res. 3 Göbekli Tepe, aslanlı yapı (Schmidt 2007)

Res. 4 Çatalhöyük II. tabakada bulunmuş oturan tanrıça heykelciği. İki yanında birer pars var (Hodder 2006)

Res. 5 Çatalhöyük VI A'da bulunmuş kireçtaşı üç heykelcik (Mellaart 2003)

Res. 6 Çatalhöyük'te bulunmuş karşılıklı duran iki pars kabartması (Mellaart 2003)

Res. 7 Çatalhöyük III. tabakaya ait duvar resmi (Mellaart 2003)

Res. 8 Çatalhöyük V. tabakaya ait duvar resmi
(Mellaart 2003)

Res. 9 Hacilar VI. tabakada bulunmuş
kucağında yavru pars tutan kil heykelcik
(Mellaart 1970)

Res. 10 Rodos, Kamiros'dan altın levha.
Kanatlı tanrıça iki pars arasında
(Higgins 1980)

Res. 11
Milet, Aphrodite kutsal
alanında bulunmuş
tanrıça heykelciği
(von Graeve 2005)

Res. 12 Bulgaristan, Bashova'da bulunmuş gümüş kyliks (Marazov 1998)

Res. 13
Gordion'da bulunmuş
üç benek kabartmalı
kumtaşı sunakçık
(Sivas-Sivas 2007)

Res. 14 Boğazköy, Büyükkale kazısından Frig Dönemi dinos parçası. Tanrıça iki pars arasında ve onları kutsuyor (Bittel 1983)

Muskar (Myra / Lykia)

İki Yazıtı *Addendum et Corrigendum*

Hüseyin Sami Öztürk

Keywords: Muskar, Tragalassos, Myra, Lycia, inscription.

Anahtar Kelimeler: Muskar, Tragalassos, Myra, Lykia, yazıt.

Makalede, Antalya İli Demre İlçesi Muskar (Belören) Köyü'ndeki Asartepeler mevkiinde yer alan ve henüz belgelenmemiş olan, daha önceki yayınlarda ise Tragalassos¹ olduğu düşünülen² antik yerleşimin doğu *nekropolis*'indeki iki lahit yazıtı yeniden değerlendirmeye alınmıştır³: Söz konusu iki yazıt daha

¹ Yeri halen kesin olarak bilinmeyen Tragalassos, Hellenistik Çağ'da bağımsız bir kent iken Roma İmparatorluk Çağı'nda Myra'ya bağlı bir yerleşim haline gelmiştir (*Iarykanda* 1 = *SEG* 44, 1148). Ayrıca bkz. Behrwald 2000: 82, d.n. 265; Wiemer 2002: 222, d.n. 24; *TIB* 8, s.v. "Tragalassos"). Hellenistik Çağ'a belki de MÖ II. yy'ın birinci çeyreğine tarihlenen bir yazıt aracılığıyla Tragalassos ile Arykanda arasında yapılmış olduğunu bildiğimiz bir *symmakhia* anlaşması bu durumun açık bir göstergesidir (*Iarykanda* 1 = *SEG* 44, 1148). Adı geçen bu kentler arasında *symmakhia*'nın yapılmış olduğu bilgisi, Tragalassos yerleşiminin Arykanda yakınlarında aranması gerektiğini düşündürmektedir.. Robert 1955: 203, söz konusu kentin Myra ile Arneai arasında bir yerde ve muhtemelen Alakilise civarında olması gerektiği iddiasındadır. Diğer taraftan *BAtlas* 65 C5'de Karabel, Tragalassos olarak gösterilmiştir. Ancak Muskar yakınlarındaki kalıntılar ve Muskar'dan Alakilise'ye, oradan da Arykanda'ya ulaşan eski bir patikanın varlığı, araştırmacılarda Karabel'den çok Muskar'ın Tragalassos olabileceği kanaatini uyandırmıştır. Tragalassos hk. ayrıca bkz. Zgusta 1984: 367 vd.; Foss 1994: 27 vd.; *Iarykanda*: s. 3; *TIB* 8, s.v. "Tragalassos". Muskar için ayrıca bkz. Harrison 2001: 10 vdd.

² Bununla birlikte, 2010 yılında kentte yapılan bir araştırma sırasında tespit ettiğimiz Geç Dönem yapılarından birinde devşirme malzeme olarak kullanılmış ve günümüze oldukça kötü bir şekilde ulaşmış bulunan Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir yazıt aracılığıyla, söz konusu yerleşimin adının Tragalassos olmadığı kesinlik kazanmıştır.

³ Makaleye konu edilen epigrafik belgeler, başkanlığını Prof. Dr. Nevzat Çevik'in yaptığı "Myra ve Limanı Andriake Kazıları" 2010 ve 2011 yılı kampanyası çerçevesinde Myra egemenlik alanında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında yeniden değerlendirilmeye alınmıştır. Söz konusu bu çalışmaya olanak sağlayan Prof. Dr. Nevzat Çevik'e teşekkür ederim.

önce Petersen – von Luschan 1889: 41, no. 75–76 tarafından yayımlanmış olmakla birlikte, incelemelerimiz sonucunda her iki yazıta da bir takım eklemeler ve düzeltmeler yapmış bulunmaktayız.

Muskar ya da yeni adıyla Belören Köyü Asartepe'deki antik yerleşim bir tepe yerleşimi olup; *nekropolis* alanı kentin doğu eteklerinden başlayarak, kuzey, kuzeybatı yönünde devam etmekte ve antik yerleşimin büyük bir bölümünü çevrelemektedir. Söz konusu *nekropolis*'te birçok lahit bulunmakla birlikte, bunlardan pek azı yazıtlıdır. Aşağıda bu yazıtlardan ikisi konu edilmektedir.

1 Petersen – von Luschan 1889, 41, No. 76'ya *Addendum*:

Apollonios Torunu Euelthon Oğlu Myralı Aurelius Euelthon'un Mezarı

Lahit, antik yerleşimin Doğu *nekropolis*'inin hemen girişinde, *akropolis*'in 260–270 m. doğu-kuzeydoğusunda yer almakta; koordinatları N: 36° 18' 12.3"; E: 29° 58' 17.3". Kireçtaşından, *in situ* durumdaki lahit teknesinin sağ kenar dışında, tüm kenarları muhafaza olmuş; sağ yan yüzün üst kenarı ise kırık. Kapak, lahtin önünde sağlam bir şekilde durmakta. Yazıt esas yüzde, bir *tabula* içinde olup, 2 satırdan oluşmaktadır. Aurelius *gens* adından dolayı, yazıt MS 212'den sonraya tarihlenebilir. Ölçüler: Y: 1,09 m; G: 2,15 m; D: 1,06 m; HY: 0,03–0,04 m; bkz. Resim 1.

Petersen – von Luschan 1889: 41, no. 76:

ΤΟ ΑΝΓΕΙΟΝ ΑΥΡΕΥΕΛΘΟΝΤΟΣ ΚΑΙ Τὸ ἀγγεῖον Αὐρ. Εὐέλθοντος καὶ
ΑΠΟΛΩΝΙΟΥ ΜΥΡΕΩΣ ΑΠΟΛΩΝΙΟΥ ΜΥΡΕΩΣ ΚΤΛ.

τὸ ἀγγεῖον Αὐρ. Εὐέλθοντος καὶ

Ἀπολωνίου Μυρέως κτλ.

Revizyondan sonra:

Τὸ ἀγγεῖον Αὐρ(ηλίου) Εὐέλθοντος β'

Ἀπολωνίου, Μυρέως.

Çeviri:

Apolonios torunu Euelthon oğlu Myralı Aurelius Euelthon'un mezarı.

2 Μυρεὺς *ethnikon*'u birçok Myra yazıtında özenle zikredilmiştir, bkz. Fellows 1840: 202 = LBW 1312; Davies 1885: 112, no. 28 = LBW 1315;

Gardner 1885: 358, no. 124; Petersen – von Luschan 1889: 37, no. 59 = IGR III 725; Petersen – von Luschan 1889, 37, no. 61; Petersen – von Luschan 1889: 37, no. 66 = IGR III 726; Petersen – von Luschan 1889: 41, no. 77; Petersen – von Luschan 1889: 45, no. 82 = IGR III 714; Petersen – von Luschan 1889: 56, no. 103; 58, no. 114; Ormerod – Robinson 1914: 24, no. 31; 28, no. 36; Schuler 2006: 407 vd., no. 7; 423 vd., no. 18; 429 vd., no. 21.

2 Petersen – von Luschan 1889, 41, no. 75'e Addendum et Corrigendum:

Piksadoros Oğlu Myralı Aurelius Koresios ile Adoptif Oğlu Aurelius Gerasimos'un Mezarı

Lahit, 1 numaralı yazıtın yer aldığı lahit teknesi ile yan yana durmakta. Kireçtaşından, bir podyum üzerinde bulunan *in situ* durumdaki lahit teknesinin tüm kenarları muhafaza olmuş; arka yüzün orta kısmı kısmen kırılmış. Teknenin üzerindeki *in situ* kapağın ön yüzünde, solda yüksek kabartma bir kadın sağda yüksek kabartma bir erkek büstü; her iki yan yüzde yüksek kabartma aslan başları; arka yüzde sağlı sollu yüksek kabartma iki *bukranion* bulunmakta. Yazıt esas yüzde, bir *tabula* içinde olup, 4 satırdan oluşmakta olup; tamamı görünebilir ve okunabilir durumdadır. Ancak, yazıtın ilk edisyonunu gerçekleştiren Petersen – von Luschan'da yazıt sadece bir satır olarak gözükmekte olup, geri kalanı için Hellence vd. anlamına gelen κτλ. kısaltması kullanmıştır. Bu durum belki, adı geçen araştırmacıların yazıtın estampajını ya da envanter defterindeki kaydını kaybetmeleriyle açıklanabilir. Aurelius *gens* adından dolayı, yazıt MS 212'den sonraya tarihlenebilir. Ölçüler: Y: 1,65 m; G: 2,52 m; D: 1,40 m; HY: 0,07–0,054 m; bkz. Resim 2.

Petersen – von Luschan 1889: 41, no. 75:

ΤΟ ΑΓΓ//ΟΝ ΠΡΟΓΟΝΙΚΟΝ ΑΥΡΗΛΙΟΥ ΚΟΡΗΣΙΟΥ ΠΙΞΩΔΑΡΟΥ ΜΥΡΕΟΣ ΕΙ(Σ) Θ̄ ΕΝΚΗΔ[ΕΥΘΗΣΟΝΤΑΙ ΚΤΛ

Τὸ ἀ[ν]γ[εῖ]ον προγονικὸν Αὐρηλίου Κο[ρ]ησίου Πιξωδάρου Μυρέος, εἰ(ς) ὁ̄ ἐνκηδ[ευθῆ]σονται κτλ

τὸ ἀ[ν]γ[εῖ]ον προγονικὸν Αὐρηλίου Κο[ρ]ησίου Πιξωδάρου Μυρέος, εἰ(ς) ὁ̄ ἐνκηδ[ευθῆ]σονται κτλ.]

Revizyondan sonra:

Τὸ ἀ[ν]γ[εῖ]ον προγονικὸν Αὐρηλίου[υ] Κορησίου Πιξωδάρου,

Μυρέος(!), εἰς ὁ̄ ἐνκηδ[ευ-]

2 [θῆσεται ὄν ἄν?] ἐπιτρέψωμεν ἐγὼ ἢ καθ' ὑιοθ(εσίαν) [μο]υ Αὐρήλιος
Γηράσιμος Κορη-

σίου, [ἄλλ]ω [δὲ] οὐδ[εν]ι ἐξέεται ἐνκηδεῦσαι οὔτε τῷ ἀνγείω οὔτε
τῷ ὑποσορίω, ἢ ὀφ[ει-]

4 λέ[σ]ει τῷ ἱερῶ[τάτῳ] ταμείῳ δηνάρια × ,βφ'.

Çeviri:

Atadan kalma bu mezar Piksodaros oğlu Myralı Aurelius Koresios'a aittir. Bu mezara ben ya da evlat edindiğim oğlum Koresios oğlu Aurelius Gerasimos'un izin verdiği (kişi) gömülecektir. Başka hiç kimse ne bu mezara ne de bu hyposorion'a gömmeye izini değıildir; aksi takdirde en kutsal hazineye 2.500 denarion ödeyecektir.

1 Τὸ ἀ[νγείῳ]ν προγονικόν ifadesi mezarın atalardan kaldığını, yani birkaç kuşak boyunca aynı aileye ait olduğunu göstermektedir⁴. Προγονικόν ifadesi Lykia'daki mezar yazıtlarında τὸ ἀνγείον (Teimioussa: Petersen – von Luschan 1889: 58, no. 114), τὸ ἡρῶον (Patara: TAM II 441; Tlos: TAM II 621), τὸ ἡρώειον (Kyanai: TAM I 73; Ksanthos: TAM II 316), τὸ μνημεῖον'la (Karmylessos: TAM II 121; Sura: Petersen – von Luschan 1889: 44, no. 80; Telmessos: TAM II 39), (Olympos: TAM II 1097) ifadeleriyle birlikte gözükmektedir.

Μυρεός'un Μυρεός şeklindeki kullanım örneği için ayrıca bkz. Zimmermann 2005: 265, no. 8. Μυρεός *ethnikon*'u için bkz. [1] numaralı yazıt.

Πιξώδαρος adı için bkz. Zgusta 1964: § 1263–3; 1263–4; Cau 2003: 336; Cau 2005: 374. Lykia'dan bu adın geçtiği yazıtlar için bkz. Kadyanda (TAM II 119; TAM II 650 Ia; Ib; IIa; IIIa), Ksanthos (TAM II 376), Pınara (TAM II 524). Ksanthos'tan bulunmuş MÖ 337 yılına tarihlenen bir yazıtta ise, satrap Πιξώταρος'un adı yer almaktadır (SEG 27, 942 = SEG 46, 1720 = SEG 48, 1741).

Bilindiği gibi, MÖ 540 civarında, Pers İmparatoru Dareios'un komutanı Harpagos Lykia'nın da dâhil olduğu bütün Küçükasya'yı Pers egemenlik alanına dâhil etmişti. Bu sefer sırasında, Lykia'nın önemli kentlerinden Ksanthos

⁴ Bu ifadenin kullanımı hk. bkz. Schweyer 2002: 59; 192; Schuler 2006: 409.

Persler'e karşı koymayı denemiş; ancak daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Ksanthos'lular bütün kenti sakinleriyle birlikte ateşe vermişlerdir (Hdt. I, 176). Herodotos'un anlatımına göre, bu olaydan sonra Persler Ksanthos'a yeni sakinler yerleştirmişlerdir. Antik kaynaklarda bu yerleşimcilerin kökenleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla⁵ birlikte; bunların içerisinde çoğunluğu Persler'in oluşturduğunu tahmin etmek güç değildir. Bu andan sonra, Pers kültürü Lykia'ya yavaş yavaş nüfuz etmiş; Lykia'nın elit sınıfı artık, Pers isimleri almaya ya da Persler'le evlilik yoluyla akrabalıklar kurmaya başlamışlardır (Schmidt 1982: 387; Bryce 1986: 100 vd.; Asheri 1993: 60). Hatta Büyük İskender'in tercümanlarından biri olan Lykialı Pharnakes'in annesinin dahi bir Persli olduğu bilinmektedir (Diod. XVII 68, 4-7; Plut. *Alex.* XXXVII 1-2; Arr. *Anab.* IV 3, 7). Paksodaros adı da hiç kuşkusuz ki, bölgedeki bu Pers etkisinin bir yansımasıdır⁶.

Dr. Hüseyin Sami Öztürk
Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
İstanbul / Türkiye
hsoztrk@yahoo.com

⁵ Konu hk. bkz. Bryce 1986: 99 vd.; 168 vd.

⁶ Lykia'daki Pers etkileri için bkz. Shahbazi 1975; Schmidt 1982: 373-388; Asheri 1983; Jacobs 1987; Briant, 1998: 305-340. Lykia'daki Pers isimleri hk. bkz. Schweyer 2002: 139 vdd.

Muskar (Myra/Lycia): Addendum and Corrigendum for Two Inscriptions

In this article, two sarcophagi inscriptions are reexamined from the eastern necropolis of an ancient settlement whose name has not been documented certainly yet but is supposed to be the ancient city of Tragalassos located in the Asartepe site of the Muskar (Belören) village of Demre district in Antalya province. Although these two inscriptions were published before in Petersen – von Luschan 1889: 41, no. 75–76, as a result of our researches, we made some addenda and corrigenda for the inscriptions.

Kaynakça ve Kısaltmalar Listesi

- Arr. *Anab.* Arrianus, *Anabasis* = *Arrian*, with an English translation by P. A. Brunt I–II, Cambridge, Mass.-London, 1976–1983 (The Loeb Classical Library).
- Asheri, D.
1983 *Fra ellenismo ed iranismo. Studi sulla società e cultura di Xanthos nella età achemenide*, Bologne.
- BAtlas* R. J. A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton.
- Behrwald, R.
2000 *Der lykische Bund: Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung*, Bonn.
- Briant, P.
1998 “Cites et satrapes dans l’empire achemenide: Xanthos et Pixôdaros”, *CRAI*: 305–340.
- Bryce, T. R.
1986 *The Lycians. A Study of Lycian History and Civilisation to the Conquest of Alexander the Great. I: The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, Copenhagen.
- Cau, N.
2003 “Nuovi antroponimi indigeni nelle iscrizioni greche della Licia di età ellenistico-romana”, *SE* 15: 297–340.
- Cau, N.
2005 “Onomasticia Licia”, *SE* 16: 345–375.
- Chiron* *Chiron. Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*.
- CRAI* *Comptes Rendus de l’Académie des Inscription et Belles-lettres*.
- Davies, G.
1885 “Greek inscriptions from Lycia”, *JHS* 15: 100–115.
- Diod. Diodoros Siculus, *Bibliothèque historique* = *Diodorus of Sicily*, with an English translation by C. H. Oldfather – C. L. Sherman – C. B. Welles – R. M. Geer – F. R. Walton, I–XI (1947–1970 [The Loeb Classical Library]).
- DOP* *Dumbarton Oaks Papers*.
- Fellows, C.
1840 *An Account of Discoveries in Lycia: Being a Journal Kept during a Second Excursion in Asia Minor*, London.
- Foss, C.
1994 “The Lycian Coast in the Byzantine Age”, *DOP* 48: 1–52.
- Gardner, E. A.
1885 “Inscriptions Copied by Cockerell in Greece.-II”, *JHS* 6: 340–363.

- Harrison, M.
2001 *Mountain and Plain. From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period*, Michigan.
- Hdt. Herodotus, *Historiae* = Herodotus, with an English translation by A. D. Godley I–IV, London/New York 1975 (The Loeb Classical Library).
- IGR *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes* (Cagnat).
- IARYkanda S. Şahin (Hrsg.), *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, 48: *Die Inschriften von Arykanda*, Bonn 1994.
- Jacobs, B.
1987 *Griechische und Persische Elemente in der Grabkunst Lykiens zur Zeit der Achämenidenherrschaft*, Jonsered.
- JHS *Journal of Hellenic Studies*.
- LBW P. Le Bas – W. H. Waddington, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure, fait pendant les années 1834 et 1844 (Paris 1847–1877)*, *inscriptions Grecques et Latines*, Hildesheim 1972³.
- MDAI(I) *Istanbuler Mitteilungen*.
- Ormerod, H. A. – E. S. G. Robinson
1914 “Inscriptions from Lycia”, *JHS* 34: 1–35.
- Petersen, E. – F. von Luschan
1889 *Reisen im südwestlichen Kleinasien*, II: *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratıs*, Vienna.
- Plut. *Alex.* Plutarkhos, *Alexandros* = *Plutarch Lives*, VII: *Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, with an English translation by B. Perin, Harvard 1919 (The Loeb Classical Library).
- Robert, L.
1955 “Villes et monnaies de Lycie”, *Hellenica* X: 188–222.
- Schmidt, R.
1982 „Iranische Wörter und Names im Lykischen“, J. Tischler (ed.), *Serta Indogermanica: Festschrift für Günter Neumann zum 60. Geburtstag* I, Innsbruck: 373–388.
- Schuler, C.
2006 „Inschriften aus dem Territorium von Myra in Lykien: Istlada“, *Chiron* 36: 395–451.
- SE *Studi Ellenistici*.
- Shahbazi, S.
1975 *The Irano-Lycian Monuments. The principal antiquities of Xanthos and its region as evidence for Iranian aspects of Achmaemenid Lycia*, Tehran.
- Schweyer, A.-V.
2002 *Les Lyciens et la mort: une étude d'histoire sociale*, İstanbul.
- TAM I-II *Tituli Asiae Minoris*.

- TIB 8 H. Hellenkemper – F. Hild (Hrsg.), *Tabula Imperii Byzantini*, Band 8: *Lykien und Pamphylien*, Teil 1, Wien.
- Wiemer, H.U.
2002 *Krieg, Handel und Piraterie. Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos*, Berlin (*Klio* Beihefte N.F. Bd. 6).
- Zgusta, L.
1984 *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg.
- Zimmermann, M.
2005 „Eine Stadt und ihr kulturelles Erbe. Vorbericht über Feldforschungen im zentrallykischen Phellos 2002–2004 mit einem Beitrag von Christof Schuler“, *MDAI(I)* 55: 215–270.

Res. 1 Aurelius Euelthon'un mezarı

Res. 2 Aurelius Gerasimos'un mezarı

Tralleis Batı Nekropolis ve Konut Alanı Hellenistik Dönem Seramiği: 2006-2007 Buluntuları

Aslı Saraçoğlu – Murat Çekilmez

Keywords: Tralleis, Hellenistic ceramic, mould-made bowls, lagynos, Ephesos lamps, *unguentarium*.

Anahtar Kelimeler: Tralleis, Hellenistik seramik, kalıp yapımı kâseler, lagynos, Ephesos kandilleri, *unguentarium*.

Bugün Aydın İli sınırları içinde, Kemer Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan Tralleis antik kenti, antik dönemde Kestane Dağı'nın (Messogis) eteklerindeki doğal tepe yamaçlarında kurulmuştur. Erken dönem tarihi ile ilgili bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, kent en parlak çağını Hellenistik Dönemde yaşamış ve özellikle bu dönemde heykeltraşlık alanında Batı Anadolu'daki birçok merkeze liderlik etmiştir (Sichtermann 1965: 71-85; Laubscher 1966: 115 vd.; Özgan 1995: 12 vd.; Atik 1996: 6; Kunze 1998: 78 vd.). Kentin heykeltraşlık alanındaki üretken yıllarının, Erken Hellenistik Dönemden başlayıp, Flaviuslar Dönemine kadar devam ettiği ve sonrasında liderliği Aphrodisias'a bıraktığı bilinmektedir (Özgan 1995: 144 vd.). Ayrıca antik kaynakların aktardığı bilgiler ve son yıllarda yapılan yayınlar (Plin. *NH.* XXXV, 46; Erol 2004: 1 vd.; Takaoğlu 2006: 263-265; Civelek 2008: 57 vd.), Tralleis'in Doğu Terra Sigillata B türü kapların üretim merkezlerinden biri olduğunu göstermiştir (Hayes 1972: 9-10). 2006 yılında konut alanında, 2007 yılında ise batı nekropolis alanında yapılan kazı çalışmalarında¹ kalıp yapımı kâse ve kalıplar, beyaz zeminli seramikler, içe çekik dudaklı kâseler, *unguentarium*lar ve Ephesos tipi kandiller gibi çeşitli türde Hellenistik Dönem seramikleri ele geçmiştir. Bu örnekler kentin seramik stilini ve form özelliklerini yansıtmaması, bugüne kadar yayınlanan malzemeleri tamamlayıcı nitelik taşıması ve farklı

¹ Tralleis'de 2006 yılında konut, 2007 yılında ise nekropolis alanında yürütülen kazı çalışmalarında bulunan, Hellenistik Dönem seramiklerinin yayınlanmasına izin veren Sayın Prof. Dr. Abdullah Yaylalı'ya, ayrıca çalışmalarda emeği geçen tüm teknik ekip ve öğrencilerimize teşekkür ederiz (Yapılan çalışmalarla ilgili raporlar için bkz: Yaylalı 2007: 555-576; Yaylalı 2008: 17-40).

merkezlerle ilgili yayınlanmış malzemeler ile karşılaştırma yapmaya olanak sağlaması açısından önemlidir.

İncelediğimiz malzememizin ilk grubunu konut alanı kazı çalışmalarında, açmanın kuzeyinde bulunan kâseler oluşturur. Tralleis örneklerin tümü içe çekik dudaklı, geniş ağızlı, kaideye doğru daralan gövdeli ve alçak halka kaidelidir (Res. 1a-c). Ağız çapları 9-9.5 cm, kaide çapları 4-5 cm, yükseklikleri ise 2.5- 3 cm arasında değişen bu örnekler, pembe (5YR 7/4) ve açık kırmızı kahve (2.5YR 7/4) tonlarda hamur, kırmızı (10R 5/6), kırmızımsı kahve (2.5YR 4/3) ve kırmızımsı siyah (10R 2.5/1) tonlarda astar boyalıdır. Tarsus Gözlükule kâseleri içinde Tralleis örnekleri gibi siyah ve kırmızı kahve tonlarında astar boyalı ve benzer formlu örneklerle rastlanır (*Tarsus I*: 156 vd.; No. 51, 64, 76, 80). Bugün Tire Müzesi'nde korunan içe dönük dudaklı, İÖ 2. yy sonu, İÖ 1. yy başına tarihlenen bir kâse, form açısından incelediğimiz örneklerle benzer (Gürler 2003: 87 vd., Çiz. 2). Tralleis örneklerinin bir diğer benzeri, daha önceki yıllarda Tralleis Nekropolisi'nde yapılan kurtarma kazılarında bulunmuş ve İÖ 2. yy'a tarihlenmiştir (Civelek 2001: 153 vd., Lev. XLVI, Ç1). Tralleis örneklerinin kırmızı-kahve tonlarındaki firnis rengi, sığ ve yayvan gövdesi, ayak çapının daralıp, ağız çapının genişlemesi, İÖ 2. yy stilinin özellikleri olarak karşımıza çıkmakta ve Atina Agorası'nda İÖ 2. yy'a tarihlenen bazı örneklerde benzer özelliklere rastlanmaktadır (Thompson 1934: Fig. 55, 371, D9). Hellenistik Dönemde yaygınlaşan bu tip kâselerin öncüleri, Attika'da İÖ 5. yy'ın başlarında (Corbett 1949: 344 vd.; Boulter 1953: 67 vd.), Olynthos'da İÖ geç 5. yy'da ve İÖ 4. yy'da (*Olynthus V*: 232, Pl. 176 No. 879-880), Korinth'de İÖ 4. yy'ın ilk çeyreğinde görülmeye başlar ve üretimine İÖ 146'da kentten Romalılar tarafından yıkılmasına kadar devam edilir (*Corinth VII*: 30). Kıbrıs'ta İÖ 4 ve 3. yy örnekleri bilinmektedir (Diederichs 1980: 65 vd.d). Anadolu'da ele geçen benzer formlu kâseler İÖ 4. yy'ın ikinci çeyreğinden başlayıp, İÖ 1 yy'a kadar tarihlenmektedir².

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz diğer seramik grubu, konut alanı kazılarında bulunan beyaz zeminli seramiklerdir (Res. 2a-i). Tamamı kırık olmakla birlikte, Tralleis örneklerini yuvarlak gövde profilleri nedeniyle tek kulplu, küçük kapalı kaplarla ilişkilendirmek mümkündür. Bu örnekler genellikle mika katkılı, kırmızımsı sarı (5YR 7/6-8) tonlarda hamurlu, kirli beyaz astarlıdır. Bazılarında omuzdan gövdeye geçişte, kırmızımsı sarı (7.5YR 6/6-8)

² Pergamon (*PF* 2: 37); Mertopolis (Gürler 1994: 16); Phokaia (Civelek 2006a: 190 vd.); Daskyleion (Çoşkun 2006: 92); Ege Gübre Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri (Küçük 2006: 18 vd.); Menekşe Çatağı Hellenistik Dönem Seramiği (Turan 2006: 20 vd.); Kyzikos (Güneş 2008: 38 vd.); Yukarı Ova (Ceyhan Ovası) Hellenistik Dönem Seramiği (Özdemir 2008: 72 vd.).

ve sarımsı kahve (10YR 5/4-8) tonlarda yapılmış stilize yaprak zincirleri (Res. 2b) ve girlandlar vardır (Res. 2c, e). Bu örneklerin benzerleri Ephesos Yamaç Evlerde bulunan kaplar üzerinde karşımıza çıkar (Dereboylu 2001: Taf. 10, No. 11-25). Tralleis örneklerinin bazıları olasılıkla lagynos formu ile bağlantılıdır (Res. 3). Bilindiği gibi bu tip örneklerin ağız kenarı, boyun, omuz ve kaidesinde kalın ya da ince yatay bantlar görülebilir (Cook 1960: 208, Fig. 37). Ayrıca alçak, geniş halka kaide ve keskin omuz profili bu tip için karakteristiktir. Keskin omuz profilli Tralleis örneğinin omzunda kırmızımsı sarı (7.5YR 6/6-8) ve sarımsı kahve (10YR 5/4-8) tonlarında kalın ve ince yatay bantlar vardır (Res. 3a). Bu tip örnekler Atina Agorası buluntuları arasında da vardır (Thompson 1934: 403 vd., Fig. 92, Group E.70-72). Atina Akropolisi Güney Yamacı'nda bulunan bir lagynos parçası (Vokeikof-Brogan 2000: Fig. 8, No. 21), Tralleis örneği gibi keskin omuz profillidir (Res. 3a). Boyun kısmı Tralleis örneğine göre daha uzun olmakla birlikte, Atina Agorası'nda ele geçen ve İÖ 2. yy ortalarına tarihlenen diğer örnek (Thompson 1934: 377, Fig. 63. D 30) özellikle omuz kısmında yer alan ışın bezemesiyle Tralleis örneğine (Res. 3d) benzer.

Özellikle Dionysos şenliklerinde şarap taşımada kullanıldığı düşünülen ve Hellenistik Dönem seramiğinin özel bir grubunu temsil eden lagynoslar, Atina (Thompson 1934: 450; *Agora XXIX*: 225-231; *Agora XXXIII*: 82-84; Vokeikof-Brogan 2000: 305), Korinth (Broneer 1947: 240) ve Anadolu'da birçok merkezde ele geçmiştir³. Üretim merkezleri tam bilinmese de, buluntu yoğunluğu nedeniyle Adriyatik'in doğusundaki kıyılar öne çıkmaktadır. Ayrıca Kıbrıs ve Güney Rusya'da yerel taklitleri bulunmuştur (Cook 1960: 208). Cook lagynos örneklerinin İÖ 3. yy sonundan İÖ 1. yy'ın ortasına kadar kullanıldığını, Leroux ise İÖ 3. yy'ın sonlarında ortaya çıktığını ve İÖ 1. yy'ın ortalarında üretimin devam ettiğini söyler (Cook 1960: 208 vd.; Leroux 1913: 101 vd.). Öncüleri İÖ 2. yy başlarına verilen Atina Agorası örnekleri, İÖ 2. yy'ın ikinci yarısında yaygınlaşır (Thompson 1934: 450). Atina Akropolisi Güney Yamacı buluntularını değerlendiren Vokeikof-Brogan, İÖ 2. yy'ın ilk yarısında belirli tiplerin oluşmaya başladığını, İÖ 2. yy'ın ikinci yarısından, İÖ 1. yy'ın ikinci çeyreğine kadar ise üretimin yoğun olduğunu söyler (Vokeikof-Brogan 2000: 302 vd.). Ayrıca İÖ 3. yy'da Kıbrıs'ta üretim vardır (Vessberg-Westholm 1956: 75). Anadolu'nun önde gelen buluntu

³ Labraunda (*Labraunda II*, 1: 17 vd. Pl. 8 Nr. 81-95); Marmaris (Anadolu 1984: 297 vd., Res. 1-3); Menekşe Çatağı Hellenistik Dönem Seramiği (Turan 2006: 119 vd. Lev. 63 Kat. Nr. 248-251); Metropolis (Meriç-Ersoy 1996: 42, Res. 4); Pergamon (*PF* 2: 21); Tire ve Çevresi (Gürler 2001: 541 vd.).

merkezlerinden Pergamon'da ise, İÖ 2. yy'ın ikinci yarısında yoğun olmak üzere, İÖ 2. yy başlarından İÖ 1. yy ortalarına kadar üretim devam eder (PF 2: 21). Ayrıca Tarsus'da İÖ 3. yy sonlarına tarihlenen bir kontekste lagynos parçaları ele geçmiştir (*Tarsus I*: 226, No. 189).

Açık renk zemin üzerine koyu renklerde yapılan ve Hellenistik Dönem seramiğinin ana temasını oluşturan boyama ve bezeme özellikle Akdeniz kentlerinde yaygındır (*Tarsus I*: 167; *Délos XXVII*: 251). Bu kapların kökeni Klasik Dönem sonlarına tarihlenen beyaz zeminli seramiklerle bağlantılı görülür (*FiE IX 2/2*: 75). Ortaya çıkış yeri konusunda belirsizlik olsa da Kırım (PF 2: 110) ve Doğu Akdeniz Bölgesi (Boardman 1967: 176, No. 891-899) öne çıkan merkezlerdir. Ayrıca Pergamon (PF 2: 101 vd.) ve Kıbrıs da (Vessberg-Westholm 1956: 57 vd.) önemli üretim merkezleri arasındadır. Beyaz zeminli seramiğin yaygın formları arasında lagynos, çanak, tabak, destekli krater, thymiaterion, pyksis, oinokhoe gibi kaplar ilk sıradadır. İÖ 2. yy'dan itibaren yaygınlaşan bu tip seramikler üzerinde çelenkler, müzik enstrümanları, yunus balıkları, sarmaşıklar, girlandlar, yaprak zincirleri ve kurdeleler yaygın kullanılmakta (Gürler 1994: 30) ve bu tür süslemeler Hellenistik Dönem'in duvar resimleri ile ilişkilendirilmektedir (*Délos XIV*: Pl. 8-9).

Konut alanı sektöründe beyaz zeminli grupla birlikte, Batı Yamacı stilinde seramik parçaları da bulunmuştur (Res. 4a-e). Bunların bazıları ağız kenarına, bazıları ise gövdeye aittir. Tralleis örnekleri açık kırmızı (2.5 YR 7/6-8) ve kırmızımsı sarı (7.5 YR 7/6-8) hamurlu, koyu kahve (7.5 YR3/3) ve kırmızımsı siyah (10 R 2.5/1) astar boyalıdır. Ağız kısmı korunan ince cidarlı üç örnekten (Res. 4a-b, d) ikisinin ağız kenarında defne yaprağı (Res. 4a-b), diğerlerinde gövdede kazıma çizgiler etrafına beyaz boyayla yapılmış sivri uçlu damla bezekler bulunur (Res. 4c-d). Son örnek ise olasılıkla bitkisel bezemeli bir tabağa aittir (Res. 4e). Kırık olması form ve bezeme açısından detaylı karşılaştırma yapmayı engelse de, İÖ 2. yy sonu ve İÖ 1. yy başlarına tarihlenen Labraunda örnekleri içinde benzerleri vardır (*Labraunda II, 1*: Pl. 8, No. 75-78).

Cook'a göre bu tip seramiklerin temel özelliği, koyu renk zemin üzerine beyaz ve sarı boyayla yapılan bezemelerdir (Cook 1960: 204 vd.). Thompson, Atina'yı çıkış yeri olarak kabul etmekte ve Atina Agorası'ndaki ilk örnekleri İÖ 4. yy sonlarına tarihlemektedir (Thompson 1934: 445 vd.). Bununla birlikte bu tekniğin Hellenistik Dönem'in buluşu olmadığı ve benzeri süslemelerin İÖ 5 ve 4. yy'larda hydria, krater ve kantharos gibi firnisli kaplarda uygulandığı ve bu tür seramiğin Batı Anadolu kıyılarında ortaya çıktığı belirtilir (Watzinger 1901: 50, 101). Pergamon Asklepion'da ele geçen örnekler, İÖ 4. yy başlarından itibaren gelişim verir ve Ephesos, Didyma, Labraunda,

Metropolis ve Daskyleion gibi Anadolu'nun birçok merkezinde bu tip seramiğe rastlanır⁴.

Çalışma konumuzun diğer seramik grubunu, 2006 sezonunda konut alanında ele geçen kalıp yapımı kâseler ve kalıp parçaları oluşturur (Res. 5-11, Çizim 1). Tralleis örnekleri genellikle hafif içe dönük dudaklı ve dik ağızlı kâselere ait parçalardır ve üzerinde Ionia ya da Delos tipi olarak bilinen bezeme biçimini yansıtmaktadır. Buluntuların çoğu kırık olduğundan, ağız çapları ve yükseklikleri için ölçü vermek zordur. Çoğunluğu bitkisel bezemelidir ve az sayıdaki örnekte figürlü bezeme yer alır. Ağız çerçevelerinde çoğunlukla Ion kymationu, inci dizisi ya da çiçek rozet, kalyks ve gövdede bitkisel motifler, madalyonda ise rozetler vardır (Res. 5a-f, Res. 8-9). Diğerlerine göre gövdesi daha iyi korunmuş bir örnek de ağız çerçevesindeki Ion kymationunun altında girlandlar (Res. 5e), diğerinde cepheden şematize bir figür (Res. 5 f), ya da Ion kymationu altında stilize meander içinde rozetler görülür (Res. 5d).

Rotroff tarafından kökeni ve formları ayrıntılı ele alınan bu kapların prototipleri İskenderiye'de bulunan gümüş ve metal kaplarla bağlantılı görülmektedir (*Agora XXXIII*: 358 vd.). Hellström'e göre kalıp yapımı kâseler İÖ 2. yy'da bütün Akdeniz'de yaygın bir içki kabıdır (*Labraunda II,1*: 20) Ancak ilk üretim yerleri ve ortaya çıkış tarihleri konusunda farklı görüşler vardır. Rotroff, Mısır ve Atina arasında, III. Ptolemaios Euergetes Dönem'inde kurulan (İÖ 246-222) diplomatik ilişkiler sonrasında Atina'da üretimin başladığını söyler (*Agora XXII*: 11). Burke-Pollitt İÖ 3. yy sonundan itibaren görülmeye başladığını, Thompson Atina örneklerinin İÖ 3. yy'ın ilk çeyreğinde üretildiğini ve bezemede sıkça kullanılan taban madalyonu, palmiye dalı ve lotüs gibi öğelerin Mısır sanatından etkilendiğini söyler (Thompson 1934: 455-457; Burke-Pollitt 1975: 91). Korinth ve Argos'da üretimin başlangıcı İÖ 3. yy'ın son çeyreğine (Siebert 1978: 159 vd.), Delos'da yaklaşık İÖ 2. yy başlarına verilir (*Délos XXXI*: 7)⁵. Anadolu örnekleri ise son yıllarda yapılan çalışmalarda ele geçen malzemelerin yayınlanması ile tanınmaya başlamıştır⁶.

⁴ Ephesos (Mitsopoulos-Leon 1972-1975: 495); Pergamon (*AvP XI*, 1: 93; Behr 1988: 97-178, Taf. 13-18); Didyma (Tuchelt 1973/74: 152 vd., Abb. 7, Taf. 52); Labraunda (*Labraunda II*, 1: 16 vd.d, Pl. 8 Nr. 74-80); Metropolis (Gürler: 1994: 23 vd.); Daskyleion (Dereboylu 2003: 59, Lev. XLIII-XLV).

⁵ Delos kâseleri üzerinde sık görülen ve erken örnekleri İÖ 2. yy başlarına tarihlenen bezeme stiline, Batı Anadolu kaynaklı olduğu ve bazılarının Ephesos'da üretildiği belirtilir (*Délos XXXI*: 3).

⁶ Tarsus Gözlükule (*Tarsus I*: 163 vd.); Labraunda (*Labraunda II,1*: 19 vd.); Antiochia (*Antioch IV*, 1: 14 vd.); Kyme (Küçük 2006: 105 vd.); Priene (Wiegand-Schrader 1904: 401 vd.), Miletos (Kossatz 1990: 7 vd.); Metropolis (Gürler 2000: 419 vd.); Ephesos (Dereboylu 2001: 28 vd.); Hierapolis (Semeraro 2003: 83 vd.); Knidos (Doksanaltı 2003: 27 vd.); Daskyleion (Dereboylu 2003: 55 vd.); Phokaia (Civelek 2004: 123 vd.); Ege Gübre Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri (Küçük 2006:

Pergamon Asklepieion'da bulunan ve İÖ 3. yy sonlarına tarihlenen örnek, Anadolu'nun erken buluntuları arasındadır (*AvP* XI, 1: 123-125, Taf. 43, No. 158). Metropolis'te stoa'nın kuzeyinde, sikkelerle tarihlenen tabakalarda bulunan kalıp yapımı kâse parçaları, üretimin İÖ 3. yy'ın ikinci çeyreğinden önce başladığını göstermiştir (Gürler 1994: 38). Tarsus erken örnekleri İÖ 3. yy sonları, 2. yy başlarına (*Tarsus I*: 163), Ephesos'dakiler İÖ 200'den biraz daha erkene tarihlenir (*FiE* IX 2/2: 13-67). Kossatz'a göre Miletos'daki bazı örnekler, İÖ geç 3. yy'a tarihlenen Attika tipleriyle paralellik göstermekte ve üretim İÖ 2. yy'ın ikinci çeyreğinden İÖ 2. yy sonuna kadar devam etmektedir (Kossatz 1990: 125). Bununla birlikte Anadolu örneklerinin çoğunu İÖ 2. yy malzemesi oluşturur.

Tralleis'de kalıp yapımı kâselere ait farklı bezeme stilini yansıtan kalıp parçaları da bulunmuştur. (Res. 11, Çizim 1a-c). Bunların en iyi korunmuş Res. 11 a'dır. Küçük bölümü korunan diğer örneğin ağız kenarında ise İon kymationu bulunur (Res. 11 b, Çizim 1b). Bu örneklerden biri (Res. 11 c) stilize görünümüyle Tralleis buluntularının en geç tarihli olmalıdır. Kalıp parçalarından ikisi bitkisel (Res. 11d-e, Çizim 1a), biri çam kozalağı taklidi bezemelidir (Res. 11 f, Çizim 1c). İÖ 3. yy'ın son çeyreğinden İÖ 2. yy ortasına kadar Atina'da popüler olan ve kalıp yapımı kâselerin erken bezeme tekniğini oluşturan çam kozalağı deseni⁷, İÖ 2. yy ortalarından itibaren azalarak yerini uzun taç yaprağı bezemesine bırakır (*Agora* XXII: 15 vd.; Thompson 1934: 451 vd.). Çam kozalağı taklidi bezeme, Atina Agorası (Thompson 1934: 362, Fig. 47 C 29; *Agora* XXII: 15, Pl. 1 No. 1-6, Pl. 2 No. 7-12), Pnyx (Edwards 1956: Pl. 48 No. 94-103), Korinth (*Corinth VII*: Pl. 65 No. 783) ve Anadolu'da bir çok merkezde görülür⁸. Tralleis'de altı kâse (Res. 6a-f) ve bir kalıp parçası (Res. 11f, Çizim 1c) üzerinde bu tipte bezeme vardır. Dip ve gövdeye ait dört Tralleis örneği (Res. 6a-b, e-f), kırmızımsı sarı (5YR 6/6-8) hamur ve açık kırmızı (2.5YR 6/6-8) astar boyalıdır. Gövdeden küçük bir bölümün korunduğu diğer iki örnek (Res. 6c-d) ise

117); Tire (Erol-Gürler 2006: 3 vd.); Uşak çevresi (Karcı 2006: 6 vd.); Menekşe Çatağı Hellenistik Dönem Seramiği (Turan 2006: 52); Smyrna Agorası (Çelik 2007: 32 vd.); Yukarı Ova (Ceyhan Ovası) Hellenistik Dönem Seramiği (Özdemir 2008: 51 vd.); Adana ve çevresi (Taş 2010: 8 vd.).

⁷ Çam kozalağı motif, bitkisel bezeme ve figürlü sahneler İÖ 175-150 arası gibi erken dönemlerde kullanılırken, İÖ 2. yy ortalarında olasılıkla yine metal kaplardan esinlenerek uzun taç yaprakları gibi yeni bezemeler ortaya çıkar. Bu bezeme stili Atina'da İÖ 86 yılında Sulla'nın Atina'yı ele geçirmesine kadar devam etmekle birlikte, İÖ 1. yy ortalarında sonlanır (Rotroff 1978: 388).

⁸ Ephesos (Dereboylu 2001: Taf. 17, Nr. 121-128); Labraunda (*Labraunda II,1*: 64; Pl. 11 Kat. Nr. 138-140); Metropolis (Gürler 1994: Çiz. 16, Lev. 7, 47); Miletos (Kossatz 1990: Abb. 46, Taf. 47 M 435, M 397, M 741 vd.); Daskyleion (Dereboylu 2003: Pl. XLIII, K. 27-29); Knidos (Doksanaltı 2003: Pl. XXIX, Nr. 1).

açık kırmızımsı kahve (5YR 6/3-4) hamur ve kırmızımsı siyah (10R 2.5/1) astar boyalıdır. İÖ 2. yy stilini yansıtan Tralleis örneklerinin benzerleri, Ephesos (Dereboylu 2001: Taf. 17 No. 122, 124, 128), Miletos (Kossatz 1990: Taf. 47 No. M 741, M 397, M 652), Priene (Wiegand-Schrader 1904, 407, Abb. 531, No. 43, 44) ve Labraunda'da (*Labraunda II, 1*: Pl. 11 No. 138-140) karşımıza çıkar. İÖ 2. yy ortalarından sonra bu tip bezemenin azalma göstermesi, Tralleis örneklerinin tarihlenmesi içinde de önemlidir. Yan yana dizili eşkenar dörtgenlerden oluşan stilize görünüm İÖ 2. yy ortalarından az önceye işaret eder ve aynı bezeme tekniğine Delos'da da rastlanır (*Délos XXXI*: Pl. 44, No. 4190, 4278; Pl. 49, No. 4184; Pl. 111, No. 4187, 4189, 4252).

Bindirme yaprak bezemesi Tralleis'de iki parça üzerinde görülür (Res. 6g-h, Çizim 1f). Tralleis örneklerinden ilki (Res. 6g, Çizim 1f) pembe (5YR 7/4) hamurlu, kırmızı (2.5YR 5/6) astar boyalı, diğeri (Res. 6h) ise açık kırmızı (10R 7/6) hamur, kırmızımsı siyah (2.5YR 2.5/1) astar boyalıdır. Her ikisinin de gövdesinde üst üste binmiş *nymphaea* lotus yaprağı bulunur. Ancak bunlardan birinde yapraklar kısa ve sivri (Res. 6g), diğesinde ise uzun, geniş ve yuvarlak uçludur (Res. 6h). Geniş ve yuvarlak yapraklar, küçük yapraklara göre daha erken dönemde karşımıza çıkar. Balık pulu ya da dam kiremidi deseni olarak da isimlendirilen bu bezeme, Atina Agorası'nda yaklaşık İÖ 3. yy'ın son çeyreğinden, İÖ 1. yy başlarına kadar kullanılmıştır (*Agora XXII*: 16). Anadolu'da ise İÖ 2. yy'da yaygındır. Atina Agorası'nda bulunan Tralleis örneğinin benzeri buluntular, İÖ 225-200 arasına tarihlenmiştir (*Agora XXII*: Pl. 3 No. 13-14). Res. 6h'ye benzeyen Metropolis örneği, İÖ 3. yy'ın ikinci çeyreğine tarihlenmiştir (Gürler 1994: Çiz. 17, Lev. 8, 53). Geniş ve yuvarlak uçlu Tralleis örneğinin benzerlerine; Delos'da (*Délos XXXI*: Pl. 41, No. 101, 122-329, 8717, 9006-9007, 9603, 9244) ve İÖ 2. yy Ephesos-Ion atölyelerine verilen bir Miletos örneği üzerinde (Kossatz 1990: Taf. 22, Abb 8, M 176) rastlanır. Kısa ve sivri uçlu küçük bindirme yaprak motifli Tralleis örneğinin benzerleri ise yine Delos'da (*Délos XXXI*: Pl. 64-66), İÖ 2. yy'da Labraunda (*Labraunda II, 1*: 21 vd., Pl. 10, No. 127-133-137), Miletos (Kossatz 1990: Taf. 44, Abb 13, M 269) ve Phokaia'da görülür (Civelek 2004: 127, Fig. 4).

Figürlü bezeme Tralleis'de az sayıda örnekte görülür (Res. 7a-d). Tralleis örneği (Res. 7a-b) kırmızımsı sarı (7.5YR 7/6-8) hamur, kırmızı (10R 4/6-8) üzerine yer yer mat siyah (10R 2/1) boyalıdır. Korunan kısmına göre içe çekik dudaklı ve küresel gövdelidir. Üstte Ion *kymationu* ve inci-makara dizili bordür içinde sağa dönük Eroslar betimlenmiştir. Bu sahnenin altında eğrelti otları, palmet yaprakları ve sola dönük kadın figürleri (?) vardır. Hareketli işlenen figürler öne uzattıkları ellerinde bir nesne taşıırken, başları ellerindeki nesneye

odaklanmış biçimde öne eğiktir. Ion kymationlu çerçeve Delos ve Ionia örneklerinde çok sık karşımıza çıkar. Tralleis örneğinin (Res. 7a-b) benzeri kompozisyon İÖ 3. yy'ın sonuna tarihlenen Delos üretimi bir kâse üzerinde görülür (Baur 1941: 235, Fig. 4, No. 203). Ağız çerçevesinde Ion kymationu ve altındaki frizde Erosların işlendiği Tralleis örneğinin diğer benzeri ise (Res. 7d) Miletos'ta karşımıza çıkar (Kossatz 1990: Taf. 17, Abb. 11, M. 238). Her iki örnekte de Eroslar arasında stilize edilmiş amphora bulunmaktadır. Tralleis buluntuları arasında üzerinde figürlü bezemenin işlendiği kalıp parçaları da vardır. Örneğin 2006 yılı konut alanı kazı çalışmalarında bulunan bir kalıp üzerinde ağız çerçevesinde Ion kymationu altındaki frizde bazıları sola dönük, bazıları cepheden, ellerinde şölen havasını yansıtan çalgılar taşıyan Eroslar betimlenmiştir (Res. 11a). Alttaki sahnede koşar durumda at (pegasos?) üzerinde sağa dönük ve profilden figürler, aralarında ise daha küçük boyutlu sola dönük Eroslar yer alır. En son bordürde ise cepheden figürler ile kenarlarda eğrelti otu ve akanthus yaprakları vardır. Alt alta devam eden bu sahneler birbirlerinden rozet ve inci dizileri ile süslenen bordürlerle ayrılmıştır.

Rotroff'a göre Atina'da figür bezemeli örneklerde üretim yaklaşık İÖ 3. yy'ın son çeyreğinde başlar ve İÖ 2. yy ortalarında uzun taç yapraklı kâselerin ortaya çıkışına kadar devam eder (*Agora* XXII: 19). Korinth'de ise üretim yaklaşık İÖ 3.yy'ın son çeyreğinden, İÖ 146'da kentin yıkımına kadar devam eder (*Corinth* VII: 163 vd.). Kompozisyonu genellikle tanrı ve tanrıça tasvirleri, şölen sahneleri, masklar, mitolojik konular, insan ve hayvan betimlemeleri oluşturursa da, belli bir konuya bağlı kalmayan örnekler vardır. Tanrısal betimlemeler arasında Dionysos, Eros ve Nikeler ilk sıradadır.

Bitkisel bezemeli kâse parçaları Tralleis örnekleri içinde sayıca en fazla olanlardır (Res. 8-9). Tralleis buluntusu bitkisel bezemeli kâse parçalarının çoğunun ağız çerçevesinde Ion kymationu, inci dizisi ve rozet, kalyks ya da gövdede stilize bitkiler, madalyonda ise rozet vardır. Eğreltiotu, nymphaea caerulea, nymphaea nelumbo, akanthus ve palmiye yaprakları en yaygın bezeklerdir. Bu örnekler genellikle açık kırmızı (2.5YR 6/6-8), açık sarımsı kahverengi (5YR 6/3-4) ve kırmızımsı sarı (7.5YR 6/6) renk hamurludur. Astar boyalar kırmızımsı siyah (2.5YR 2.5/1), sarımsı kırmızı (5YR 5/6-8) ve açık kırmızı (2.5YR 6/6-8) tonlardadır. Kırık olup birleştirilen örneklerden birinin ağız kenarında Ion kymationu, gövdede eğreltiotu (Res. 8a), diğerinde eğrelti otları arasında rozetler (Res. 8b), sonuncusunda ise ucu kıvrık palmiye yaprağı görülür (Res. 8c). Üst gövdesinden bir parça korunmuş örneğin ağız kenarı altındaki çerçevede inci dizisi, onun altındaki geniş çerçevede şematize rozetler, gövdede ise dikey nymphaea caerulea arasında ince kıvrık yaprak zincir vardır (Res. 8e).

Delos örneklerinin çoğunda görülen ve Ionia atölyesi özelliği kabul edilen kalyksde bitkisel motifli yatay bant, Tralleis örneklerinde de karşımıza çıkar. İyi korunmuş bir kâsenin kalyksinde uzun taç yaprakları, stilize yaprak zinciri ve akanthus yaprakları arasında sağa profilden Eroslar bulunur (Res. 8f). Gövdesinin büyük bölümü kırık olmakla birlikte, Tralleis örneklerinden biri kaidelinin bulunmasıyla diğerlerinden ayrılır (Res. 8g) ve kaideli kalıp yapımı kâselere Delos'da da rastlanır (*Délos* XXXI: Pl. 14, No. 6000, Pl. 22, No. 6201, Pl. 31, No. 589, Pl. 108, No. 6002, Pl. 111, No. 6082). Bunların bazılarında gövdenin iki yanında kulp da bulunur (*Délos* XXXI: Pl. 22, No. 6201, Pl. 108, No. 6002). Gövdeden bir bölümün korunduğu iki parça üzerinde akanthus yaprakları (Res. 9a-b, Çizim 1g), diğerinde madalyonda çiçek rozet, kalyksde ise birer sıra akanthus ve lotus yaprağı vardır (Res. 9c). Uşak Müzesi'nden (Karcı 2006: 31, Lev. 2 Çiz. 2), Metropolis (Gürler 2000: 422; Çiz. 2, 2) ve Tire Müzesi'nden İÖ 2. yy'a tarihlenen kalıp yapımı üç kâsede (Erol-Gürler 2006: 4 vd. Çiz. 2), Tralleis örneğine (Res. 9c) benzer bezeme stili görülür. Kalyksde akantus ve lotus yaprakları, madalyonda çiçek rozet bulunan Res. 9'd'nin Metropolis buluntuları içindeki benzeri İÖ 1. yy'a (Gürler 1994: Çiz. 25, Lev. 15, 83), Res. 8c'deki palmiye yaprağının benzeri ise İÖ 2. yy'a (Gürler 1994: Çiz. 24, Lev. 14, 79) tarihlenir. Bitkisel bezemeli kâselerde, Atina örnekleri içinde erken grubu ise çam kozalağı taklitleri, figür bezemeliler ve bitkisel bezemeliler oluşturur. Thompson bitkisel bezemeliler için Atina'da İÖ 3. yy'ın ilk çeyreğinin sonlarını, Rotroff İÖ 3. yy'ın son çeyreğini önerir (Thompson 1934: 457; *Agora* XXII: 18). Edwards, Korinth erken örneklerini İÖ 3. yy ortalarına verir (*Corinth* VII: 155 vd.). Bu tip dekorasyon başta Ephesos, Pergamon ve Labraunda olmak üzere Anadolu'da bir çok merkezde karşımıza çıkar⁹.

Tralleis örnekleri içinde gövdesi uzun taç yapraklarla bezeli parçalar da vardır (Res. 10a-e). Bu tip örneklerde bezeme çoğunlukla madalyondan ağız çerçevesine kadar uzanmakla birlikte, birinde ağız çerçevesinde Ion kymationu, gövdede ise dikey taç yapraklar vardır (Res. 10c, Çizim 1d). Uzun taç yaprak bezemeli Tralleis örneklerinden birinin benzeri (Res. 10b) Atina Agorası'nda İÖ 2. yy ortalarına tarihlenmiştir (*Agora* XXII: Pl. 59, 325). Bu tip bezeme stili yansıtan örnekler içinde stilize olmuş görünümüyle en geç tarihli Res. 10 d olmalıdır ve bu örneğin benzerlerine İÖ 1. yy başlarında Atina Agorası örnekleri arasında rastlanır (*Agora* XXII: Pl. 59, 324). Res. 10 c'nin benzeri Labraunda'da karşımıza çıkar (*Labraunda* II, 1: Pl. 11 No. 145). İÖ 2. yy'ın

⁹ Ephesos (*FiE* IX 2/2: 67-68, Taf. 76-79);Pergamon (*AvP* XI. 1, Pl. 50, 294 a);Labraunda (*Labraunda* II,1: 21).

ikinci yarısına tarihlenen ve Ephesos-Ionia atölyelerine verilen uzun taç yaprak bezemeli bir başka kâse de (Anlağan 2000: 103, No. 22) Tralleis örnekleriyle benzeşir. Gövdeden küçük bir bölümün korunduğu diğer bir örnekte ise uzun taç yaprakları arasında kabartma biçimli nokta dizisi vardır (Res. 10 e) ve bu tip bezeme stili Delos'da da karşımıza çıkar (*Délos XXXI*: Pl. 11, No. 4521-4522, 4564- 4565). Retroff taç yapraklı bezeme stiline İÖ 2. yy'ın ortalarından sonra görülmeye başlandığını (*Agora XXII*: 36), Hellström bu tip dekorasyonun Atina orijinli olduğunu ve erken örneklerin İÖ 2. yy'ın ortalarında görüldüğünü (*Labraunda II, 1*: 22, Pl. 11, No. 142-149), Thompson ise uzun taç yaprak dekorasyonunun Atina'da başlayıp geliştiğini belirtir (Thompson 1934: 459). Korinth'deki öncü örnekler İÖ 2. yy ortalarından az önceye tarihlenir (Edwards 1981: 191). Bu tip bezeme Anadolu'da özellikle İÖ 2. yy'ın 2. yarısında yaygındır.

Tralleis kalıp yapımı kâseleri içinde konsantrik yarım daire bezeme ya da Makedonya tipi olarak bilinen bezeme stilinden tek örnek bulunur (Res. 10f, Çizim 1e). Bu tipte genellikle iç içe girmiş yarım daireler ağız kenarından madalyona kadar gövdeyi kaplamakta, konsantrik yarım dairelerin ortasında rüzgâr gülü ve aralardaki boşluklarda kabartma noktalar bulunmaktadır. Tralleis örneğinin benzeri, Labraunda'da ve Metropolis'de İÖ 1. yy'a tarihlenen örnekler üzerinde görülür (*Labraunda II, 1*: Pl. 11, No. 153; Gürler 1994: Lev. 18, Çiz. 30, 92). İÖ 2. yy'dan geç 1. yy sonlarına kadar kullanıldığı düşünülen bu tip bezeme stiline kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Atina'da üretim İÖ 2. yy sonlarından İÖ 1. yy başlarına kadar devam ederken (*Agora XXII*: 38), Korinth'de İÖ 2. yy ortalarında kısa bir dönem kullanılmıştır (*Corinth VII*: 182). Anadolu'da ise İÖ 2. yy başlarında Pergamon'da, İÖ 2. yy'ın 2. yarısında Priene, Labraunda ve Tarsus'da görülür¹⁰. Hellström'e göre bu tip bezeme İÖ 2. yy'ın 2. yarısında ortaya çıkmış ve İÖ 1. yy başlarına kadar devam etmiştir (*Labraunda II, 1*: 22).

Tralleis 2007 yılı batı nekropolis alanı kazı çalışmalarında ele geçen diğer buluntu grubu unguentariumlardır¹¹. Özellikle sanduka mezarlarda İ.Ö 4. yy sonları ve erken 3. yy örnekleri bulunmuştur (Res. 12a-d). Tralleis Nekropolisinde bulunan unguentariumlar genellikle kırmızı (2.5 YR 5/8), kırmızimsı kahve (2.5 YR 7/4), kırmızimsı sarı (5 YR 6/6) ya da pembe (5 YR 7/3-4) renklerde, iyi pişmiş ve az gözenekli hamur yapısına sahiptir. Sanduka

¹⁰ Pergamon (*AvP XI*: 1, Pl. 54, 356); Priene (Wiegand-Schrader 1904: 406, 404, Abb. 530); Labraunda (*Labraunda II, 1*: Pl. 11, Nr. 152-154); Tarsus (*Tarsus I*: Fig. 129, Nr. 158).

¹¹ Tralleis nekropolisinde bir mezarda ele geçen unguentariumlar için bkz. Ölmez 2000: 27-43. Ayrıca bkz. Civelek 2001: 102-122.

mezarlarda bulunan Erken Hellenistik Dönem örnekleri kısa boyunlu, şişkin karınlı ve geniş iç haznelidir. Bu örneklerde dışa kavis yaparak açılan kısa boyundan, geniş omuza ve şişkin karına geçilir. Parlak yüzeyli erken örneklerde ağız ve gövdede kırmızı renkte boya bantları vardır¹². İÖ 4. yy sonu ile 3. yy başları stilini yansıtan bu tip unguentariumlar, gövdelerinin yuvarlak formu, kaidelerinin düz ve geniş olmasıyla lekythos formunun takipçisi görünümündedirler¹³. Bu tipteki Tralleis örneklerinden birinin benzeri, Hellenistik Dönem başlarında, Atina Agorası (Thompson 1934, fig. 15, B7; Anderson-Stojanović 1987, fig. 2, Shape 1; *Agora XXIX*, fig. 72, pl. 85, 1168-1169), Korinth (*Corinth VII*, pl. 58, figs. 585-586) ve Anadolu'da Labraunda'da görülür (*Labraunda II*, 1, pl. 12, no. 163).

Tralleis unguentariumları içinde İÖ 2. yy ve sonrasının gelişimini yansıtan örnekler ise sayıca daha fazladır (Res. 13) ve bunların büyük çoğunluğu dromoslu oda mezarda bulunmuştur. İğ biçimli bu örneklerde belirgin omuz yapısı kaybolmuş, bazılarında gövdenin asimetrikleşmesi ve ayağın uzaması, dik durma özelliğini yitirmelerine neden olmuştur. İÖ 2. yy'da ortaya çıkan fabrikasyon üretim çoğu merkezde nitelikte düşüşe neden olmuştur. Tralleis örneklerinin çoğu standart ölçülerde, dışa çekik dudaklı, şişkin karınlı, uzun silindirik boyun ve ayaklı, kısa konik kaidelidir. Benzer formlara Atina Agorası (Thompson 1934: 335, Fig. 15 B6-B7, 342 Fig. 22 B44, 368 Fig. 52 C76-77), Delos (*Délos XXVII*: 507), Kerameikos (*Kerameikos IX*: Taf. 69, 164, No. 388, 1-2), Korinth (*Corinth VII*: 98 vd. Pl. 58 No. 584-586) ve Anadolu'da bir çok merkezde rastlanır¹⁴.

Batı nekropolis alanı kazı çalışmalarında İÖ 2. ve 1. yy stilini yansıtan "Ephesos tipi" kandiller de ele geçmiştir (Res. 14a-b). Tralleis örnekleri pembe-siyah gri (7.5 YR 7/2) hamur, siyah (10 R 2/1) ve açık kırmızı (10 R 6/6-8) astar boyalıdır. İki örneğin de boyutları 10-15 cm arasında, tabanları yüksek,

¹² Bantlı bezemenin kökeni Suriye ve Kıbrıs'ta aranmakla birlikte, Akdeniz'de bir çok merkezde Erken Hellenistik Dönem'de bu tip örneklerle rastlanır (Boulter 1963: 125; *Corinth VII*: Pl. 58, Nr. 584-586; Pemberton 1985: 285).

¹³ Hellenistik ve Roma dönemlerinde Filistin'den Akdeniz'e uzanan coğrafyada, mezar kontekstlerinin vazgeçilmez ölü hediyesi olan unguentariumların, İÖ 4. yy'da lekythosların üretiminin azalması sonrasında ortaya çıktığı (*Tarsus I*: 171; *Labraunda II*, 1: 24; *Kerameikos IX*: 19; Anderson-Stojanović 1987: 105), ayrıca erken örneklerin küresel gövde ve küçük kaideleri ile Klasik Dönem amphoriskolarıyla benzeştiği belirtilir (Anderson-Stojanović 1987: 108).

¹⁴ Ephesos (*FiE IX 2/2*: Taf. 211, 017 vd.); Labraunda (*Labraunda II*, 1: 12, 174); Metropolis (Gürler 1994: Lev. 29, Çiz. 39, 137-141); Miletos (Henninger-Kossatz 1977: Taf. 55. No. 1); Pergamon (*AvP XII*: Lev. 7, No. 9-15); Stratonikeia (Balıran 1990: Lev. VI 1-6, VII 1-7; Civelek 2006b: Çiz. 3, 7-8); Tarsus (*Tarsus I*: 135, No. 237, 239).

yağ delikleri geniştir. Birinde yağ deliğinin çevresinde yağ basıncını dengeleyerek, yağın dışarıya taşmasını önlemeye yönelik üç küçük delik vardır (Res. 14b). Tralleis örneklerinde omuzda kabartma biçimli palmet bezeği vardır. Her iki örneğin de burnu mızrak ucu biçiminde keskin hatlı ve açılal görünümlüdür. Mızrak ucu biçimindeki burnu, omuzdaki bitkisel bezekleriyle karakteristik görünümünü yansıtan ve İÖ 2. yy'ın son çeyreği ile İÖ 1. yy başlarına tarihlenen bu iki örneğin benzerleri, Atina (*Agora IV*: 166, Tip 49 A, 649-650), Kerameikos (Kerameikos XI: No. 610-615), Korinth (*Corinth IV*: Fig. 29, No. 43, 66 vd.), Delos (*Délos XXVI*: No. 2384, 2522) ve Anadolu'da karşımıza çıkar¹⁵.

Ephesos tipi kandillerin Doğu Akdeniz'de İÖ 2. yy'dan, Augustus Dönem'ine kadar popüler olduğu belirlenmiştir (Gürler 2003: 89). Bilindiği gibi bu tip kandillerin mat gri renkten siyaha kadar değişen ve pişirme tekniklerine göre farklılık gösteren renk tonları vardır (*FiE I*: 179; *Agora IV*: 166). Ephesos kandillerinin, Tralleis örneği gibi, kulplarının iki ya da üç yivli olması ve yukarı kavis yaparak gövdeye bağlanması alışılmış bir durumdur. Özellikle de bu tür kulp İÖ 2. yy ve İÖ 1. yy başlarında görülür. Ephesos tipi kandillerde bitkisel bezeme geleneğinin tersine, figürlü bezeme çok yaygın değildir.

Sonuç

Çalışmamızda Tralleis'de 2006-2007 yılları kazı sezonları, konut ve batı nekropolis alanlarında ele geçen Hellenistik Dönem seramik buluntularının bir bölümü tanıtılmaya çalışılmıştır. Grupların tanımlanarak tarihlendirilmesi, benzer form ve bezeme geleneğini yansıtan örneklerle karşılaştırma yapılarak verilmeye çalışılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda, Hellenistik Dönem'in form ve bezeme stilini yansıtan içe çekik dudaklı kâseler, beyaz zeminli seramikler, Batı Yamacı stilineki kaplar ve kalıp yapımı kâseler gibi farklı türde seramik gruplarının Tralleis'de varlığı belirlenmiştir. Unguentarium ve kandillerin ise sadece bir bölümü değerlendirilebilmiştir.

Açık kırmızı ve kırmızımsı sarı renkte hamurlu, mika katkılı içe çekik dudaklı kâselerin İÖ 2. yy üretimini yansıttığı ve olasılıkla yerel üretim olduğu belirlenmiştir. 2006 yılı konut alanı kazılarında bulunan beyaz zeminli

¹⁵ Pergamon (*AvP XII*: Taf. 23, No. 158); Ephesos (*FiE I*: Abb. 119; Tuluk 1996: Çiz. 14a-b, Çiz. 15a); Antiokheia (*Antioch III*: 61, Tip 19 a); Tarsus (*Tarsus I*: 89, Fig. 94, No. 52, Fig. 95, No. 57); Metropolis (Gürler 1994: Lev. 36, Çiz. 46, 172; Lev. 38, Çiz. 48, 178; Lev. 39, Çiz. 49, 179) ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinde görülür (Kassab Tezgör-Sezer 1995: No. 290-291).

seramiklerin tamamı kırık olmakla birlikte, daha çok küçük kapalı kaplarla ve bazılarının da lagynos formu ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Ağız kenarı, boyun, omuz ve kaideleri kalın ya da ince yatay bantlarla bezeli bu örneklerin ve Tralleis’de beş parça üzerinde görülen Batı Yamacı stilindeki seramiklerinin benzerlerine genellikle İÖ 2. yy sonları ve İÖ 1. yy örnekleri içinde rastlanmıştır. Ayrıca 2006 yılı konut alanı çalışmalarında yoğun ele geçen kalıp yapımı kâselerin, süsleme açısından diğer İonia kentleri ile benzeştiği ve Delos tipi bezeme geleneğini yansıttığı belirlenmiştir. Kalıp yapımı keselerin form ve bezeme gelişimi yönünden büyük bir değişim göstermemesi ve ele geçtiği alanın stratigrafik verilerden yoksun olması, tarihlemelerin benzer örneklerle karşılaştırma yaparak verilebilmesini mümkün kılmıştır. Çoğu İÖ 2. yy’ın ortasına ve ikinci yarısına tarihlenen bu örneklerin üzerinde akanthus yaprağı, İonik kyma bantları, çiçek rozetler, kalp yapraklar, spiraller, uzun taç yapraklar gibi daha çok İonia atölyelerine özgü bezemelere rastlanmıştır. Figürlü anlatım ve konsantrik yarım daire gibi bezemeler ise daha az örnekte karşımıza çıkmıştır. Tralleis’de erken dönem bezeme stilini yansıtan kâse parçaları dışında bu tip kaplara ait bitkisel bezemeli, figürlü ve çam kozalağı taklidi kalıp parçaları da ele geçmiştir. Bu tip örnekler kentte olası bir üretim merkezine işaret edebilecek veriler arasında bulunmakla birlikte, atölye damgası taşıyan parçalar bulunmamıştır. Daha kesin sonuçlara ulaşılması, ancak çalışmaların ilerlemesi ve yeni buluntularla birlikte konunun ayrıntılı incelenmesi ile mümkün görülmektedir.

Unguentariumların çoğunluğu 2007 yılında batı nekropolis alanında yapılan çalışmalarda ele geçmiştir. Nekropolis buluntuları arasında iğ ve soğan biçimli örnekler bir arada olmakla birlikte, burada malzemenin sadece bir bölümü değerlendirilebilmiştir. Örneklerin çoğunluğu iyi pişmiş, az gözenekli ve nitelikli hamura sahiptir ve standart ölçülerdedirler. Çoğu örnek dışa çekik dudaklı, şişkin karınlı, uzun silindirik boyun ve ayaklı, kısa konik kaidelidir. Killeri genellikle açık kahveden, kırmızımsı sarıya kadar değişen ton ve renktedir. Yapılan karşılaştırmalar benzer formlara Atina Agorası, Kerameikos, Delos, Korinth ve Anadolu’da bir çok merkezde rastlandığını göstermiştir.

Batı nekropolis alanı çalışmalarında ele geçen ve burada iki örneği değerlendirilebilen Ephesos tipi kandiller, İÖ 2. ve 1. yy stilini yansıtmaktadır. Burun kısmı mızrak ucu biçimli, keskin hatlı ve açısız görünümlü bu iki örneğin boyutları 10-15 cm arasındadır. Omuzda kabartma biçimli palmet ve yumurta bezemesi bulunan her iki örnek de Ephesos atölyeleri üretimlerine teknik ve bezelsel açıdan yakın benzerlik gösterir. Tralleis ile Ephesos kentlerinin yakınlığı olasılıkla iki kent arasındaki etkileşimi arttıran temel faktörler arasındadır. Aynı

teknik özellikleri gösteren benzer tipolojideki örneklerin, çağdaş ya da birbirini takip eden dönemin üretimleri olduğunu söylemek mümkündür.

Tarihsel olaylar incelendiğinde, Tralleis antik kentinin sanatsal üretimini en yoğun olduğu dönemin İÖ 2. yy olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Tralleis, İÖ 188'de yapılan Apameia Barışı'yla birlikte, Pergamon Kralı II. Eumenes'in idaresi altına girmiştir. İÖ 133'te III. Attalos'un ölümüne kadar geçen Pergamon Krallığı idaresindeki bu dönem, birçok Batı Anadolu kenti için olduğu gibi Tralleis için de kültürel ve sanatsal açıdan en parlak dönemdir. Ancak Tralleis'in İÖ 126 yılında Aristonikos'un, İÖ 88 yılında ise VI. Mithridates Eupator'un Roma'ya karşı ayaklanmalarına destek vermesi, ekonomik açıdan bozulmayı da beraberinde getirmiş, siyasi nedenlerle yasaklanan kistophoros basımına ancak İÖ 58'de tekrar başlanabilmiştir (Ruge 1937: 2103 vd.). Tarihsel olaylar göz önüne alındığında kentin bu tarihlerde sanatsal açıdan eski düzeyde varlık gösteremediği ve sanatsal durakladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Tralleis antik kenti, kazılarda ele geçen malzemelerden ve tarihi olaylardan anlaşıldığı kadarıyla İÖ 188 ile 126 yılları arasında sanatsal açıdan oldukça etkin bir dönem yaşamıştır.

Doç. Dr. Aslı Saraçoğlu
Adnan Menderes Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Kepez-Aydın / Türkiye
saracogluasli@gmail.com

Arş. Gör. Murat Çekilmez
Adnan Menderes Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Kepez-Aydın / Türkiye
mcekilmez@adu.edu.tr

The Hellenistic Ceramics from the Western Necropolis and Housing Area in Tralleis: Findings 2006-2007

The material discussed in this article includes the findings of the housing and necropolis areas throughout the excavation campaigns carried out under the supervisor Prof. Dr. Abdullah Yaylalı in 2006 and 2007 at Tralleis. The ancient city of Tralleis (modern Aydın) is situated on a plateau at the southern slope of Mount Messogis. Thanks to the strategic position and geographical location of the city, it had been the stage for many important events throughout its history. During its long history, Tralleis has frequently been regarded as the artistic capital of Asia Minor. Especially, the city is widely recognized as one of the major centers with regard to its arts in the Hellenistic Period. It is known that Tralleis was an important sculpture center in the Hellenistic and Early Roman Periods. In the Hellenistic period, the city maintained its traditional Greek cult practices, and from the appearance of its sculpture, it also preserved its traditional artistic view. It is also known that Tralleis sculptors worked in various centers. For example, Tralleis sculptors who worked at Pergamon and the names of some sculptors of Tralleis were attested on the Pergamon Altar. Recent works have shown that Tralleis was an important place in ceramics production as well as in sculpture. In addition, Tralleis was one of the centers of production in the Eastern Sigillata B. The view that Tralleis was the production center of Eastern Sigillata B has also been supported by recent studies. Materials came from housing and necropolis areas in the 2006 and 2007 excavation campaigns have made a valuable contribution to our knowledge with regard to the use of ceramics in Tralleis in the Hellenistic Period. The objects were a homogeneous group of the Hellenistic Period. The greater part of this material can be considered to have dated back to the second and first centuries B.C. The clay of the Tralleis fragments always contains some amount of mica. The most common findings are lagynoi, mould made bowls (Megarian bowls), lamps, west slope wares, and unguentaria. Three bowls with incurved lip have been found at housing area in Tralleis. Sharply incurved lip, shallow body, ring base and semi-glaze obtain the characteristic features of the late 2nd century B.C. bowls. The white ground wares were the most popular and common form at Tralleis in the Hellenistic period. Lagynos ware is the most widespread of the Hellenistic light-ground

ceramics. However, all the fragments found at Tralleis are broken. The decoration usually consists of naturalistic decoration on the shoulder and of encircling horizontal band on the neck and mouth. West slope ware at Tralleis is very rare, and it can be dated to the 2nd century B.C.

The mould made bowls which have structural varieties in terms of clay types, slip and ornamentation constitute the important group of Tralleis findings. The largest group of material came from Housing Area in the 2006 campaign. One of the important forms in categorization is the mold made bowls and they are similar to the west Asia Minor examples in terms of their characteristic features. Their forms and decorations can also be compared to their contemporaries found in other centers and contexts. The majority of the material is fragmentary, and they do not have any signs of atelier stamp. Fragments of mould made bowls are dated back from mid and second half of the 2nd century B.C. The characteristics features of Tralleis samples is that they are decorated with the acanthus leaves and Ionic kyma frieze. Also, figural scenes in Tralleis findings are rare. The figural scene are located on the upper frieze. Concentric semicircle bowls or "Macedonian type is not very common in Tralleis and the fragments should be dated to the 2nd century B.C.

Fusiform unguentaria was found during the excavation of the western necropolis in 2007 at Tralleis. As has been seen in the other centers of Asia Minor, the majority of Tralleis samples are grave gifts. Various hypotheses exist to account for the existence of the unguentaria in the burial sites in the Mediterranean area from Palestine to Spain. It is known that unguentaria are frequently found in the Hellenistic and Roman sites, especially in the cemeteries. Most of the unguentaria Tralleis which are long and thin form with solid stems are similar to examples of the 2nd century contexts. Clay and slip colors vary between 2,5 YR 5/8, 2,5 YR 7/4, 5 YR 6/6 or 5 YR 7/3-4 as per the Munsell Catalogue. Form and fabric reflects an Asia Minor custom. The majority are non-decorated and not carefully made. It appears that the unguentarium shape was not introduced into the Tralleis repertoire before the Early Hellenistic period.

Although the Ephesos lamps from Tralleis have been found, only a few samples have been considered. The material is particularly useful because it includes well preserved examples of such characteristic and sensitive shapes as form. Samples of Tralleis, appear to be more or less close imitations of the Ephesos types. The sharply angular profile, vertical handle, gray clay and red-black glaze are characteristic features of this type. Ephesos lamps and local imitations must be dated from the last quarter of the 2nd century B.C. to the

1th century B.C. As a consequence of all these findings and their evaluations, we can conclude that Tralleis was an important ceramics production center in 2nd century B.C. The fact that Tralleis had a close relationship with Pergamon one of the important ceramics centers in 2nd century B.C. let the various types of ceramics.

Kaynakça

A-Antik Kaynaklar

Plin. *NH* Plinius, *Naturalis Historia*, (Pliny the Elder, The Natural History. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London, 1855)

B-Modern Kaynaklar

Agora IV Howland, R. H., “Greek Lamps and Their Survivals”, *The Athenian Agora IV*, Princeton, 1958.

Agora XXII Rotroff, S. I., “Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Mold Made Bowls”, *The Athenian Agora XXII*, Princeton, 1982.

Agora XXIX Rotroff, S. I., “Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material”, *The Athenian Agora XXIX*, Part 1, Princeton, 1997.

Agora XXXIII Rotroff, S. I., “Hellenistic Pottery: The Plain Wares”, *The Athenian Agora XXXIII*, Princeton, 2006.

Anabolu, M. U. 1984 “Marmaris’te Bulunmuş Olan Lagynos”, *I. AST*, Ankara: 157-160.

Anlağan, T. 2000 *Sadberk Hanım Müzesi Kalıplı Kâseler ve Kabartmalı Kaplar*, İstanbul.

Anderson, V. – Stojanovic, R. 1987 “The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria”, *AJA* 91: 105-122.

Antioch III Waagé, F. O. *Antioch on the Orontes III, The Excavations 1937-1939*, “Lamps”, R. Stillwell (ed.), Princeton, N.J. 1941.

Antioch IV, 1 Waage, F. O. *Antioch on the Orontes IV, 1, Ceramics and Islamic Coins*, Princeton, N.J. 1948.

Atik, N. 1996 “Tralleis”, *Arkeoloji ve Sanat* 75: 3-14.

AvP XI, 1 Ziegenaus, O. Luca, G. *Das Asklepieion*, *AvP XI, 1*, Berlin 1968.

AvP XII Nohlen, K. – W. Radt, „Kapıkaya, Ein Felsheiligtum bei Pergamon“, *AvP XII*, Berlin, 1978.

Baldıran, A. 1990 *Stratonikeia Nekropol Buluntuları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.

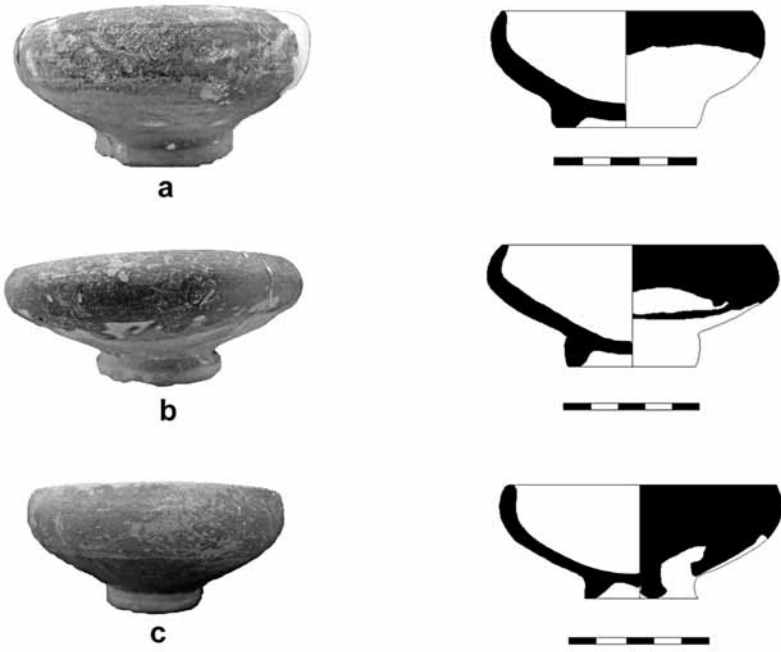
- Baur, P. V. C.
1941 “Megarian Bowls in the Rebecca Darlington Stoddard Collection of Greek and Italian Vases in Yale University”, *AJA* 45/2: 229-248.
- Behr, D.
1988 „Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik“, *IstMitt* 38: 97-178.
- Boardman, J.
1967 “Excavations in Chios, 1952–1955, Greek Emporio”, *BSA, Supp.* 6, London.
- Boulter, C.
1953 “Pottery of the Mid-fifth Century from a Well in the Athenian Agora”, *Hesperia* 22: 59-115.
- Boulter, C. G.
1963 “Graves in Lenormant Street Athens” *Hesperia* 32, 2: 113-137.
- Broneer, O.
1947 “Investigations at Corinth, 1946-1947”, *Hesperia* 16, 4: 233-247.
- Burke, S. M. – J. J. Pollitt
1975 *Greek Vases at Yale*, Yale University Art Gallery, New Haven.
- Civelek, A.
2001 *Tralleis Nekropolisini Buluntulari Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- 2004 “Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kâseleri”, *Olba* IX: 123-135.
- 2006a “Phokaia 2004: Hellenistik Dönem Seramiği Üzerine Gözlemler”, *Olba* XIII: 179-198.
- 2006b “Stratonikeia-Akdağ Nekropolisinden Bir Mezar”, *Anadolu/Anatolia* 30: 47-64.
- 2008 “Terra Sigillata, Sinter Astarlı Seramikler”, *Arkeoloji ve Sanat* 128 : 57-62.
- Cook, R. M.
1960 *Greek Painted Pottery*, London.
- Corbett, P. E.
1949 “Attic Pottery of the Later Fifth Century from The Athenian Agora”, *Hesperia* 18: 298-351.
- Corinth IV Broneer, O. *Terracotta Lamps, Corinth IV*, 2, Cambridge, 1930.
- Corinth VII Edwards, G. R. *Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth VII*, 3, Princeton, New Jersey, 1975.
- Coşkun, G.
2006 “Daskyleion’da MÖ 4. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri”, *Olba* XIII: 83-114.

- Çelik, G.
2007 *Smyrna Agorası "I-J 16/17" Sondajı Hellenistik Dönem Malzemesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Délos XIV Chamonard, J. *Les Mosaïques de la Maison des Masques, Délos XIV*, Paris, 1933.
- Délos XXVI Bruneau, P. *Les Lampes, Délos XXVI*, Paris, 1965.
- Délos XXVII Bruneau, P. *La Vaisselle, L'ilot de la Maison des Comédiens, Délos XXVII*, Paris, 1970.
- Délos XXXI A. Laumonier, *La Céramique hellénistique à reliefs, 1, Ateliers "Ioniens", Délos XXXI*, Paris 1977.
- Dereboylu, E.
2001 „Weißgrundige Keramik und hellenistische Reliefbecher aus dem Hanghaus 2 in Ephesos“, *Studien zur Hellenistischen Keramik in Ephesos*, Friedrich Krinzinger (Hrsg.), Wien: 21-44.
- 2003 “Daskyleion Kabartmalı Kâseleri ve Batı Yamacı Kapları Kronoloji ve Üretim Yeri Problemleri”, *Les Céramiques en Anatolia Aux Epoques Hellénistique et Romanie, Actes de la Table Ronde d'Istanbul 23-24 Mai 1996*, C. Abaide-Reynal (ed.), Paris, *Varia Anatolica XV*: 55-63.
- Diederichs, C.
1980 *Céramiques Hellénistiques, Romaines et Byzantines, Salamine de Chypre IX*, Paris.
- Doksanaltı, E.
2003 “Knidos-Kap Krio Hellenistik Sarnıç Buluntuları”, *Les Céramiques en Anatolia Aux Epoques Hellénistique et Romanie, Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 23-24 Mai 1996*, C. Abaide-Reynal (ed.), Paris, *Varia Anatolica XV*: 27-33.
- Edwards, G. R.
1956 *Hellenistic Pottery, Small Objects From the Pnyx: 2. Hesperia Supp.* 10: 83-111.
- Edwards, C. M.
1981 “Corinth 1980: Molded Relief Bowls”, *Hesperia* 50, 2: 189-210.
- Erol, D.
2004 *Tralleis Kenti Kazılarında Ele Geçen Baskılı Terra Sigillata*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Erol, D. – B. Gürler
2006 “Tire Müzesi'nden Kalıp Yapımı Dört Kâse”, *Kubaba* 6: 3-10.
- FIE I Benndorf, O.-Heberdey. *Der Rundbau auf dem Panayirdagh, Die Kleinfunde, FiE I*, Wien, 1906.
- FIE IX 2/2 Mitsopoulos-Leon, V. *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde, 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit, FiE IX 2/2*, Wien, 1991.

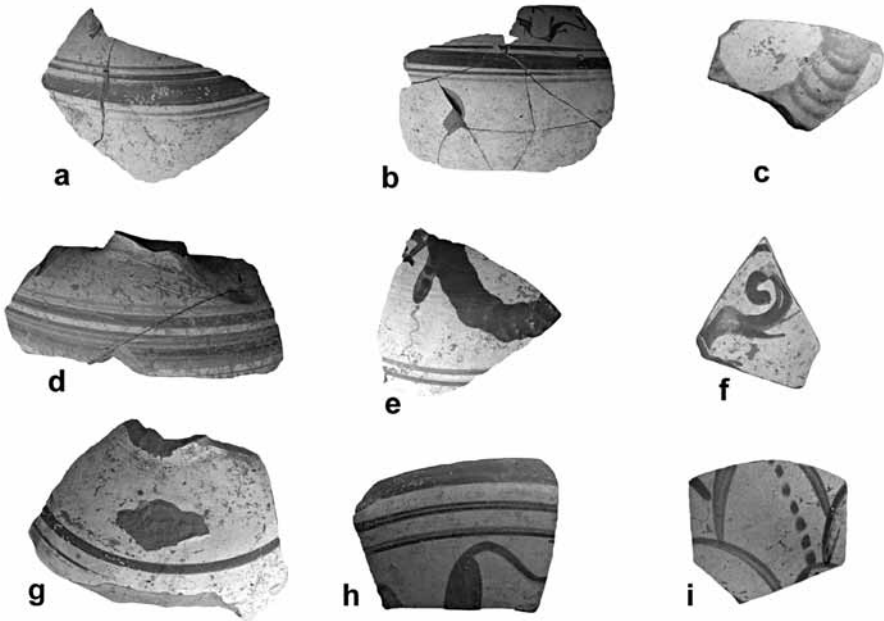
- Güneş, F.
2008 *Kyzikos Antik Kenti 2006-2007 Kazı Dönemi Seramik Buluntuları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Gürler, B.
1994 *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
2000 "Yeni Kronolojik Veriler Işığında İonia Kalıp Yapımı Kâselerinin Bazı Serilerinin Değerlendirilmesi", *Belleten* LXIV: 419-425.
2001 "Tire Ayaklıkırı'dan Bir Lagynos", *Belleten* LXV, Sayı 243: 541-546.
2003 "Ödemiş Buluntusu Hellenistik-Erken Roma Dönemine Ait Seramikler", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı 3: 87-96.
- Hayes, J.W.
1972 *Late Roman Pottery*, London.
- Henninger, F. J. – A. U. Kossatz
1977 „Zwei Hellenistische Gräber der Milesischen Nekropole“, *IstMitt* 29: 174-186.
- Karacı, G.
2006 *Uşak Müzesi'ndeki Kalıp Yapımı Kâseler*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Kassab-Tezgör, D. – T. Sezer
1995 *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu, Cilt 1 Protohistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler*, İstanbul.
- Kerameikos IX* Knigge, U, *Der Südhügel, Kerameikos IX*, Berlin, 1976.
Kerameikos XI Scheibler, I, *Griechische Lampen, Kerameikos XI*, Berlin, 1976.
- Kossatz, A. U.
1990 *Die Megarischen Becher, Funde Aus Milet*, Band V. 1, Berlin.
- Kunze, C.
1998 *Der Farnesische Stier und die Dirkegruppe des Apollonios und Tauriskos*, Berlin, New York.
- Küçük, T.
2006 *Ege Gübre Kazısı Hellenistik Dönem Seramikleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Labraunda II, 1* Hellström, P. *Labraunda Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass*, Lund, 1965.
- Laubscher, H. P.
1966 „Skulpturen aus Tralles, zu einem neuen Zweifigurenrelief“, *IstMitt* 16: 115-129.

- Leroux, G.
1913 *Lagynos: Recherches sur la Céramique et l'art Ornemental Hellénistiques*, Paris.
- Meriç, R – A. Ersoy
1996 “1994 Yılı Metropolis Kazı Çalışmaları”, 17. KST, 2. Cilt: 37-47.
- Mitsopoulos – V. Leon
1972-1975 “Keramik aus Basilika und Prytaneion, Ein Überblick”, *Öjh* 50: 495-524.
- Olynthus V*
Robinson, D. M., *Mosaics, Vases and Lamp of Olynthus Found in 1928 and 1931, Olynthus V*, Baltimore, 1933.
- Ölmez, F.
2000 *Tralleis Nekropolünden Bir Mezar ve Buluntuları*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Özdemir, H. F.
2008 *Yukarı Ova (Ceyhan Ovası) Hellenistik Dönem Seramiği*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- Özgan, R.
1995 *Die griechischen und römischen Skulpturen aus Tralleis*, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhems-Universität Münster, AMS 15, Bonn.
- Pemberton, E.G.
1985 “Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth”, *Hesperia* 54: 271-304.
- PF 2Schäfer, J. *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Berlin, 1968.
- Rotroff, S. I.
1978 “Hellenistic Athenian Pottery: “Megarian Bowls”, *Current Anthropology* 19, No. 2: 387-388.
- Ruge, W.
1937 “Tralleis”, *RE VI*: 2094-2128.
- Semeraro, G.
2003 « Hierapolis de Phrygie. Les Ceramiques a Relief Hellenistiques et Romaines », *Les Ceramiques en Anatolia Aux Epoques Hellenistique et Romaine, Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 23-24 Mai 1996*, C.Abaide-Reynal (ed.), Paris, *Varia Anatolica XV*: 83-89.
- Sichtermann, H.
1965 *Der Knabe von Tralles*, *AntP* 4: 71-85.
- Siebert, G.
1978 *Recherches sur les ateliers de bols reliefs du Peloponnese a l'époque hellénistique*, Paris.

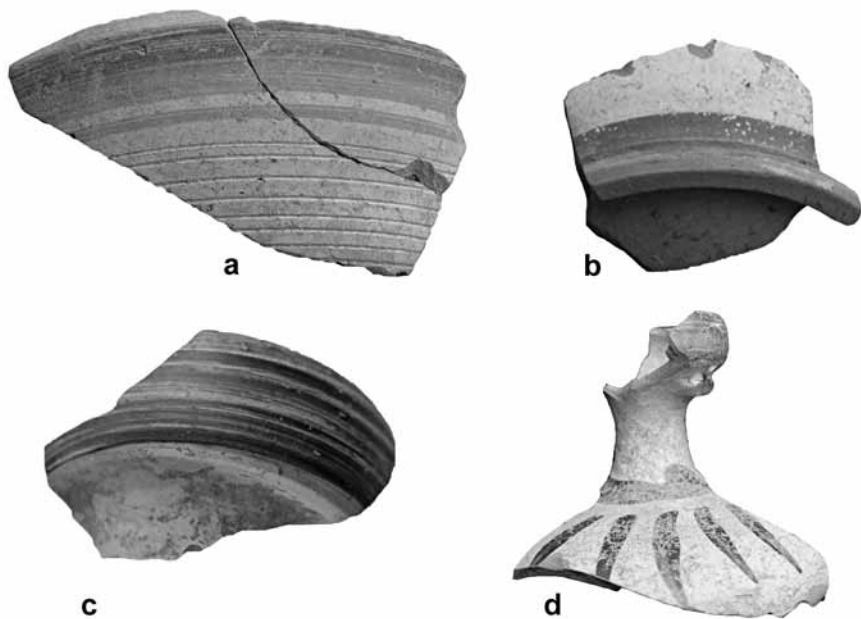
- Takaoğlu, T.
2006 “New Lights on the Origins of Eastern Sigillata B Ware”, T. Takaoğlu (ed.), *Anadolu Arkeolojisine Katkılar*, 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, İstanbul: 263-265.
- Tarsus I
Jones, F.F. *The Hellenistic and Roman Periods, Excavations at Gözlü Kule*, Tarsus I, H. Goldman (ed.) Princeton, 1950.
- Taş, H. Y.
2010 *Adana Müzesi'nden Kalıp Yapımı Kâseler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Thompson, H. A.
1934 “Two Centuries of Hellenistic Pottery”, *Hesperia* 3: 311-480.
- Tuchelt, K.
1973-1974 „Didyma, Bericht über die Arbeiten 1972/73“, *IstMitt* 23/24: 139-168.
- Tuluk, G. G.
1996 İonia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem Kandiller, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Turan, D.
2006 *Menekşe Çatağı Hellenistik Dönem Seramiği*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- Vessberg, O.– A. Westholm
1956 *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus, The Swedish Cyprus Expedition IV, Part 3*, Stockholm.
- Vokeikof-Brogan, N.
2000 “Late Hellenistic Pottery in Athens: A New Deposit and Further Thoughts on the Association of Pottery and Societal Change”, *Hesperia* 69/3: 293-333.
- Watzinger, C.
1901 „Vasenfunde aus Athen“, *Ath. Mitt* 26: 50-102.
- Wiegand, Th. – H. Schrader
1904 *Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, Berlin.
- Yaylalı, A.
2007 “2006 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *29. KST, 1. Cilt*, Ankara: 555-576.
2008 2007 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı Çalışmaları, *30. KST, 3. Cilt*, Ankara: 17-40.

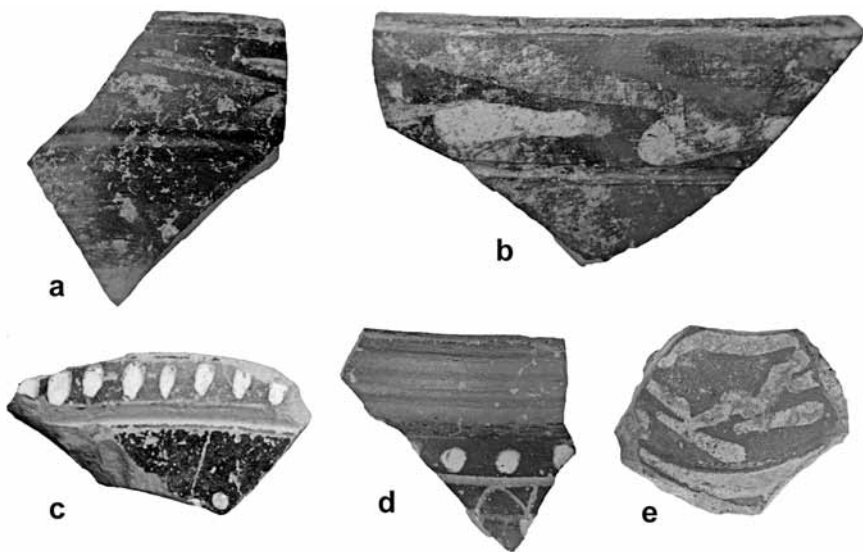
Res. 1

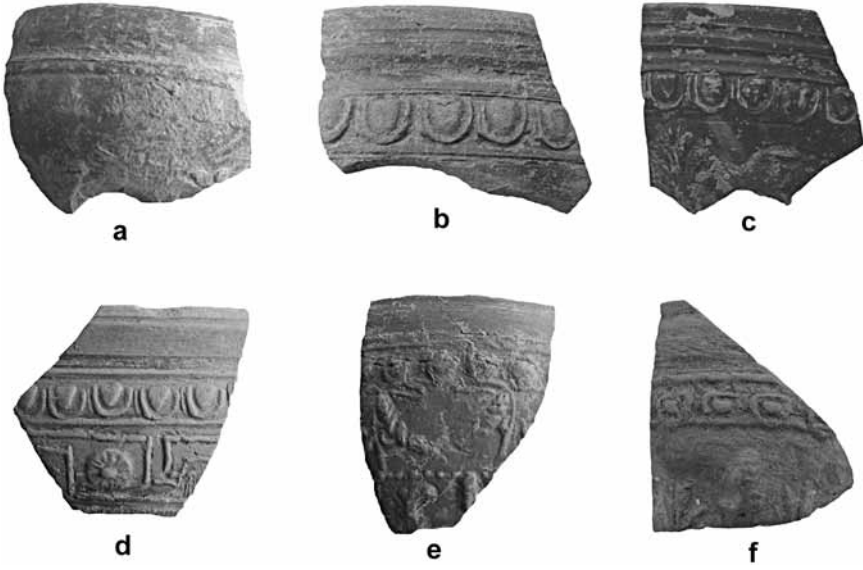
Resim 2

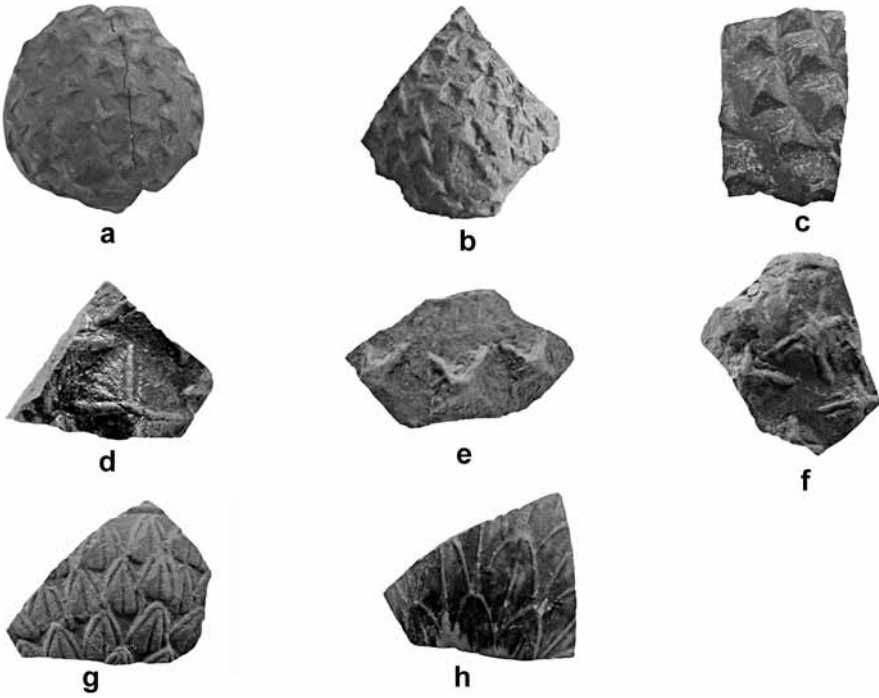
Res. 3

Res. 4

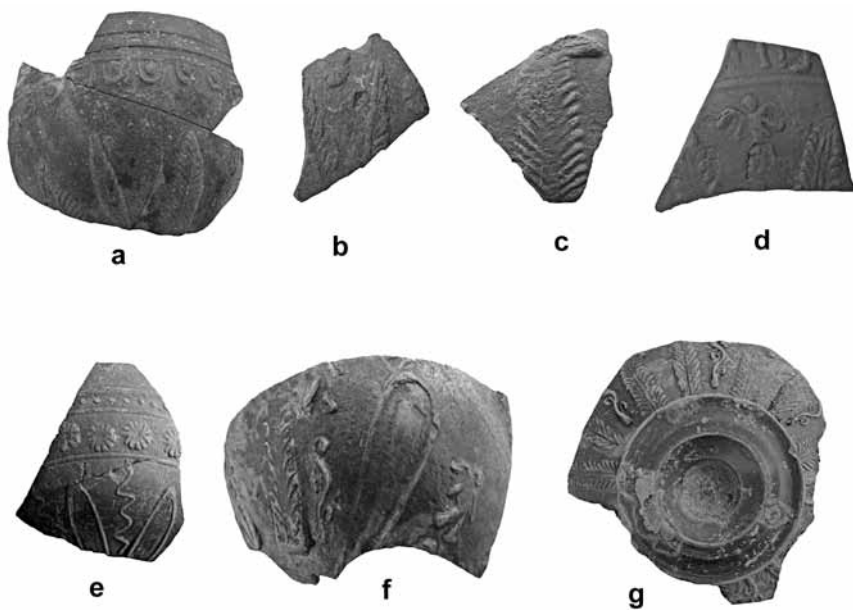
Res. 5

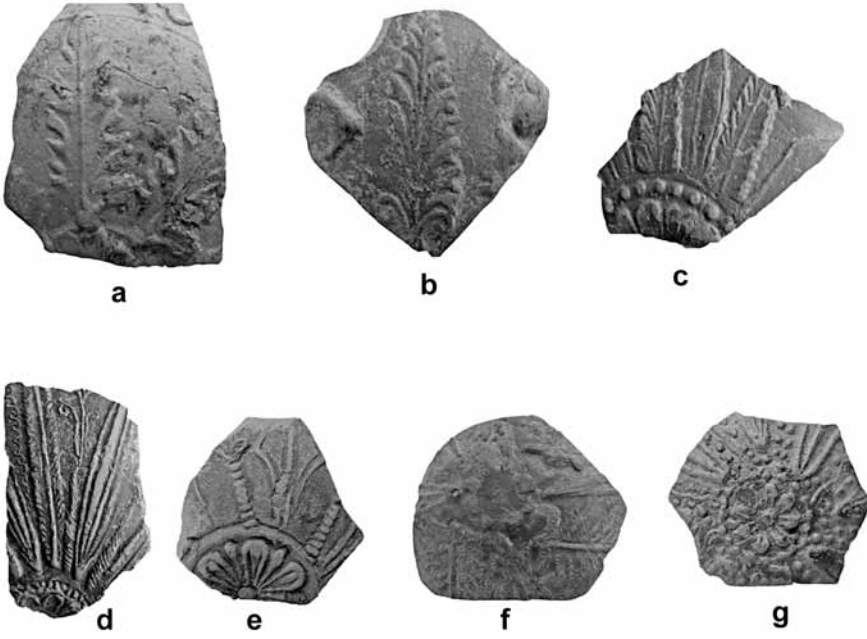
Res. 6

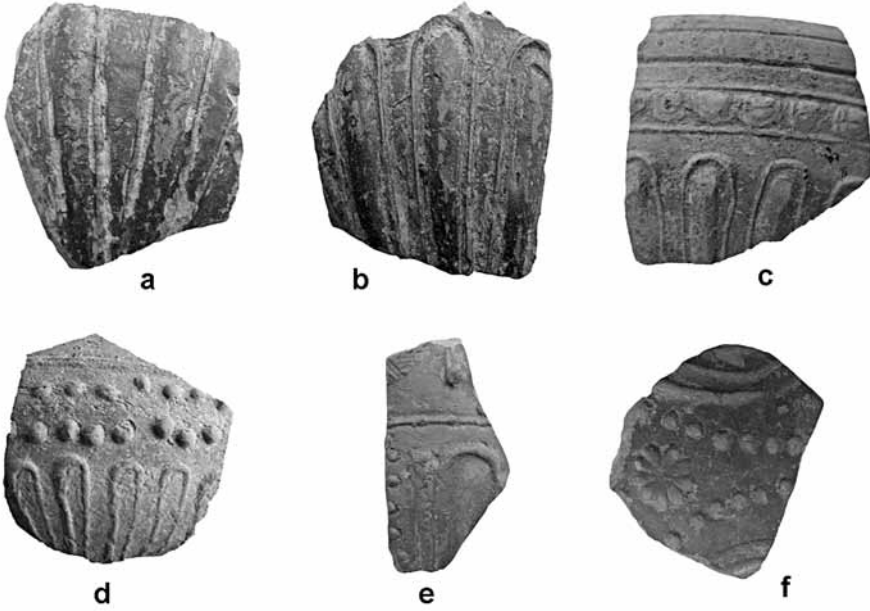
Res. 7

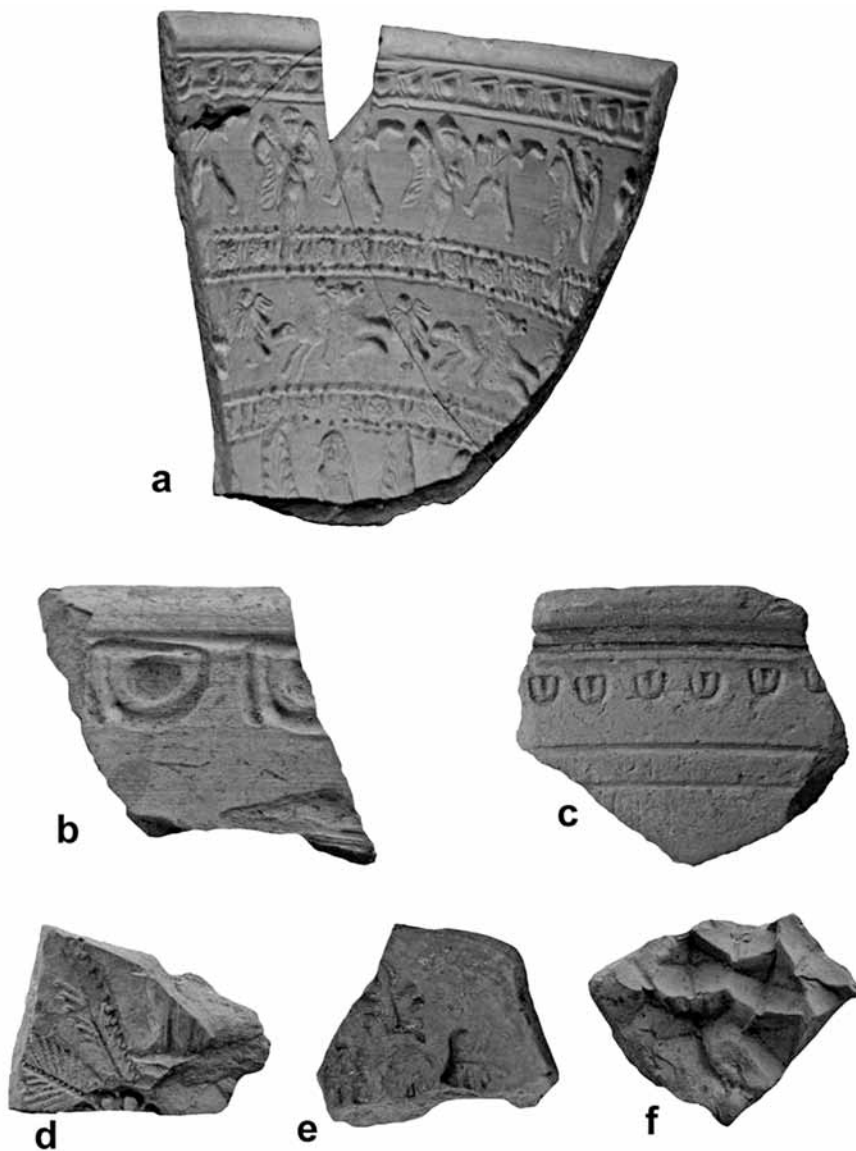
Res. 8

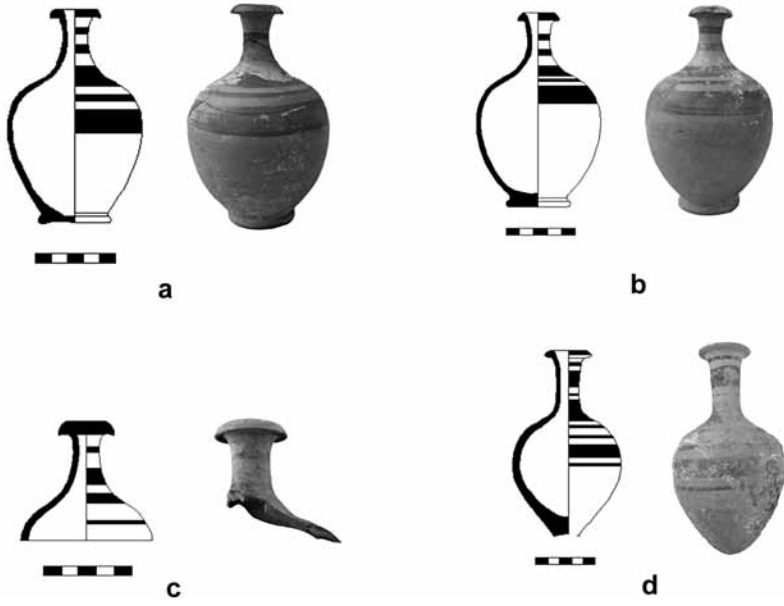
Res. 9

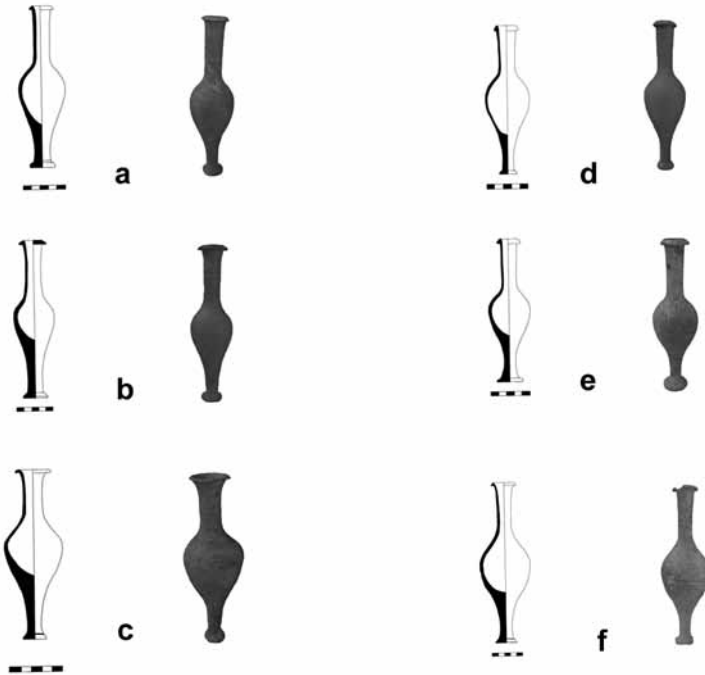
Res. 10

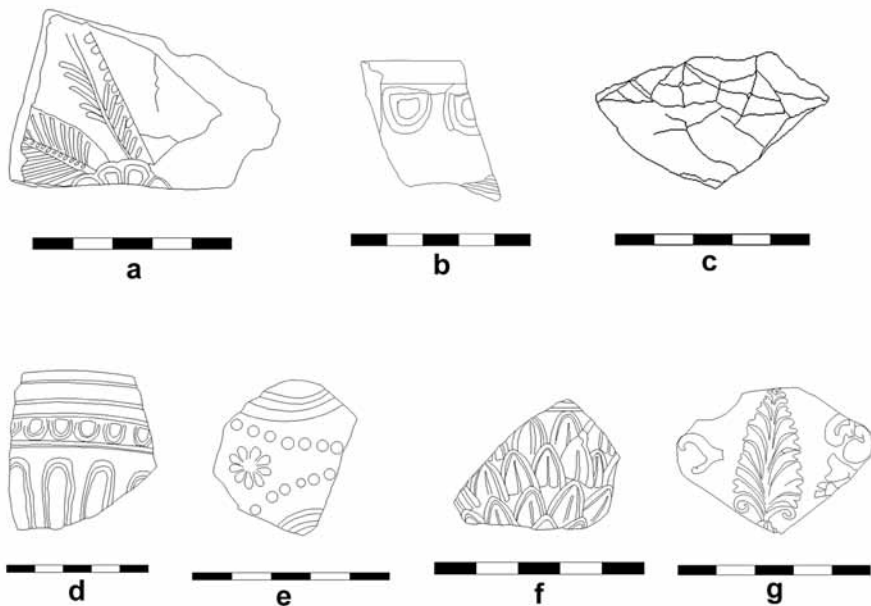
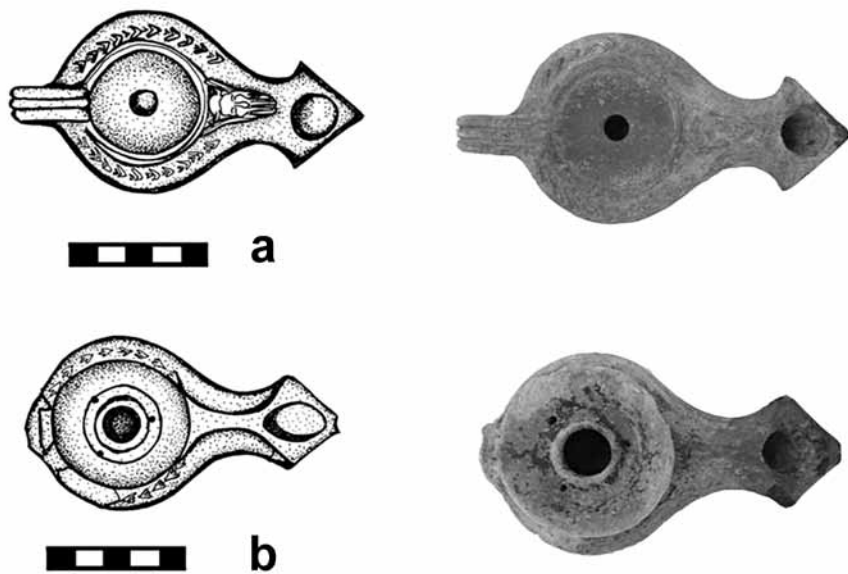
Res. 11

Res. 12

Res. 13

Šuwaliyatt: Name, Kult und Profil eines hethitischen Gottes

Daniel Schwemer

Keywords: Hittite, Hurrian, deity, cult, religion

Anahtar Kelimeler: Hitit, Hurrice, tanrı, kült, din

1. Name und Schreibweisen¹

Der Name des Gottes Šuwaliyatt ist in mittelhethitischen und jungethitischen Niederschriften in verschiedenen hethitischen Flexionsformen bezeugt, die auf einen Stammansatz *Šuwaliyatt-* schließen lassen:

Die einschlägigen syllabischen Schreibungen sind: ^dšu-wa-li-ia-az für den Nominativ, ^dšu-wa-li-ia-at-ta-aš für den Genitiv, ^dšu-wa-li-ia-at-ta-an für den Akkusativ sowie ^dšu-wa-li-ia-at-ti für den Dativ (für die Belege siehe van Gessel 1998: 419-420). Eine plene-Schreibung in der ersten Silbe (^dšu-wa-...) ist bisher nur in KBo 21.53 + 38.118 + 39.31+ Vs. II 10', Rs. IV 5 bezeugt (jungethitisch, *CTH* 642; siehe Groddek 2002: 165). Schreibungen ohne *-ia-* sind selten: für den Nominativ findet sich ^dšu-wa-li-az in KUB 58.38(+) Vs. I 12' und KBo 43.75: 3' (beide *CTH* 645; jungethitische Niederschriften eines althethitischen Textes); für den Dativ ist ^dšu-wa-li-at-ti in KUB 25.18 Vs. III 3 (jungethitisch) belegt. Nur einmal begegnet bisher eine Einfachschreibung des Stammauslauts vor vokalischer Endung (^dšu-wa-li-ia-ti: KUB 29.8 Vs. I 15, mittelhethitisch).

In den hurro-hethitischen Opferlisten (vgl. unten, Abschnitt 2.3) steht hethitisch Šuwaliyatt in derselben Position wie hurritisch Tašmiš(u). Die

¹ Vorliegender Artikel wurde ursprünglich für das *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* konzipiert, wo jedoch aus editorischen Gründen nur eine stark verkürzte Version aufgenommen werden konnte. Ich danke den Herausgebern von *Colloquium Anatolicum* für ihre Bereitschaft, die ausführliche Fassung des Beitrags hier vorzulegen.

‘Übersetzung’ von Tašmiš(u) als Šuwaliyatt läßt sich auch in der hurro-hethitischen Literatur nachweisen (siehe unten, Abschnitt 3.). Für beide Götter werden nach Ausweis der stets mehr oder weniger parallel strukturierten Opferlisten neben syllabischen Schreibungen auch die Logogramme ^dNIN.URTA und ^dURAŠ verwendet, deren konkrete Lesung meist nicht durch phonetische Komplemente gesichert ist.

^dURAŠ-*an* in KUB 33.90 Rs. III 6‘ (CTH 348, junghethitisch) steht wahrscheinlich für *Šuwaliyattan*. Für ^dNIN.URTA belegt Bo 4811 Vs. II 19‘ (CTH 413, vgl. ChS I/3-2, 113, junghethitisch) die Lesung *Šuwaliyatti (a-na ^dNIN.URTA-ti*; am Foto kollationiert). Belege für eine Komplementierung als Tašmiš(u) fehlen bisher.

Bislang zweimal für den Nominativ belegt ^dNIN.URTA-*aš* (KBo 11.32 Vs. 33, Rs. 62, CTH 645, junghethitisch; KUB 33.114 Rs. IV 14, CTH 343, junghethitisch) sowie einmal belegtes ^dURAŠ-*aš-mi-eš* (“mein URAŠ”, KBo 11.32 Rs. 51, CTH 645, junghethitisch) deuten auf einen sekundären hethitischen *a*-Stamm *Šuwaliyatta-* hin. In beiden Texten stehen die Logogramme sicher für *Šuwaliyatt*: In KUB 33.114 (Gesang vom Gott KAL) ist die Identifikation mit *Šuwaliyatt* durch die Bezeichnung des Gottes als Wesir des Wettergottes gesichert (^dU-*aš ^dNIN.URTA-aš^{lu}SUKKAL-šu* “Der Wettergott (und) NINURTA, sein Wesir, ...”). In KBo 11.32 Vs. 33 weist das Duplikat KBo 43.75: 3‘ mit der Schreibung ^dšu-*wa-li-az* die Identifikation nach.

Innerhalb der hurro-hethitischen Opferlisten begegnet ‘absolut’ gebrauchtes *Šuwaliyatti* (syntaktisch Akkusativ; siehe zuletzt Goedegebuure 2008): ^dšu-*wa-li-ia-at-ti GUB-aš e-ku-[zi]* “Er trinkt (zu Ehren von) *Šuwaliyatt* im Stehen” (KBo 14.138 (+) KUB 34.102 Rs. III 17’ = ChS I/3-2, 1, mittelhethitisch). Dieser sekundäre *i*-Stamm, der sich bisher nicht hethitisch flektiert nachweisen läßt, dürfte im hurritischen Sprachmilieu unter Einfluß des in der hurritischen Nominalbildung dominanten Themavokals *-i* entstanden sein.

Fernzuhalten ist die mesopotamische Göttin Uraš, die Gemahlin des An(u), die in hethitischen Texten bisher nur einmal sicher zu belegen ist und dort wohl als Mutter des assyrischen Wettergottes Adad genannt wird (IBoT 2.23 Rs. IV 8, Ritualfragment, junghethitisch): ^dU AN-*e ^duraš AMA ^dU ^{uru}a-aš[?]-šur[?]* “der Wettergott des Himmels, Uraš, die Mutter des Wettergottes von Aššur”. Die Lesung ^{uru}a-aš[?]-šur[?] folgt van Gessel (van Gessel 1998: 641). Falls nicht Aššur zu lesen ist, ist ^dURAŠ wahrscheinlich als logographische Schreibung für eine hethitische Göttin zu interpretieren; es bleibt jedoch unsicher, ob die Schreibung in diesem Falle für die Muttergöttin *Ḫannaḫanna* steht (so Haas 1994: 323-324).

Der aller Wahrscheinlichkeit nach hethitisch(-luwische) Name *Šuwaliyatt-* kann zu den geschlechtigen Nomina mit dem Suffix *-att-* gestellt werden, das Ableitungen von Verben und Adjektiven bildet (zum Typ siehe Rieken 1999: 106-118). Nach Goetze liegt ein anderweitig nicht belegtes Verb **šuwaliya-* zugrunde, dass dieser zu *šuil-* “Strick” stellen möchte (Goetze 1953: 268-269; vgl. auch Abschnitt 2.2). Der einzige tatsächlich belegte Verbalstamm, den man mit *Šuwaliyatt* verbinden könnte, ist *šuw(i)-* “füllen”. Das Nomen selbst müsste dann auf ein deverbales Adjektiv **šuwal(l)i-* “voll” zurückgehen (Typ *pittiyali-*, *piddalli-*, siehe CHD P 361-362). Als Bedeutung für **šuwal(l)iyatt-* ergäbe sich dann “Fülle” (vgl. *karuiliyatt-* “alter Zustand” zu *karuili-* “alt”). Allerdings wird das *-l-* in *Šuwaliyatt* nie geminiert geschrieben, während man für das Adjektiv Doppelkonsonanz erwarten würde.

Der Name der hurro-syrischen Göttin *Šuwala* ist etymologisch nicht mit *Šuwaliyatt* zu verbinden (siehe Schwemer 2001: 409-410 und Tischler 2006: 1227). Eine Gottheit **Šuwali* (so Haas 1994: 873) existiert nicht; in KBo 15.37 Vs. II 34 ist *Šuwala* zu lesen.

2. Stellung in Pantheon und Kult

2.1. Altanatolische Traditionen

In der auf die althethitische Zeit zurückgehenden Ritualgruppe KBo 11.32, in deren Zentrum Opfer am Herd stehen, wird *Šuwaliyatt* in Vs. 33 zusammen mit der Getreidegöttin *Ḫalki* angerufen: ^dNIN.URTA-aš KIMIN (= GAM-ši-ma-ši) ^dḫal-kiš (// KBo 43, 75: 3': ^dšu-wa-li-az; vgl. KUB 58.38(+) Vs. I 12', 25'). Unmittelbar voraus gehen die Zweiergruppen “Wettergott des Himmels zusammen mit Mutter Erde” und “Sonnengöttin zusammen mit Mezzulla”; es folgen “Mondgott zusammen mit Išpanzašepa” und weitere Zweiergruppen. Die gemeinsame Nennung mit *Ḫalki* wiederholt sich in Rs. 51 desselben Textes, während *Ḫalki* in Rs. 62 fehlt.

Im Ritualfragment KBo 22.124 (CTH 682) wird *Šuwaliyatt* (syllabisch) gemeinsam mit *Ḫalki* und der hattischen Vegetationsgottheit *Zinkuruwa* beopfert (Z. 5'-6'). In den mit *Zinkuruwa* assoziierten Ritualen (CTH 642, siehe Groddek 2002: 165) werden nacheinander auf dem Dach vor dem Altar von *Šuwaliyatt* und *Ḫalki* Opfer dargebracht (KBo 21.53 + 30.18 + 39.31+ Vs. II 5'-11' // mittelhethitisch KBo 13.165 Vs. II 10'-14'; ebenso Rs. IV 2-6).

Im Festrival KBo 19.128 wird *Šuwaliyatt* zweimal innerhalb derselben Reihung nach dem Wettergott und vor *Ḫalki* sowie dem Wachstumsgenius *Miyantazipa* beopfert (Vs. II 8, 45, ed. Otten 1971). Eine ähnliche Reihung

begegnet auch in dem Fragment IBoT 1.5: 4' (ed. McMahon 1991: 78), wo ^dURAŠ zwischen Wettergott und Ḫalki genannt wird. In diesem Sinne ist wohl auch die Beopferung von Telipinu nach Šuwaliyatt im mittelhethitischen Festrival KBo 30.87 Vs. 3' der gemeinsamen Zuständigkeit der beiden Götter für die Vegetation gedankt (Festrival des Prinzen; vgl. aus derselben Textgruppe das mittelhethitische Fragment KBo 34, 198: 6').

^dURAŠ gehört zu den im Rahmen der Rituale für das Große Meer und das *tarmana*-Meer beopferten Gottheiten (junghethitisch KUB 58.62+ Vs. III 5', ed. Popko 1987: 252-262) und wird vielleicht auch hier gemeinsam mit Ḫalki genannt (KUB 58.18 Rs. VI' 5).

In KUB 56.45 Vs. II 5' (ed. Klinger 1996: 592-606) wird Šuwaliyatt in einer Reihe mit Pirwa, Ḫaššušara, Aškašepa und den Plejaden, gefolgt von den Göttinnen des vergöttlichten Tages und Ḫašamili genannt. Dies scheint darauf hinzudeuten, dass der Gott zum Stadtpantheon von Kaneš gehörte, auch wenn das folgende "Götter von Kaneš" mit Klinger (gegen Haas 1994: 614) aufgrund klarer Parallelen nicht als Summenangabe zu verstehen ist (vgl. vor allem KUB 2.13 Rs. III 20-IV 2, ed. Klinger 1996: 558-559). Dem mittelhethitischen Ḫuwaššanna-Fragment KBo 20.72+ zufolge wurde Šuwaliyatt wohl auch in Ḫuپیšna verehrt (Vs. II 34'-35'; Trinkritus gemeinsam mit dem Wettergott). Ein Tafelkatalog erwähnt Feste des ^dURAŠ in der sonst nicht belegten Stadt Ḫunḫuišna (KUB 17.19: 6', ed. Dardano 2006: 222-223).

2.2 Installation (?) im Kult des Wettergottes

Nach Ausweis von VS 28.2 fand innerhalb des großreichszeitlichen AN.DAḫ.ŠUM-Festes (vgl. Abschnitt 2.4) eine Beopferung der Königsstatuen statt, der die Beopferung einer festen Sequenz von Gottheiten bzw. divinisierten Gegenständen vorausging. Unter diesen Gottheiten befindet sich auch Šuwaliyatt, dessen Name in diesen Kontexten bisher nur in syllabischer Schreibung begegnet. Nach der spät-junghethitischen Niederschrift KUB 10.11 + KBo 24.89 (+) KUB 51.13 Vs. II 15-16 (gebucht unter CTH 660) findet der Ritus im Tempel des Wettergottes statt. Nach Vs. III und Rs. IV desselben Textes wird folgende Sequenz von Numina beopfert (Rs. IV // junghethitisch VS 28.2 Vs. I // junghethitisch KBo 2.30 Vs. // junghethitisch KBo 39.92): Altar, *damnaššara*-Göttinnen, Šuwaliyatt, 'innerhalb des Herdes', Thron, Fenster, Szepter der Gottheit (d.h. des Wettergottes), die Stiere Šeri und Ḫurri, die Keule (des Wettergottes), der Wagen (des Wettergottes), Riegelholz, 'seitlich des Herdes' (VS 28.2 fügt hinzu: Berge). Eine sehr ähnliche Sequenz geht in einem anderen Festrival der Beopferung des

Wettergottes und seines hattischen Begleiters Wašezzil voraus (gebucht unter CTH 660): Altar, *damnaššara*-Göttinnen, Šuwaliyatt, *hurtali*-Gottheiten, Herd, Ḫalmašuit-Throngöttin, Fenster, Szepter (Plural), Riegelholz, 'seitlich des Herdes' (junghethitisch KBo 21.49 + 39.87 Vs. I 1'ff., II 1'ff., II 14'ff., Rs. III 7ff. // junghethitisch KBo 20.100 Rs.?). Dasselbe Ritual ist bereits in einem mittelhethitischen Fragment bezeugt (KBo 30.92 + 38.120). Ein weiteres, bisher nicht sicher zuzuordnendes Ritualfragment (KUB 46.50, junghethitisch) schreibt *dannaš*-Brotopfer für dieselbe Götterreihe vor.

Die Beleglage zeigt, daß sich im Tempel des Wettergottes, wohl dem Haupttempel dieses Gottes in Ḫattuša, eine fest installierte Repräsentation des Šuwaliyatt befand; näherhin scheint sich diese irgendwo zwischen dem im Innenhof befindlichen (?) Altarpostament (*ištanana*-) und dem eigentlichen Kultraum befunden zu haben. Goetze vermutete, dass Šuwaliyatt einen divinisierten Strick zum Öffnen der Tür darstelle (Goetze 1953: 268-269); doch diese Hypothese basiert allein auf einer wenig plausiblen Etymologie des Namens Šuwaliyatt (vgl. Abschnitt 1) und hat daher wenig für sich. Güterbock vermutete, es könne sich um ein Relief ähnlich dem 'Kriegerrelief' am Königstor handeln (Güterbock 1961: 15-16); diese Vermutung geht von der unbewiesenen Annahme aus, Šuwaliyatt sei wie der mesopotamische Ninurta ein Kriegsgott, und ist daher gleichfalls problematisch. Sollte sich Güterbocks weit rezipierter Vorschlag, die *damnaššara*-Göttinnen mit Laibungssphingen zu identifizieren, endgültig bestätigen, könnte man aber tatsächlich an eine Darstellung des Gottes im Relief denken. Die Präsenz des Šuwaliyatt in der vorliegenden Numina-Sequenz verdankt sich angesichts seiner Nennung in dem zur hattischen Kultschicht gehörenden Ritual KBo 21.49+ // wohl nicht hurritischem Einfluß (anders Popko 2002: 73-80; vgl. auch Archi 2006: 159 Anm. 47). Für eine *interpretatio hurritica* des Götternamens in den jüngeren, zum AN.DAḫ.ŠUM-Fest gehörenden Texten, die mit der Aufnahme des von Šeri und Ḫurri gezogenen Wagens und der Keule des Wettergottes von einer Umgestaltung des Kultraums nach nordsyrisch-hurritischem Vorbild zeugen, fehlt bisher ein sicherer Anhaltspunkt.

Eine wichtige Stellung nimmt Šuwaliyatt (stets syllabisch geschrieben) in dem zum Wettergott-Kult gehörenden Festrival KUB 30, 41+(+) ein (zum Text siehe Groddek 2001: 240-241). Dem Šuwaliyatt werden zwei Schafe geopfert (Vs. I 22', Trinkzeremonie in Rs. VI 5), dann wird ein silbernes Szepter vor dem Gott aufgestellt (Vs. I 31'). In Vs. II 22' und Rs. IV 12 wird Šuwaliyatt an der Spitze einer Reihe von Numina beopfert: Šuwaliyatt, Ḫašamili, Herd, Libationsgefäß, Riegelholz, *haršiyalli*-Pithos, 'seitlich des Herdes', Ḫilašši.

Der Kontext deutet darauf hin, dass die Riten in einem *huwaši*-Heiligtum des Wettergottes durchgeführt werden; die in der Numina-Sequenz angedeutete Kulttopographie unterscheidet sich jedenfalls deutlich von derjenigen in KBo 21.49+ // und KUB 10.11+ // (siehe oben).

2.3 Hurro-hethitische Tradition

In den Speise- und Trankopferreihen der Rituale aus dem hurro-hethitischen Milieu steht der mit Tašmiš(u) gleichgesetzte Šuwaliyatt innerhalb der *kaluti*- des Wettergottes Teššub, wie zuerst von Güterbock dargelegt (Güterbock 1961) und später von Neu und Otten bestätigt (Neu – Otten 1972: 184 mit Anm. 5, gegen Otten 1971: 32-35), regelmäßig an zweiter Stelle nach dem Wettergott selbst gefolgt von der Gruppe (Anu,) Kumarbi (= Ḫalki = NISABA), Ea. Im Einzelnen ist für syllabisch geschriebenes Šuwaliyatt und die entsprechenden logographischen Schreibungen auf folgende Texte hinzuweisen:²

CTH 704: mittelhethitisch KUB 32.84 + KBo 23.67 = ChS I/3-2, 3 Vs. I 14' (// Bo 5841: 12' = ChS I/3-2, 4), Rs. III 20 (jeweils syllabisch geschrieben).

CTH 413: Bo 4811 Vs. II 18' (^dNIN.URTA-*ti*; Foto kollationiert).

Wettergott von Ḫalab: KBo 14.142 = ChS I/3-2, 147 Vs. I 5 (^dNIN.URTA), II 9 (^dURAŠ) und KUB 27.13 = ChS I/3-2, 148 Vs. I 4 (^dURAŠ).

Wettergott von Šapinuwa (?): Bo 7968 = ChS I/3-2, 112: 5' (^dNIN.URTA; nach Umschrift Otten).

Wettergott von Manuzziya (Muwalanni-Ritual): KBo 11.5+ = ChS I/3-2, 103 Vs. I 11' (^dURAŠ).

Wettergott von Durmitta: IBoT 1.23 = ChS I/3-2, 128 Rs. III[?] 8' und KUB 51.2 = ChS I/3-2, 129 Vs. 10' (beide syllabisch geschrieben).

Königliches Opfer im Tempel des Wettergottes (in Ḫattuša?): mittelhethitisch KUB 41.48 = ChS I/3-2, 14 Rs. IV 12' (syllabisch geschrieben).

Ritual für Tiyabendi: KUB 10.92 = ChS I/3-2, 114 Rs. V 2 (^dURAŠ).

Fragmentarisch: KBo 21.51 = ChS I/3-2, 171: 4' (syllabisch geschrieben).

² Für entsprechende Belege mit syllabisch geschriebenem Tašmiš(u) siehe etwa ChS I/3-2, 89 Vs. I¹² 15' (Wettergott von Kizzuwatna), *ibid.* 107 Vs. I 4 (Wettergott von Šapinuwa) und öfter.

In der zehnten Tafel des *itkalzi*-Rituals wird Šuwaliyatt in derselben Position neben seiner hurritischen Gemahlin Nabarbi genannt (KUB 29.8 = ChS I/1, 9 Vs. I 15, syllabisch geschrieben). Statt der Eigennamen Šuwaliyatt bzw. Tašmiš(u) verwendet das Ammiḥatna-Ritual das Epitheton *ša* ^dIŠKUR *šEŠ-ni šu-up-pí* "reiner Bruder des Wettergottes" (KBo 5.2 = ChS I/3-2, 162 Vs. II 59). Innerhalb des *ḥišuwa*-Festes steht Šuwaliyatt (dort überall ^dURAŠ) typischerweise zwischen dem Wettergott von Manuzziya und "allen männlichen Göttern" (siehe KUB 45.75 Vs. III² 16^c, Rs. IV² 6^c und KBo 11.24 Vs. I 6, dazu vielleicht auch VS 28.25: 1^c). Die Folge ^dURAŠ – männliche Götter begegnet aber auch anderweitig: KBo 14.142 = ChS I/3-2, 147 Vs. II 9 (Kult von Ḫalab), IBoT 2.57: 3^c. Nur innerhalb eines (im Monat Ḫutezzi zu feiernden?) Rituals nimmt der Gott Ḫutezzi noch vor Šuwaliyatt die Position unmittelbar nach dem Wettergott selbst ein (mittelhethitisch KBo 14.138 (+) KUB 34.102 = ChS I/3-2, 1 Vs. II 4^c, Rs. III 17^c, syllabisch geschrieben). Einmal geht Ḫebat der Reihe Šuwaliyatt, NISABA, Ea voran; wahrscheinlich ist unmittelbar davor eine Wettergottgestalt zu ergänzen (Bo 3462: 3^c, syllabisch geschrieben; Foto kollationiert).

Vergleicht man die Ordnung der *kaluti*-Liste des Teššub mit der Götterreihe in Yazılıkaya, so liegt nahe, Nr. 41 mit Šuwaliyatt-Tašmiš(u) zu identifizieren; die hieroglyphen-luwische Beischrift ist bisher jedoch nicht sicher entziffert (vgl. Schwemer 2011: § 3).

Die Position des Šuwaliyatt-Tašmiš(u) im hurritischen Pantheon spiegelt auch eine Reihe von Ritualtexten, die Šuwaliyatt zusammen mit dem Wettergott, Šeri und Ḫurri nennen: KUB 20.65 r. Kol. 3^c (syllabisch geschrieben); KUB 17.14 'Vs.' 9^c (^dURAŠ, ed. Kümmel 1967: 60-61, 86-87). Dasselbe gilt für einige weitere Texte, näherhin ein Gelübdefragment, das ^dNIN.URTA gemeinsam mit Kumarbi nennt (KBo 33.216 Vs.² I 5^c), ein fragmentarisches Ritual, innerhalb dessen ein Trinkritus zunächst für verschiedene Wettergötter, dann für ^dURAŠ und für alle männlichen Götter durchgeführt wird (IBoT 1.22 + 2.20 + KUB 20.60: 19^c) sowie ein Ritualfragment aus dem Kult von Šamuḫa, das hurritische Gesänge begleitend zum Trink- und Brotritus für ^dšu-wa-[li-ia-at-ta-an] anordnet (KBo 11.22 Vs. III 1).

2.4. Frühjahrs- und Herbstfest

Mit IBoT 1.3 ist der Beginn der Ritualtafel für das AN.DAḪ.ŠUM-Fest des ^dURAŠ erhalten; die Einordnung in den Gesamtfestverlauf ist unklar, offenbar findet zumindest ein Teil der Riten im *ḫalentuwa*-Gebäude statt.

Nach einer Übersichtstafel wird auch im Rahmen des *nuntariyašha*-Festes, näherhin am 30. Tag, ein Fest für ^dURAŠ begangen (KUB 51.15 Rs. 7^c, siehe Nakamura 2002: 70). Mit KBo 33.77 (spät-junghethitisch; // Bo 6570, siehe Alp 1983: 65-66) ist ein Fragment der Tagestafel zu diesem Fest erhalten (siehe Nakamura 2002: 135). Auch nach diesem Text befindet sich das Heiligtum des ^dURAŠ im *halentuwa*-Gebäude; die Opfer schließen neben ^dURAŠ selbst unter anderem auch Šeri und Hurri sowie den Wettergott des Himmels ein.

Am 34. Tag des AN.DAḫ.ŠUM-Festes wird Šuwaliyatt innerhalb der von Tuthaliya IV. eingerichteten Riten für den Berggott Piškurunuwa beopfert: KUB 25.18 Vs. III 1–10 (spät-junghethitisch) nennt Piškurunuwa, Šuwaliyatt (syllabisch geschrieben), Ḫalki,³ den Herd und die Quelle Weriyatu. Hierzu ist auch IBoT 1.1 zu stellen, wo in Vs. III 16 eine Trinkzeremonie für Piškurunuwa, Šuwaliyatt (^dNIN.URTA) und Ḫa[lki] angeordnet wird.

Am 37. Tag des AN.DAḫ.ŠUM-Festes wird Šuwaliyatt (^dURAŠ) im Tempel der Kataḫḫa von Ankuwa nach einer langen Reihe von Wettergöttern (mit Ḫebat) vor Ḫalki, Ea und dem Sonnengott beopfert (KUB 11.27 (+) 41.55 Vs. I 6^c). Die Folge reflektiert, wie auch andere Texte des AN.DAḫ.ŠUM-Festes (vgl. Abschnitt 2.2), die hurritische *kaluti*- des Teššub (dazu Abschnitt 2.3).

3. Profil und typologische Einordnung

In der hurro-hethitischen Mythologie, näherhin in den Texten des ‘Kumarbi-Zyklus’ und der hurritisch-hethitischen Bilingue, tritt Šuwaliyatt-Tašmiš(u) in der Rolle des Bruders, Wesirs und Begleiters des Wettergottes auf. Syllabische Schreibungen für Šuwaliyatt und Tašmiš(u) werden ebenso wie die logographischen Schreibungen (^dNIN.URTA-*aš* in KUB 33.114 Rs. IV 14, ^dURAŠ-*an* in KUB 33.90 Rs. III 6^c) gleichbedeutend nebeneinander verwendet (vgl. Neu 1996: 244-245). Im Mythos vom Königtum im Himmel wird Tašmiš(u) als *nakki*- “schwer, mächtig” bezeichnet (KUB 33.120+ Vs. I 33, vgl. CHD L-N 366-367). Das mittelhethitische Fragment KBo 32.37 erwähnt in fragmentarischem Kontext ^dšu-wa-li-ia-az ḫa-an-da-a-an-za “gerechter Šuwaliyatt” (Z. 12^c).

Die der altanatolischen Tradition verpflichteten Ritualtexte (vgl. Abschnitt 2.1) weisen Šuwaliyatt, der auch seinem Namen nach ein genuin hethitischer Gott ist (vgl. Abschnitt 1.), als einen Vegetations- und Getreidegott aus (siehe Otten 1971: 32-35, modifiziert bei Neu – Otten 1972: 184 mit Anm. 5).

³ Lies ^dḫal^l(ki)-*ki*; streiche ‘Kiki’ in van Gessel 1998: 241 und bei Haas 1994: 818.

Vielleicht werden Šuwaliyatt – dies wäre bei einer Vegetationsgottheit natürlich nicht ungewöhnlich – auch chthonische Aspekte zugeschrieben: vgl. die Nennung in Nachbarschaft mit der ‘Dunklen Erde’ im Festritualfragment KBo 12.124 Vs. II 2, 6; zur gemeinsamen Nennung mit dem chthonischen Gott Ḫašamili siehe die Abschnitte 2.1 und 2.2.

Diese typologische Klassifizierung bildet den Hintergrund für die sumero-graphischen Schreibungen ^dNIN.URTA und ^dURAŠ (für Ninurtas Rolle als Gott der Erde und des Ackerbaus siehe Streck 2001: § 6, zur Gleichsetzung mit Uraš dort § 3). Andere Elemente des für Ninurta typischen Handlungsprofils, wie etwa das des Kriegsgottes, lassen sich für Šuwaliyatt nicht nachweisen. Nach den wenigen zur Verfügung stehenden Quellen galt Tašmiš(u) nicht als ein die Vegetation fördernder Gott. Man möchte deshalb vermuten, daß die Gleichsetzung von Šuwaliyatt und Tašmiš(u) nicht typologisch begründet ist, sondern auf die typische Position zwischen Wettergott und Ḫalki (NISABA) bzw. Wettergott und Kumarbi (= Ḫalki = NISABA, siehe Archi 2004) zurückgeht, die beide Götter in den Opferlisten der anatolisch-hethitischen bzw. hurro-hethitischen Tradition einnehmen. Man beachte, daß die logographischen Schreibungen ^dNIN.URTA und ^dURAŠ für Tašmiš(u) bisher nur in hethitischen Texten nachgewiesen sind, während die Götterliste aus Emar Tašmiš(u) typologisch passend mit dem Götterboten Papsukkal gleichsetzt (siehe Laroche 1980: 259). Trifft diese Annahme zu, wären etwaige Züge eines Vegetationsgottes dem Tašmiš(u) nur sekundär durch die Gleichsetzung mit dem anatolischen Šuwaliyatt zugewachsen.

Prof. Dr. Daniel Schwemer
 Universität Würzburg
 Institut für Altertumswissenschaften
 Lehrstuhl für Altorientalistik
 Residenzplatz 2, Tor A,
 97070 Würzburg / Deutschland
 daniel.schwemer@uni-wuerzburg.de

Šuwaliyatt: name, cult and characteristics of a Hittite god

The article offers a comprehensive discussion of the Hittite god Šuwaliyatt, written in Hittite sources with the logograms URAŠ and NIN.URTA as well as syllabically. An examination of the etymology of the Hittite name Šuwaliyatt concludes that the name may perhaps be derived from Hittite *šuwa(i)*- “to fill”. Šuwaliyatt’s role in the cult rituals belonging to the Old Anatolian tradition shows him to be a god of vegetation and agriculture, possibly with chthonic aspects; the responsibility for vegetation and agriculture is probably also the rationale of the scribal equation of Šuwaliyatt with Babylonian Ninurta. The festival texts indicate that there was a fixed installation in the temple of the Storm-god (probably at Hattusa) that represented Šuwaliyatt; its exact form is a moot point. Šuwaliyatt’s role in the cult festivals of the Hurro-Hittite tradition is determined by Šuwaliyatt’s identification with Tašmišu, the brother and vizier of the Hurrian Storm-god Teššub. The association of Tašmišu with Šuwaliyatt is probably due to Tašmišu’s position in the Hurrian pantheon: Tašmišu is usually named between the Storm-god and Ḫalki/NISA-BA/Kumarbi; this is similar to Šuwaliyatt’s position in the Old Anatolian rituals, which name Šuwaliyatt side by side with Ḫalki, often preceded by the Storm-god.

Abkürzungen und Bibliographie

- CHD *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago.
- ChS *Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler*
- CTH *Catalogue des textes hittites*: S. Košak – G.G.W. Müller, hethiter.net/: Catalog (2010-12-29).
- IBoT *Istanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri*
- KBo *Keilschrifttexte aus Boghazköi*
- KUB *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*
- VS *Vorderasiatische Sprachdenkmäler der Staatlichen Museen zu Berlin*
- Alp, S.
1983 *Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels. Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Neue Deutungen* (Türk Tarih Kurumu Yayınları VI/23), Ankara.
- Archi, A.
2004 “Translation of Gods: Kumarpi, Enlil, Dagan/NISABA, Halki”, *Orientalia Nova Series* 73: 319-336.
- 2006 “Hurrian Gods and the Festivals of the Hattian-Hittite Layer”, Th.P.J. van den Hout (ed.), *The Life and Times of Ḫattušili III and Tuḫaliya IV. Proceedings of a Symposium Held in Honour of J. de Roos, 12-13 December 2003, Leiden* (Publication de l’Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul 103), Leiden: 147-163.
- Dardano, P.
2006 *Die hethitischen Tontafelkataloge aus Ḫattuša (CTH 276–282)* (Studien zu den Boğazköy-Texten 47), Wiesbaden.
- Goedegebuure, P.M.
2008 “Appendix. Hattian Origins of Hittite Religious Concepts: the Syntax of ‘to drink (to) a deity’ (Again) and Other Phrases”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 8: 67-73.
- Goetze, A.
1953 “The Theophorous Elements of the Anatolian Proper Names from Cappadocia”, *Language* 29: 263-277.
- Groddek, D.
2001 “Fragmenta Hethitica Dispersa XII”, *Altorientalische Forschungen* 28: 236-245.
- 2002 *Hethitische Texte in Transkription. KBo 30* (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 2), Dresden.
- Güterbock, H.G.
1961 “The God Šuwaliyat Reconsidered”, *Revue Hittite et Asiatique* 19/68: 1-18.
- Haas, V.
1994 *Geschichte der hethitischen Religion* (Handbuch der Orientalistik 1/15), Leiden – New York – Köln.

- Klinger, J.
1996 *Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht* (Studien zu den Boğazköy-Texten 37), Wiesbaden.
- Kümmel, H.M.
1967 *Ersatzrituale für den hethitischen König* (Studien zu den Boğazköy-Texten 3), Wiesbaden.
- Laroche, E.
1980 « Glossaire de la langue hourrite », *Revue Hittite et Asiatique* 34-35.
- McMahon, G.
1991 *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities* (Assyriological Studies 25), Chicago.
- Nakamura, M.
2002 *Das hethitische nuntarriyašḫa-Fest* (Publication de l'Institut Historique et Archéologique Néerlandais de Stamboul 94), Leiden.
- Neu, E.
1996 *Das hurritische Epos der Freilassung I. Untersuchungen zu einem hurritisch-hethitischen Textensemble aus Ḫattuša* (Studien zu den Boğazköy-Texten 32), Wiesbaden.
- Neu, E. – H. Otten
1972 „Hethitisch ‚Mann‘, ‚Mannheit‘“, *Indogermanische Forschungen* 77: 181-190.
- Otten, H.
1971 *Ein hethitisches Festrival (KBo XIX 128)* (Studien zu den Boğazköy-Texten 13), Wiesbaden.
- Popko, M.
1987 „Hethitische Rituale für das Große Meer und das tarmana-Meer“, *Altorientalische Forschungen* 14: 252-262.
2002 „Zum Tempel des Teššup von Ḫalap in Ḫattuša“, *Altorientalische Forschungen* 29: 73-80.
- Rieken, E.
1999 *Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen*, (Studien zu den Boğazköy-Texten 44), Wiesbaden.
- Schwemer, D.
2001 *Die Wettergottgestalten Mesopotamiens und Nordsyriens im Zeitalter der Keilschriftkulturen. Materialien und Studien nach den schriftlichen Quellen*, Wiesbaden.
2011 „Stiergott. In Anatolien“, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 13 (im Druck).
- Streck, M.P.
2001 „Ninurta/Ninḡirsu. A. I. In Mesopotamien“, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 9: 512-522.
- Tischler, J.
2006 „^Dsuwalyat-“, *Hethitisches etymologisches Glossar* S/2, Innsbruck: 1226-1227.
- van Gessel, B.H.L.
1998 *Onomasticon of the Hittite Pantheon* (Handbuch der Orientalistik 1/33), Leiden – New York – Köln.

İzmir Nif Dağı Ballicaoluk Yerleşimine İlişkin Gözlemler

Müjde Türkmen

Keywords: Smyrna, Karabel pass, *katoikoi*, Hellenistic, mouldmade bowl

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Karabel geçidi, *katoikoi*, Hellenistik, kalıp yapımı kâse

Nif (Olympos) Dağı, İzmir'in doğusunda, Kemalpaşa, Torbalı ve Buca ilçelerinin ortak sınırındadır (Res. 1). Kuzeyinde Kemalpaşa Ovası, doğusunda Smyrna ile Sardeis arasındaki yolu Kaystros (Küçük Menderes) Vadisi'ne bağlayan Karabel Geçidi, güneyinde Torbalı Ovası yer alır.

Nif Dağı'ndaki arkeolojik çalışmalar, Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında 1999-2001 yıllarında yapılan inceleme gezileriyle başlamış, 2004-2005 yıllarında yüzey araştırmaları ile sürdürülmüştür. Nif Dağı'ndaki ilk arkeolojik kazılar 2006 yılından beri Bakanlar Kurulu kararıyla T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İstanbul Üniversitesi adına Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında gerçekleştirilmektedir. Nif Dağı Araştırma ve Kazı Projesi¹ kapsamında çalışılan Karamattepe, Ballicaoluk, Dağkızılca ve Başpınar mevkiilerinde MÖ 8. yy'dan MS 13. yy'a uzanan çeşitli yerleşim kalıntıları bulunmuştur (Res. 2).

Ballicaoluk yerleşimi, Karamattepe kazı alanının kuzeybatısında, kuzeyi Hacıfendi Deresi, güneyi Narlı Dere ile çevrili kayalık bir tepe üzerindedir (Meriç 1988: 207) (Res. 3-4). Ballicaoluk için yörede "Kız Kalesi" ismi de kullanılmaktadır (Doğer – Gezgın 1998: 14-15). Üç yanı sarp kayalık olan tepeye, yalnızca Karamattepe tarafındaki doğu yamacından ulaşılmaktadır. 570 m rakımlı, doğu-batı doğrultulu tepenin kapladığı alan yaklaşık 3,5 hektar olmakla birlikte yerleşilen kesim, kayalık arazi nedeniyle bundan daha az olmalıdır.

¹ Bu Proje, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmektedir. Proje kapsamındaki Ballicaoluk yerleşiminde çalışmama ve bu yayına izin veren hocam Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Balıcaoluk yerleşmesinin yüzeyde görülen başlıca mimari kalıntıları, büyük kesme taş bloklarla örülmüş surlarıdır. Nif Dağı'nda 2004 ve 2005 yıllarında yapılan yüzey araştırmaları sırasında (Tulunay 2006: 191), (Tulunay 2007: 355) çizilen plan ve rölevalardan sonra, 2008 yılında Balıcaoluk'ta temizlik, sondaj ve kazı çalışmalarına başlanmıştır (Tulunay 2009: 400-401); tepenin kuzeybatı ve güneydoğusunda yüzeyde daha önce görünmeyen bazı duvar izleri belirlenerek plana eklenmiştir (Türkmen 2011: 414-415). Tepenin, doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayrıldığı söylenebilir. Her iki kısımda da surlar tepeyi çevrelemektedir; kayalık yerlerde ve dik yamaçlarda duvarlar kesilerek, tahkimatta arazinin doğal imkânlarından yararlanılmıştır. Doğudan tepeye ulaşıldığında iri taş bloklarla örülmüş doğu sur duvarıyla karşılaşılır; kuzey-güney doğrultulu bu sandık duvarın dış yüzünde daha büyük taşlar kullanılmıştır (Res. 5 ve Resim 6). Batı kısım daha yüksekte kaldığından Torbalı Ovası'na hâkim konumdadır (Res. 7). Surların yapımında çevredeki kireçtaşı kayalıklar taş ocağı olarak kullanılmıştır. Duvarlar, doğal kaya üzerine bazen doğrudan bazen de kaya yüzeyi düzlenerek ya da oturtma yuvaları açılarak yerleştirilmiştir (Res. 8). Duvar örgüsü ve işçiliğine göre surları Geç Klasik - Erken Hellenistik Dönem'e tarihlemek mümkündür. Balıcaoluk surlarında kuleye rastlanmamıştır, olasılıkla duvarların bitleştirildiği yüksek kayalıklar bu amaçla kullanılmıştır. Güney yamaçta, surdan bağımsız olarak inşa edilmiş olan ve yörede "Kuleyıkı" olarak anılan kule (Res. 9), surlara göre biraz daha farklı ve özenli duvar işçiliğine sahip oluşuyla aynı dönem içinde sonraki bir evreye işaret eder. Konumu nedeniyle gözetleme işlevinde kullanıldığı düşünülen kuleden Karamattepe ve Dağkızılca ile Torbalı Ovası ve Karabel Geçidi yolu gözlenebilmektedir (Res. 10).

Balıcaoluk'ta yüzeyde ve kazılarda bulunan keramik², MÖ 7. yy'dan Bizans Dönemi'ne uzanan çeşitli yerleşim evrelerine işaret etmektedir. Geç Geometrik ve Arkaik Dönem'e ait keramik parçaları az miktardadır (Res. 11). MÖ 4. yy ilâ 3.yy'ın ilk yarısına tarihlenen siyah sırlı kâse parçaları ile MÖ 2. yy krater, kâse ve balık tabağı örnekleri, Hellenistik keramik arasında en yoğun buluntu grubunu oluşturmaktadır. Roma ve Bizans Dönemi'ne ait az sayıda keramik de mevcuttur.

Balıcaoluk'ta 2010 kazı sezonunda bulunan pişmiş toprak bir kâse kalıbı parçası (Res. 12), bu yörede keramik üretildiğini gösteren önemli bir kanıttır.

² Nif Dağı Antik Çağ keramiği, uzman Mustafa Bilgin (M.A.) tarafından çalışılmaktadır. Kendisine, bu makalenin hazırlanmasındaki keramik değerlendirme, çizim ve fotoğraf paylaşımı için çok teşekkür ederim.

Kabartmalı kâse yapımında kullanılan kalıbın hamuru açık kiremit renkli ve az miktarda mika, mineral ve kireç katkılı olup ince taneli ve sert dokuludur. Mat ve hafif pürüzlü olan yüzeyi, hamur renginde ince astarlıdır. Yaklaşık 5 cm yüksekliğe kadar, gövde kısmının bir parçası korunagelmıştır. Bitkisel bezemeli kalıbın üzerindeki, ucu hafifçe aşağıya doğru kıvrılmış bir eğrelti otu ve yanında bir lotus yaprağından oluşan bezeme kompozisyonu, Hellenistik Dönem’de kalıp yapımı kâselerde görülür ve Atina Agorası’nda bulunan benzerleri MÖ 225-175 yıllarına tarihlenir (Rotroff 1982: 51, lev. 10, no. 59, 62). Kalıp yapımı kâseler, “Megara kâseleri” olarak da bilinmektedir. Genellikle yarım küre biçimli, kaidersiz ve kulpsuz olan bu kâselerin üzeri kabartma bezeklidir ve içki kabı olarak kullanılır (Rotroff 1982: 1). Kalıp, aslında çark yapımı firnissiz bir kâse şeklinde yapılır. Ballicaoluk örneğinde de görüleceği gibi genellikle kalıpların dış yüzeyleri pürüzlüdür ve düzeltilmemiştir. Kalıp olarak kullanılacak bu tür kâselerin iç yüzeyindeki negatif bezeme, bazen, kozalak gibi doğal malzemeler kil henüz yumuşakken üzerine bastırılarak oluşturulabilir. Kalıp fırınlandıktan sonra kullanıma hazır hale gelir. Kalıptan çıkarılacak kâsenin hamuru kalıbın içine yerleştirilip bastırılır, çarkta iç yüzeyi düzeltilir. Kalıptan kolayca çıkabilmesi için nemini kaybedip biraz çekene kadar kurumaya bırakılır. Kalıptan çıkarılan kâse üzerindeki pozitif bezemeye bazı ayrıntılar eklenebilir. Aynı kalıp, yıpranana kadar tekrar tekrar kullanılabilir (Rotroff 1982: 5).

Ballicaoluk’taki yüzey araştırmaları ve kazılar sırasında kalıp yapımı kâse parçaları da ele geçmiştir. Parçaların sayısı ve profil durumu form gelişimini belirlemek için yeterli değildir. Tümü bitkisel bezemelidir. 2005 yılı yüzey buluntusu bir gövde parçası üzerindeki bezeme (Res. 13), söz konusu kalıpla yakın benzerlik göstermektedir. Parçada, dipten yükselen lotus ve palmye yaprakları arasında dikey dalgalı hatlardan oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Ballicaoluk’ta ele geçen keramik parçalarının hamur ve astarlarındaki homojen yapı, özellikle de, bulunan kalıp parçası, burada yerel bir atölyenin varlığına güçlü bir kanıttır. Ayrıca yöredeki kil yataklarından alınan toprak örnekleri ile keramik parçalarının MTA’da yapılan analiz sonuçları da yerel kil yataklarının kullanıldığını göstermiştir. Ballicaoluk’ta bulunan Geç Geometrik-Arkaik keramik parçaları, yalnızca Hellenistik Dönem’de değil, daha erken dönemlerde de burada yerel keramik atölyelerinin var olabileceğini akla getirmektedir.

Yerleşimdeki üretim etkinliğinin bir başka kanıtı da tepenin çeşitli kesimlerinde bulunan pişmiş toprak dokuma tezgâhı ağırlıklarıdır (Res. 14). Büyük çoğunluğu piramidal formu ve tek delikli olan pişmiş toprak ağırlıklar,

burada en azından ev ihtiyacını karşılayacak bir dokumacılık etkinliğine işaret eder. Dokuma, Eski Yunan'da kadınların işi olarak görülmekteydi (Barber 1991 ve Barber 1994: 29-41); hemen her evde dokuma tezgâhı vardı. Form ve hamurlarındaki benzerlik nedeniyle, Balıcaolukta bulunan dokuma tezgâhı ağırlıkları da büyük olasılıkla yerel üretilmiştir.

Balıcaoluk kazılarında bulunan demir cevherleri ile tepede düzlenmiş doğal kayalar üzerinde gözlenen ve cevher kırma çanaklarıyla ilişkili olduğu düşünülen çukurlar, burada demirin işlenecek hale getirildiğini göstermektedir³. Demir, hem âlet yapımında hem boyar madde üretiminde kullanılmış olabilir. Balıcaoluk'ta ele geçen demir ve bronz ok uçlarının, Karamatpepe'dekilerle benzer tipolojiye sahip oluşu, bu iki yerleşimin birbiriyle ilişkisine işaret eder. Balıcaoluk'ta ayrıca, kurşun ağırlık, bronz fibula gibi metal buluntular da ele geçmiştir (Res. 15).

Balıcaoluk'un, Torbalı Ovası'na ve Karabel Geçidi'ne giden yola hâkim konumu nedeniyle, Hellenistik Dönem'de Smyrna'ya ulaşan yolların korunmasıyla ilgili kalelerden biri olduğu düşünülmüştür (Doğer - Gezgin 1998: 14), (Meriç 1988: 207-208), (Meriç 2009: 68-69) (Res. 10). Smyrna çevresindeki tahkimli tepeler, Hellenistik Dönem'de kentin savunma sisteminin bir parçası olarak görülmüştür (Akurgal 1946: 71). G. E. Bean, İzmir çevresinde Adatepe, Akçakaya ve Belkahve'de yaptığı incelemelerde, buradaki yerleşimleri duvar tekniği ve yüzey keramiğine göre Hellenistik Dönem'e tarihlendirmiştir (Bean 1955: 43-55).

3. Suriye Savaşı sırasında (MÖ 246-241) Smyrna ile Sipylos Magnesiası arasında imzalanan *sympoliteia* anlaşmasına göre Seleukos Kallinikos, Magnesia halkına ve yazıtta *katoikoi* olarak geçen yerleşimlerde yaşayanlara Smyrna halkıyla aynı vatandaşlık haklarını vermektedir (Fingerson 1998: 23-37). Bugün Oxford'da korunan yazıt, bölgede özellikle yolları ve dağ geçitlerini koruyan askeri yerleşimlerin ve garnizonların varlığına işaret etmektedir (Cohen 1991: 41-50), (Labarre 2004: 227-228), (Fingerson 2007: 107-120). *Katoikoi*, Hellenistik Dönem'de yalnızca Lydia ve Phrygia bölgelerindeki askeri ya da sivil Makedon kolonileri için kullanılmış bir terimdir. İç ve kıyı bölgeyi birbirine bağlayan yolların ve dağ geçitlerinin bulunduğu bu bölgede baskın olan Pers etkisini kontrol altında tutmak için emekli askerlere burada arazi verilerek Makedon kolonileri kurulmuştu. Epigrafik kaynaklar, söz konusu bölgelerde *katoikoi* varlığına işaret etmekle birlikte bunların

³ Nif Dağı Kazısı metal buluntularını çalışan ve değerlendiren Ar. Gör. Dr. Daniş Baykan'a, bu konuda verdiği bilgi için teşekkür ederim.

askeri karakteri hakkında kuşku vardır. Bu terimin köy yerleşimleri için de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Akalin 2006: 72), (Şahin 1998: 48). Ayrıca bu yerleşimlerin şehircilik yapısı ve yönetim düzeni hakkında neredeyse hiç bilgimiz yoktur. Stratejik konumu, Balıcaoluk'taki yerleşimin Hellenistik Dönem'de bir *katoikoi* olabileceğini düşündürmektedir. Balıcaoluk'ta yapılacak çalışmalarla elde edilecek yeni bulgular, buradaki yerleşim tipini ve gelişim evrelerini saptayarak, bölgedeki benzer yerleşimlerin tanımlanmasında kolaylık sağlayacaktır.

Arş. Gör. Dr. Müjde Türkmen
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Beyazıt 34452 İstanbul / Türkiye
mturkmen@istanbul.edu.tr

Observations on the Ballicaoluk Settlement at the Nif Mountain in the Region of İzmir

The Nif (Olympos) Mountain is located east of İzmir, around borders of Kemalpaşa, Buca and Torbalı counties (Fig. 1). Kemalpaşa Plain is on its north, the Karabel pass, linking the valleys of the Kaistros (Küçük Menderes) and the Hermos (Gediz) is on its east and Torbalı Plain is on its south.

The archaeological research at the Nif Mountain was conducted by Prof. Dr. Elif Tül Tulunay with the excursions in 1999-2001 and was carried on with the surveys in 2004-2005. The archaeological excavations in the Nif Mountain are continued since 2006 (Fig. 2).

Ballicaoluk is a hill-top settlement, located on the northeast of Karamattepe and surrounded by Hacıefendi Deresi on the north and Narlı Dere on the south (Fig. 3-4).

In the surveys of 2004 and 2005, limited topographical and architectural planning works were done in Ballicaoluk and since 2008 the archaeological excavations are carried on. The settlement was fortified with big ashlar wall and the hill was divided into east and west sections (Fig. 5-6). West section is on the higher elevation and in controlling position over the Torbalı Plain (Fig. 7-8). Natural line of defence, like steep slopes and cliffs were also the part of the fortification system. Local limestone blocks quarried from the site were used in the masonry. There is no tower on the fortifications but there is a watchtower, "Kuleyiki", on the south-west slope (Fig. 9-10). According to the masonry technique, walls might be dated to Late Classical – Early Hellenistic period.

The ceramic finds from Ballicaoluk were dated from 7th century B.C. to the Byzantine period. The Late Geometric-Archaic Periods are represented with few but numerous sherds (Fig. 11). The main group of sherds were dated to the Hellenistic times. There were also some few Roman and Byzantine examples.

A terracotta mould piece for mouldmade "Megaran" bowls, which was found in the 2010 season is a significant find about the local pottery production (Fig. 12). It has a floral decoration with lotus and fern with a folded tip. There were also found mouldmade bowls with similar decorations (Fig. 13). Homogeneous clay of the sherds and the terracotta mould were proof of a local workshop activity in Ballicaoluk.

The terracotta loom-weights found in the Ballicaoluk are also evidence of local production (Fig. 14). Since the textile production is a women's work in the Greek Antiquity, there might be at least a household activity.

The iron ores were also found in Ballicaoluk. The iron might be used for both tool production and dyestuff. Ballicaoluk and Karamattepe have the same typology for the arrow heads and this is an evidence for the relation between these two settlements. Some other metal finds as such as lead weight, bronze fibula were found in Ballicaoluk (Fig. 15).

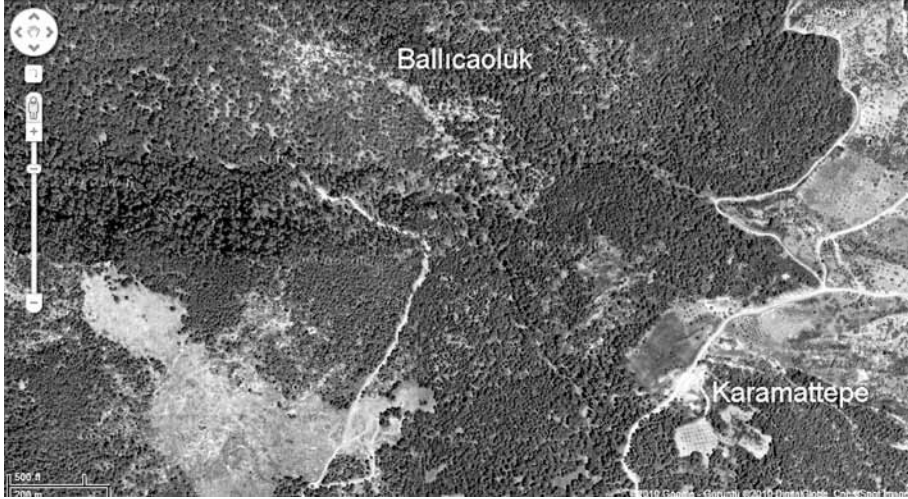
Because of its controlling position over the Torbalı Plain and the road to Karabel Pass (Fig. 10), Ballicaoluk probably was a part of the Hellenistic defence of Smyrna by comparing the other sites in the region (Akurgal 1946: 71), (Bean 1955: 43-55), (Doğer - Gezgin 1998: 14), (Meriç 1988: 207-208), (Meriç 2009: 68-69).

According to the treaty about *sympolitea* that was signed between Smyrna and Magnesia on the Sipylus during the Third Syrian War (246-241 B.C.) (Fingerson 1998: 23-37), Seleucos Kallinikos gave the same civic rights to the civilian population of Magnesia as the people of Smyrna and also the military settlers, *katoikoi*. This inscription was indicated the presence of the military settlements and garrisons in that region especially for guarding the mountain passes (Cohen 1991: 41-50), (Labarre 2004: 227-228), (Akalin 2006: 65-74), (Fingerson 2007: 107-120). Because of its convenient location, Ballicaoluk might be identified as a *katoikoi* and since we do not have enough data about the urbanisation components of a *katoikoi*, Ballicaoluk could constitute a model for the similar settlements.

Kaynakça

- Akalın, A.
2006 “Hellenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25 Sayı 39: 65-74.
- Akurgal, E.
1946 “Arkaik ve Klâsik Çağlarda İzmir”, *Belleten* X: 55-71.
- Barber, E. W.
1991 *Prehistoric Textiles*, Princeton
1994 *Women’s Work*, New York.
- Bean, G. E.
1955 “The Defences of Hellenistic Smyrna”, *Anadolu Araştırmaları* I: 43-55.
- Cohen, G. M.
1991 “Katoikia, Katoikoi and Macedonians in Asia Minor”, *Ancient Society* 22: 41-50.
- Doğer, E. – İ. Gezgin
1998 “Arkaik ve Klâsik Dönemde Smyrna’nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler”, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu*, İzmir: 7-30.
- Fingerson, K. R.
1998 *Smyrna 573: A Study in Hellenistic Civic Organization during the Third Syrian War (246-241 B.C.)*, Wisconsin-Madison Üniversitesi (Doktora Tezi), Ann Arbor.
2007 “Persian Katokoi in Hellenistic Smyrna”, *Ancient Society* 37: 107-120.
- Labarre, G.
2004 « Phrouarques et phrouroi des cités grecques d’Asie Mineure à l’époque hellénistique », *Les cités grecques et la guerre en Asie Mineure à l’époque hellénistique*, Tours: 221-248.
- Meriç R.
1988 “Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış”, *Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 4: 202-212.
2009 *Das Hinterland von Ephesos: Archäologisch-topographische Forschungen im Kaystros-Tal*, Viyana
- Rotroff, S.I.
1982 *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Moldmade Bowls (The Athenian Agora XXII)*, Princeton, New Jersey, The American School of Classical Studies at Athens.
- Şahin, I.
1998 *Lydia’da Küçük Yerleşimler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Tulunay, E. T.
2006 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 Yılı Yüzey Araştırması”, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı Antalya 2005, 2*, Ankara: 189-200.

- 2007 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzey Araştırması”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Çanakkale 2006*, 2, Ankara: 351-362.
- 2008 “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazısı”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı Kocaeli 2007*, 3, Ankara: 79-98.
- 2009 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı Ankara 2008*, 3, Ankara: 411-426.
- 2010 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2008 Yılı Kazısı”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı Denizli 2009*, Ankara: 387-408.
- 2011 “Nif (Olympos) Dağı Projesi: 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 2010*, Ankara, 405-423.
- Türkmen, M.
2011 “Ballicaoluk”, E. T. Tulunay, “Nif (Olympos) Dağı Projesi: 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 2010*, Ankara: 414-415.

Res. 3 Karamattepe ile Balıcaoluk'un konumu

Res. 4 Karamattepe kazı alanından Balıcaoluk'un görünümü

*Res. 5 Balıcaoluk, doğu sur duvarı,
doğu dış cephe*

*Res. 6 Balıcaoluk, doğu sur duvarı, kesit ve
batı iç cephe*

Res. 7 Balıcaoluk, batı sur duvarı

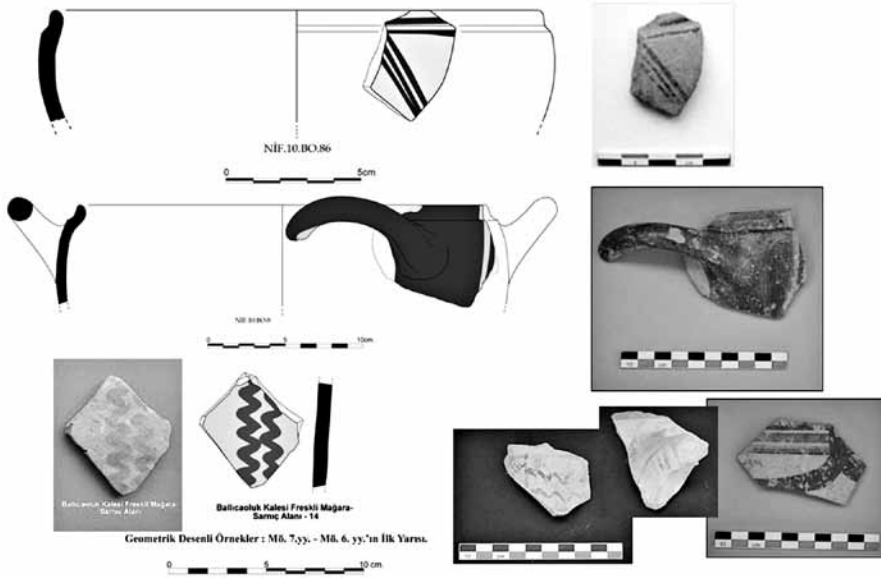
Res. 9 Balıcaoluk, "Kuleyıkı"

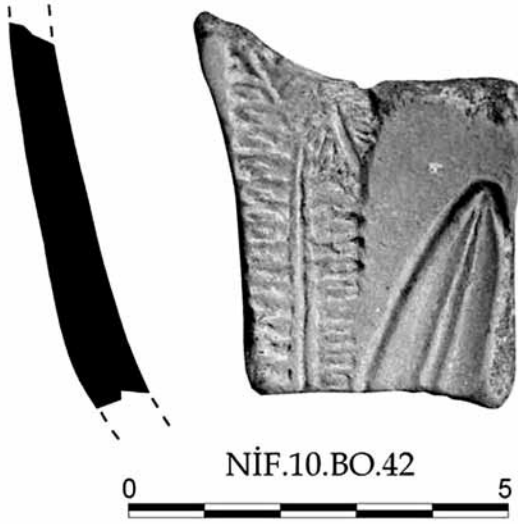
Res. 8 Balıcaoluk, batı sur duvarı

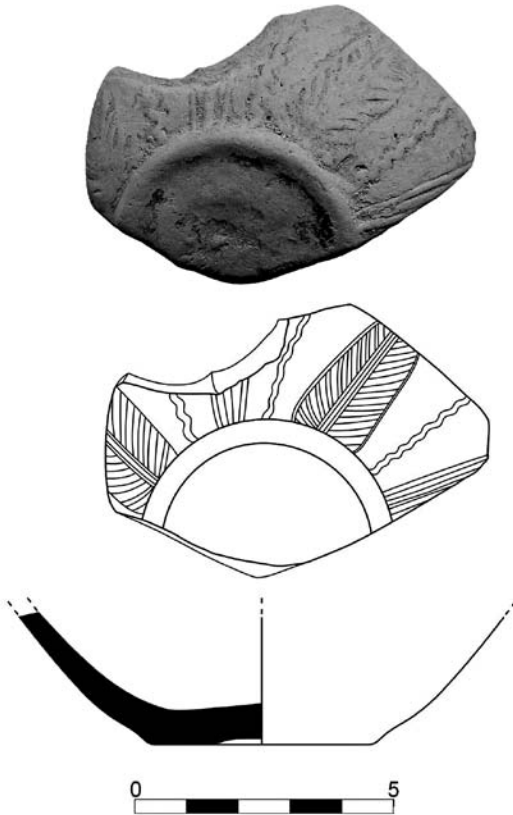
Res. 10 Balıcaoluk, "Kuleyıkı"ndan çevrenin görünümü

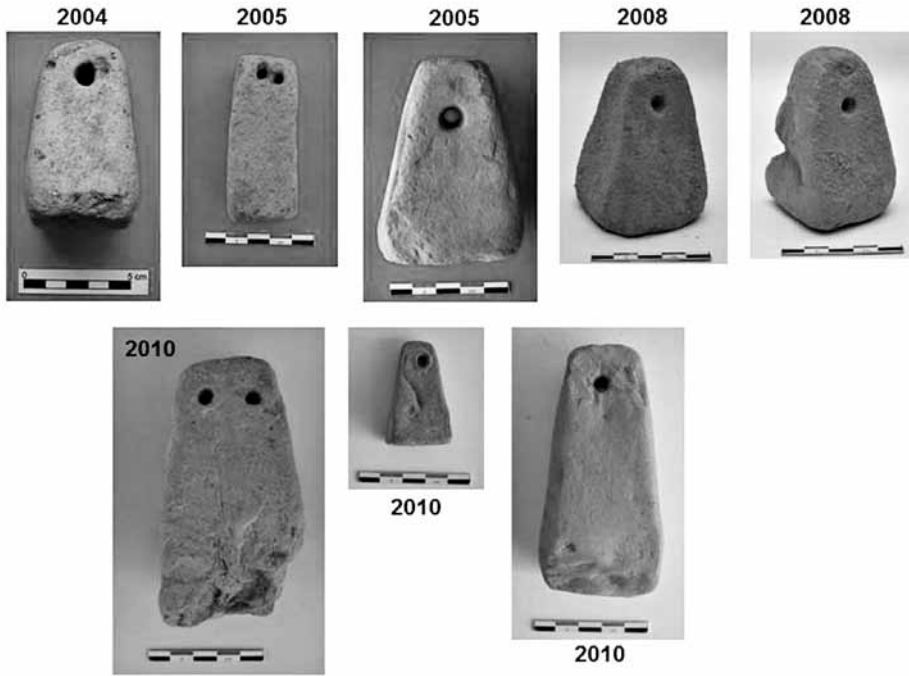
Res. 11 Balıcaoluk, Keramikler (Fotoğraf ve çizimler: Mustafa Bilgin)

Res. 12
Balıcaoluk 2010 yılı yüzey
buluntusu kabartmalı kaseye
ait kalıp parçası (Fotoğraf ve
çizim: Mustafa Bilgin)

Res. 13
Balıcaoluk 2005 yılı yüzey
buluntusu kabartmalı kase
parçası (Fotoğraf ve çizim:
Mustafa Bilgin)

Res. 14 Balıcaoluk'ta bulunan dokuma tezgâhi ağırlıkları

Res. 15 Balıcaoluk metal buluntularından örnekler

Burdur-Antalya Bölgesi'nde Bulunmuş Olan Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlarına Ait Bir Grup Ayırışık Kap Üzerine Gözlemler

Aslıhan Yurtsever-Beyazıt

Keywords: Late Chalcolithic and Early Bronze Age, rhyton, double-spouted small jug, twin vessels, ritual

Anahtar Kelimeler: Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı, rhyton, çift ağızlı testicik, ikiz kap, ritüel

Burdur-Antalya Bölgesi'nde gerçekleştirilen kazılarda ele geçen çanak çömlek buluntuları içinde yer alan bir buluntu grubunun hamur, astarlama, açkılama, fırınlama gibi teknik özellikler açısından diğer çanak çömlek ile benzer işlem gördüğü ancak biçimsel olarak farklılıklar gösterdiği bilinmektedir.

Bu makalede, bölgenin Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı yerleşmelerinde örnek veren ayırışık kapları, önce biçimlerine göre inceleyerek, daha sonra bu tür kapların kullanım amacına yönelik bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Burada tanıtımı yapılan ayırışık kaplar, Burdur-Antalya Bölgesi'nde Kuruçay'ın¹

¹ Kuruçay Höyüğü, Burdur'dan batıya, Yeşilova ve Tefenni yönüne giden karayolunun 15. km'sinde ve yolun güneyinde bulunan Kuruçay köyünün 1 km kadar batısında yer alır. Höyük, 90 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir. 1975 yılında Mehmet Özsait tarafından saptanan bu yerleşmede, 1978-1988 yılları arasında Refik Duru başkanlığında bir ekip tarafından kazılar gerçekleştirilmiştir. Kuruçay'ın yeniden eskiye doğru kültürel tabakalaşması aşağıda yer alır:

2-1	İlk Tunç Çağı
6A, 6-4, 3A, 3	Geç Kalkolitik Çağ
10-7	Erken Kalkolitik Çağ
11	Geç Neolitik Çağ
12	Erken Neolitik Çağ II
13	Erken Neolitik Çağ I

Ana Toprak

R. Duru, *Kuruçay Höyük I: 1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri/Results of The Excavations 1978-1988 The Neolithic and Early Chalcolithic Periods*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994; R. Duru, *Kuruçay Höyük II: 1978-1988 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri/Results of the Excavations 1978-1988 The Late Chalcolithic and Early Bronze Age Periods*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Geç Kalkolitik Çağ ve Bademağacı'nın² İlk Tunç Çağı II tabakalarında ele geçmiştir (Harita). Söz konusu kaplar, testi, rhyton gibi çift ağızlı ve 'tuzluk-biberlik' olarak tanımlanan ikili/bitişik örneklerden oluşmaktadır.

A. Çift Ağızlı Kaplar

Testi

Burdur-Antalya Bölgesi'nde çift ağızlı testi örneği, Kuruçay'ın Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 6A₂ tabakasında, Tapınağa bitişik olan Magazin'de (XXIII Numaralı Yapı) bulunmuştur (Duru 1996: 33, Lev. 58/10, Lev. 114/10). Grimsi kahverengi tonlarındaki bu kap, bitki ve mineral katkılı hamurdan yapılmış, kendinden astarlı ve iyi pişmiştir (Lev. 1/1; Lev. 3/1). Aynı gövdeye sahip çift ağızlı kabın iki ağızı da düz dudaklı, hafif dışa açılan profilli, yüksek boyunludur. Kulplar iki ağız kenarından çapraz bir şekilde gövdeye bağlanır. Gövde şişkince ve düzleştirilmiş diplidir.

² Bademağacı Höyüğü, Antalya ilinin 55 km kuzeyinde, Anadolu yaylasını güneyden çerçeveleyen Toros Dağları'nın kuzey yamaçlarına bitişik, küçük bir ova içinde yer alır. Antalya İli'ne bağlı Bademağacı Beldesi'nin 2.5 km kuzeyindeki bu yerleşmede kazılar 1993-2010 yılları arasında Refik Duru ve Gülsün Umurtak yönetiminde yapılmıştır. Bademağacı Höyüğü'nün tabakalaşması şöyledir:

Kilise	Erken Hristiyanlık Çağı
OTÇ/1 ve 2	Orta Tunç Çağı
İTÇ II/3-1	İlk Tunç Çağı
?	Geç Kalkolitik Çağ
?	Erken Kalkolitik Çağ
GN 2-1	Geç Neolitik Çağ
EN II/4B, 4A, 4, 3A, 3-1	Erken Neolitik Çağ II
EN I/9-5	Erken Neolitik Çağ I

Ana Toprak

Refik Duru, "Bademağacı Kazıları, 1993", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1995, s. 69-77. "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları, 1993 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten LX/229*, Ankara, TTK Yayınları, 1997a, s. 783-800. Duru, a.e., 1997b; "Bademağacı Kazıları-1995", *XVIII. KST-I*, Ankara, s. 43-48; "Bademağacı Kazıları, 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten LXI/232*, Ankara, TTK Yayınları, s. 709-730. "Bademağacı Kazıları-1997", *XX. KST-I*, Ankara, 1999, s. 115-129; "Bademağacı Kazıları-1998", *XXI. KST-I*, Ankara, 2000, s. 109-116; "Bademağacı Kazıları, 1999 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten LXIV/240*, Ankara, TTK Yayınları, 2001, s. 383-598; "Bademağacı Kazıları, 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu/Excavations at Bademağacı 2000-2001", *Belleten LXVI/246*, Ankara, TTK Yayınları, 2003, s. 549-594; "Bademağacı Kazıları, 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu/Excavations at Bademağacı. Preliminary Report 2002 and 2003", *Belleten LXVIII/252*, Ankara, TTK Yayınları, 2005, s. 519-560; Refik Duru, Gülsün Umurtak, "Bademağacı Kazıları 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu/Excavations at Bademağacı. A Report of the Campaigns of the Years 2004, 2005 and 2006 (A Comprehensive Summary)", *Belleten LXXII*, Ankara, TTK Yayınları, 2008, s. 193-250.

Rhyton

Çift ağızlı rhyton örneklerinden biri, Kuruçay'ın Geç Kalkolitik Çağ'a ait 6c tabakasında bulunmuştur (Duru 1996: 36, Lev. 81/4, Lev. 114/8). Koyu gri renkli ve dört küçük ayak üzerinde duran rhyton, geniş karınlı, gövdenin iki yanından yükselen düz dudaklı ve gövdeye doğru daralarak inen çift ağızlıdır (Lev. 1/2; Lev. 3/2). Ağızların arasından çıkarak gövde ile birleşen hafif basık bir kulbu bulunmaktadır.

İncelediğimiz ikinci çift ağızlı rhyton, Bademağacı yerleşmesinin İTÇ II döneminde ele geçmiştir (Duru – Umurtak 2008: Lev. 47g; Lev. 50a). Grimsi bej renk hamurlu, kahvems gri renkte astarlıdır (Lev. 1/3; Lev. 3/3). İki adet yuvarlak ağızlı, hafif içbükey boyunlu, boyun kesiminde yatay birer yiv ve baskı noktacak bezekli, gövdesi üzerinde iki paralel yiv arasında zikzak şeklinde bezenmiştir. Rhyton, silindirik gövdeli ve dört küçük ayağa sahiptir.

B. İkili/Bitişik Kaplar

'Tuzluk-Biberlik'

Tuzluk-biberlik olarak adlandırılan çift ağızlı kaplar, bölgede sadece Bademağacı yerleşmesinde ele geçmiştir. İTÇ II'ye tarihlendirilen bu örneklerden birincisi, kahvems gri renklidir (Duru 1997a: 790-794, Lev. 10/5; Lev. 13/1). İki küçük çanakta oluşan ikiz kap, karın kesiminden birbirine birleştirilmiştir ve ağız kenarları üzerinde bir sepet kulp yer almaktadır (Lev. 2/1; Lev. 3/4). Çanakların gövdesi, *incrusté* yöntemi ile yapılmış iç içe paralel çizgilerden oluşan sarkıntılı bezeme ile süslenmiştir. İkinci tuzluk-biberlik örneği, kırmızı renkli ve *incrusté* bezemelidir. Gaga ağızlı testicik ile küresel gövdeli bir çömlekçikten oluşan bu kap, karın kesiminden birbirine bağlanmış olup, ağız kenarları üzerinden sepet bir kulp ile birleşmektedir (Lev. 2/2; Lev. 3/5). Gaga ağızlı testicığın boyun kesiminde paralel yatay iki çizgi arasında noktacıklar, gövde üzerinde ise üç paralel çizgi sırasından oluşan zikzaklar vardır. Bezeme çömlekçikte de aynı şekilde uygulanmış, ancak zikzaklar yerine sarkıntılı bezeme ile süslenmiştir.

Yukarıda incelediğimiz çift ağızlı kapların benzerlerine, Burdur-Antalya Bölgesi dışında özellikle Anadolu'nun batı kesimlerinde, Anadolu dışında ise Suriye-Filistin'den Ege Adaları'na kadar geniş bir coğrafi alanda rastlanmıştır. Ancak söz konusu bölgelerde görülen çift ağızlı kaplar, bizim incelediğimiz örneklerle tarihsel olarak farklılık göstermektedir.³

³ Ege Adaları'nda bulunan çift ağızlı kaplar, yayınlarda genellikle dönemlerine ayırılmadan sadece İTÇ olarak tarihlendirilmiştir.

Burdur-Antalya Bölgesi'nde, Elmalı Ovası'nda yer alan Karataş-Semayük ile Bağbaşı yerleşmelerinde testi ve tuzluk-biberlik olarak adlandırılan ikiz kapların benzerleri görülmektedir (Mellink 1966: Pl. 61, Fig. 30).⁴ Karataş-Semayük'te bulunan tuzluk-biberlik örneği, iki küçük çömlekçikten oluşmaktadır ve ağız kenarları üzerinde bir adet sepet kulp yer almaktadır. Form açısından Bademağacı örneği ile benzerlik göstermektedir. Bağbaşı'nda görülen ikiz kap, gövdeden birleştirilmiş ve kaplar, simetrik olarak açılmış küçük deliklerle bezenmiştir (Mellink 1969: Pl. 77, Fig. 35).⁵ Karataş-Semayük'te bulunan diğer örnek, küresel gövdeli ve aynı gövde üzerinde üç adet gaga ağızlı, boyunlu testi formundadır (Mellink 1969: Pl. 73, Fig. 10).⁶ Kuruçay ve Bademağacı'nda bulunan örneklerden farklı olarak üç ağıza sahiptir.

Batı Anadolu'da, çift ağızlı kapların bulunduğu yerleşmelerden biri Beycesultan'dır. Beycesultan'da bu tip yapımların İTÇ I döneminde başladığı ve İTÇ III sonlarına kadar süreklilik gösterdiği görülmektedir (Lloyd – Mellaart 1962). XIX. Tabakada bulunan örnek (Lloyd – Mellaart 1962: 118, Fig. P.14, 32) dışındakiler, üçlü ya da dörtlü kaplardan oluşmaktadır (Lloyd – Mellaart 1962: 130, Fig. P.20, 3; Fig. P. 67, 5A). İzmir yakınlarında Baklatepe yerleşmesinde de Bademağacı'nda görülen tuzluk-biberliklerin üçlü örneği bulunmuştur (Erkanal 2003: 126).

Batı Anadolu'da çift ağızlı kapların ele geçtiği diğer yerleşme Troya'dır. Troya'da bulunan örnekler, genellikle üçlü ya da dörtlü rhyton'lardan oluşmaktadır (Schmidt 1902: 32, No. 609; 40, No. 823; Blegen 1950: 265, 16). Troya II dönemine ait bir örnek, düz dudaklı ve gövdeye doğru daralarak inen silindirik boyunlu üç adet ağızdan oluşmaktadır (Schmidt 1902: 32, No. 610). Dip kısmı halka şeklindedir ve üç küçük ayak üzerinde durmaktadır. Söz konusu bu örnek, Kuruçay'da bulunan çift ağızlı rhyton ile form açısından benzerdir.

Balıkesir yakınlarında yer alan Yortan Mezarlığı'nda çift ağızlı ve ikili/bitişik kaplara rastlanmıştır. Yortan'da, tuzluk-biberliklerin üçlü örneği görülmektedir (Kamil 1982: Pl. XV, 238-239, Fig. 74). Üç adet küçük çömlekçikten oluşan kabın üzerinde ağız kenarlarından yükselen bir sepet kulp yer almaktadır. Gövdelerinin üzeri, *incrusted* yöntemi ile yapılmış şevronlarla bezenmiştir. Yortan'da bulunan diğer örnek, çift ağızlı testiciktir (Kamil 1982: Pl. XV, 245, Fig. 75). Ağızdan karına birleşen tek dikey kulplu testicığın, Kuruçay'da bulunan testi ile benzer olduğu görülmektedir.

⁴ Karataş-Semayük yerleşmesinde ikiz kaplar, V. Tabakada ele geçmiştir. m Mellink, söz konusu tabakayı Troya I döneminin sonuna tarihlendirmektedir.

⁵ Bağbaşı'nda bulunan ikiz kap, İTÇ I dönemine aittir (Mellink 1969: 329).

⁶ Söz konusu kap, Karataş-Semayük'te İTÇ II'ye ait bir mezarın içinde bulunmuştur (Mellink 1969: 321).

Güney Anadolu'da çift ağızlı kaplar, Mersin-Yumuktepe ve Tarsus-Gözlükule yerleşmelerinde bulunmuştur. Yumuktepe'de, "tuzluk-biberliklerin" Geç Kalkolitik Çağ'da ortaya çıktığı ve İlk Tunç Çağı'nda devam ettiği anlaşılmaktadır (Garstang 1953: 190, 198).⁷ Geç Kalkolitik Çağ'da bulunan örnekler, birbirine gövdeden birleştirilmiş, sepet kulplu, üç adet çömlekçikten oluşmaktadır (Garstang 1953: Fig. 123/16). İlk Tunç Çağı'na ait olanlar ise çift ağızlı, boyunlu, küresel gövdeli ve kulpsuzdur (Garstang 1953: Fig. 123/16). Gözlükule'de İlk Tunç Çağı III dönemine tarihlendirilen bu kapların ikiz olanları dışında, üçlü ve dörtlü örnekleri de görülmektedir (Goldman 1956: 278, 620-623).

Anadolu dışında çift ağızlı kapların en yoğun olarak ele geçtiği bölgelerden biri Ege Adaları'dır. Bu bölgede çift ağızlı kapların, İlk Tunç Çağı kültürlerinde karakteristik bir özellik olduğu ve söz konusu ayrışık kapların pt dışında taştan yapılmış örnekleri de olduğu göze çarpmaktadır. Bu bölgede görülen örnekler, genellikle silindirik uzun bir kaide üzerinde durmaktadır. İkiz olanlar dışında üçlü ve dörtlü birleşik kaplar da görülmektedir (Coleman 1977: 344, 380; 358, 418; 359, 422-423; 360, 424). Çift ağızlı kaplar, Kiklad'larda Phylakopi I kültüründe (Getz-Preziosi 1977: 312, 276; 321, 310; 325; 329-342), Girit'te Pyrgos (Müller-Karpe 1974: Tafel 366, 40-42) ve Gurnes yerleşmelerinde (Müller-Karpe 1974: Tafel 372: 30) ele geçmiştir. Söz konusu örneklerin hepsi uzun bir kaide üzerine aplike edilmiş ve gövdeleri *incrusted* bezeme ile geometrik şekillerle süslenmiştir. Gurnes'te bulunan çift ağızlı kap (Müller-Karpe 1974: Tafel 372, 30), Bademağacı'nda görülen biri testicik diğeri çanak formunda yapılmış ikiz kabın çok yakın benzeridir. İki bölge arasında söz konusu ayrışık kaplarda görülen ortak özellik, bezemelerin *incrusted* yöntemi ile yapılmış olmasıdır.

Ege Adaları'nda görülen çift ağızlı kapların benzerleri, Kıbrıs'ta da bulunmuştur. Kıbrıs'ta yer alan ve İlk Tunç Çağı'na tarihlenen Vounous yerleşmesinde, çift ağızlı kaplar dışında üç ya da daha çok sayıda birleşik kaplardan oluşan örnekler de görülmektedir. Bu kaplar, genellikle silindirik ve uzun bir kaide üzerine aplike edilmiştir. Bazı örneklerde ise (Müller-Karpe 1974: Tafel 342, 21), tutmayı kolaylaştırmak için yapılmış olabileceğini düşündüğümüz pencereci uzun bir sap görülmektedir (Müller-Karpe 1974: Tafel 344, 9).

Çift ağızlı kapların, Anadolu dışında, doğuda Suriye-Filistin'den batıda Ege Adaları'na kadar geniş bir alanda bulunduğu yukarıda değinilmiştir. Filistin'de bulunan Megiddo yerleşmesinde çift ağızlı kaplara rastlanmıştır.

⁷ Mersin-Yumuktepe'de çift ağızlı kaplar, XIV-XIII. (GKÇ) katlar ile XIII (İTÇ I) katında ele geçmiştir.

Burada ele geçen örnek, uzun boyunlu, iki adet yuvarlak ağızlı ve tek dikey kulpludur (Müller-Karpe 1974: Tafel 277, B1). Coğrafi açıdan incelediğimiz bölgeden oldukça uzak bir bölgede benzer örneklerin ele geçmesi, bu kapların aynı düşüncenin ve geleneğin bir ürünü olarak üretildiğini düşündürmektedir.

Burdur-Antalya Bölgesi'nde bulunmuş olan çift ağızlı kaplar ile komşu bölgelerde görülen örnekler arasında, kapların yapım tekniğinde veya bazı biçimlerde benzerlikler bulunmasına karşılık, bu yapımların özgün üretimler olduğu anlaşılmaktadır.

Çift ağızlı kapların, Assur Ticaret Kolonileri merkezi olan Kültepe (Emre 1964: 89, Şek. 10; Özgüç 1983, 425, Lev. 87, 1a-b; Özgüç 1986: 56, Lev. 107, 1a-b) ile Boğazköy (Müller-Karpe 1974: Tafel 305, C 5), Maşathöyük (Özgüç 1982: Lev. 50/3) gibi Hitit merkezlerinde ele geçen örneklerinden, bu buluntuların İlk Tunç Çağı'ndan sonra MÖ 2. Binyıl'da da farklı formlarda üretildiğini göstermektedir.

Burdur-Antalya Bölgesi'nde incelediğimiz çift ağızlı kapları, buldukları mekân ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde, Kuruçay'da bu tip kapların tapınak ya da tapınakla ilişkili mağazin içinde ele geçtiği görülmektedir. Bademağacı'nda çift ağızlı kaplardan biri depo odası olarak adlandırılan mekânda, diğer örnekler ise evlerin içinde bulunmuştur. Kuruçay'da bu kapların özel mekânlarda bulunmuş olması işlevinin de özel olduğunu düşündürürken, Bademağacı'nda bulunan çift ağızlı tuzluk-biberliğin depo odasında ele geçmesi, söz konusu örneğin bereketi arttırmak için tanrılara sunu yapmak amacıyla mı kullanıldığı sorusunu akla getirmektedir.

Çift ağızlı kapların, 5,7 cm ile 16 cm arasında değişen boyutlarda olduğu görülmektedir. Söz konusu kapların hem küçük boyutlarda hem de çok az sayıda üretilmesi, hiçbir yerde tam benzerlerinin olmaması, ayrıca üzerlerinde kullanıma yönelik bir aşınmanın bulunmaması gibi özellikler, bu özel yapımların günlük eşya veya mutfak kabı olarak işlevsel olamayacağını düşündürmektedir. Sözü ettiğimiz özelliklere dayanarak, çift ağızlı kapların biçimleri kadar işlevlerinin de özel olduğunu ve günlük mutfak gereksinmesinden çok dini törenlerde ritüel amaçlı kullanılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Dr. Aslıhan Yurtsever-Beyazıt

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı

Beyazıt 34452 İstanbul / Türkiye

aslihanbeyazit@gmail.com

KATALOG

1. **Testi (Lev. 1/1; 3/1)**
Kuruçay, 6A₂ Tabakası
Grimsi kahverenkli
Ağız Gen.: 5,5 cm, Y: 16 cm
Burdur Müzesi
2. **Rhyton (Lev. 1/3; 3/3)**
Kuruçay, 6c Tabakası
Koyu gri renkli,
Gen: 7,8 cm, Yük: 16 cm
Burdur Müzesi
3. **Rhyton (Lev. 1/2; 3/2)**
Bademağacı, İTÇ II/3
Grimsi bej renkli
Gen: 6 cm, Y: 5,8 cm
Antalya Müzesi
4. **'Tuzluk-Biberlik' (Lev. 2/1; 4/1)**
Bademağacı, İTÇ II
Koyu gri renkli, *incrusted* bezemeli
Ç: 4 cm, Y: 5,7 cm
Antalya Müzesi
5. **'Tuzluk-Biberlik' (Lev. 2/2; 4/2)**
Bademağacı, İTÇ II
Kırmızı renkli, *incrusted* bezemeli
Y: 9,8 cm
Antalya Müzesi

Double-Spouted Vessels From Late Chalcolithic and Early Bronze Age Obtained in Burdur-Antalya Region

It is known that a group of findings among the pottery findings obtained during excavations in Burdur-Antalya Region were processed by similar methods with other pottery in terms of technical attributes such as clay, lining, buffing, baking but they display differences in shape.

The article attempts to examine the dissociated vessels that exemplify the settlements in the region from Late Chalcolithic Age and Early Bronze Age, firstly in accordance with their shapes, and then, evaluate the purpose of use of this kind of vessels.

Dissociated vessels introduced here have been obtained from Late Chalcolithic Age in Kuruçay and from Early Bronze Age II in Bademağacı in Burdur-Antalya Region. The vessels in question are comprised of double-spouted examples, like jugs and rhyton and paired/attached examples, which are defined as “salt-pepper shakers.”

Analogues of the spouted vessels we have examined in Burdur-Antalya Region have been encountered with especially in the eastern part of Anatolia, and a wide geographical area that covers from Syria-Palestine to the Aegean Islands. However, the double-spouted vessels found in the aforementioned areas present time differences with the examples we have examined.⁸ Double-spouted vessels have been found in Yortan Cemetery, near the city of Balıkesir. Triple examples of the salt-pepper shakers are seen in Yortan (Kamil 1982: Pl. XV, 238-239, Fig. 74). In Southern Anatolia, double-spouted vessels were found in Mersin-Yumuktepe and Tarsus-Gozlukule settlements. It is understood that the salt-pepper shakers emerge in Late Chalcolithic Age and continue into Early Bronze Age (Garstang 1953: 190, 198).⁹ One of the areas where double-spouted vessels have been obtained in large quantities is the Aegean Islands. It is evident from the area that the double-spouted vessels are characteristic to Early Bronze Age cultures. Examples seen in the

⁸ Double-spouted vessels that have been found in the Aegean Islands have not been distinguished to their periods and are merely dated as from Early Bronze Age.

⁹ Double-spouted vessels have been obtained in XIV-XIII. (Late Chalcolithic) layers and XIA (Early Bronze I) layer.

area are generally placed on a cylindrical, tall pedestal. Along with twins, triplet and quadruplet attached vessels are seen. Double-spouted vessels have been obtained in Phylakopi I culture, Pyrgos (Müller-Karpe 1974: Tafel 366, 40-42) and Gumes settlements (Müller-Karpe 1974: Tafel 372: 30) in Kreta. Analogues of the double-spouted vessels observed in the Aegean Islands have also been found in Cyprus. Examples with three or more attached vessels, other than double-spouted vessels, are also seen in Vounous settlement, which is located in Cyprus and dated to Early Bronze Age.

Analogues of jugs and the twin vessels that are defined as “salt-pepper shakers” are seen in Karataş-Semayük and Bağbaşı settlements, located in Elmalı Plain of Burdur-Antalya Region (Mellink 1966: Pl. 61, Fig. 30).¹⁰ One of the settlements where double-spouted vessels have been found in the Western Anatolia is Beycesultan. It is concluded that this kind of products in Beycesultan started in Early Bronze Age I and continued until the end of Early Bronze Age III (Lloyd – Mellaart 1962). The other settlement double-spouted vessels have been obtained in Western Anatolia is Troya. Examples found in Troya are generally rhytons with three or four parts.

We have mentioned that double-spouted vessels are found in a wide geographical area, from Syria-Palestine in the east to the Aegean Islands in the west, outside of Anatolia. Double-spouted vessels have been found in Megiddo settlement in Palestine (Müller-Karpe 1974: Tafel 277, B1). The fact that similar examples have been found in an area geographically very remote to the region we examine indicates that these vessels were manufactured as products of the same thought and tradition.

Although there are similarities in the production technique and certain shapes among the double-spouted vessels found in Burdur-Antalya Region and the examples seen neighbouring areas, it is understood that these products are original.

Double-spouted vessels examples obtained in Kültepe II layer and Boğazköy, the Hittite capital city, show that these findings were produced in different forms in the second millennium BC, after Early Bronze Age.

When we evaluate the double-spouted vessels examined in Burdur-Antalya Region in terms of the locations they were founded in, it is observed that this type of vessels have been obtained in the temple or the magazine associated

¹⁰ Twin vessels in Karataş-Semayük settlement have been obtained in the V layer. m Mellink has dated the layer to the end of the era Troya I.

with the temple in Kuruçay. One double-spouted vessel in Bademağacı has been found in the location defined as the storage room, while others have been found inside houses. The fact that these vessels have been found in exclusive locations in Kuruçay indicates that their functions were also exclusive; while the salt-pepper shaker obtained in Bademağacı was found in a storage room leads to the question whether the example was used to increase fertility or to make offerings to gods.

It is observed that the double-spouted vessels were made in sizes that vary between 5,7 cm and 16 cm. The facts like these vessels were produced in small numbers and small sizes, no exact analogues of them have been found anywhere and there is no abrasion on them that indicates usage gives the thought that these exclusive products cannot have functioned as daily tools or kitchen vessels. Based on the facts we have mentioned, we can say that the functions of the double-spouted vessels were as exclusive as their forms and that they may have been used for ritual purposes in religious ceremonies rather than daily kitchen necessities.

Kaynakça

- Blegen, C.
1950 *Troy. General Introduction The First and Second Settlements*, Vol. I, Part 2, Princeton.
- Coleman, J.E.
1977 "Early Cycladic Clay Vessels", *Art and Culture of the Cyclades*, Chicago: 109-117.
- Duru, R.
1996 *Kuruçay Höyük II. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları. Geç Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, Ankara.
- Duru, R.
1995 "Bademağacı Kazıları, 1993", XVI. KST-I, Ankara: 69-77.
1996 "Bademağacı Kazıları, 1994", XVII. KST-I, Ankara: 87-93.
1997a "Bademağacı Höyüğü (Kızılkaya) Kazıları, 1993 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten LX/229*: 783-800.
1997b "Bademağacı Kazıları, 1994 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten LXI/230*: 149-159.
1997c "Bademağacı Kazıları, 1995", XVIII. KST-I, Ankara: 43-48.
1998 "Bademağacı Kazıları, 1995 ve 1996 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten LXI/232*: 709-730.
2000 "Bademağacı Kazıları, 1997 ve 1998 Yılları Çalışma Raporu", *Belleten LXIV/239*: 187-212.
2001 "Bademağacı Kazıları, 1999 Yılı Çalışma Raporu", *Belleten LXIV/240*: 383-598.
2003 "Bademağacı Kazıları, 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu/ Excavations at Bademağacı 2000-2001", *Belleten LXIV/246*: 549-594.
2005 "Bademağacı Kazıları, 2002 ve 2003 Yılları Çalışma Raporu/ Excavations at Bademağacı. Preliminary Report 2002 and 2003", *Belleten LXVIII/252*: 519-560.
- Duru, R. – G. Umurtak
2008 "Bademağacı Kazıları. 2004, 2005 ve 2006 Yılları Çalışma Raporu/ Excavations at Bademağacı. Report for the Campaigns of 2004, 2005 and 2006", *Belleten LXXII*: 193-250.
- Emre, K.
1964 "The Pottery of the Assyrian Colonies Period. According to the Building Levels of the Kanish-Karum", *Anatolia (Anadolu) VII*: 87-99.
- Erkanal, H.
2003 "Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *ArkeoAtlas 2*: 126.

- Garstang, J.
1953 *Prehistoric Mersin: Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford.
- Getz-Preziosi, P.
1977 "Early Cycladic Stone Vessels", *Art and Culture of the Cyclades*, Chicago: 95-109.
- Goldman, H.
1956 *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus II. From the Neolithic through the Bronze Age*, Princeton.
- Kamil, T.
1982 *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, Oxford (BAR, 145).
- Lloyd, S. – J. Mellaart
1962 *Beycesultan I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.
- Mellink, M.
1966 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1965", *AJA* 70 :245-257.
1969 "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968", *AJA* 73: 319-331.
- Müller-Karpe, H.
1974 *Handbuch der Vorgeschichte. Dritter Band. Kupferzeit*, München.
- Özgüç, T.
1982 *Maşathöyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*, Ankara.
1983 "New Finds from Kanesh and what They Mean for Hittite Art", *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz: 421-426.
1986 *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Ankara.
- Schmidt, H.
1902 *Heinrich Schliemann's Sammlung. Trojanischer Altertümer*, Berlin.
- Renfrew, C.
1972 *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium BC.*, London.
- Thimme, J. (ed.)
1977 *Art and Culture of the Cyclades*, Chicago.
- Umurtak, G.
1996 "Anadolu'nun Batı Bölgelerinde ve Trakya'da Tunç Çağları Öncesi Yerleşmelerde Bulunmuş Olan Ayrışık Kaplar", *Anadolu Araştırmaları* XIV: 479-517.

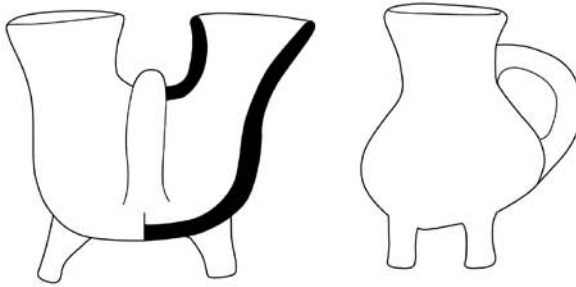

Harita Burdur-Antalya Bölgesi

Levha 1/1
Kuruçay, Çift Ağızlı
Kaplar: Testi

1

Levha 1/2
Kuruçay, Çift Ağızlı
Kaplar: Rhyton

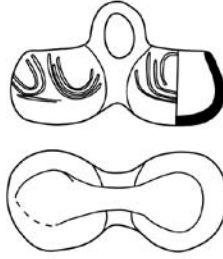
2

Levha 1/3
Bademağacı, Çift
Ağızlı Kaplar: Rhyton

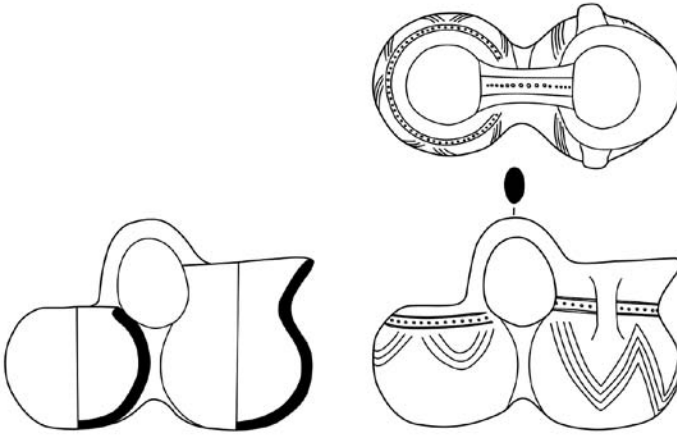
3

1

Levha 2/1
Bademağacı,
İkili/Bitişik Kaplar:
'Tuzluk-Biberlik'

2

Levha 2/2
Bademağacı,
İkili/Bitişik Kaplar:
'Tuzluk-Biberlik'

Levha 3/Res. 1 Kuruçay, Çift Ağızlı Kaplar: Testi

Levha 3/Res. 2 Kuruçay, Çift Ağızlı Kaplar: Rhyton

Levha 3/Res. 3 Bademağacı, Çift Ağızlı Kaplar: Rhyton

Levha 4/Res. 1 Bademağacı, İkili/Bitişik Kaplar: 'Tuzluk-Biberlik'

Levha 4/Res. 2 Bademağacı, İkili/Bitişik Kaplar: 'Tuzluk-Biberlik'